

Lærebog

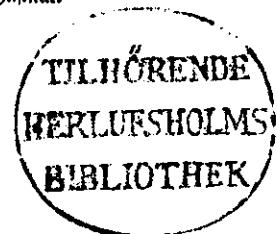
den nyere Historie

ved

H. G. Bohr,

Beskyrer af det v. Danskste Institut.

Anden Udgave.

Kjøbenhavn.

Forslagt af Universitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtryffieri.

1852.

OVERFØRT TIL
ODENSE UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1968

Indhold.

Første Periode 1517—1648.

	Paa.
I. Kirkeforbedringen.	
a. Luther. Kirkeforbedring i Tyskland og Schweiz.....	1.
b. Den habsburgsk-østrigiske Families Kampe for den politiske Overvægt.....	12.
c. Reformationens Gang gennem Europa	21.
Danmark, Norge, Sverrig fra 1528—1613.....	21.
England, Skotland, Irland fra 1509—1603.....	32.
II. Katholicismen mod Kirkeforbedringen.	
a. Jesuiter.....	40.
b. Kirkeforsamlingen i Trident	42.
c. Østlin den 2den	42.
d. De spanske Nederlande 1566—1618.....	45.
e. Frankrig fra 1547—1610	50.
f. Trediveaarskrigen.....	57.

Anden Periode 1648—1789.

Det souveraine Monarki og Statsmagtens Concentrering. Politikens og Handelsinteresernes Overmagt.	
Indledning. Richelieu (1624—1642).....	70.
Frankrig fra 1642—1659.....	73.
England fra 1603—1660.....	74.
Handels- og Kolonialvæsen	82.
Nederlandene fra 1648—1679.....	84.
England fra 1660—1714.....	86.
Det sydste Rige fra 1648—1714.....	90.
Frankrig fra 1659—1715	94.
(Spanien fra 1598—1665)	95.
Norden fra 1648—1700.....	108.
Peter den Store. Den nordiske Krig.....	117.
Det enevældige Monarki paa sin Højdepunkt. Det enevældige Monarchies Overmod imod Folkene; deis Familiefordund og Famillekampe.	
Frankrig fra 1715—1723.....	129.
Østrig fra 1714—1718	130.
Spanien fra 1713—1720.....	131.

	Pug.
Det hannoveranske og det wiense forbund	132.
Den polske Arbejderkrig 1733—1735	133.
Preussen mod Østerrig	134.
a. Den østerrigske Arbejderkrig	136.
b. Den preussiske Spaarstrig (Kolonialstrig mellem England og Frankrig) 1756—1763	140.
Frankrig 1748—1774	152.
England fra 1763—1783. Den nordamerikanske Frihedsstrig	156.
Rusland fra 1725—1796	162.
Tydlund fra 1778—1791	173.
Portugal 1640—1777	177.
Spanien 1759—1788	179.
Norden fra 1720—1792	179.
a. Sverrig	179.
b. Danmark fra 1730—1788	183.

Lærdie Periode 1789—1815.

Den franske Revolutions Udbryd og Fortsættelse	190.
Wienerkongressen	264.
De nordamerikanske Frihedsstater. De spanske og portugisiske Kolonier i Nordamerika	267.

Fragmentarisk Anhang.

Stormagterne fra 1815—1848.

I. Den hellige Alliance	270.
a. Spanien	271.
b. Portugal	271.
c. Italien	273.
1. Kirkestaten	273.
2. Neapel	274.
3. Sardinien	274.
d. Grækenlands Frihedsstamp	275.
Egypten	278.
II. Kongeriget Storbritanien og Irland	280.
III. Frankrig	284.
Holland og Belgien	288.
Spanien	291.
Rusland	293.
V. Tydlunds Enhed. Preussen. Østerrig	297.
Nord Europa	299.
1. Sverrig og Norge	299.
2. Danmark	300.

Fortale til 1ste Udgave.

Det jeg overgiver dette mit Forsøg til en Lærebog i den nyere Historie til Skolemænds velvillige Prøvelse, maa det være mig tilladt at tilføje nogle faa Bemærkninger med Hensyn til den pedagogiske Plan, for hvis Udførelse mine Lærebøger i den gamle, Middelalderens og den nye Historie skalde tjene som Grundlag.

Alle tre Lærebøger slutter sig til hinanden som Begyndelse, Fortsættelse og Udvidelse af et Undervisningskursus, der efter den Plan, som Omfanget af nærværende Lærebog først har tilladt mig at udlæste med Sikkerhed, skulle fuldendes med 2 ugentlige Undervisningstimer i 6 til 7 Åar, Indledningsaaret iberegnet, hvori enkelte af de biographiske Skildringer af den ældre Historie skulle meddeles Disciplen mere som en Forsøvelse til en ordnet og sammenhængende Fremstilling af en Begivenhed end som et egentligt Grundlag for historisk Kundstab. Det til ere den gamle Histories Figurer fortroligt stillede i deres af Kilderne overleverede plastiske Fremtreden med deres særegne Individualitet, hvori dog tillige Oldtidens almindelige Udtryk paa en for Barnet anstueslig Maade antager en concret Form; Barnet har i det bestemte Livsbilledet noget Best at holde sig til, medens dog dets Tanker udvikles videre, end den meddelte positive Kundstab ved første Dækkes synes at løve. Naar vaar denne Maade i en fremadstridende Maakke gjennem 3 Åar (9de til 11te Åar) den gamle Historie er lært, begynder den omtrent 12aarige Dreng paa Middelalderens

Historie. Dette Tidsafsnits ungdommelige og sprudlende Kraft fremtræder endnu i en stærk individualiserende Retning: gennem hver enkelt Periode kan Læseren påvise enkelte Figurer eller dog enkelte Størstede Begivenheder, der ligesom repræsentere de høje Ideers Kamp og Udvilting; saaledes vil endnu i dette Kursus den ordnede Fremstilling af en ny Verdenstilstands Dannelse kunne slutte sig om enkelte skarpt udprægede Personligheder med den Anstuelighed, som Disciplens Alder gjør nødvendig, og som skal støtte den nærmere Detaljering af Begivenhederne; det samlede Indtryk af den historiske Dannelse paa dette Stadium vil vække Drengens Bevidsthed og begynde at åbne hans Sine for de høje tanker, der danne Verdensudviklingens evige Love. Middelalderens Historie skulle være fuldendt i 1—2 Åar. Nærværende Lærebog er beregnet for de to følgende Åar (det 14de til det 16de), da Undervisningen i den nyere Historie fuldendes, og saaledes vil det hele forberedende (for Realskolerne, med Undtagelse af Danmarks Historie, det fuldstændige) Kursus være sluttet.

Efter dette Udkast forekommer det mig ikke, at Lærebogernes Omfang vil gjøre Fordring til en større Tid end den, Skolerne kunne tilbyde dette Undervisningsfag. Til Retfærdiggjørelse af min Behandling af Detallen i nærværende Lærebog vil jeg tillade mig at fremføre nogle Bemærkninger.

Fremstillingen af den nyere Historie gjør Fordring paa et mere detaillert Stof; et vist Tidrum af den nyere Tids Historie maa i en Lærebog nødvendigvis være omfangsrigere end et lige saa stort Tidrum i den gamle eller i Middelalderens Historie. Thi Kulturen slaber i sin Udvilting nye Skuepladse for Begivenhederne, nye Sammenhæftningsled og nye Udgangspunkter; det Enkelte vinder stedse en mere almindelig Berettigelse, eftersom de enkelte Folk og deres Ledere fremtræde med en stedse større Bevidsthed om deres Forhold til Verdensudviklingen i det Hele, og det kan ikke undgaaes, at Meget maa medtages, som for det givne Øjeblik synes af mindre Wiglighed, men som Begivenhederne i deres Udvilting vil vise som et nødvendigt Led af den Kjede, der

knytter det Enkelte til det Hele og Storartede. At indskrænke Stoffets Omfang ved at opstille de almindelige historiske Begreber er en Vilkaarighed, der i sin Konsequents vilde lede den Enkelte ind i Systemernes Labyrinth uden at medgive ham den frelsende Traad; denne Fremgangsmaade er ogsaa pedagogisk farlig: selvstændigt Arbeide er Udviltingens eneste Vej.

Efter min Overbevisning maa altsaa Enkelthederne overalt fremtræde saa fuldstændigt, at de blive Grundlaget for Begivenhedernes Resultat. Og dette gjelder ikke blot om de mere isine-faldende Begivenheder, som den historiske Undervisnings Tradition har optaget som Stoffets nødvendige Bestanddele; ogsaa den mere aandelige Bedrift, der fremtræder i Tale, Skrift og Videnskab, den materielle Virksomhed, der ytrer sig i Handel, Industri, Manufacturer, Alt dette bliver af lignende Grunde med den stigende Kultur bestandigt med større Ret organiske Dele af Verdenshistorien og maa for en stor Del slutte sig til dens Detail som Årsag og Virkning.

Det er paa denne min Formening om Enkelthederne hvorvel stærkt betingede Nødvendighed, at nærværende Lærebogs Omfang for en Del beroer. Jeg har optaget af Literaturhistorien, af Politiken, af Handelsudviklingen, af Folkenes Stemninger og Bevægelser saa Meget, som forekom mig nødvendigt til at motivere Billedet af den Tilstand eller Begivenhed, jeg vilde skildre. For saavidt som jeg har anset det nødvendigt at give Krigenes Historie, har jeg gjort det saa omstændeligt, som det forekom mig nødvendigt til enten at fremstille de bevægende Kræfter i deres Fylde eller til tydeligt at begrunde Udfaldet. Men jo mere Krigen udvilledede sig til en Videnskab, altsaa nærmest fra Revolutions Tidsalder, desto omhyggeligere har jeg været for at lade Krigen fremtræde i denne Betydning: den geographiske Skueplads, Fæltherrens Planer og Hindringer, hans Genie og Virksomhed forekom mig at være en nærmere Betragtning værd, jo stærkere Landen med en overordnet Bevidsthed paatrykkede Begivenhederne sit Stempel. Endelig har jeg meddelt lidt flere Aarstal, end

Lærebøgerne ellers pleie, men efter min Erfaring er en detailleret Chronologi snarere en Lættelse end en Besværlighed for Disciplen.

Saaledes har jeg troet at sørge for den Discipels Tårn, der ledet af en mere end almindelig Interesse for den historiske Uddannelse, vilde henytte Lærebogen ogsaa som Orienteringepunkt i en mere selvstændig videnstabslig Virksomhed, medens det stod i Lærerens Magt ved Forkortninger at gjøre Indskrænkninger, hvor han ikke i det Enkelte maatte finde sig tilfreds med Stoffet i det fulde Omsfang, som Lærebogen frembød.

Idet jeg afslogger min Tal til de Skolemænd, der have modtaget mine første Lærebøger med en Velville, som tildels har betinget Fremtrædelsen af nærværende Forssg, maa jeg isærdeleshed takke Hr. Cand. phil. L. Berg saavel i den nærværende Henseende som ogsaa for den venlige og hyndige Hjælp, han ved Gjennemsynet af denne Bog har ydet mig.

København den 16^e September 1849.

Første Periode.

1517—1648.

I. Kirkeforbedringen.

a. Luther. Kirkeforbedring i Tyskland og i Schweiz.

Martin Luther blev født i Eisleben i Greveslabet Mansfeldt 1483. Hans Forældre varer fromme Bjergfolk. Hans Fader var en arbejdsmægtig og lærebætlig Mand, der omgikkes meget med Præster og Skolelærere og ofte skal have bedet til Gud ved Sonnens Veje, at han engang maatte blive en Guds Kæmper for den rette Tro. Sin første Danneelse fik Drenge i forstjellige lærde Skoler efter Tidens strenge Maade; den frie Undervisning maatte de fattige Skoledrenge betale ved at hjælpe til ved Gudstjenesten, ved at synde for Folks Døre og indsamle Gaver til fromme Stiftelser. Ved en saadan Lejlighed blev en gudfrygtig Enke opmærksom paa Martin Luthers Sangstemme; hun tog ham i sit Hus og sørgede for hans Underholdning; han kunde nu med den ham naturlige kraftige Flid lægge sig efter sin Skolelærdom, der i Hovedsagen indskräckede sig til det latinske Sprog og en farvelig Religionsundervisning. Ogsaa Musiken gjorde et dybt Indtryk paa hans Gempt, og han lært at spille Fløjte og Lut.

I sit 18de Åar gik Luther til Universitetet i Erfurt. Han lagde sig efter den stolastiske Philosophi, blev Magister Bohrs Lærebog i den nyere Hist.

og holdt forelesninger over den beromte Aristoteles, hvis Skrifter dannede Grundvorden for Middelalderens Lærdom; men den terre Beskjæftigelse med skolastisk Spidsfindighed til-talede kun lidet hans dybe Gempt; senere til han endog Aflyderfor. Han sogte sin Trost i flittig læsning i Biblen, af hvilken hellige Bog han paa Universitetet første Gang havde seet et fuldstændigt Exemplar. Men hans Fromhed var Angst og Bøven for en retsædlig og nidsjær Gud og for hans evige Bredes mod den faldne Menneskeslægt. Han troede sig selv altfor stærkt hilbet i jordiske Begårligheder, til at han kunde vinde Frelsen; i et stærkt Uveir blev hans hjæreste Ven drobt ved hans Side af en Lynstraale; da besluttede Luther at søge sin Sjæls Frelse ved at fly Verden og blive Munl. Forgjæves stræbte hans Fader at rette hans Forsæt; thi han havde haabet i sin Son engang at see en dygtig Mester; forgjæves fraraabede hans Venner ham det afgjørende Skridt: Martin Luther lod sig optage i Augustinermunkenes Kloster. Men han fandt ikke Ro i Munkenes Andagts-svæsler, i Fasten og regelmæssige Bonner. Dog fortsatte han sine Studier med en Iver, der endog virkede stadeligt paa hans Helbred; da begyndte han efterhaanden at finde Trost ved læsning i Biblen og Kirlefaberens Augustinus's Skrifter; af denne dybstdindige Skriftdortolker bestyrkedes han i Troen paa Guds Maade ved Jesus Christus, der er større end Gjerninger og Kirkens Syndsforladelse.

Bed Anbefaling fra Klosterets Forstander blev Luther i Aaret 1508 kaldet til Lærer ved Universitetet i Wittenberg, som Churfyrst Frederik den Wise af Sachsen nylig havde oprettet. Her udvilledede sig hans kraftige Natur først paa den rette Maade. Han studerede med Iver det græske og hebraiske Sprog for at kunne hente den rene og ublandede Kundstab fra den hellige Skrift i Grundsprogene; han holdt stærkt besøgte forelesninger for Studenterne og begyndte

at slutte sig til Biblen ene og bekæmpe den skolastiske Philosophi; han vovede sig endogsaa, sjont i Førstingen med Frygt og Bekymring, til at predike, og snart samlede hans simple, djerfe, hjertelige og gribende Tale Skarer af tilhørere; thi hans Prediken var øst af en Kilde, man næsten havde glemt, af den hellige Skrifts undtommelige Dyb. Saaledes blev han Præst i Wittenberg og Doktor i Theologien. Som Doktor maatte han sværge sit hele Liv igjennem at studere og prædike den hellige Skrift, og dette Lovste var ham siden ofte en Trost „naar Djævlen og Verden gjorde ham bange med det Spørgsmål: hvem der havde befælet ham, og hvorledes han vilde forsvare, at han afstedkom en saadan Røre i Christenheden.“

Paa den Tid var en almindelig Utilfredshed med Kirken og dens Bøsen fælles for alle Stænder i Tydfland. Fyrførerne og Rigssæderne var forstørrede over de Indgreb, Kirken gjorde i deres Nettigheder og Indbægter, og over det ringe Udbytte, Kirkeforsamlingerne i Konstanz og Basel havde ydet i denne Henseende; de Lærde, med den aandrige Erasmus fra Roskilde i Spidsen, lode haant om Munkenes Uvidenhed og Dovenstab, Alle vare opbragte over den Overtro og Uvidenhed, der med Tid blev udbredt i Folket, hvem den hellige Skrifts forfriskende Kilde var unddragten. Ved denne Tid lod pave Leo den 10de falbyde Aflad, som man føregav til Opbyggelsen af den prægtige Peterskirke i Rom. Churfyrsten af Maynz slulde erholde det Halve, af hvad der indkom fra Tydfland, og havde lejet Dominikanermunken Lezel til at forkynde denne Aflad, der tilskredte Kjøberne Syndernes Tilgivelse, Guds Maade og Udlesning af Skjærsilden for de Døde. Det Forærgelige ved denne Handel forsegdedes ved Munkens usorfammede Markstrigeri; han havde med sin Aflad, sagde han, forløst flere Sjæle end Apostelen Peter med sit Evangelium, og saasuart Pengene

lang i Kisten, fsoi Sjælene ud af Skjærsilden. En saadan Preddiken endte han med Skriget: Kjøber! Kjøber! Ringere forbrydelser kostede mindre, men Mened, Lyver, Mord funde ogsaa forsones med en lidt stærre Sum. Nogle af Luthers Skriftebørn, der havde kjøbt Afsladsbreve, blev lige-gyldige ved hans Formaninger, og han nægtede dem Synds-fordadelse. Tezel rasede imod ham: da gik Luther offentlig tilværks; thi han var, som han siger, dengang en ung Doktor, uslyg kommen ud af Essen, hidsig og munter i den hellige Skrift. Han opslug da paa Kirledoren i Wittenberg d. 31 Okttober 1517 sine 95 Sætninger imod Tezels Afslad, og fra denne Dag regner man Kirkeforbedringens Begyndelse. Dette driftige Skridt fandt stort Medhold i Tydfland; for-gjøres lod Paven Luther siegne for sin Domstol i Rom; Churfyrsten, der havde Agtelse for den lydeligt ytrede offentlige Mening, og ikke vilde fjerne sit Universitets kraftigste Støtte, bestyttede Luther, der fordrade at stilles for en upartisk Ret.

Den tydse Keiser Maximilian den 1ste døde i Aaret 1519, og Paven havde end yderligere Grund til at fare temmelig med Churfyrst Frederik for at stire sig hans vægtige Stemme ved Keiservalget. Dersor behandles ogsaa Luther med Mildhed, og den pavelige Udsending, den venlige Miltiz, ind-rsmmede ham Afsladens Forkastelighed og erholdt saaledes af Luthers Frelighed det Ørste at tie stille, saalænge Modpartiet taug om Afsladen. Men ved en senere Forsamling i Leipzig disputerede Luther og den høftige Dr. Eck med hinanden i Nærvoerelsen af mange lærde og fornemme Herrer, blandt Andre Hertugen af Pommern. Da Eck bestandig paabranede sig Kirrels Myndighed, Luther Biblens, funderde ikke komme til Enighed. Eck bestyldte Luther for hufitisk Kjætteri, og Luther svarede: „Kjære Hr. Doktor! ikke alle hufitiske Lærdomme ere kjætterske!“ „Det var som Potter!“

raabte Hertugen af Pommern og ryfede paa Hovedet, men snart blev det Luthers Overbevisning, at han maatte bryde med Paven eller med sin Samvittighed. Og fra dette Dieblit sluttede sig til ham hans tro Lebsager i Reformationens Bark, Philip Melanchton, Professor ved Universitetet i Wittenberg, en Mand, der med grundig Lærdom forbandt Mildhed i Charakteren og et Maadehold, der i Kampen var vel stillet til at staae ved Siden af Luthers nedrivende Kraft.

I midlertid var den spanske Konge Karl (den 5te) valgt til Keiser i Tydfland, og Eck udvirkede en pavelig Banbulle imod Luther. Men i Bevidstheden om sin rene Sag og om Tydflands Medhold lod Luther udgaae sine to djerfe Skrifter: „Til den christelige Adel af den tydse Nation“ og: „Om det babyloniske Gangenlab.“ Han bestred Misbrugen ved Messen, fordrade Kalken tilbage for Lægmand, paafostet, at alle Christne vare Præster, og at der ingen anden Forfæl i denne Henseende var paa dem, end den, det forfællelige Embete medførte. Paven funde feile og havde derfor ikke Enemagt til at fortolke Skriften. En almindelig Kirkeforsamling, der passende kunde sammenkaldes af Keiseren, var over Paven. Med saadanne Sætninger henvendte han sig i sit driftige og lunefulde Sprog til det tydse Folk og den tydse Adel, af hvilken navnlig den frihedsstændige Ulrik von Hutten, en hersmt Digter, den rige og tapre Frantz von Sickingen og flere allerede tidligere havde til sagt ham deres krigeste Bisstand, som Luther dog ikke vilde modtage, da Ordet stulde seire ved sin egen Magt. Men han foretog en handling, der bilsedligt stulde betegne, hvorlidet han brød sig om Pavens Magt: i et høitideligt Optog af de Wittenberger Studenter opbrændte han den pavelige Bulle.

Keiser Karl den 5te var en ung Mand, driftig og ærgerrig, men statklog og forsiktig over sin Alder. Han vilde ikke bryde med Churfyrst Frederik, men heller ikke med Paven;

thi han havde begge nødig. Som den eneste passende Uddel valgte han at styrne Luther for Rigets Domstol, hvilket ogsaa skete. Rigsdagen til Worms blev til sagt til Begyndelsen af Aaret 1521, som det hed i Keiserens Indbydelse, for at standse Fremgangen af de nye for Rigets Fred som for Fædrenes Tro farlige Meninger. Mangfolige Geistlige og Verdslige, Værdie og Ullerde, Fyrster, Riddere og Almuesmænd samlede sig i Worms. Iffe uden mørke Anelser besøgte Luther sig paa Reisen, men da man bad ham at vogte sig for Huf's Skjebne, svarede han: „Om de end tænkte en Idl mellem Wittenberg og Worms op til himlen, saa vil jeg i Herrens Navn møde, bæjende Christus og lade ham raade.“ Han blev modtagen i Worms med Jubel og Glæde af sine Tilhængere. Luther blev da stedet for Keiseren, der sad paa sin Trone, omgiven af sex Churhyspter, mange Hertugter, Fyrster og høje Herrer. Han var afkæstet af Sygdom, men fuld af Tillid til Gud og den gode Sag. Da han blev opfordret til at tilbagekalde, hvad han havde strevet, udbad han sig en Dags Betænkningstid, skyrede sig ved innerlig Bon til Gud og trædte derpaa atter frem for den glimrende Forsamling. Da han efter forelsbige Forhandlinger blev opfordret til at svare ligefrem, om han vilde tilbagekalde eller ikke, sagde han: „Eftersom Eders Keiserlige Majestæt og Churhysstelige og Fyrstelige Maader begjære et slet og ret Svar, saa vil jeg give et, som hverken skal have Ben eller Tænder, nemlig saa: Med mindre jeg af den hellige Skrifts Vidnesbyrd eller med klare og indlysende Grunde bliver gjendreven og overbevist, hverken kan eller vil jeg falde Noget tilbage; thi det er ikke sikkert og raadeligt at handle mod sin Samvittighed. Her staar jeg! jeg kan ikke Unde! Gud hjælpe mig, Amen!“ — Luther blev af et stort Folge ledsgaget hjem. Sit Udsagn var han senere ved alle Forestillinger ikke at bevæge til at forandre eller frafalde; tiende

Dagen efter sin Untomst tog han Afted fra de høje Herrer og forlod under Keiserens Leide Rigsdagen. Rigets Amts-erklæring over ham og hans Tilhængere fulgte ham. Men ved sin mandige og gudhengivne Opførsel havde han sikret Reformationens Udbredelse i Tydfland; mange høje Herrer, blandt Andre Landgreve Philip af Hessen, blev ham fra den Dag gunstige. Bekymret for hans Sikkerhed lod Churhyspter Frederik ham paa Hjemreisen bortsøre af Bevæbnede og sætte paa Slottet Wartburg, hvor han tilbragte herved et Aar, medens han med utrættelig Flid arbeidede paa sit Hovedværk, Biblens Oversættelse paa Tydsk, og medens dristige Skrifter imod de pavelige Lærdomme udgik fra hans ubekendte Tilsflugtssted og overtydede Venner og Fiender om, at han endnu levede og arbeidede i Herrens Gjerning. Men da nogle sværmeriske Mænd i Wittenberg, under Anførsel af den hidige Reformator Doktor Carlstadt, med Bold forstyrrede den katholske Gudstjeneste, nedrevе Billederne af Kirkerne og afstedkom Forvirring, forlod han uden Frygt sit Tilsflugtssted, prædikede med sædvanlig Kraft i otte Dage mod Uøsenet i Wittenberg og bragte igjen Orden tilveie.

Af Bibeloversættelsen udkom 1522 det nye Testament, 1534 det gamle. Saaledes blev Christendommens Kilde igjen tilgængelig for Hvermand i et smukt og kraftigt Sprog; thi Luthers Omhyggelighed for Udtrykket blev understøttet af hans store Gave til at skrive det tydste Sprog. I Overensstemmelse med den renere Lære blev ogsaa Kirkestilkene forandrede i Sachsen, først i Wittenberg af Frederik den Bises Esterfølger Johan den Bestandige, siden ogsaa paa Landet. Saaledes blev efterhaanden Messen og det latinske Sprog ved Gudstjenesten afslaffet, og Mædveren blev nydt under begge Stiftelser. Prædikenen blev et af Gudstjenestens Hovedstyrker; man digte tydste Psalmer, og Luther selv har i mange af dem nedlagt Billedet af sin dybe Golelse og

sin mægtige Kraft. Men Geistlighedens Uvidenhed var stor: mange kunde knap læse en Prædiken op af en Bog. Luther blev dertil til den mest fornødne Undervisning for Geistlige sin store og for Menigheden sin lille *Catechismus*. Snart udbredte sig ogsaa den forbedrede Lære til andre Dele af Tyskland, tidligst til de frie Rigsstæder som Nürnberg, Frankfurt, Hamburg og Lübeck. Landgreve Philip af Hessen indførte Reformationen i sit Land 1525, ene af ren Hengivenhed for den forbedrede Lære. Markgreve Albrecht af Brandenburg, den tydste Ordens Stormester, tog som vedslig protestantisk Fyrste Preussen som et Hertugdomme til Lehn af Polen 1525. Ogsaa i Tysklands Grændselande ytrede sig Bevægelsen som et Forbud paa, at den forbedrede Kirkelore skulle trænge vidt ud over Europa; nordligt udbredte sig Reformationen i Hertugdømmerne Holsten og Slesvig, prædictet (1522—1525) af Herman Tast under Beskyttelse af Hertug Frederik (Kong Frederik den Förste af Danmark, Mddal. Hist. p. 193); i Syden bemægtigede Reformationen sig den største Del af Schweiz. Her havde Ulrich Zwingli i Zürich allerede 1516 begyndt at prædike mod Fortjenstligheden af Kirkens gode Gjerninger og modsatte sig siden Afladshandelen, der med lignende Uforståmmenhed blev drevet i Schweiz. Men imellem Zwingli og Luther opstod et Meningsforskjellighed an- gaaende Christi Tilsiebeværelse i Nadveren: Zwingli paafstod, at den hellige Nadver kun var et Erindringstegn, hvorved de Christne levende tilbagekalde sig Christi Ød; Luther holdt sig til det bibelske Udtryk i Indstiftelsesordene: „Dette er mit Legeme og Blod“, og paafstod Christi virkelige Tilsiebeværelse i Sakramentet. Denne Strid, der blev begyndt i en oprørt Lid, fortsattes med den Luther egne Hæftighed og lagde Grunden til de evangeliske Christnes Adstilletlse i Lutheranere og Reformerte. Den reformerte Lære udbredte sig

i flere af Helvetiens Stæder, fornemmelig i Bern og Basel, men Zwingli tilsatte Livet 1531 i en Religionskrig mellem de reformerte og katholske Kantoner, idet han, efter Landets Skif, som Præst gif med i Kampen for at opmunstre sine Troesbrødre. Hans Værk blev fortsat i Genf, Frankrigs fransktalende Grændestad, af den skarpsindige, strænge Johan Kalvin († 1564). Ligesom Luthers Meninger om Kirkebestyrelsen fortrinsvis tiltalte Fyrsterne, hvem han tilkendte Hoiheden over Kirkerne, saaledes tiltaltes Folkene af den demokratiske Calvinisme, der lagde Menighedernes Bestyrelse i deres egne Hænder; og den kalvinistiske Protestantisme udbredte sig esterhaanden over Frankrig, Nederlandene, Skotland og for en stor Del over England.

Luther havde imidlertid aflagt sin Munkedragt og giftede sig med en forhenværende Nonne, Catharine von Bora. Med hende levede han i et fierligt Egteslab, trostende sig over Verdens Strid og Misie i sine Bimmers og sin Families muntere og huslige Kreds. Hans Værk som Kirkeforbedrer var i Hovedsagen endt med hvad der var flest, dog arbejdede han endnu bestandigt med Raad og Daad paa at fremme Reformationens store Værk, og naar Kirkeforbedringen skulle indføres i et eller andet Land, var det Luthers Stemme, som først blev hørt. Men hæftig og stridbar vilde han end ikke give en Leddel efter, hvor det efter hans Meniging gjaldt Guds og Christi Sag, og med lige Voldsomhed blev han mod Zwingli, mod Erasmus fra Rotterdam, der imod ham forsvarede Menneskets frie Willie, og mod den engelske Konge Henrik den 8de, der forsvarede Pavens Sag ved sit Skrif om de 7 Sakramenter. Luther ivrede altid for, at den aandelige Strid kun skulle udkämpes med Ordets Væben. Men han oplevede en Bevægelse i Tyskland, der paa mange Maader frænkede ham, og gav Reformationens Modstandere Anledning til at vise det Farlige ved den nye Lære.

Adelens Overmagt, dens Enebesiddelse af Landeierdomme og den Undertrykelse, Bonderne led, havde allerede før Reformationen fremkaldt flere Bondeopstande, der imidlertid snart varne blevne undertrykte. Da nu Reformatorerne vidt og bredt prædikede Læren om Kirkens Frigjørelse og om Afslaffelsen af Geistlighedens Overmagt, troede paa mange Steder i Europa Bonderne Tiden kommen til ogsaa i verdselig Henseende at blive fri for Adelens Tryl. Deraf opstod en Række af Bondeopstande, af hvilke den i Tydskland var den betydeligste (1524). Den udgik fra Schwaben og det Bambergiske; der samlede Bonderne sig i Leire og forlangte Tilladelse for Menigheden til selv at indsætte og afsætte deres Præster, Frihed for Livegenstab og Lettelse i de Byrder, Adelen havde paalagt dem, Estergivelse af Hoveri, Delagtighed i Jagt og Formildelse i Tienden. De brændte og slændte i Klosterne og paa Adelens Borge, myrdede og plyndrede under Afsynningen af gudelige Psalmer. Sværmeren Thomas Müntzer sluttede sig til Bonderne, bemægtigede sig Byen Mühlhausen og forkynede derfra en fuldkommen Frihed og Lighed og Afsættelse af Præster og Dvrigted. Adelen greb til Vaaben, og det lykkedes let de stridvante jernklædte Herrer at adspredle Bondernes Hobe, paa hvem de da mere end gengjældte de Grusomheder, de havde udsævet. Mühlhausen blev intaget, og Thomas Müntzer henrettet i Aaret 1526. Men et nyt sværmerisk Parti reiste sig 1534 i Westphalen; dets Lihhengere forlæstede Barnedaaben og blevе børfor kaldte Anabaptister (Gjendobere). Deres Anführere begik de største Grusomheder, gjorde sig skyldige i Gleckoneri og allehaande Udsævelser og forkynede fra deres Hovedstad Münster, at Christi tusindårig Rige var begyndt. Bisroppen af Münster tilbageerobrede områder sin Stad og endte Feiden ved et grusomt Blodbad i Staden.

Reformationens Fiender paafstode, at slige gruelige Nordener,

der truede Stat og Kirke med Undgang, være en nødvendig Folge af Luthers og hans Lihhengeres Prædiken. Men Luther stolede med Gæsthet paa sin retsærlige Sag: paa den ene Side formanede han Herrerne til Mildhed og billig Estergivelse, paa den anden Side ivrede han mod de oprørre og overrørre Bonder og opmunstre endog i sin Iver til at slæae dem som gale Hunde og fordømte Oprøret som Satans Værk. „Hvo der læser og ret forstaar min Lære“, sagde han, „de gjøre ikke Oprør, de have ikke lært det af mig.“

Reformationens Fremgang havde gjort de katholske Fyrster betenkelige, og Bondeopstandens Nædler syntes at gjøre en Standsning af de begyndte Kirkeforbedringer endnu mere nødvendig. En Rigsdag blev sammenkaldt i Speier 1529. Da her de katholske Fyrster fattede den Beslutning forelsbigt at forbryde de evangeliske Christne at udbrede deres Lære videre, indgav disse en Indsigelse (Protest), hvori de paafstode, at en saadan Beslutning ved Stemmesætning ikke havde nogen Gyldighed i Religionsfager. Af denne Protest erholdt det hele Kirkeparti senere Navnet Protestantter. Da Keiseren netop ved denne Tid havde sluttet Fred med Frankrig og endt sin Kvist med Paven, udskrev han en Rigsdag til Augsburg 1530. Dernen drog ogsaa Thüringsten af Sachsen, Johan den Bestandige, ledsgaget af Luther og Melanchton; Luther maatte man lade tilbage paa Beien, fordi han endnu var i Rigets Acht. Protestantne blevé opfordrede til at indgive deres Troessbekjendelse, og de indleverede nu den af Melanchton forfattede, af Luther billigede augsburgske Troessbekjendelse, hvori de sagte at vise, at de ikke vilde støtte en ny Kirke, men kun fremstille den gamle Kirke i dens oprindelige Renhed. Uagtet Katholikernes af Eck forfattede Gjendrivelse Intet modbeviste, erklarede dog Rigsdagen, at Protestantne være overbeviste og forbud dem den videre Udbredelse af deres Lære.

Men denne Beslutning strellede ikke de evangeliske Fyrster, og Luther digte netop i disse Dage sin berømte Psalm: Vor Gud han er saa fast en Borg. Allerede tidligere havde saa vel flere katholiske som protestantiske Fyrster sluttet Forbund til Forsvar af deres Tro, men nu indgik de protestantiske Fyrster i Schmalkalden 1531 et Forbund til gjensidig Beskyttelse, og Keiseren saae sig nødt til at slutte Religionsfreden i Nürnberg 1532 med det schmalkaldiske Forbund, ifolge hvilket Sagens sidste Afgjørelse skulde henvises til en almindelig Kirkesamling. Vel trædte en katholisk Liga sammen i Nürnberg 1538, men det schmalkaldiske Forbund udviede sig bestandigt mere. Dog var det tydeligt, at Keiseren fun af sine ydre Fiender for Tiden var hindret i kraftigt at træde op som det katholiske Parties Ansører. Luther døde 1546, udmattet legemligt og aandeligt af Troens Kampe, men med sin gamle freidige Fortræstning til Gud og hans Sag, nægtet han vel kunde forudsee, at den Tid var forhaanden, da Religionsstriden skulde afgjøres med Sværdet.

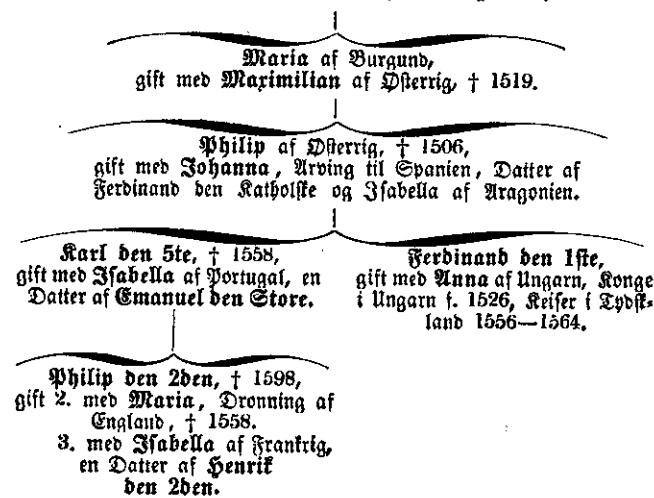
b. Den habsburg-østerrigste Families Kampe for den politiske Overmagt.

Det habsburg-østerrigste Hus havde i Begyndelsen af Reformationsaarhundredet samlet en overordentlig stor Landemasse. Karl den 5te, Philip af Østerrigs og Johanna af Spaniens Son, født i Gent Aar 1500, arvede efter sin Fader de ved Kunstd og Handel rige Nederlande med Franche-Comté og Artois samt Horderne paa det franske Burgund; efter sin Morfader Ferdinand den Katholiske († 1516) tiltrædte han Regeringen i Spanien og det tilhørende Neapel, Sicilien og Sardinien; han udstrakte ogsaa sit Scepter over de nysopdagede guldrige Øer og Landstrekninger i Amerika; efter sin Farfader Keiser Maximilian arvede han de østerrigste Lande i Tydfland med Wien til

Hovedstad; som Kronen paa hans Magt og Anseelse tilfaldt ham i Aaret 1519 den tydiske Keiserværdighed*).

Politiske Forhold og udvortes Krigs. Da Karl den 5te, ung, argerrig og statsløg, havde forent disse Lande under sit Herredomme, var han uden Modsigelse den mægtigste Herre i Europa. Men Indbyggerne i hans Lande vare sammensatte af forskellige Folkeslag med forskellig Nationalitet og forskellige Interesser; en mægtig Adel indstrænede endnu bestandigt Kronens Herredomme; de frie Stæder vare beredte til at forsvere deres Rettigheder endog med Vaaben imod Kronen, og Kirkeforbedringen havde udstrædt Evedragt imellem de forskellige Landsdele. De vigtigste Medbejdere, Karl den 5te i sine Udvoldsesplaner havde at befrygte, vare: Frankrig, England og Tyrkiet. I Frankrig hersede Frantz den 1ste, f. 1494 (1515—

*) Karl den Ørlige, Hertug af Burgund, † 1477.

1547), en opbrusende og hæftig Mand, Diebløkets Luner undergiven, en Under af Krig og ridderlige Kunster, personlig tapper, Damernes Beundrer, aaben og elskbærdig i sin Omgang men snedig og troless i sin Statskunst, en Afglands af det svundne Ridderstabs Øyder og Hjell. I det blodige Slag ved Marignano, hvor de schweizeriske Fodtropper første Gang maatte vige i aaben Mark (1515), havde han erhvervet sig den tvilsomme Besiddelse af Mailand (M. b. p. 163) og var paa Balpladsen hædret med Ridder slaget af den ædle Bayard, „Ridderen uden Frygt og uden Dadel“. Hans fiendtlige Stilling til Karl forsøgedes ved dennes Forbringer paa Burgund og bragtes til den høieste Spænding, da han som Karls Medbeholder til den tydste Keisertron maatte vige for ham. Frankrig var stærkt ved sine Landes geographiske Sammenhold, sin frigeriske Adel og sin vagnende Nationalstørelse. I England og Irland herskede Henrik den 8de af Huset Tudor (1509—1547), født 1491, en forlystelsessygg, forstængelig og lunefuld Tyran. Statsforrænnerne levedes af den floge Kardinal Wolsey, der snildt var betænkt paa at benytte til sin egen og Englands Fordel den Kamp, der foretold mellem de to Medbeholder. Over Tyrkernes vidstrakte Lande, fra Euphrat til Algier, fra Egypten til Donau (M. b. p. 171) herskede Soliman den 2den (1519—1566), grusom og tapper, en født Fiende af alle Christenhedens Riger, nærmest af Ungarns Konge og af den tydste Keiser.

Det omstridte Mailand bragte Krigens til Udbud mellem Karl den 5te og Frants den 1ste (1ste Krig, 1521—26). Keiseren havde vundet England for sig ved at give Wolsey Haab om sin kraftige Hjælp ved det næste Pavevalg; men da han ikke kunde eller vilde holde sine Lovter efter Leo den 10des Død (1521), men befordrede Valget af sin Lærer Håbrian d. 6te, havde den engelske Konge ingen synderlig Fordel af

denne Hjælp. Krigens begyndte paa engang med en af Frankrig understøttet Opstand i Nederlandene, med Beleiringen af Pampecona, Hovedstaden i det spanske Navarra, hvor man vilde indsætte den af Ferdinand den Katholiske forjagte Konge, og med Kampen i Italien, hvor Frankmændene blevet fordrevne fra Mailand. Et større Kab led Frankrig ved Konstablen Karl af Bourbons Høveld. Han havde afslaaet et Egte-stabstilbuds af Frants's albrende Moder Louise; angivet af den hevngjerrige Dame med Fortrædigelser og Processer flygtede han ud af Landet og begav sig i Keiserens Tjeneste, velkommen ved sin Krigsdygtighed og ved sin formenstlige Indflydelse i de vidtloftige Besiddelser, han efterlod i Frankrig. De Fransles Forsøg paa at tilbageerobre Mailand blev tilintetgjort i Slaget ved Romagnano (1524), hvor paa fransk Side Bayard faldt, men endnu vende bebereide den forsøgende Bourbon hans Fortræderi mod Konge og Fædreland. De Keiserliges Indfald i Provence mislykkedes, og Høren maatte i en halv oplost Tilstand trække sig tilbage fra Beleiringen af Marseille. Frants fulgte de Flygtende til Italien og beleirede Pavia; men denne Stad trodsede alle Angreb, forsvaret af tydste Landsknægte og ghibelliniske Borgere. Den keiserlige Hær, der skulle undsætte Staden under Anførel af Karl af Bourbon, bestod for største Delen af Leietropper; Mangel paa Penge og Fodsmedler lod forudsee dens snarlige Oplosning, medens den franske Beleiringshær ingen Mangel led; da lod den franske Konge sig henrive af ridderligt Overmod til at modtage det tilbudte Slag. Men Slaget ved Pavia (1525) endtes efter en blodig Kamp med et fuldstændigt Nederlag for Frankrig, og Kongen selv blev fangen, idet han vovede sit Liv under en heltemodig Modstand. Den franske Adel bedækkede Balpladsen, og Frants skrev fra sit Gangenstab til sin Moder: „Alt er tabt undtagen Hæren“. Den franske Konge blev

først til Madrid, hvor han maatte udholde et stængt Fan-
genstab, indtil han indrømmede Keiserens Fordringer, dog i
det Haab, at en afstvungen Ed kun var et Spil med Ord,
der ikke behøvede at holdes. I Freden til Madrid (1526)
opgav han sine Fordringer paa Mailand og lovede at af-
træde Burgund. Men da han over Pyrenæernes Grænse
var udleveret til Frankrig og fri følte den franske Jordbund
under sig, svingedede han med Hatten og raahte: „Endnu er
jeg Konge!“

Keiserens Overmagt i Italien væbnede Egeborgsystemet
imod ham. (Md. Hist. p. 159). Et Forbund blev indgaaet
imod ham af Frankrig, Venezia, Mailand, Pave Clemens den 7de og England, hvor Wolsey endnu herskede.
Karl af Bourbon var keiserlig Fæltherre i Italien, men han
manglede Sold til sine Leietropper og nærede dristige Planer
om at oprette en uafhængig Stat i Italien. Da førte han
 sine hættelæstende Skarer mod Verdens hellige Hovedstad. Han
blev sluttet paa Stormstigen for Roms Mure (1527), men
hans tvileløse Hær erobrede Staden og syldte den med
Grusomheder og Udsævelser. Paven blev indsluttet paa
Fæstningen Engelsborg og maatte under mange Forhaanelser
og paa haarde Betingelser løbe sin Frihed. Imidlertid havde
Frankrig begyndt sin anden Krig med Keiseren (1527—1529).
Lautrec førte en fransk Hær ind i Italien, erobrede Genua og
Pavia og rettede sin Marsch mod Neapel, der fulde inde-
sluttes tilssø af den genueiske Flaade under Anførel af Ge-
nueseren Andreas Doria. Lautrec begyndte Neapels Be-
leiring, men Doria var utilfreds med de Franskes Vilkaars-
lighed: han gik over til det keiserlige Parti og forsynede den
beleirede Stad med Levnetsmidler. Derpaa sejlede han til
sin Hjemstad, befriede den for det franske Herredomme og
syrede i lang Tid Genua som en uafhængig Republik med en
aristokratisk Forfatning. Lautrec maatte opnæve Beleiringen.

Han døde paa sit Tilbagetog; af hans ved Fiendens Sværd
og Sygdomme oprevne Hær kom kun faa tilbage til Frank-
rig. Freden til Cambray (Damefreden 1529) bekræftede
Freden til Madrid; dog blev Burgund fransk, men Keiseren
herskede altter i Italien.

At sætte en Grænse for Tyrkernes Fremtrængen i
Europa anstod i og for sig Karl den Femte, der som tydlig
Konge og romersk Keiser, som Christenhedens ypperste Mo-
nark, maatte ansee sig forpligtet til at gribe virksomt ind i
en Kamp, der endnu betragtedes som Christenhedens fælles
Sag; men ogsaa hans egne Arvelandes Sikkerhed og hans
Families Færdel maatte bevirge ham dertil. Soliman havde
erobret Belgrad 1521 og frataget Johanniterne Rhodes 1522;
forgjæves væbnede sig den svage Ludvig den 2de, Konge
af Ungarn og Bohmen; han tilsatte Livet i det ulykkelige
Slag ved Mohacz (1526). Christenhedens Fare var saa-
meget større, som Tyrkerne allerede beherrede Nordkysten af
Afrika (M. Hist. p. 171). Søroveren Horuc og hans kjælle
Efterfolger, Broderen Hairadin Barbarossa, havde under
Solimans Hælhed bemægtiget sig Algier og gjorde derfra
Middelhavet og dets Kystlande usikre. Til Ludvig den
2dens Efterfolger i Ungarn og Bohmen valgte et Parti
Karls Broder Ferdinand, som var gift med en ungarsk
Prinsesse, men i Ungarn valgte et andet Parti Johan
Zapolya, Woiwod af Siebenbürgen. Denne søgte Hjælp
hos Tyrkerne og underlaaede sig Soliman som Lehns herre.
Soliman oversvømmede Ungarn, erobrede Øsen og forte
 sine vantre Skarer for Wien (1529). Men forgjæves vare
alle Tyrkernes Anstrengelser mod Borgernes haardnakede
Modstand. Soliman maatte støtten trække sig tilbage, men
dog beholdt han efter Zapolyas Død (1540) den største
Del af Ungarn, navnlig Øsen; for den levnede lille Del
med Pressburg til Hovedstad maatte Ferdinand endog for-

pligte sig til Tribut; hans Kongenavn over Ungarn bragte da i Virkeligheden ingen anden Fordel end Net til at gjøre tilkommende Fordringer gjældende. Keiseren sogte at sikre Middelhavet ved at overslade de fordrevne Johannitere Den Maltha. Herfra fortsatte de den Kamp mod de Vantro, som deres ridderlige Lovste paalagde dem, men uden at kunne standse Sørsvernes Ødelæggelser. Da besluttede Keiseren et Tog mod Tunis, et andet Hovedsæde for Hairadins Søroverier. Staden blev erobret og under spanskt Høihed tilbagegivet sin af Hairadin fordrevne Konge (1535).

Striden med Frankrig var imidlertid ikke bragt til Hvile. Twistigheden om Mailland foranledigede nye Krig (3de Krig 1536—1538, 4de Krig 1542—1544). I den sidste Krig var Keiseren allieret i Forbund med den engelske Konge Henrik den 8de, og til Christenhedens Forargelse forbandt Frants sig med Soliman og aabnede sine Havne for de tyrkiske Flaader. Men Keiseren og hans lunefulde Forbundsælle kunde ikke blive enige om Angrebsplanen; Keiseren sluttede derfor Fred i Crespy (1544). Henrik endte først Krigens 1546. Ufaldet blev det samme, som Freden til Madrid havde angivet; kun forblev det franskindede Burgund fremdeles under frank Høihed. Farligere for det tydste Riges Enhed var det, at Krigene med Frankrig støttede de tydste Protestanters Modstand mod Keiseren.

Religiouskrige i Tydskland. I Aaret 1545 aabnede Pavé Paul den 3de i Trident den af Keiseren lovede Kirleforsamling. Men Protestanterne vilde ikke anerkjende denne af Pavens afhængige Forsamling, og da Keiseren foretog truende Rustninger, lod det schmalkaldiske Forbund en fortresselig udnæstet Hær rykke ind i Baiern; blandt dens vigtigste Anführere var Churfyrst Johan Frederik af Sachsen, en Søn af Johan den Bestandige. Ved denne kraftige Fremgangsmaade blev den halv usørberedte Keiser bragt i

Forlegenhed; dog forstod han ved snild Loven at forhale Tiden og trælle Tropper sammen, medens den forbundne Hær skyde at flaae det første Slag i en Borgers og Religionskrig. Keiserens vigtigste Medhjælper var Hertug Morits af Sachsen (af den albertinste Linie), en Fætter til Churfyrst Johan Frederik (af den ernestinste Linie); den snilde og ørgjerrige Morits havde, trods sin protestantiske Troesbekendelse, sluttet sig til Keiseren i Haab om at vinde Johan Frederiks Land og Churfyrsteværdigheden. Ved et Angreb paa Churfachsen twang han Johan Frederik til at forlade den schmalkaldiske Hær, og da saaledes den protestantiske Hær i Baiern efterhaanden oplesste sig, saae Keiseren sig i stand til at føre sine Vaaben til Sachsen. I Slaget ved Mühlberg (1547) seirede han over Johan Frederik og fængede ham. Keiseren troede sig saaledes enemægtig i Tydskland, overgav den sachsiske Churfærdighed til Morits, udiede Achtberklæringer mod de ulydige Hyrster og Stæder og lod paa Rigsdagen i Augsburg (1548) udgaae et Interim eller en midlertidig Anordning om, hvorledes man i Troessager havde at forholde sig, indtil Kirleforsamlingen i Trident havde afgjort det kirkelige Spørgsmaal. Endogsaa Philip, Landgreve af Hessen, Morits's Svigerfaber, blev fængslet imod givet Leide, og Keiserens Fremgangsmaade syntes at true Hyrster og Stæder med Slaveri; da troede Churfyrst Morits det paa Lide at antage sig Protestantismens Sag. Han sluttede Forbund med Frankrigs Konge Henrik den 2de (1547—1559), en Søn af Frants den 1ste; Churfyrsten ledebe sine Underhandlinger med saa stor Hemmelighed og Snedighed, at han fuldkommen slusfede Keiseren, denne Meester i Statskunst. Morits havde samlet en Hær tilsyneladende for at twinge det protestantiske Magdeburg; men pludselig sluttede han Forlig med denne Stad og drog i hurtige Marscher mod Tyrol, hvor Keiseren

besant sig uden Tropper, medens paa samme Tid en fransk Hær erobrede Meß, Toul og Verdun fra det tydiske Rige; Keiseren flygtede i største Hast; Kirkeforsamlingen i Trident adspiltes for Protestanternes Hærtog. I Forliget til Passau (1552) fik de protestantiske Stænder, der befjendte sig til den augsburgske Troesbekjendelse, Religionsfrihed ved Siden af de Katholske, og blevne bekræftede i Besiddelsen af det Kirkegods, der allerede var inddraget af dem. Efter den døvende Betragtning af Fordoblet mellem Kyrste og Folk fik Underhaakter, der ikke befjendte sig til Landsherrens Religion, kun Ret til frit at forlade Landet. Men advarede ved Albrecht af Brandenburgs farlige Exempel (p. 8) gjorde de Katholske fremdeles Fordring paa „det geistlige Forbehold“ : den katholske Kirkes Ejendomsret til de Kirkegodser og Indtægter, der tilhørte en geistlig Kyrste eller Prælat, som for Fremtiden gik over til den protestantiske Lære. Forliget til Passau gengav Johan Frederik af Gotha og Landgreve Philip af Hessen deres Frihed. Churfsyrst Moritz oplevede ikke sit Værks Fuldførelse; han faldt (1553) i en Feide, som Passauer-Forliget havde foranlediget.

En Religionsfred i Augsburg (1555) bekræftede Forliget i Passau og ledsgedes af en Stilstand med Frankrig, hvori det tydiske Rige maatte aftaae Fæstningerne Meß, Toul og Verdun (1556). Keiser Karl saae Rigets kirkelige Enhed op hævet, den politiske truet; han saae Frankrigs Magt at vore, da mistvivlede han om i sin Alberdom at kunne nære det Formaal, paa hvilket han fra sin Ungdom havde anvendt sin udholdende Kraft, sin snedige Klugstab, sit mærkelige Geni. Paa en høitidelig Forsamling i Brüssel (1556) overgav den aldrrende Keiser sin Son Philip Regeringen over Nederlandene og Maaland samt Kongerigerne Spanien og Neapel saavel som den nye Verden; men Ledelsen af Tydflands Anliggender

maatte han overgive til sin Broder Ferdinand, der allerede længe (fra 1528) havde bestyret de østerrigste Urvelande. Selv trak han sig tilbage til Klosteret St. Just i Estremadura i Spanien, hvor han endnu levede i to Aar, mest bestjæltiget med Andagtsovelser og fromme Betragtninger († 1558).

c. Reformationens Gang igennem Europa.

Danmark, Norge og Sverrig fra 1523—1613.

Efter Christian den 2dens Fordrivelse modtog Frederik den 1ste, en yngre Son af Christian den 1ste, af Adelen Danmarks Valgkrone. Danmark og Norge underkastede sig snart den ogsaa af Gustav Wasa understøttede danske Konge; længst forsvarede sig Christian den 2dens trofaste Lihænger Søren Norby paa Gulland (1525). Saaledes blev Frederik den 1ste Danmarks og Norges Konge (1523—1533), men ikke uden at understryke en Haandfæstning, der paany faststillede og udvidede Adelens og Geistlighedens Magt. Men den Deling af Hertugdommerne mellem forskjellige Magthavere, som havde fundet Sted siden Aaret 1490 (s. Midd. Hist. p. 190), ophørte for en Tid, da Frederik d. 1ste ved sin Tronbestigelse bragte den gottorpiske Del tilbage under Danmarks Krone.

Den forbedrede Kirkelære havde imidlertid ogsaa fundet Bei til Norben, hvor den i hoi Grad tiltalte Folket, der ikke længer sollte sig tilfredsstillet ved Kirkelæren og Kirkebestyrelsen, der led af de samme Misbrug som i Tydfland. Ogsaa Adelen havde Haab om at bemægtige sig en Del af Kirkens rige Ejendomme, naar Kirkeforbedringen gif igennem, og den gjorde derfor kun en svag Modstand mod den nye Lære. Hans Taufen, en Bondesøn fra Kyen, havde som Munk fra Antvorskov Kloster besøgt Udlændet og hemmeligt hørt Luther i Wittenberg. Efter sin Hjemkomst prædikede

han med stort Bisald den nye Lære i Viborg, hvor Almuen ved Vaaben spærrede Beien for Bispen Jørgen Friis's Udsendinge, der vilde forskyre den hellige Forsamling. Frederik den 1ste, under hvis Bestyttelse Herman Tast havde prædiket i Hertugdommerne (p. 8), tog siden den dristige Prædikant i Bestyttelse. Ogsaa i Malms blev den nye Lære prædiket dels af de folkelige Talere Klaus Mortensen Londebinder og Hans Spandemager, dels af den lærde Franciscus Wormorbi. Noget senere udbredte Johan Tausen ved sine Prædikener ogsaa Læren i Kjøbenhavn, hvor den allerede tidligere var forberedt, og hvor den hæftige Borgermester Ambrosius Bogbinder kraftigt tog sig af Reformationens Sag. Kirkesforbedringen understøttedes og oplyvedes ved to danske Oversættelser af det nye Testamente, den ene af Hans Mikkelson, (1524) som tidligere havde været Borgermester i Malms, den anden af Kanniken Christian Pedersen (1529). Paa en Herredag i Odense (1527) blev en almindelig Samvittighedsfridhed indrømmet og de Geistliges Coelbat og den paavelige Velcrestelse af Bispernes Valg ophævet; ved disse Beslutninger blev det muligt for den nye Lære at træde mere offentligt frem.

I Slutningen af Frederik den 1stes Regjering gjorde den landflygtige Kong Christian den 2de, understøttet af sin Svoger Karl den Femte, fra Norge et Forsøg paa at bemægtige sig den danske Trone (1531—1532). Men da han var løbet til Kjøbenhavn under givet Leide, blev han hensat i et strængt Fængsel paa Sønderborg, senere i Kallundborg, hvor han døde, 1559.

Efter Frederik den 1stes Død (1533) samledes Adelen og Geistligheden til en Herredag i Kjøbenhavn forat bestemme Valget af den nye Konge, men Kongevalget trak sig i Langdrag, da Adelen stemmede for Frederik den 1stes ældste Son Christian, medens Geistligheden frigtede for denne unge Mands berjendte Hengivenhed for den lutheranske Lære,

og det katholske Parti stræbte at benytte denne Mellemregjering til at standse Kirkesforbedringens Fremgang. Men Borger- og Bondstanden haabede at kunne forbedre sine Kaar, dersom Christian den 2den efter besteg Kronen og begyndte at røre sig til Fordel for denne Adelens og Geistlighedens fangne Fiende.

Saaledes udbrod en Borgerkrig i Danmark, den saaledte Grevens Feide (1533—1536) der dels var en Religionskrig, en Kamp imellem Katholicismen og Protestantismen, dels en Borgerkrig, af Borger og Bonde mod Adelen; Hansestæderne blandede sig i Striden for sidste Gang, i det Haab at tilbagevinde deres Handelsovermagt i Morden, som allerede havde begyndt at begunstige Hollændernes Handel paa deres Beløftning. Lybekkerne havde bidraget til at styrte Christian den 2den, fordi han havde begunstiget deres Medbællere; nu rakte de Haanden til at sætte ham paa Kronen; thi Hollændernes Forrettigheder vedblev. Markus Meier og Jørgen Wullenweber, to dristige Anførere for Folkepartiet i Lybek, havde styrket det gamle aristokratiske Raad og i Follets Navn tiltaget sig Magten i den frie Hansestad. Under Paaskud af at beskytte Reformationen og gjenindætte Christian den 2den satte de sig i Forbindelse med Ambrosius Bogbinder i Kjøbenhavn og Jørgen Kok, Borgermester i Malms, hvorved de vandt disse to vigtige danske Stæder for deres Sag. Gustav Wasa i Sverrig, der i lige hoi Grad hadde Lybekkernes Handelsovermod og Christian den 2dens Forbringer paa Kronen, sluttede sig til den danske Adel. Lybekkernes Anfører, Grev Christopher af Oldenborg, efter hvem Feiden har faaet Navn, bemægtigede sig Kjøbenhavn og Malms, fremdeles Sjælland, Sjaane, Halland, Bleking, Fyen og de øvrige danske Øer; overalt blev Christian den 2den hyllet; selv til Jylland strakte Folkepartiet sine Vaaben; Skipper Clement

indtog Aalborg, leverede Adelen et seirrigt Slag og foer frem med stor Grusomhed.

I midlertid havde Adel og Geistlighed været uenige om Kongevalget, idet enhver Stand helst vilde forse for sin egen Fordel; men Grev Christopher's Fremgang twang dem til Enighed; Geistligheden maatte, hvor nsdig den end vilde, samtykke i Valget af den protestantissindede Christian den 3die, en Son af Frederik den 1ste (1534—1559). Medens Gustav Wasas Krigsmagt forbrev Lybekerne fra Skåne, Halland og Blekingen, indtog Christian den 3dies Hæderherre, den berømte Johan Nanckau, Aalborg og slog Modpartiet ved Oxnebjerg i Fyen (1535). Ogsaa tilførs feirede Peder Skram over Lybekerne Glaade under Bornholm. Da blev Folkepartiet i Lybet skyret; Hansestaden sluttede Fred med Danmark, dog saaledes, at den ikke Bekræftelße paa sine Handelsrettigheder, men Krigen endtes først, da Christian den 3die havde indtaget Malmø og det haardt betrængte Kjøbenhavn (1536).

Kongens første Foretagende efter Kjøbenhavns Indtagelse var Reformationens Indførelse i Danmark 1536. Han blev enig med det adelige Rigsraads verdslige Medlemmer om at opheve Bispernes Myndighed; thi den verdslige Adel haabede derved endmøre at forse sin egen Magt. Biskopperne blev da paa een Dag fængslede over hele Riget, men siden igjen frigivne efter at have lovet ikke at ville standse Reformationens Indførelse. Paa en Rigsdag i Kjøbenhavn, 1536, blev det dernæst besluttet at afstaffe den katoliske Kirkebestyrelse og Kirkesere og at indføre den evangeliske. Ogsaa over Norge, der var i Opstand for Christian den 2dens Sag, udgik den samme Bestemmelse.

Med den forandrede Kirkebestyrelse tabte den geistlige Stand i Danmark aldeles sin Rigdom og den dermed for-

bundne politiske Betydning, den blev nemlig udelukket fra Rigsraadet, hvor Adelen nu alene havde Sæde, og saaledes udvilede Danmarks monarchiske Forfatning sig til et fuldkomment Adelsaristokrati, der ved Kongevalget sikrede og udvidede sine Rettigheder i bestandigt sterkere Haandsfestninger. Geistlige og Borgere blev afhængige af Adelen, Bonderne tilvels dens Livagne, Kongemagten svant ind til en Ubetrydelighed ligeoverfor det danske Rigsraads Myndighed. Kirkegodset, der efter Luthers Maad skulde anvendes til Kirkens og Skolens Tær, samt til de Fattiges Underskottelse, blev for største Delen inddraget af Kronen eller tilbagekrævet af Adelsmændene fordi deres Forfedre havde skæaret det til Kirk'en. Adelen blev allerede paa Rigsdagen 1536 frøtager for at betale Tiende af sine Sædegaarder. Saaledes svant Kirkens Midler hen: Kun en Del af dens rige Ejendomme blev anvendt i det angivne Viemed.

Norge var ved denne Tid i Opstand for den fangne Christian den 2dens Sag. Den danske Adel lod Christian den 3die i sin Haandsfestning optage den Bestemmelse, at Norge ikke længer skulde være et selvstændigt Rige, men herefter bestyres som en Provins af Danmark, da Norge var saa fattigt, at det ingen Konge kunde underholde. Året efter sendte Kong Christian den 3die en Glaade til Norge, betvang Opstanden og indførte Kirkeforbedringen efter samme Mønster som i Danmark.

Fra den Tid mistede Norge sit Rigsraad og blev bestyret ved en Statsholder, Kongen blev ikke længer kronet i Tronhjem, men hyldedes blot i Norge som i Rigets øvrige Provinser; den danske Adel trængte sig ind i Landet og bemægtigede sig Lenene: Norge havde tabt den sidste Rest af sin Selvstændighed.

Men Christian den 3die virkede ikke saa kraftigt for

at opretholde Enheden i sine øvrige Landsdele, idet han delte Hertugdømmerne med sine Brødre (1544) og derved lagde Grunden til en Stelle af indvortes Uroligheder og Kampe. Kongen selv beholdt den saakaldte sonderborgske Del. Hans den Eldre fil den haverslevske, Adolf den gottorpske Del; Adolf blev Stamfader for det holsten-gottorpske Hus, en Slægt af Fiender mod det danske Kongehus.

Sverrig til 1560. Gustav Wasas Hovedværk næst efter Sverrigs Besvarelse var Indførelsen af Reformationen i Sverrig. Den nye Lære var allerede 1519 blevet prædiket af Brødrene Olaus og Laurentius Petri, der havde hørt Luther i Wittenberg. Gustav tog dem senere i sin Beskyttelse; Olaus blev Præst i Stockholm, Laurentius Professor i Upsala. Da den nye Lære ved disse Mænds Beskrebber stærkt var udbredt, blev paa Midsdagen i Westeraas, 1527, Tilladelse meddest Presterne til „at predike det rene Guds Ord“ frit for menneskelige Einsætninger; Kirkegodset blev for største Delen inddraget under Kronen. Det gjorde de tapre Dalekarle Oprør, men blev undertvungne og strengt viste tilrette af Kongen. Saaledes føjede Størstedelen af Sverrig sig i Reformationen. Kirkeforsatningen blev nærmere bestemt i Kirkeforsamlingen i Drebbo, 1529; den svenske Kirke erklærede sin Uafhængighed, men beholdt dog en stor Del af det katholiske Væsen ved Gudstjenesten og Kirkebygningen.

Gustav Wasas sidste Værk var Faststætelsen af et arveligt Kongedømme i sin Familie. Denne Bestemmelse satte han igennem paa Midsdagen i Westeraas, 1544. Men dette Arvesordrag, der udelukkede den oldenborgske Stammme i Danmark fra Haabet om den svenskerone, bragte en Spænding tilveje med Danmark. Den gode Forstaelsse vedvarede dog endnu nogenlunde, saalænge de gamle, ved Er-

faring prøvede Konger, levede; men efter Gustav Wasas Død (1560) brød Fiendtlighederne snart ud, og evindelige Krige mellem Danmark og Sverrig angaaende Handel og Grænser betegne i mere end 150 Aar Rigernes gjensidige Historie.

Sverrig og Danmark til 1613.

Christian den 3dies Son Frederik den 2den (Konge i Danmark og Norge fra 1559—1588), undertvang, i Forbindelse med sine Farbrødre, Hans og Adolf, det hidtil frie Ditmarsken (1559). Crobrerne delte Landet imellem sig.

Den nordiske Syvaarskrig (1563—1570), blev foranlediget ved Striden om de tre Kroner i Vaabenet, Bestegnelsen af de gjensidige Forderinger paa Overherredommets i de tre nordiske Riger. Hertil kom andre Grunde til Misforniselle. Erik den 14de (1560—1568), en Son af Gustav Wasa, havde bemægtigt sig Neval i Estland og gjort Alt for at drage den østerrøFFE Handel til denne Stad. Fremdeles vare de Svenske optraadte fiendligt i Liefland, hvor den russiske Czar Ivan Basiliewitch den 2den havde indsat Frederik den 2dens Broder Magnus til Konge for saaledes at kunne benytte ham til at fremme sine Planer til Lieflands Crobring og Undertvangelse; thi i Liefland kompede Sværdriderne, Polen, Sverrig og Rusland om Overherredommets. Lagtet Danmarks Flaadet blevе anførte af de belfænde Søhælle Peder Skram, Herluf Trolle og Otto Rud, havde de Svenske dog Overmagten tilssv. Men tillands seirede Daniel Ranckau i det berømte Slag paa Falkenberg Hede ved Svarteraa (1565) over en meget overlegen svensk Hær og gjorde et ødeleggende Indfald i de svenske Provindser; da han maatte trække sig tilbage, redde han Høren, dens Bytte og dens Fanger ved et mestrigt tilbageføg til Skaane.

Erik den 14de en Mand af en vild og mistenklig Natur, havde jevnlige Anfauld af Vanvid, der blandt Andet ytrede sig i et grusomt Blodbud paa Sturernes mægtige Famille. Hans Broder Jo han den 3die (1568—1592) stillede sig i Spidsen for en Opstand imod ham og børsovede ham Friheden og Sverrigs Krone.

Efter lange Underhandlinger endtes den nordiske Syvaarskrig ved Freden til Stettin (1570), hvorfed Kalmarforeningen traktatmæssig blev oplost, idet

begge Stater opgav deres gjenstige Hordringer, Danmark paa Sverrig, Sverrig paa Norge og Slaane. Begge Riger fik Ret til at føre de tre Kroner i deres Baaben. De lieflandske Anliggender fulde overlades til Keiserens Magtling. Men Polen havde allerede bemægtiget sig Liefland (1561 p. 29). Et Forsøg paa at gjenindføre Katholiceismen rystede Johans Regjering. Kongen, der gjorde sig til af sin theologiske Lerdom, lod sig af sin katholiske Dronning Catharina af det polske Hus Jagello, forlede til at gjøre adstillinge Forsøg paa at gjenindføre den katholiske Kirkelære; men disse Forsøg blevne tilbagevistne med Uwillie af det svenske Folk og aldeles opgivne efter Dronningens Død.

Bed Freden i Stettin vare Nabokrigene mellem Sverrig og Danmark ingenlunde endte. Stridigheder om den nordlige Landgrænse i Norge foranledigede en ny Krig mellem Christian den 4de, en Son af Frederik den 2de (Konge i Danmark fra 1588—1648), og Gustav Wasas Son Karl den 9de, der regjerede i Sverrig fra 1592—1611. Karl den 9de lod sig kalde "Lappernes Konge" og indkrevede Stat i Finmarken. Hertil kom Svenssternes Besiddelser for at undgaae Øresundstolden, idet Karl den 9de havde anlagt Handelsstaden Gøteborg, over hvilken Stad han vilde lede Handelen ind i Østersøen. Krigens, der er blevne kaldet "Kalmarfrigen" (1611—1613), fordi den i længere Tid samlede sig om Festningen Kalmar, som Christian den 4de omfoder indtog, endte sig ved Freden til Knærod (1613), da Karl den 9de var død, og hans Son Gustav Adolf havde besteget den svenske Trone (1611—1632). Gustav Adolf frasagde sig Titelen af Lappernes Konge og erkendte Danmarks Ret til Finmarken efter de gamle Grænser. Sverrig havde til samme Tid blandet sig i russiske Tronstridigheder. Gustav Adolf tiltvang sig Freden i Stolbowo (ved Novgorod) 1617, hvorved Sverrig vandt Kerholm og Ingemanland, og Rusland blev holdt udelukket fra Østersøen.

Polen til 1668.

Sigismund den 1ste (1506—1548) en yngre Son af Kasimir den 4de (M. Hist. p. 165), en kraftig og krigerisk Regent, stredte Rigets Besiddelser ved en Overenskomst med de tydste Ridderes Stormester Albrecht af Brandenburg. Da nemlig Reformationen banebe sig Bei til Preussen (p. 8), antog Albrecht den forbedrede Lære, idet han foretrak for

sine geistlige Forpligtelser at tilsegne sig og sin Familie en Del af Riddernes Besiddelser. Men da han hertil behovede sin mægtige Naboes Hjælp, astraadte han Vestpreussen til Sigismund den 1ste, medens han selv beholdt Østpreussen som et arveligt polske Lehn i sin Familie (Overenskomst i Krakau, 1525).

Hans Son Sigismund den 2de (1548—1572), den sidste af Polens jagelloniske Konger, udvidede sit Rige paa en lignende Maade. Sværdridderne, en Forgrening af de tydste Ridderes, havde en Tid stræbt at haandthæve deres Ordens Herredomme i Rusland og Liefland; men da Sværdridderne ikke kunde forsvare deres Besiddelser mod de svenske, danske og russiske Hordringer, antog deres Hjemmesteder Gotthard Kettler Reformationen, verdsliggjorde sine Lande, afdlod Liefland til Polen og tog Kurland, som et arveligt Hertugdomme, til Lehn af dette Rige (Overenskomst i Vilna, 1561).

Saaledes havde Kongeriget Polen udbannet sig til et udstrakt og mægtigt Rige: i Østen begrænsedes det af Rusland og Floden Dnieper, i Syd af Karpatherne, i West af Schlesien og Pommern, i Nord af Østersøen. Men Rigets Kraft svækkes ved Adelens Enemagt; den udsovede sin Valgret med Esillesløshed, indskrænkte Kongemagten indenfor umaturalig suævre Grænser og bragte Borgere og Bønder i en fuldkommen Afhængighed. Da Protestantismen fandt Bei til Polen, forøgede Religionsstridigheder Forvirringen og bragte Riget sin Oplossning nær.

Da den jagelloniske Stamme var uddød (1572), fortegreden den polske Adel og Geistlighed sin Kraft i Strid om Kongevalget og om Religionsfriheden. Man valgte den franske Prinds Henrik af Aujoou (1573—1574), men indstrenede ham ved en stregt Haandfæstning, og han benyttede Leiligheden, da Frankrigs Trone var ledig, til at forlade sit Kongerige for at søge en ny Trone i sit Hædreneland. Stephan Bathory, Hyrste af Siebenbürgen (1575—1586) feirede efter en lang Valgstrid. Han stræbte at fremme Oplysningen, stiftede et Universitet i Vilna og regjerede i det Hele med Kraft og Klogstab. Det lykkedes ham at forsvare Liefland mod Russernes Angreb.

I Valgtriden efter Stephanus Død feirede det Parti, der understøttede en svensk Tronfølger, og Sigismund den 3de besteg Tronen (1587—1632). Han var en Son af

den svenske Konge Johan den 3de og en Prinsesse af Huset Jagello, Catharina, en Datter af Sigismund den 1ste. Hans Herredomme var svagt begrundet i Polen ligefor Avelens Wilkaarighed, og da han i Aaret 1592 ved sin Faders Død arvede den svenskerone, reiste han ved sin Religionsiver det svenske Folk imod sig. Thi opdragten af sin Moder i den katholiske Religion og en ivrig Lihænger af denne Lære, stræbte han at indføre den i Sverrig tværtimod Follets Ønske. Folgen var, at hans Farbroder Karl (ven 9de) blev udnævnt til Riggsforstander og snart efter til Konge (1604). Derved aabnedes en Række Krigs mellem Polen og Sverrig om den twistige Kronfolge (1604—1660). Til samme Tid blandede Polen sig i Russlands Kronstridigheder; thi Sigismund vilde sætte en af sine Sonner paa Czarernesrone, men maatte opgive sine Forderinger ved Stilstanden i Divilina (1618) mod Erhvervelsen Smolensk.

Den polsk-svenske Arvefolgefrig blev af Karl den 9de fort uden synderlige Folger. Men da hans Son Gustav Adolf havde endt sine øvrige Krigs ved Fredsslutningerne, i Knærsd (1619) og i Stolbowa (1617), vendte han sine Baaben mod Polen, erobrede Liefland med Riga og trængte ind i Østpreussen. Men da snart de tydse Anliggender krævede den svenske Konges udelte Opmerksomhed, sluttede han en Stilstand i Altmark 1629, hvorved Sverrig forblev i Besiddelse af Liefland.

Sigismunds Son Ladislau 8. den 4de (1632—1648) besteg den polskerone efterat have indgaet en haard Haandsfestning. Han udrettede Intet ved sine Forsøg paa at ordne Rigets forvirrede Anliggender, men bekræftede Stilstanden i Divilina ved en Fred med Russerne i Wiasma (1634).

Hans Broder Johan Kasimir (1648—1668) maatte ved sin Kronbestigelse fornye Kronens Forpligtelser til Avelen. Avelens Overmod, Rigsdagens Esileslosched og de indre Uroligheder tiltog under hans Regering i en saadan Grad, at det polske Rige kunde ansees for oplost. Hertil kom Fortsættelsen af den polsk-svenske Arvefolgefrig, som Gustav Adolfs Søstersson, den svenske Konge Karl den 10de (1654—1660), forte med Kraft i Forbund med Thurnfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg, polsk Lensmand som Hertug af Østpreussen. Polakkerne bleve slagne i et tredages Slag ved Warschan (1656). Dog fandt den svenske Konge det vanskeligt at haandthæve sine Erbringer i Polen, saameget mere som Frederik Vilhelm sluttede et Forlig med Johan Kas-

simir i Welau (1657), hvorved han erholdt Lensfrihed for Østpreussen. Under disse Omstændigheder greb Karl Gustav med Glæde den Lejlighed, som en Krigerstæring fra Danmark frembad, til at sege en ny Skueplads for sine frigerste Bedrifter.

Rusland til 1682.

Mongolernes Herredomme (M. Hist. p. 118) laa længe tungt og trykende over Rusland, hvos Fyrster maatte betale Tribut til Riget Kaptshaf. Men Ivan Wasiliewitc den 1ste (1462—1505) besejrede med Held Chanaten Kaptshaf (1480) og befriede saaledes Rusland fra det mongolske Herredomme. Han forenede en Del af de russiske Fyrstendommer under sig, sdelagde den overmodige Handelsstad Novgorod og tvang den til at hylde sig, og lod sig forst kalde: Selvherlster over alle Russer. Hans Son Wasilius (1505—1533) havde Ned med at forsvarer Faderens Erbringer og maatte endog saa for en Tid betale Tribut til Tatarerne. Men Sonnen Ivan Wasiliewitc den 2den (1533—1584), der lagde Grunden til en staende Hær ved Oprætten af Strelierernes Korps, erobrede Kasan og Astrakan (1554), Levningerne af Riget Kaptshaf, samt en Del af Sibirien. Fra sin Hovedstad Moskou arbeidede han paa at sætte sit Land i Forbindelse med det vestlige Europa, men den dristige og talentfulde Czars Bestrebelser for at udvide sig til de østlige Rysslande ved Erhvervelsen af Sverdridernes Besiddelser, strandede paa Polens og Sverrigs Modstand. Dog aabnede han i Archangel ved det hvide Hav en Havn for Englelanderne, der over Ishavet forsyaves stræbte at finde en Handelsvei til Indien. Men Iwans Planer til at fremme Russlands Kultur, Handel og politiske Indflydelse sank sammen ved hans Død. Frygtelige Livstigheder sdelagde Czarernes Rige; Sverrig og Polen blandede sig i dem i egennytige Hensigter; Polakkerne bemægtigede sig endog Moskou. Da udvalgte de russiske Store Michael Feodorowitsch Romanow til Russlands vindstærkeste Czar (1613—1645), Stamfaderen for Huset Romanow. Ved Freden i Stolbowa med de Svenske (1617) og ved Stilstanden i Divilina (1618) med Polakkerne, tilhjæbte han sig Fred af Rigets urolige Nabører, men vandt derved No til at arbeide paa Russlands indre Udvifling.

Hans Son og Eftersølger Alexius Michaelowitch (1645—1676) frebte med Held at udville Lovgivningen og Krigsmagten, men maatte afbryde sine Forsøg paa Grund af de misfornavnde Strelizeres Opstand. Han efterslod to Sønner, den svagelige Feodor, der regerede Rusland fra 1676—1682, og hans Halvbroder Peter.

England, Skotland, Irland 1509—1603.

I England havde lige fra Middelalderen den protestantiske Land rørt sig (M. Hist. p. 103), og Luthers og Kalvins Meninger fandt deraf ogsaa en gunstig Modtagelse. Men Henrik den 8de var ifølge sin stolastiske Dannelsen den gamle Lære hengiven. Han vilde forsøge sin Verommeelse ved theologiske Stridsskrifter og udgav mod Luther et Forsvar for de syv Sakramenter, som fremkalde et hæftigt Modstrift fra den djerfe Reformator. Imidlertid vendte Kongen sig snart fra den katholske Kirkelære. Kongen var gift med den spanske Prinsesse Katharina, en Datter af Ferdinand den Katholske og en Søster til Karl den 5tes Moder. Hun havde tidligere været gift med Henriks afsonde Broder, men havde i sit sidste Ægtestab født flere Børn, af hvilke en Datter Maria levede. Da blev Henrik forelsket i Dronningens ejendomme Anna Boleyn, til Samvittighedskrupler over sit nære Slægtstab med sin aldrende Hustru og anmeldede Paven om at løse et Ægtestab, der stred mod den kirkelige Rets Bestemmelser. Clemens den 7de tog i Betenkning at udtale Skilsmissedommen imod Karl den 5tes Tante, men nedlagde dog omviser Usjørelsen i Wolseys Haand, da han blev haardt betrængt i Aaret 1527 af Keiserens Tropper (p. 16). Taknemmelig erklærede Henrik Keiseren Krig og blev Frantz den 1ste Bundsforvandte (1528 p. 16). Men da Paven snart ontfædte Forsyning med Keiseren, forandrede han ogsaa sin Mening i Skilsmissesagen. Den forsigtige Wolsey, der altfor lunkent havde fremmet sin Herres Ønske, faldt i denne Anledning i Unaade.

Kongen erklærede sig derpaa for den engelske Kirkes Overhoved, idet han ved et Magtsprog ophævede det pavelige Overherredomme og de pavelige Indtrægter af England. Saaledes blev Skilsmissen sat igennem. Anna Boleyn blev erklæret for Englands Dronning og fødte snart derpaa Kongen en Datter Elisabeth.

Henrik var meget tilsreds med den Bei, han havde slaaet ind paa; thi den første Del af de inddragne geistlige Eindomme tilfaldt Kronen, og Kongen saae paa engang sin Magt og sine Rigdomme forsøgede. Bekræftet af Parliamentet i sin Egenstab som den engelske Kirkes Overhoved, sammenstillede han i 6 Artikler Kirkens Troesbekjendelse og straffede med Baal og Brand de Modstræbende, saavel Katholiter som Protestantter. Med en Despots Vankelmodighed og Grusomhed raadede han saavel i Statens og Kirkens som i sine egne huslige Anliggender. Da hans Kjærlighed faldt paa Johanne Seymour, blev Anna Boleyn henrettet paa en ugrundet Beskyldning for Utrosstab. Johanne døde efter at have født England en Tronarving, Edvard. Fra en fjerde Kone stilte Henrik sig af Lune, en femte blev henrettet, og en sjette undgik kun ved snild Aandsnærverelse en lignende Skæbne. Under saadanne Forhold hjemme blev Englands Indsydelse paa Udlændets Begivenheder kun af ringe Betydnethed. Henrik døde 1547.

Henriks Son Edvard den 6te (1547—1553) var ved Faderens Død kun 9 Aar gammel, hvorfor Regentstabet blev betroet til hans Morbroder Edvard Seymour, Hertug af Sommerset. Under Ledelse af ham og Erlebisop Granmer af Canterbury fortsattes Reformationsværket med mindre Wilkaarlighed end under den forrige Regjering. Men Edvard den 6te døde 1553, og Henriks Datter, den ivrig katholske Maria, besteg Kronen, en Beskytterinde af den katholske Kirke ogsaa af den Grund, at den forsvarede hendes

Fødsel i lovmæssigt Eggteslab, altsaa hendes Arveret til Kronen. Med frygtelig Grusomhed stræbte hun efter at fås tille den katholiske Kirkes Eneret: overalt bændte Maalene for Kætterne. Ogsaa Cranmer blev henrettet; hendes Søster Elisabeth blev holdt i Fængsel og var i bestandig Livsfare. Maria giftede sig med den spanske Konge Philip den 2de og deltog som sin elstede Mands Forbundne i en Krig med Frankrig (p. 43), men havde kun den Sorg at miste Calais, der siden 1347 have været i engelsk Besiddelse: det sidste Haab for Englands Konger om med Held at fornaye de gamle Førdringer paa Frankrigsrone († 1558).

Elisabeth, Henrik den 8des og Anna Boleyns Datter, allerede fra sin Fødsel den protestantiske Kirkelære forpligtet, en Tårninde af træstig, i Modgang prævet Aaland, forlod nu sit Fængsel i Tower for at bestige Englandsrone. Ved Balget af den protestantiskeinde Cecil (Lord Burleigh † 1598) til Statssecretær, slæbbede hun sig med et sundt Blit en dygtig og trofast Medhjælper til sit Værk. Hun erklærede sig for den engelske Kirkes Overhoved og grundfæstede Kirkeforbedringen i England ved Uniformitetsakten af 1562, som blev beträctet af Parliamentet 1571. Dronningen skulle regjere Kirken efter 39 Artikler, fra hvilke ingen Afvigelse maatte taales. De Afvigende kaldtes Nonconformister, Dissenters. Imidlertid frigjorde den engelske Kirke sig ikke aldeles fra den katholiske Aaland nævnlig i Kirkebestyrelsen, der under Kronens Overhøihed var ihørende paa Bisopper og Erkebisopper med stor Rigdom og politisk Magt. Deraf har den engelske Kirkeforfatning Navn af den biskopelige. Men i mange Englænderes Øine var Kirken ikke tilstrækkelig renset fra Pavedommets Afguder; en egen Sekt, Puritanerne, adstilte sig deraf med kalviniske Grundfætninger fra Statskirken. De forfædte Kronens Overhøihed over Kirken og vilde, at denne

skulde styre sig selv i demokratisk Aaland gjennem en Forsamling af Menighedernes Eldste. Det stængeste puritaniske Parti var Independenterne (de Uafhængige), der siden vandt en stor politisk Betydning.

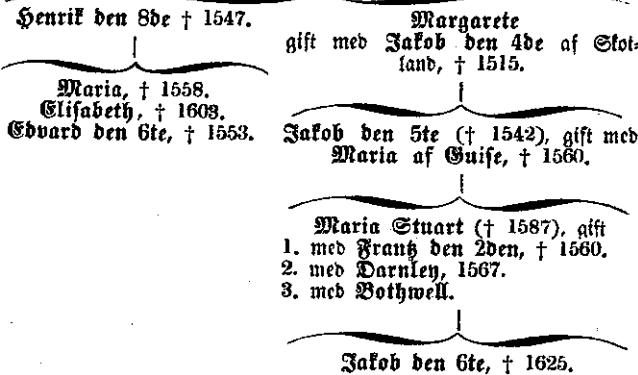
Ogsaa i Skotland blev Kalvinismen udbredt under Kong Jakob den 5te og fandt først sin Grænde ved Hoistollands Bjerje; thi de halvvilde Hoistotter, fast sammenluttede i Klaner (Stammer) om deres Klanhovdinge Person, beholdt den gamle Tro. Slotlænderen Johan Knox havde uddannet sine Meninger om Kirken og dens Bestyrelse i Genf. Hans høftige Prædikener udbrættes og grundfæstede Kalvinismen i Skotland, og Kirkeforbedringen blev indført ved en Beslutning af det slotske Parlament, 1561. Den slotske Kirke skulde styres ved en Forsamling af Menighedernes Eldste (ligesom de engelske Puritanere), altid Geistlige og Verdslige i Forening (den presbyterianiske Kirke).

Efter Kong Jakob den 5tes Død (1542) havde hans Enke Maria af Guise styret Skotland for sin Datter Maria Stuart, der ægteede den franske Konge Frantz den 2de; men efter sin Mands Død, reiste den unge Enke fra det ivrig-katholiske Hof i Frankrig hjem til sit Rige. Nagtet den katholiske Dronning lovede ikke at ville krenke Landsreligionen, fandt ingenlunde den unge og smukke Dames katholiske Omgivelser og letindige Væsen Bisfalde hos Kalvinisterne, især ikke hos den stænge Johan Knox, som ved sine raa Formaninger forgivese stræbte at forbedre Dronningens Tro og Levnet. Maria ægteede først sin Hætter, den slotske Adelsmand Darnley, med hvem hun dog snart kom i Misforståelse, og den stinksyge Eggemand myrdede Gangeren Rizzio i Marias Nærørelse. Det gode Forhold mellem Eggfælrene gjenoprettedes tilsyneladende; men da Kong Darnley paa en hemmelighedsfuld Maade blev myrdet, og hans Enke med upassende Hastværk ægteede Grev Bothwell, som et

almindeligt Rygte bestyldte for Mordet, undgik hun ikke selv Mistanke om Delagtighed i den blodige Gjerning, og Uvillien mod hende brød ud til Oprør. Dronningen blev fangen, men undkom til England for at give sig under Elisabeths Beskyttelse (1568), medens Skotlands Krone blev overgiven til den laarige Jacob den 6te, Marias og Darnleys Son. Men Elisabeth misundte Maria hendes Schönhed og hjertevindende Unde; som Dronning frugtede hun hendes Fordringer paa England og Irland, som den støtte Dronning virkelig gjorde gældende i sin Titel, thi i det katholiske Parties Øine var hun den retmæssige Arving*). Elisabeth lod Maria henrette i stræng Forvaring, som mistænkt for sin Mans Mord, og lod omfider, øengstet ved Sammensværgerer og udenlandsse Magters Deltagelse i den fangne Dronnings Skjebne, sin Medbeilerinde henrette (1587).

Elisabeth havde sin hele Regering været i Missforståelse med Spanien. Hun havde afflaact Philip den 2dene Haand, da han strax efter hendes Tronbestigelse bei-

*) Henrik den 7de, † 1509.

lede til hende; hun var den katholiske Troes Fiende og havde understøttet Nederlænderne i deres Opstand mod Spanien; Englands vorende Smagt truede Spaniens Herredomme paa Habet, og Verdensomsejleren Frantz Drake havde ved sine dristige Kaperier forstyrret den vestindiske Handel. Mordet paa Maria Stuart, den salvede Dronning, Englands katholiske Arving, fuldendte Philip den 2dens Harme. En frygtelig Flaade udrustedes i Kongens Havn og bemandedes med Landingstropper, medens fladbundede Skibe i stor Mængde byggedes i Flandern for under Anførel af Alexander Farnese, Prinds af Parma, at landsætte 30,000 Mand i England. Paven understøttede den katholiske Konge og skjedte Philip den sketterste Dronnings Land.

Elisabeth modte modig den truende Fare; hun opbød en Folkevæbning over hele England og udrustede en Flaade under Anførel af Storadmiral Lord Howard; under ham besalede Drake og andre fra de indiske Haver frygteligt befjendte Smænd. Hun understøttedes af sit Folks, saavel Protestanters som Katholikers, nationale Begeistring. Alexander Farnese havde raadet først at bemært sig en sikker og rummelig Havn i de oprørte Nederlande, f. Ex. Bliesingen; men Philips Utaalmodighed oversaae Muligheden af et uheldigt Udsald. Efter at være opholdt flere Maaneder af Storm viste sig endelig i Sommeren 1588 „den uovervindelige Flaade“ i Kanalen, truende paa engang Protestantismen og Friheden. Medina Sidonia, der, skjent mere hjemme ved Høfset end paa Søen, havde erholdt Anførselen over den store Udrustning, stulde ikke angribe, forend Farnese var landet i England; men de to Fæltherres Forening blev tilintetgjort ved Englændernes Virkdomhed, der med deres smaa Farteier og Brandere idelig foruroligede de svære spanske Skibe. En Storm af Sydvest bragte Forvringen til det høje; nogle Skibe strandede, Flaaden drev

over til den flandiske Kyst, hvor Howard efter en haard-nakket Kamp bibragte den et afgjorende Nederlag. De ved-holdende sydlige Storme forbod Spanierne Tilsbagefarten; da fattede Medina Sidonia den Beslutning at omseile Skotsland for at naae Hjemmet, men Udsorelsen blev uheldig ved Storm og Skibbrud paa Skotslands klipperige Kyster. Om-trent Halvdelen af „den uovervindelige Flaade“ vendte i en usel Stilstand tilbage. Begeisteringen i England for Elisabeth naede sin høieste Spidse, og man troede ikke med at gaae angrebsvis tilværks imod Spanierne. Efter Tidens Frihystermaade angreb Howard senere Cadiz, ødelagde Skibene i Havnene og bortførte et uhyre Bytte. Handelens Opsving ytrede sig snart i Anlæggelsen af Kolonier: Walter Raleigh grundede den første engelske Koloni i Amerika; Landstabet blev kælt Virginien til Øre for den jomfrue-lige Dronning. Og fra den Tid begyndte England at høve sig som Smagt ved Siden af Nederlandene.

Irland, der i fire Aarhundreder havde høvt Høvdingerne sammen med England, var endnu langt fra at være forenet med Hovedlandet; Stammerne sluttede sig med raa Hens-givenhed om deres Høvdinger som deres enestie Behøvtere. Men da den protestantiske Religion blev herstende i England uden at kunne trænge frem til Irland, voredt Udstanden mellem Folkene. Englands Herredomme var i Hovedsagen indskrænket til en Trediedel af Den, med Dublin til Hovedstad, hvor Elisabeth grundede et Universitet. Da Regie-ringhen herfra stræbte at bane den protestantiske Kirkes lære en Bei, reiste Den sig i en Opstand under Anførsel af O'Neal, Greve af Tyrone, som uledte sin Herkomst fra de gamle Konger i Ulster. Elisabeths Undling Essex erholdt Stat-holderstabet over Irland. En Stilstand, som han sluttede med O'Neal, bragte ham i ondt Rygte ved Høfset, som om han tragtede efter Uafhængighed i Irland. Essex ilede

tilbage, saae sin Gunst at være forspildt, prsvede ubesindigt paa en Opstand og blev henrettet i Tower. Irland blev igjen undtvunget 1603.

Handelen tilfæs var grundlagt under Elisabeth; det øst-indiske Compagni blev stiftet i Aaret 1600; samtidigt begyndte Industrien at udvikle sig, navnlig Uldmanufakturerne, der blev grundlagte af landsflygtige Nederlændere. Med Handel og Velstand tiltog ogsaa Selvstøtten hos Borgerne. Skjont Elisabeth med Faderens og Farfaderens Wiltsaars-lighed regjerede saa godt som egenmægtig, saa havde dog netop hendes Regjering ved Udbannelsen af en Borgerstand lagt Grunden til den faste Holdning, som Underhuset snart fulde udvikle.

Ogsaa i videnstabelig Henseende begyndte England under denne Regjering at indtage en hæderlig Plads. Bacon, Lord af Verulam, var mellem de Første, der modarbeidede den filosofiske Philosophies ensidige Retning og førte Læren gen tilbage til Erfaringens Resultater. William Shakespear († 1616), den uovertrufne Digter, fremstillede i sine Sørgespil og Lysspil paa en gribende Maade det Høje og det Lave i den menneskelige Natur.

Den Forfængelighed og Lyk til Mændenes Hylding, der havde plettet Elisabeths Charakter, forlod hende knap i Slutningen af hendes Levetid, da hun, allerede i længere Tid berøvet den tro og forstandige Cecils Beilednings og dybt rystet ved sin Undlings Henrettelse, med Zaarer erkendte Forfængeligheden af alt Jordisk. Men hun havde høvet England fra dets politiske Ubetydelighed til en Stat, der havde Indflydelse paa Europas Anliggender, og hun døde beundret, om end ikke elstet. Endnu i sin Dødstund havde hun Herredomme nok over sig selv til at nævne Jakob den Gte., Maria Stuarts Son, som Arving til England,

ibet hun i Aanden saae sit Værk fuldendt ved Foreningen af Englands, Skotlands og Irlands Kroner.

II. Katholicismen mod Kirkeforbedringen.

a. Jesuiter.

Paa Pampelonas Mure blev i Aaret 1521 Ignatius Loyola, en spansk Adelsmand, saaret, idet han forsvarede Staden mod Transmændene (p. 15). Paa hans lange Sygeleie fandt hans sværmeriske Sind tilfredsstillelse i læsningen af de hellige Legender, og hans Vængsel vendte sig til, efter den hellige Franciscus's Exempel, at vinde Himmelens Glæder ved jordiske Savn. Efter sin Helbredeelse opnægtes han sine Vaaben i den hellige Jomfrues Kirke, thi hans Kamp var ikke længer en jordisk. Han foretog sig en Pilgrimsreise til Christi Grav; under Bonner, Fasten og Selvvinster fuldendte han sin Reise og fattede efter sin Tilbagekomst den Beslutning at stiftte en ny Orden, der foruden de ældre Munkelosster (M. Hist. p. 53) ogsaa skulle forpligte sig til den strengeste Lydighed mod sine Foresatte, navnlig mod Paven; thi det var hætterste Lider, og Moderkirken kunde trænge til en saadan Beskyttelse. Da Ignatius allerede var vist og bredt bekjendt for sin Hellighed, erholdt han af Pave Paul den 3de Bekræftelse paa sin nye Orden (1540). Ignatius blev den første Ordensgeneral, men mere begejstret for Sagen end kløgtig paa Verden gav han ikke Ordenen dens fuldstændige Form; denne opstilleses først af hans Efterfølger Lainez.

Jesuitordenen (Jesu Selskab) styredes af Ordensgeneralen i Rom; under ham stode Ordenens øvrige Bevælgingsmænd i en nedstigende Række; en militær Subordination krevedes af enhver Enkelt; thi paa denne fuldkomne Uniformering og personlige Lydighed beroede Opnaaelsen af

Ordenens Formaal. Formaalet var: Grundfæstelsen og Udbredelsen af den rettroende katholske Kirkes og Pavens absolute Magt; som Gjenstand for denne Virksomhed frembød sig dels Kjætterne, dels Hedningerne. Høremmelig ad tre Veie sogte de at naae deres Maal, dels som Ungdommens Lærere, dels som Missionærer mellem Hedningerne, dels som Skriftefædre. I den første Egenstab toge Jesuiterne sig dels af mange, især fornemme unge Personers Opdragelse, dels oprettede de Skoler, hvor man ikke blot læste den ene saliggjørende Tro paa Kirken og Paven, men ogsaa mange Videnskaber, der henhørte til det praktiske Liv, høremmelig Mathematik. Men det var ogsaa fun for det ydre praktiske Liv, Disciplene skulle dannes; forresten holdt man dem netop med Forsæt borte fra al aandelig Udvilking. Men isærdeleshed maatte Moralen her tjene Ordenens Formaal som Middel. Det var fra disse Skoler, at de berygtede Sætninger udgik i Verden: "at Hensigten hellige Midlet," at Ed og Lovste ingen Betydning havde, naar man kun tenkte anderledes, end Ordene lød. Saaledes kunde ogsaa Kongemord retsædiggjøres ved den Hensigt at fremme Kirkens Bel. — Som Missionærer vandrede Jesuiterne utrætteligt til den kultiverede Verdens yderste Grænser mod Øst og Vest: til Ceylon, Indien, China; de stistede endogsa et Rige, Paraguay, mellem de vilde Indianere i Sydamerika. Overalt vare de velkommen og ansete, dels ved deres praktiske Kunskaber, navnlig Mathematiken, dels ved den Smidighed, hvormed de lunde lempre Guds Ord efter Omstændighedernes Fordringer. Som Skriftefædre havde de en udbredt Lejlighed til at gjøre deres Stemme gjældende, til at uddele og nægte Syndsforladelse; thi Paven meddelte dem Ret til at høre Skriftemaal overalt med Oplosning af Menighedernes helligste Baand, og snart viste Jesuiterne sig som Kongernes Skriftefædre og i deres hemmeligste Maab.

Til alle disse forstellige Forretninger valgte man ikke Ordens Medlemmer istængt, men benyttede snildt enhver Enkels personlige Egenskaber: Lethed og Unde i Bøsen, en smidig Tunge anbefalede til Hoffet, Arvor og Færdighed i at dispitere til Stoler og Universiteter, Iver for Kroens Udbredelse til fromme Missionærer eller til Havnens frygtelige Redskaber mod Skætterne.

b. Kirkeforsamlingen i Trident.

Kirkeforsamlingen i Trident, som paa Keiser Karl den 5tes Anmodning var aabnet af Pave Paul den 3de (1545), kunde i folge sin hele Sammensætning ikke ansjendes af Protestanterne. Den adspredte sig for Thurnfyrst Moritz's krigske Bevægelse mod Tyrol (p. 20). Endnu to Gange blev den aabnet og lukket, bestandig under pavelig og jesuitisk Indflydelse, indtil den endelig blev sluttet 1563. Langt fra at Kirkeforsamlingen skulde nærme sig til Protestanterne, traadte den netop i en stærk Modsetning til dem og fornrydede i de sterkeste Udtryk alle Middelalderens katholske Læresætninger og Paastande om Kirkens Stettigheder og Ufeilbarhed.

c. Philip den 2den.

Philip den 2den, Konge af Spanien (1556—1598), var ved sin Tronbestigelse den mægtigste Hærfører i Europa. Spanien, Neapel, Sicilien, Mailand, Nederlandene og Franche-Comté, det sølv- og guldrige Mexico og Peru, Verne i Øst- og Vestindien adløde hans Scepter, og Solen gik aldrig ned i hans Lande. Hans nære Slægtstab med den tydske Keiser Ferdinand den 1ste (1556—1564), der foruden sine Familiebesiddelser herskede over Bohmen og Ungarn, stredte hans Magt paa den ene Side, Gisstermalet med Dronning Maria af England paa den anden Side. En Krig med Frankrig, som han maatte føre

til Forsvar for det af Frankrig og Paven truede Neapel (1556—1559), fornrydede Spaniens Krigshæder ved Seirene ved St. Quentin (1557) og Gravelingen (1558), men kostede Philips Forbundne Maria af England Calais, der i to hundrede Aar var betragtet som Nøglen til Frankrig. Da imidlertid Maria døde (1558), funde Freden til Chateau Cambresis (1559), der ledsgedes af Philips Gisstermaal med den franske Prinsesse Isabella, idet mindste bringe Philip det fjerne Haab om Forbringer paa Frankrig og franske Besiddelser.

Saaledes syntes den habsburgske Overmagt at true de europæiske Staters Selvstændighed med Undergang. Men Philip den 2den var en herfæligh Tyran. Han var Katholicismen hengiven med fanatisk Overtro og ansaae den kongelige Magt for Guds Gjenbillede paa Jorden, mod hvilken ingen Tanke af Modsigelse turde gjøre sig gjældende; enhver religiøs og politisk Frihedsbytring var ham forhakt. Ved sine Bestrebelser for at bese Millioner af Mennesker under Yaget af Kongens ene saliggjørende Tro ødelagde han sine hellige Lande. Inquisitionen rasede mod Skætterne saavel de kristelige som de muhammedanske. Chi vel havde Ferdinand den Katholske lovet de undervungne Maurere fri Religionsøvelse, men dette Lovte blev ikke holdt, og Philip den 2den besalede deres Omvendelse. Fortviblede vorvede Musaheds undertrykte Born en Opstand i det Rige, de engang havde beherset: Philips Halvbroder, Juan d'Austria, undertvang dem ved sine overlegne Hjælpemidler, og de maatte seje sig efter den kristelige Religions Formør (1568). Glytende Maurere sogte Beskyttelse hos den tyrkiske Sultan, der som sædvanligt var bestæstiget med at seide mod Christenheden. Tyrkerne havde frataget Venetianerne Cypern 1571, og Philip forenede sig med den øengstede Republik og med Paven for at bekæmpe Christenhedens Arvefiende. Don Juan

d'Austria slog Tyrkerne i det berømmede Slag ved Lepanto (1571). Men Sejren blev uden betydelige Folger; thi Philip viste sig uvirkom i Krigens Fortsættelse, rimeligtvis af Skinsyge over sin Halvbroders Hæder. Indgrib i de stolte Aragonieres Rettigheder fremkalde en Opstand, der maatte dæmpes af kastiljanste Hære, og den sidste Rest af Spaniernes konstitutionelle Rettigheder sank sammen. Forsøget at paatvinge de protestantiske Nederlande den katholske Religion (se nedenfor) resiste det undertrykte Folk til en seirrig Kamp med det halve Europas Beherber.

Saaledes foer Philip frem med kold Grusomhed mod sine Undersætter, hvorfomhelt enten en politisk eller religiøs Livssfrifshed begyndte at røre sig. Og imidlertid tabte han ingenlunde sine vidstrakte Planer affigte til at danne et europæisk Universalmonarchi, men naar de udenlandste Rigers politiske Tilstand syntes at frembyde ham en Plads, blandede han sig overmodigt i deres Anliggender. I Portugal herskede den unge Sebastian under Jesuiternes Formynderstab (1557—1578). Den af Jesuiterne indprægede Lydighed mod Paven og Begeistring for den katholske Kroes Ubbredelse ledede den umyndige Konges hele Længsel til Kamp imod de Wanstro. I sit Forsøg paa at indsette en fordrevne Konge af Marokko tabte han mod en overlegen maurisk Hær Slaget ved Alcazar i Marokko (1578) og kom ikke mere tillyse efter Slaget. Da kort derpaa det burgundiske Hus uddøde paa Portugalsrone med Kardinal Henrik (1580), gjorde Philip den 2d en Fordring paa Portugal som Emmanuel den Stores Datterson. Hans blodige Fejtherre, Herlungen af Alba, der var berygtet fra Kampen mod Nederlænderne, førte en Hær ind i Portugal, seirede over Patrioterne ved Alcantara, intog Lissabon og bragte det hele Land til Lydighed. Vel lovede Philip at overholde Rigets Rettigheder, men overtraadte sit Lovis med despotisk Villkaarlighed.

Fra 1580—1640 var Portugal forenet med Spanien og underlagt den samme dels vilkaarlige, dels svage Regierung; dets Kolonier blevet et Bytte for de ssfarende Nederlændere, Spaniernes Fiender, og Landet mistede sin politiske Selvstændighed.

Hadet mod Englands protestantiske Dronning Elisabeth kostede Spanien uhyre Summer og tilintetgjorde aldeles dets Anseelse paa Havet (1588 p. 37). Fiendtlig stemt mod den protestantiske Arving til Frankrig, Henrik den 4de (se nedenfor), blandede Philip sig ogsaa i dette Lands Religionsstridigheder i det Haab at see sin og Isabellas Datter, Clara Eugenia, paa Frankrigsrone; men Freden til Vervins (1598) støffede ogsaa disse Forhaabninger.

Philip den 2den døde i samme År. Idmyget ved fejllagte Planer, mørk og indesluttet i sig selv, havet og frygtet af sin egen Familie som af sine Undersætter, efterlod han sit store Rige som en ubetydelig politisk Magt, svækket ved indre Evedragt, ved finansiel Nød og ved den Modløshed i Folket, som et despotisk Tyrk fremkalder.

En Berømmelse fastede Riddertidens Afglands endnu over den pyrenæiske Halvo: Miguel de Cervantes Savedra, en i et bevæget Krigsliv, i Slaget ved Lepanto og i tyrlift Fangenslab omtumlet Mand, stred sin Roman Don Quixote, en Satire mod Datidens Smag for de eventyrlige Ridderromaner. Portugiseren Camoens, der ligeledes havde forsøgt sig i Kampen mod de Wanstro og mod Kolonialregeringens Vilkaarlighed i Goa, stred sin Lusiade, der i et fortrinligt Foredrag ssildrer Afrikas Omseiling og Vasco de Gamas Bedrifter. Men selv denne videnstabelige Hæder sygnede hen; thi den manglede sin Nod i et kraftigt og frit Folkesliv.

a. De spanske Nederlande 1566—1618.

Philip den 2den havde ved Arv efter sin Fader modtaget de ved Kunstmåld, Industri og Frugtbærheds blomstrende

Nederlande. Den reformerte Protestantisme havde her fundet mange tilhængere og saa godt som bemægtiget sig de nordlige Provinser. Men Nederlandene skulde have Kongens Tro, og Philip plagede Kalvinisterne med Inquisitionen; nye Bispedømmer blev oprettede og udskyrede paa den nederlandske Adels Velstyrning. De forfulgte Nederlandere indgik en Forening til Oprætholdelsen af deres Rettigheder (Compromis 1566) og indgave til Statholderinden, Margareta af Parma, Philips Halvsøster, et Bonskrift, hvori de fremsatte deres Besværinger. Men ingen Forandring paafulgte: spotvis kaldte man Partiet Gueusere (Betlere), et Navn, som snart skulde blive frygteligt for Despotiet og med Sværdet tigge sig sin Net. Endnu holdt Nederlanderne sig fra voldsomme Skridt, saaledes som Follets Charakter er, sindig og betænksom i al sin Udholdenhed. Men Kongen besluttede at bruge Oprøret til Udvældelsen af Kongemagten, og Hertugen af Alba, en blodig Kjætterjænde, sikrindfænket Raadighed over de kjætterste Oprørere og Besaling til at føre en Hær til Nederlandene. Han nedsatte ved sin Ankøft (1567) en Oprørsret, Blodret kaldte Nederlanderne den efter dens Virksomhed. Alle, som vægredte sig ved at affværgte deres Tro, Alle, som havde bivaanet kjætterste Prædikener eller taalt dem, blev domte til Døden. Af Follets Førere var Vilhelm, Prinds af Nassau-Oranien, flygtet, men Grev Horn maatte døe paa Retterstedet, og Grev Egmont, Follets Hjælpling, Seirherren ved Gravelingen (p. 43), delte hans Skjebne. Da nu Alba fremdeles paalagde Handelen uiaalelige Baand og lod villaarlige Skatter inddrive ved sine raa Soldater, bræst om sider Nederlandernes Taalmodighed, saavel Katholikers som Protestanter. Landflygtige Gueusere, der havde erneret sig af det Bytte, de vandt fra Spanierne paa Havet, (Sogueusere) bemægtigede sig de hollandske Havnemæsser Briel og Vlissingen, der nu blev

Støttepunkter ogsaa for Krigen tilslands; Forsvaret mod et bevebnet Angreb begunstigedes af Naturen i et Land, som er gjennemstaaret af Højet, af Floder og Kanaler. Vilhelm af Oranien var vendt hjem til sit Fædreland, da han saae, at Modstanden mod Tyranniet var bleven Folgets Sag, og han blev udnevnt til Statholder af en Del af de nordlige Provinser (1572). Det er fornemmelig hans Kløge og betenkommne Statskunst (man kaldte ham den Lause), hans Udholdenhed og Kraft, der begrunde Nederlandernes Frihed. Da mørkede Philip, at Albas Fremgangsmaade ikke havde frugtet: han blev kaldet tilbage (1573) for at tjene sin Herres Despoti paa andre Steder.

Albas Efterfolgere gik frem med mindre Grusomhed men med lignende Kroksched; forgjæves beleiredes Leiden, den heltemodige Stad, der ved at aabne Digerne kaldte Høvet, Marshvoernes frygtelige Bundsforvandte, tilhjælp (1574), og som til En for sin Udholdenhed efter eget Valg erholdt sit senere saa berømte Universitet. De spanske Soldater, som manglede Sold, begik de storti Grusomheder mod Hjælperne saavel som mod Venner og ødelagde blandt Andet paa en frygtelig Maade den rige Stad Antwerpen; da bevægede Prinds Vilhelm alle Landskaber, de sydlige saavel som de nordlige, til i Fordraget til Gent (1576) at forene sig til gjensidig Beskyttelse. Don Juan d'Austria, der af sin Broder modtog Beskyttelsen af det urolige Land, saae sig nødt til at anerkjende dette Fordrags Gyldighed, men fun paa Skremt; thi han benyttede med snedig Statskunst enhver Lejlighed til at undertrykke de Rettigheder, han havde anerkendt. Kampen begyndte paany; Juan døde 1578 fuld af Fortrydelse over at see sine Planer tilintetgjorte. Hans Efterfolger, Alexander Farnese, Prinds af Parma, en Son af Statholderinden Margareta, en ved sin Statskunst og sine Feltherrelanter udmerket Mand, forstod fuldt at forvæ

Spændingen mellem de sydlige og nordlige Provindser, som forskellig Religion og Handelsinteresse adskilte, og Vilhelm af Oranien maatte derfor samle Forbundets Kraft ved en engere Forening mellem de nordlige Staeter alene i Utrecht 1579. Holland, Jeland, Geldern, Utrecht, Overyssel, Friesland og Groningen trædte nu, eller fort efter, sammen i et Forbund til Beskyttelsen af deres religiøse og politiske Frihed. Denne Forening var den nederlandske Republik's Grundlag.

Hele Opstanden syntes at støtte sig til Prinds Vilhelms Person. Den spanske Regjering satte derfor en pris paa hans Hoved (1580), hvorpaa de forenede Nederlande opdagde Philip Huldstab og Troststab. Vilhelm faldt for en Snigmorders Haand, 1584. Men hans Son Moriz af Oranien, en Dattersen af den berømte Churfyrste Moriz, Protestantismens Støtte i Tykfland, modtog Statholderstabet over de nordlige Provindser og ledede Forretningerne med den fra Faderen og Morsfaderen arvede Klogstab. Medens de sydlige Provindser efterhaanden maatte bøsse sig for den spanske Overmagt, fortsatte de nordlige heltemodigt deres Modstand og henvendte sig til Elisabeth af England om Hjælp. En engelsk Hjælpehær, under Dronningens Undling Leicester, bragte vel Nederlenderne ingen betydelige Fordele, men vendte Spaniens Hovedangreb mod deres protestantiske Hjælperinde. Men „den uovervindelige Flaade“, som paa engang truede Protestantismen i England og Nederlandene med Undergang, blev et Bytte for Stormen og de engelske Sømænd (p. 37). Spaniernes Magt tilssøs var fra denne Tid knækket, og Nederlenderne aandede friere, saameget mere, som Philip den 2de nu ogsaa blandede sig i Frankrigs Religionsstrid og to Gange sendte sine Hære fra Nederlandene under Alexander af Parma mod de franske Protestanter. Alexander døde 1592; hans talentløse Ester-

folgere formaaede endnu mindre end han at bøse Nederlendernes Mob.

Saaledes havde Nederlandenes Republik allerede før Philip den 2de's Død (1598) tilkæmpet sig sin Frihed. Den despotiske Hersker havde forsøgt at give Nederlændernes opblomstrende Handel et voldsigt Sted ved at lukke for dem Havnene i Spanien og Portugal; thi Nederlandenes Velstand beroede for en stor Del paa Mellemhandelen med ostindiske Varer; og den umiddelbare Handel paa Indien havde Spaniere og Portugisere endnu i deres Enebesiddelse. Men dristige hollandse Sømænd søgte utrætteligt den Sovei til Indien, som Spanien havde stræbt at skjule for dem. Cornelius Houtmann omsejlede som den anden Opdager det gode Haabs Forbørg (1595), og et nederlandsk ostindisk Kompani, som havde erholdt udelukkende Handelsret paa de indiske Lande, beskyttede med Baaben sin Handel og sine nye Kolonier mod Spanieres og Portugiseres Angreb. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede anlagde Nederlenderne Kolonier paa de molukkiske Øer, hvorfra Handelen med Krydernelliser udgik, paa det kanelrige Ceilon og Batavia paa Java, Koloniernes Hovedstad. Ogsaa til Norden af Europa strakte sig deres Handelsvirksomhed, og, begunstigede af Nordens Konger, afoste Nederlandene Hansestaderne i den indbringende Fisshandel. Samtidigt med den øvrige Livlighed i Republikens Udvikling opblomstrede ogsaa Bidenskabelighed hos det frie Folk; fornemmelig uddannede sig den fra Tykfland forplantede Philologi, uavlig det græske Sprogs Studium.

Saaledes var Nederlandenes Frihed og Velstand allerede i Øjringen begrundet, da de i Aaret 1609 modtog den af Spanierne tilbudne Baabenstand. Og imidlertid havde ogsaa Republikens Statsforsatning udviklet sig, fornemmelig under Ledelse af den kluge og frihedselskende Olden Barne:

welt. Lovgivningen og Skattekemplingsretten tilhørte Deputerede fra de syv indbyrdes af hinanden uafhængige Provinsier; Arvestatholderen havde Besyrelsen af Krigsvæsenet. Men allerede fra Begyndelsen udviste sig en Modsetning mellem det republikanske Parti og Oraniens Læshængere, der arbejdede paa at udvide Arvestatholderens Magt.

Denne Modsetning fandt sin første Betydning i de Religionsstridigheder, der udbrøde strax efter at Nederlænderne havde faaet udvortes No. Zwinglianere fred mod Kalvinister over det uudtommelige Spørgsmål om Forholdet mellem Guds Forudbestemmelse og Menneskets frie Willie. Gomarus, Professor i Leiden, forsøgte Kalvins Mening om Forudbestemmelsen (Predeterminationen) og om Kirkebestyrelsen. Til hans Mening befandt sig de fleste Geistlige, der for største Delen havde modtaget deres Dannelsse i Genf, og Massen af Folket, der var opslært af Geistligheden. Og saa Morits af Oranien sluttede sig til Gomaristerne, der som det mægtigste Parti lettest syntes at kunne bane ham Vejen til det Herredomme, han attræaede. Zwinglianerne (Remonstranter, Arminianere) lededes af Arminius, Professor i Leiden, og af Hugo Grotius. Partiets politiske Støtte var Olden Barnewelt. Paa Kirkesamlingen i Dordrecht (1618) blev den arminianiske Parti fordomt. Den hederlige Olding Olden Barnewelt blev henrettet, en Martyr mere for sine politiske Meninger end for sine religiose, og Hugo Grotius blev dømt til evigt Fængsel. Men han undkom og glimrer endnu i Literaturens Historie som den, der først opstillede en videnstabelig Begrundelse af Natur- og Folkeretten.

e. Frankrig 1547—1610.

Gjennem Kalvin og hans Discipel Theodor Beza trængte de demokratisk-protestantiske Grundsætninger fra Genf

ind i Frankrig (p. 9). Den nye Køre blev misbilliget af Høfset og forfulgt med Baal og Braud af Frants den 1ste og Henrik den 2de, sjældent politiske Hensyn tvang dem til at række de tydste Protestantter en hjælpende Haand (p. 19). I den prægtige Tournering, der forhærligede Freden til Chateau Cambresis (1559) og Philip den 2dens ægteskab med Isabella af Frankrig, blev Kongen af Frankrig dodeligt saaret af sin Modstanders Landse. Hans eldste Søn Frants den 2de besteg, endnu næsten en Dreng, Tronen under Umstændigheder, der havde krævet en kraftig Mands Erfaring. Den berømte Frants af Guise, Erobreren af Calais, Follets Undling, og hans Broder Kardinalen af Lothringen styrede Riget under Frants' svage Regering, mægtige ved deres Klogstab og Talenter; deres Indflydelse ved Høfset forsgedes ved deres Slægtstab med Dronningen, den unge Maria Stuart. Men Karl den 9de besteg Tronen efter sin barnløse Broder (1560—1574); Maria Stuart folte sig fremmed i det sjovne Frankrig og drog sin Skjebne imøde; Guisernes Magt traabte for en Stund i Stygge for Enkedronningen Katharina af Medicis; thi Kongen gif svag som et Barn i sin Moders Ledebaand. Den lissige Italienerinde, der var samvittighedslos af Charakter og ligeslydig for eller endogsaar interesseret i sine Sønners Dorfhed og Udsævelser, besad ikke engang den Ergjerrighed, der skiller sig et hviere Maal end den blotte Herskelyst; hendes ryggesløse Hof fulde vinde Partihæddingerne ved Adspredelser og Udsævelser; Uenigheden mellem Religionspartierne fulde snedigt benyttes for at fremme hendes eget Herredomme. Hun stræbte at svække Guisernes Indflydelse ved at formilde Lovene mod Kalvinisterne og tilstod dem ved Ediktet af Januar 1562 fri Religionsøvelse uden for Stederne. Hertugen af Guises Folge oversaldt en kalvinistisk Forsamling, som det hændelsesvis stodte paa (Blodbadet i Bassy,

1562), og den blodige og langvarige Religionstryg i Frankrig var begyndt (1562—1593). I Spidsen for Calvinisterne, eller, som de i Frankrig kaldtes, Huguenotterne, stod Broderparret Kaspar Coligny, Admiral af Frankrig, og Andelot. Coligny, en Svigersader til Vilhelm den Tause, hvem han lignede i politisk Udholdenhed og Klugskab, samlede Huguenotterne om sig til et fast Parti, ordnede Mødslanden og indførte en republikansk Forfatning i deres vigtigste Sikkerhedsstad, La Rochelle. Guiseernes vorende Magt havde vakt de med Kongehuset beslagtede Bourbons Misundelse, og Hovederne for deres Familie, Anton Konge af Navarra og hans Broder Ludvig Condé, forenede sig med Huguenotterne. Protestantene sagde hjælp hos deres Krossbrodre i Tydfland og overgave Havre til Engleanderne, medens Guiseerne sluttede sig til Spanierne og haabede ved deres hjælp at blive Mestere over Kjætteriet i Genf og Navarra, i Frankrig og Tydfland. Guise seirede ved Dreux (1562), fangeade Condé og beleirede Huguenotternes Sikkerhedsstad Orleans. Men Frants af Guise blev snigmorderst studt af en Huguenot; Orleans var reddet, og Katharina, sin Politik tro, ilede med at tilstaae Huguenotterne fri Religionssøvlelse i Freden til Amboise (1563). Men Katholikernes Forbitrelse twang hende til efterhaanden at bryde sine Forpligtelser til Huguenotterne, og Krigen begyndte igjen. Protestanternes Hære vare uheldige i Slagene i aaben Mark; Condé blev snigmyrdet, da han efter var fangen i det uheldige Slag ved Jarnac (1569) men endnu bestandigt vare Huguenotterne frygtelige ved deres Sikkerhedsstæder og deres tydse Hjælpetropper. Da syntes Højet at forandre Mening om Protestanternes Betydning; thi Nederlandene vare i fuld Opstand imod Alba, og at sende dem en protestantist Hjælpehær kunde udvide Frankrigs Indflydelse til Rhinens Grænser. Freden til St. Ger-

main en Løye indremmede Huguenotterne sine Sikkerhedsstæder og fri Religionssøvlelse over hele Frankrig (1570). Den vankelmodige Kong Anton af Navarra var død, og hans Son den unge, frigeske og talentfulde Henrik af Bearn blev bestemt til Brudgom for Margareta af Valois, Kongens Søster.

Til Bryllupsfejtsideligheden indsandt mange Huguenotter og deres fornemste Høvdinger sig i Paris. Men mellem dem syntes den berømte Coligny at vinde en stedse større Indflydelse over den svage Konge. Catharina og hendes Son, Henrik af Anjou, frygtede den store Mand og forsøgte at lade ham myrde, men forsøget mislykkedes. Da denne Mordplan var mislykket, troede Morderne sig drevne af Nødvendigheden til at dræbe ikke blot Admiralen, men ogsaa de øvrige Høvdinger og saa mange Huguenotter som muligt. Kongen, der først havde været høilig forbittret over Mordforsøget mod Coligny, blev ved de Sammensvornes Over talelser og Forestillinger inddraget i Planen. Det gjaldt om ved et Slag at ubrydde Kjætteriet af Frankrig.

Forbrydelsen blev udført Bartholomæus-Natten (den 24. August) 1572. Klokkerningning gav Tegnet: de Sammensvorne, blandt dem Henrik af Guise, der havde sin Faders Mord at henvne, droge gennem Gaderne og opfordrede til Mord og Plyndring. Skarer af Mordere, hændelige for hverandre ved hvide Baand og Kokarder, skyttede ud paa Gaderne, ind i husene: Huguenotterne eller de, som mistæntes for at være det, myrdedes uden Hensyn til Alder eller Kjøn. Den gamle Coligny, der modtog Døden heltemodigt, som han havde levet, var et af de første Øffere; i flere Dage syldtes Byen med Mord. Kongen flyded fra et Bindue i Louvre efter de Flygtende. Henrik af Bearn, der kun havde Valget mellem „Døden eller Messen“, valgte den sidste. Da Blodbadet var standset, gift Kongen, hans

Moder og hele Høfset ud for at fryde deres Dine ved Syret af Colignys mishandlede Lig.

Philip den 2de sendte sin Lykkensting til Paris, Paven lod saae Medailler til Forherligelse af Bartholomeusnattens Blodbad.

Men Forbrydelsen havde i Hovedsagen været unyttig. Huguenotternes henvistende Skarer samlede sig til deres Sikkerhedsstæder, fornemmelig til La Rochelle, som Henrik af Anjou forgjører segte at erobre; og da han var valgt til Konge i Polen, forlod han det blodbesudlede Frankrig i det forgjører Haab som Polens Konge at vinde en bedre Lykke. Mellem Katholikerne selv dannede Nædselen over Bartholomeusnattens Ufthyligheder et maadeholdent Parti, der under Navnet „Politikere“ lededes af Kongens yngste Broder, Hertugen af Alençon. Karl den 9de døde under blodige Syner 1574, og Henrik den 3de forlod hemmeligt Polen for at bestige Frankrigsrone (1574—1589). Men den nye Konge var bekjendt som en af Ophavsmændene til Bartholomeusnattens Blodbad; hans Broder Hertugen af Alençon flygtede derfor hemmeligt fra Høfset med Henrik af Bearn, der, saasnart han saae sig i Sikkerhed, igjen traadte over til den kalvinistiske Bekendelse. Da saaledes Politikerne havde forenet sig med Huguenotterne, saae Kongen sig nødt til at indromme Huguenotternes Religionsfrihed, en Mængde Sikkerhedsstæder og Met til at indtræde i Parlamenterne (1576). Men af Forbitrelse over disse Indrommelser traadte det katholske Parties Ledere sammen i en Lige (1577) med Henrik af Guise i Spidsen. Kongen troede at blive Herre over Partierne ved at erklære sig selv for Eigens Overhoved. Men Kong Henrik den 3de var forhadt af Katholikerne, der bestyldte ham for Forræderi; han hengav sig paa engang til munkeagtige Bodssvæsler og væmmelige Udsvævelser, medens Henrik af Guise,

i Spidsen for den katholske Adel og yndet af den katholske Befolkning, havde Magten i en stor Del af Frankrig. Da Hertugen af Alençon døde (1584), voerde Guises Mod; thi Henrik af Bearn, sjænt en Efterkommer af den hellige Ludvig, syntes udelukket frarone ved sin Religionsbekjendelse, og Guise nedledte sin Herkomst fra Karl den Store. Henrik af Guise forbant sig derfor med Philip den 2de af Spanien, der ogsaa paa sin Side ventede at kunne gjøre de Fordringer gjeldende, som han hidlede fra Westfælabet med Henrik den 2dens Datter (p. 43). Deres fælles Formaal var at støde Henrik den 3de fra den franskerone. Disse Omstændigheder aflatvæng Kongen den farlige Beslutning at myrde sin Mebediser til Magten. Henrik af Guise blev dræbt i Blois af Snigmordere (1588) i det samme Åar, som Philips „uovensindelige Flaade“ var blevet ødelagt af de engelske Somænd. Men Esterretningen om Guises Mord bragte Paris i Oprør; Karl af Mayenne, Guises Broder, blev udvalgt til den katholske Eigens Ansærer, og Philip den 2de, der nu ansæe sig som den eneste Arving til Frankrig, fordoblede sine Anstrengelser.

Men Henrik af Bearn, Konge af Navarra, der paa sin Side nu saae Frankrigs Krone utsat som Kamppris, var en Modstander, der vel var sine Fiender voren. Tapper og ødelmodig, ridderlig i sin Tænkmaade og i sit Øesen, var han sine Soldaters og det hele huguenottiske Frankrigs Undsling. Den af Alle tilbageståede Henrik den 3de saae ingen anden Udbevi end at give sig i Kongen af Navarra's Beskyttelse. Begge Konger rykkede mod Paris, men Henrik den 3de blev under Belæringen dræbt af en Monk ved Navn Clement, som religiøst Svermeri havde givet Dolken ihænde mod den med Kætterne forbundne Konge.

Henrik af Navarra saae sig nødt til at opnøde Be-

leiringen og blev forfulgt af Mayenne i Spidsen for Eigens Tropper. Men ved Arques i Normandiet slog han Mayennes tidobhelt stærkere Hær (1589), og seirede efter ved Ivri ved Eure over Mayenne og Spanierne (1590). Deraf rykkede han efter mod Paris og beleirede Staden, der af den frygtelige Hungersnød vilde være twungen til Overgivelse, hvis ikke Alexander Farnese i Spidsen for en spansk Hær havde bragt Undsætning fra Nederlandene; Henrik måtte efter høje Beleiringen.

Uagtet Eigens Magt svækkesedes, dels ved indre Stridigheder med det spanske Parti, dels ved Huguenotternes Væbven, indsaae Henrik af Bearn om sider, at der intet Midlertid var til at vinde det katholske Frankrig uden en Religionsforandring. Han opbor derfor den kalvinistiske Troesbekendelse og antog den katholske (1593), hvorpaa han som Frankrigs Konge holdt sit Indtog i Paris; fort derefter blev han ved pavelig Absolution optagen i den retrovende Kirkes Skjod (Henrik den 4de, 1593—1610). En almindelig Tilgivelse forsonede hele Frankrig med den Konge, hvis Person man havde elsket, men hvis Tro man havde havet. Huguenotterne fik ved Ediktet i Nantes (1598) fri Religionsbevægelse og politisk Sikkerhed; Philip den 2de saa sig i samme Åar i Freden til Vervins nødt til at opgive sine Fordringer paa Frankrig.

Henrik den 4de arbeidede sin øvrige Regeringstid paa at løge de Saar, som Borgerkrigen havde slaaet, hvori han troligt blev understøttet af sin Minister Sully. Ved en klog Bestyrelse af Finansterne blev Gjælden betalt, Skatterne bleve formindskede, Agerdyrkning, Handel og Manufacturer tilbels ogsaa Kunster og Videnskaber ophjulpe. Kongens milde Sind, hans Toleranc og Nedladenhed i Sæder gjorde ham til Folgets Yndling, hvis Minde er blevet bevaret til de sidligste Tider. I politisk Henseende stræbte han at frigjøre sit Land fra Spa-

nien's Indflydelse, der havde vist sig saa ødelæggende i Religionskrigene; det var tildels ved hans Bestræbeler, at Stilstanden blev afsluttet mellem Spanien og Nederlandene 1609. Men han nærede endnu mere udstrakte Planer til at svekke det østrigste Hus, navnlig ved at gribe ind i den Religionskrig, der paa denne Tid var i Ubrud i Tyfland; allerede var en talrig og velubrustet Hær samlet: da faldt Kongen i sin kraftigste Alder for Franz Ravaillacs Dolk, som et Offer for katholske Fanatikeres Had.

I. Trediveaarskrigen.

Modsetningen i Tyfland mellem Katholikker og Protestantter var ingenlunde udjevnet ved Freden til Augsburg (p. 20). Under Ferdinand den 1ste (1558—1564) og hans Son, Maximilian den 2de (1564—1576) milde og tolerante Regjering udbredte Protestantismen sig stærkt i Tyfland: den augsburgske Troesbekendelse havde talrige tilhængere i Schlesien og Bohmen, ja trængte endogsaa ind i de østrigste Arealande. Protestantterne flagede over, at katholske Tyrster høst og her i Tyfland overtraadte Religionsfridigheden ved at trykke deres protestantiske Undersætter, og at de lede Ulempe med Hensyn til „det geistlige Forbehold“; det katholske Parti, ledet af Jesuiterne, frævede ideligt tilbage alt Kirkegods, der var blevet protestantistisk Eiendom siden 1555, en Udvidelse af „det geistlige Forbehold“, der vilde have fordømt den protestantiske Kirke til en Stillestaen ligeoverfor sin mægtige Modstander.

Imidlertid var ogsaa den protestantiske Lære udbredt navnlig af tydste Handelsmænd til den Del af Ungarn, der var i Huset Habsburgs Besiddelse. Maximilians Son, Keiser Rudolf den 2de (1576—1612), var en svag Hersker, der holdt mere af at studere Astrologi og andre hemmelighedsfulde Videnskaber end af at sørge for Rigets Anliggender;

han fred ind med Militærmagt mod de ungarske Protestanter og fratog dem en Del af deres Kirker. Forgivses gjorde Rigsdagen i Presburg Indsigler; da reiste sig den ungarske Adel for med Baaben at tilstvinge sig sin Ret, forenede sig med Fyrsten af Siebenbürgen og afgavt Keiseren en Religionsfred i Wien (1606), hvor Ungarn ful Befrestelse paa sine religiose og politiske Friheder.

Keiserens Broder Mathias, i Forbindelse med hans yngre Paarsrende, der frygtede for, at det habsburgske Keiserhus skulde tabe sin Anseelse og Magt, sluttede en Forening til Fordel for Huset Habsburg og trang Keiseren til at afgang til sin Broder Østrig, Mähren og Ungarn (1608).

Keiser Rudolf haabede endnu at kunne bevare Bohmen og Schlesien for Katholicismen og for sit Herredømme. Men da han gjorde voldsomme Skridt for at udrydde den protestantiske Religion i Bohmen, væbnede Protestanterne sig og afgavt Keiseren Majestætsbrevet af 1609, hvori de ful Befrestelse paa deres Rettigheder. Da Keiseren senere syntes at fortryde sine Indrømmelser og at ville tage Majestætsbrevet tilbage, hidfaldte Standerne Mathias, der trang sin Broder til Aftaelsen af Bohmen og Schlesien (1611). Ved hans Død (1612) gif endelig ogsaa den tydste Keiserkrone over paa Mathias's Hoved (1612—1619).

Under disse Omstændigheder vare de protestantiske Fyrster i Lydfland traadte sammen i en Union til fælles Forsvar under Ledelse af Churfyrst Frederik den 5te af Pfalz (1608); Katholikerne tövede ikke med at forene sig i en Lige (1609), og i Spidsen for denne traadte den af Jesuiterne opdragne Maximilian af Baiern. Gemyternes Spænding voxede ved den jülichiske Arvestrid (1609—1614). Paa denne Tid viste nemlig den barnløse Hertug af Jülich, Kleve og Berg, og saavel katholiske som protestantiske Arvinger gjorde Fordring paa hans Lande. Den protestantiske

Arving, Churfyrst Johan Sigismund af Brandenburg, synede sig at træffe en Overenskomst med den katholiske Arving, og de bemægtigede sig i Fællesslab den omtvistede Arv. Denne jülichiske Arvestrid havde kaldt Unionen og Ligen til Baaben, men Frygten for Spanien paa den ene og for Frankrig paa den anden Side bevirkede endnu for det Første et Forligr.

Keiser Mathias (1612—1619) havde hverken Kraft eller Klugslab til at herske. Da han med sin Families Indvilgelse valgte Hertug Ferdinand af Steiermark, en ivrig katholik, af Jesuiterne opdragen Mand til sin Efterfølger, viste han sit Sindelag mod Protestanterne og bragte Frygten og Spændingen til det Höicke. Protestanterne i Bohmen blev undertrykkede, og paa deres Forestillinger indløb et irettesættende Svar. Da samlede sig under Anførel af Grev Thurn de böhmiske Protestanters Gesandter paa Slottet i Prag for at irettesætte Keiserens Raader, som man gav Skyld for de usloge Foranstaltninger. Ordstriden endte med, at to af de keiserlige Raader med deres Sekretær blev fastede ud af Slotsvinduerne, som Protestantene påastod, efter gammel böhmisk Skit (1618). Fra denne Begivenhed og dens Folger regner man Trediveaarskrigens Udbrud (1618—1648).

Den böhmiske Krig (1618—1623). En böhmisk Hær rykkede under Grev Thurn og Ernst af Mansfeld seirrig ind i de østrigiske Staater og viste sig for Wiens Mure. Men imidlertid var Mathias død; Ferdinand den 2de havde tiltraadt sin Arv og blev strax efter valgt til tydste Keiser (1619—1637). Uforstået udholdt han Protestanternes Trusler og det böhmiske Angreb paa sin Hovedstad. Thurn maaatte trække sig tilbage, men Bohmerne fornyede deres gamle Valgret og valgte Churfyrst Frederik den 5te af Pfalz til deres Konge. Keiseren

traadte i Forbindelse med den katholiske Lige, der styredes af hans Ungdomsven Maximilian af Baiern, og indgik et Forbund med Spanien, medens den protestantiske Union i indbyrdes Evedragt forsøgte at bringe betimelig Hjælp. Maximilian og den dygtige Frelserre, Nederlanderden Tilly, rykkede ind i Böhmen. Frederik af Pfalz, der kun ønskede paa at nyde sit fortvarende Herredommes Glede, tilbragte Tiden med Hoffester i Prag; hans Tropper blev slagne af de Keiserlige paa det hvide Bjerg ved Prag (1620). Kongen flygtede; Rigets Achtserkering fulgte ham. Endnu stræbte de tapre Hærforere Christian af Brunsvig og Ernst af Mansfeldt at oprettholde den protestantiske Sag og forsvare de pfalziske Lande. Men Tilly trængte seirrig frem til Rhinen. Christian af Brunsvig og Ernst af Mansfeldt begav sig til Nederlandene, der igjen havde optaget Krigen med Spanien (1621) og efter Cone understøttede den protestantiske Sag ogsaa i Tydfland. Men den Hær, Christian af Brunsvig førte ind i Westphalen, blev slagen af Tilly (1623); de to protestantiske Hærforere blev eksilerede i Aalten og måtte flygte ud af Riget. Keiseren sørrede Böhmernes Majestatsbrev, overgav Kurpfalz til Maximilian af Baiern og lod de nyserhvervede Lande omvende af Jesuiter.

Den danske Periode (1625—1629). De betryngte tydste Protestanter valgte den danske Konge Christian den 4de (p. 28) til Kredsobert i den nedersachsiske Kreds. Haabet om at sikre sig tydste Besiddelser for sine Sønner og Iver for den protestantiske Troes Opretholdelse bevægede den danske Konge, der stolede paa Frankrigs, Englands og Nederlandenes Øster om Understøttelse, til at føre en Hær til Weseren. Paa samme Tid viste sig ogsaa igjen de utrættelige Ræmperne Ernst af Mansfeldt og Christian af Brunsvig i Marken. Keiseren opfillede mod

Protestanterne en ny Hærerer, den böhmiske Adelsmand Albrecht af Wallenstein. Forsøgt i Krigene mod Böhmerne og Tyrker, berømt for at lade sine Krigsfolk leve slot paa Vondernes og Borgernes Bekostning, manglede han ikke Soldater, saa snart han reiste sin Hærverfane; thi i denne ulykkelige Tid, hvor det fredeligste Haandværk var det mindst sikre og indbringende, strømmede Skarer af raa og hyttelystne Krigere sammen til enhver Frelserre, der kunde give dem Udsigt til Seire, Plyndringer og Udsævelser. Wallenstein var af et alvorligt og stille Udvortes, han lo aldrig, belønede gavmildt og straffede haardt. Men denne strækkelige Mand forstod ved sin Strenghed at holde Krigstugten i sin Hær indenfor de Grændser, han ønskede, og var elsket af sine Krigsfolk, fordi han saae igjennem Fingre med deres Plyndringer, Udsævelser og vilde Væsen. Wallenstein lovede at reise en Hær for Keiseren paa 50,000 Mand og holdt Ord.

Wallenstein rykkede frem mod Elben og slog Mansfeldt i et afgjørende Slag ved Dessau (1626), hvorfra han forfulgte den utrættelige protestantiske Krigshelt, der fægte ad Ungarn til for at forene sig med den vankelmodige Bethlen Gabor, Fyrste af Siebenbürgen. Men denne var mere betenklig paa sin egen end paa Protestanternes Hordel, og, stoffet i sit Haab, agtede Ernst af Mansfeldt sig til Venedit, for der at hverve en ny Krigsmagt for Protestantismens Sag. Men Døden overrumpledé ham i Zara i Dalmatiens (1626). Samme Åar var den tapre Christian af Brunsvig død. Tilly mødte den danske Konge ved Lutter am Barenberg og slog ham efter en heltemodig Modstand (1626). Det følgende Åar bemægtigede Tilly og Wallenstein sig Holsten, Slesvig og Jylland; Wallensteins Forsøg paa at blive Herre over Østersøen blev dog forhindret ved Christian den 4des Virksomhed og

ved den pommerse Stad Stralsunds kraftige Forsvar mod de keiserlige Tropper. Kongen modtog den tilbudne Fred i Lybek (1629), hvor han fik sine Lande tilbage, men maatte love ikke videre at blande sig i Lydflands Anliggender. Hele Nordtyskland var nu i Keiserens Bold, og han i 1629 Restitutionsediktet udgaar, ifølge hvilket alle af Protestantne siden Paaſauerfoddraget 1552 erhvervede geiftlige Stiftelser og Eigendomme fulde tilbagegives. Men snart derpaa saae Keiseren sig twungen til at rette sig efter de mange Klager, der fra Rigstenderne indløb over Wallensteins Wilkaarliged og Grusomhed. Han afskedigede ham deraf (1630), og den stolte Geltherre trak sig tilbage til sine Godser i Böhmen, hvor han i astrologiske Beregninger forudsaae sin kommende Størhed.

Den svenske Periode (1630—1635). Gustav Adolf havde endt Krigen mod Danmark, om ille efter Ønske, saa dog som Umstændighederne lade det (p. 28). Ogsaa Maabolandet Rusland twang han til Roslighed og fortsatte heldigt Krigen med Polen, der var foranlediget ved Wasaslaegtens Fordringer paa Sverrigsrone (p. 30). Gustav havde erobret Liefland og dets Hovedstad Riga, da Lydflands Tilstand gjorde Fordring paa hans Opmærksomhed. Keiseren havde sendt Hjælpetropper til Polen, Wallenstein truede Østersøen, og Protestanternes Religionsfrihed i Nordtyskland var tabt. Den svenske Konge blev opfordret af Frankrig til at sætte Keiserens Overmagt i Lydfland en Grindse, og lige saa ivrig for Sverrigs Magt og Hæder som den protestantiske Lære hengiven med oprigtig Fromhed, besluttede Gustav Adolf at føre en Hær til Lydfland. Under franske Mægling sluttede han i Altmark (1629) en Stiftsand med Polen, hvilket Rige aftraadte det af Svenserne erobrede Liefland.

Gustav landede i Pommern, dette af de keiserlige Tropper ikke medtagne Land; Hertugen sluttede et Fordrag

med den svenske Konge, som derpaa indtog Stettin og forvred de Keiserlige fra Pommern. Den svenske Konge og hans Hær var i deres Fremsæd vidt forskjellig fra de Tropper, Lydfland hidindtil havde været hjemsegt af. Gustav var mild og venlig i sit Væsen, hans oprigtige Fromhed meddelte sig ogsaa til den svenske Hær; der blev daglig holdt Bon, Krigstugten var stræng: al Roven og Plyndren, alt ulydigt Væsen var Soldaten forbudt. Saaledes vandt de Svenske Indbyggernerne, hvor de drog frem, og Gustavs Ros var snart i Alles Munde. Men en Del af de protestantiske Fyrster frygtede for det udenlandse Forbund. Ogsaa Churbrandenburg vallede. Churbrandenburg havde nylig naæst større positiv Betydning, da Churfyrst Johan Sigismund af den polske Konge havde modtaget Hertugdommet Preussen til Len, hvilket han tiltraadte 1618. Men hans Son Georg Vilhelm (1620—1640) var en svag Charakter, der kun ved Gustavs kraftige Opræden kunde bringes til at erkære sig for det protestantiske Parti, som han ved sin Tro tilhørte. Underhandlinger med ham og med Churfachsen opholdt Gustav Adolf: og imidlertid havde Tilly stormet Magdeburg (1631), der havde vægret sig ved at antage det keiserlige Restitutionsedikt. Staden blev plyndret med dyrlig Grusomhed og afbrændt til Grunden. Gustav Adolf modte de Keiserlige ved Leipzig (1631), hvor Tilly albedes blev slaget af de tapre Svenske og deres krigserfarne Konge. Gustav fulgte den flygtende Tilly mod Syden, indtog de psalziske Lande ved Rhinen, der forhen adlod den ulykkelige Churfyrste Frederik den 5te, og traf efter Tilly ved Lech i Baiern, hvor de Svenske tiltvang sig Overgangen over den stærkt besættede Flod (1632). Her blev Tilly dodeligt saaret. Gustav besatte Augsburg og Hovedstaden München selv, som han dog behandlede med Staansel

uden at høre paa dem, der raabede ham til at lade Baiern undgjælde for Magdeburgs Ødeleggelse.

Keiseren havde ikke seet sit Haab gaae i Opsyldelse, at Snelongen skulle smelte, naar han drog imod Syd. Da han saae de østerrigste Arvelande truede paa engang af Sachserne og de Svenske, maatte han etter sege Hjælp hos Wallenstein. Men den stolte Hertug af Friedland tilstod sin Hjælp kun under haarde Betingelser, og Keiseren maatte indromme, hvad han fordrede. Wallenstein skulle som Keiserens Generalissimus kommandere Hæren fri for al keiserlig Indblanding; til Belønning blev et af de keiserlige Arvelande ham lovet. Da Hertugen udsendte sine Hververe og reiste sin Fane, strommede som fødevaagtlig krigs- og hyttelystne Skærer til ham af alle Nationer og Troesbekjendelser. Han førte en stærk og velrustet Hær til Baiern og nærmede sig Nürnberg, som han truede med Magdeburgs Skjebne. Svenskerne havde besættet Staden; et stærkt Artilleri gjorde den saa godt som uindtagelig; men Wallenstein leirede sig paa Bjergene og i Skovene udenfor Staden og sikrede sin Hær bag stærke Forstandsninger for at vennen sine nyhvervede Tropper til Krigen, forend han indlod sig i et Slag. Efter at have ventet i ni Uger, forsøgte den svenske Konge at storme Fiendens Skandser, men maatte trække sig tilbage efter ti Timers blodige Kamp. Wallenstein forfulgte ham ikke, Gustav drog Syd paa og forberedte sig til at trenge ind i de østerrigste Arvelande ned ad Floden Donau.

Men Wallenstein vendte sig mod Sachsen; Gustav maatte vælde sin Allierede i Nordtyskland og fulgte ham. Kongen og Wallenstein traf sammen ved Lüben (1632). Efter Uflyngningen af Psalmen: „Vor Gud han er saa fast en Borg“, rykkede de Svenske modigt frem og angreb de fiendtlige Batterier. Slaget vakte en Stund: i sin

hestemodige Iver vovede Gustav Adolf sig for langt ind imellem Fienderne og faldt for deres Kugler. Paa Efterretningen om Kongens Falh styrte Svenskerne frem med Raseri og fastede Alt, hvad der kom dem i vejen. Slaget blev vundet under den af Kongen dannede Hærfører Bernhard af Sachsen-Weimar. Men Gustav Adolf var død i sin kraftige Manddomsalder af 38 Aar, bortreven fra store Planer om at grunde den svenske Overmagt i Tyskland. Dog besluttede Formynderstabet for hans mindreårige Datter Christine (1632—1654), med den statsløge Axel Oxenstierna i Spidsen, at fortsætte Krigten. Medens de svenske Feltherrer Horn og Bernhard af Sachsen-Weimar paany hjemsgte Baiern, syntes Wallenstein efterhaanden at tage sin Driftighed og at handle, som om han selv havde sat sig Tysklands Keiserkrone til Maal. Efter at have vundet de vigtigste Feltherrer, fornemmelig Piccolomini, vovede Keiseren at afsætte Wallenstein. Han trak sig tilbage til Eger i Böhmen med den Del af Hæren, som var bleven ham tro, for at fortsætte de allerede tidligere indledte Underhandlinger med de Svenske. Da lod Keiseren sin frygtelige Medbeiler forræderst myrde paa Slottet i Eger (1634). I samme Aar sejrede Erkehertug Ferdinand og Gallas over Bernhard og Horn ved Nördlingen (1634); Horn blev fangen, den svenske Overmagt begyndte at synke; Sachsen sluttede Fred med Keiseren.

Den franske og svenske Periode (1635—1648). Henrik den 4 des Eftersølger, Ludvig den 13 de (1610—1643), var en Dreng, da hans Fader blev myrdet. Under det Formynderstab, som Enkedronningen Maria af Medicis ledede, affrediges Sully, og Regjeringen førtes med Svaghed og Billaarlighed. Men da Armand du Plessis Richelieu, senere Kardinal, kom i Spidsen for

Statsbestyrelsen (1624—1642), gjenbant og fornrydede Frankrig sin politiske Indflydelse og gik foran i Europas Historie. I den udvortes Politik optog Richelieu Henrik den 4des Plan, at svække det habsburgske Hus, der stræbte efter europæisk Overmagt. Og Richelieu lod sig ikke standse af noget Hensyn; han gysede ikke tilbage for Forbrydelser, naar de befordrede hans Plan, end sige at den udvortes Unstand skulle have holdt ham tilbage. Ejent Kardinal og det katholske Frankrigs høitetroede Minister betenkte han sig ikke paa i Tredivearstrigen at tage Protestanternes Parti mod Keiseren; det var ham, der havde bidraget til at føre Christian den 4de og Gustav Adolf paa Kamppladsen. Men efter Slaget ved Nördlingen ansaae han det for at være paa Tide, at Frankrig tog virksom Del i den europæiske Krig, der fra nu af ikke længer blev en Religionskrig, men en Kamp om den politiske Overvægt. Richelieu sluttede Forbund med Nederlanderne, hvis Glaade sikrede ham Overmagten tiluds, og med Hertugen af Savoien, der aabnede ham Veien til Italien, og angreb det spanske Roussillon ved Pyrenæerne. Med Drenstjerna indgik han en Overenskomst og lovede Subsidier til den svenske Hær. Den svenske Felttherre Banner seirede over de forenede Østerrigere og Sachsere ved Wittstock i Brandenburg (1636), og de Svenske sik alter Magten i Nordtyskland. Bernhard af Sachsen-Weimar kæmpede, understøttet af Frankrig, heldigt ved Rhinen og erobrede Elsaß. Da Bernhard pludselig døde, saa becilligt for Richelieu, at han ikke undgik Mistanke om at have fremskyndet hans Død, tog Richelieu hans Hær i frankt Sold og bemægtigede sig Elsaß for Frankrig (1639). En frankt Hær under den unge Enghien, senere Prinds af Condé og den siden ligesaa berømte Turenne tog snart kraftigt Del i Kamphen mod de Keiserlige og Spanierne. Heldigt nok for den

protestantiske Sag døde paa denne Tid Ferdinand den 2den (1637) idetmindste med den Versommelse stedigt og kraftigt at have kæmpet for Katholicismens Sag. Hans Son Ferdinand den 3de blev efter ham valgt til tydste Keiser (1637—1657) og fulgte Faderens Plan, men uden at have arvet hans Kraft.

Den svenske Felttherre, den virksomme Torstenson, engstede de keiserlige Arvelande og vandt en stor Seir over Piccolomini ved Leipzig (1642), da han pludseligt med sin sædvanlige Hurtighed vendte sine Baaben mod Danmark. Christian den 4de, der frygtede for de Svenskes Overmagt i Lydißland, var nemlig optraadt som Maegler imod Sverrigs Fordel, og Drenstjerna tövede ikke med at føre Krigen til hans saalange forsønede Lanbe. Torstenson rykkede ind over Danmarks Grænser og bemægtigede sig hurtigt hele Halvøen, uden at den danske Konge, der var lammet ved Abelens Træghed til at bevilge de nødvendige Forsvarsmidler, formaaede at lægge ham Hindringer i Veien. Samtidigt hermed angrebe de Svenske Skaane og stræbte at sætte sig i Forbindelse med deres Landsmænd paa den danske Halvø. Men i Søslaget paa Kolbergerheide (1644) slog Christian den svenske Glaade, idet den gamle Konge, sjælt saaret og blodig, heltemodig holdt sig paa Dækket og opmunstrede sine Folk. Denne Seir reddede Danmark. Men de Svenskes Fremfærd i Jylland, og Mangel paa Midler til at fordrive dem derfra afgav dog Kongen Freden i Brömsebro (1645), hvori Danmark afstod Hærjedalen og Jemteland i Norge, Gulland og Øsel, og tilstod de Svenske Frihed for at betale Sold i Dresundet. Efter endnu engang at have baaret sine strokkelige Baaben mod de østerrigiske Arvelande maatte Torstenson paa Grund af Sygdom nedlægge Kommandoen og blev efterfulgt af Wrangel.

Imidlertid var en Regjeringsforandring skeet i Chur-

brandenburg, hvor den svage og vakkende Georg Vilhelm havde efterladt Regeringen til sin kraftige Son Frederik Vilhem den Store (1640—1688). Med Hlog Beregning tog han det Parti, der sikrede ham den største politiske Vetydning i Tydssland, og sluttede en Overenskomst med de Svenske.

Richelieu døde 1642 og blev afløst i Frankrigs bestyrelse af Mazarin, men Krigene blev fortsat med den Politik, Richelieu havde efterladt som sin Arv. Enghien sejrede over Spanierne ved Rocroy (1643), hvor første Gang det franske Folkskab fæste det forhen saa berømte spanske Infanteri. Turenne hjæmmede ved Rhinen og i Baiern; vel tabte han Slaget ved Mergentheim (1645), men slog i samme Åar de Kaiserlige ved Nördlingen, hvorpaa han i Forening med Wrangel plyndrede og brændte i Baiern.

Det ødelagte Tydssland suffede efter Fred; Handel og Agerdyrkning var tilintetgjort, Markerne låa øde, Stæderne tildels i Grus, Hungerens og Sygdomme rasede paa mange Steder, bælende og rovende Forbrydere ødelagde, hvad Soldaterne havde levnet. Allerede i flere Åar havde Fredsun-derhandlinger været aabnede, men mange Banskeligheder stilslede sig allevegne fra imod Fredens Afslutning, da enhver af de krigsførende Magter ønskede at drage Fordelen til sig; Keiseren ratte Haanden til Fred eller trak sig tilbage alt efter de franske Vaabens Held eller Uheld. Omsider forenede man sig i Münster og Os nabrück til den westphalske Fred 1648 paa følgende Betingelser:

1. Religionsfrihed i Tydssland blev indrommet Katholiker og Protestanter; under de sidste bleve ogsaa de Reformerte indbefattede. Dog blev Året 1624 bestemt som Normalaaret for Religionstilstanden. Som det dengang havde været, skulde det fremdeles blive.
2. De enkelte tydsske Fyrsters souveraine Mægtigheder bleve anerkendte.

Afgjørelsen af det tydsske Riges almindelige Anliggender tilkom Keiseren og Rigsdagen, paa hvilken de frie Stæder havde Stemmeret lige med Fyrsterne. 3. Frankrig fil, foruden Besættelse paa Meß, Toul og Verdun (p. 20), Elsaß, Sundgau, Breisach, Philippsburg og Pignerol, Neglerne til Tydssland og Savoien, Sverrig fil Forpommern (thi den barnløse Hertug var død) med Den Rügen og Stæderne Stettin og Wismar samt Bispedommerne Bremen og Verden. Brandenburg fil Wagpommern, og til Erstatning for Forpommern, hvortil Churhysksten ligeledes havde Arveret, Bispedommerne Magdeburg, Halberstadt, Minden og Kamin. Baiern beholdt Øverpfalz og Churhyskeden; Nedrepfalz blev tilbagegivet Churhyskst Frederiks Son, og en ny Churhyskede oprettet for ham.

Denne Fred, der blev Grundlaget for Tydsslands Forfatning til de sildigste Tider, faststillede vel Religionsfriheden som Grundlov, men indvirkede forresten stadeligt paa Rigets Sammenhold: Tydssland bestod fra denne Tid af en endnu større Mengde Stater, der indhyrdes være uafhængige af hverandre, og hvis delte Interesser let kunde aabne Vejen for fremmed Indflydelse. Tydsslands Enhed var fremdeles truet ved Brandenburgs fremadstræbende Magt, ved Sverrigs Mægt, men fremfor Alt ved Frankrigs Overgreb i det tydsske Riges Besiddelser; thi snart begyndte Frankrig at stræbe efter Rhinen som sin naturlige Grænse.

Aanden Periode.

1648—1789.

Det souveraine Monarchi og Statsmagtens Concentrering. Politikens og Handelsinteressernes Overmagt.

Indledning. Richelieu (1624—1642).

Den Overmagt Richelieu havde udvilet i Trediveaarskrigens politiske Forvillinger, havde han grundet paa Erhvervelsen af den souveraine Magt i Frankrigs indre Bestyrelse. Richelieu har selv betegnet sin politiske Charakter saaledes: "Jeg vojer Intet uden at have tænkt vel derover; naar jeg engang har taget min Beslutning, gaaer jeg lige mod mit Maal og fuldkaster Alt paa min Vej!" Disse frigjældige men faste Grund sætninger fulgte han i Frankrigs Bestyrelse (1624—1642). Han havde besluttet at opstille et uafhængigt Kongedømme i Frankrig og gjennem den vindstrænsede Kongemagt at hæve Frankrig til den mægtigste Stat i Europa, og han udførte, hvad han vilde.

Den franske Krone var indstrænket af Huguenotterne, Adelen og Parlamenteerne. Huguenotterne dannebe siden det nantiske Edikt (1598) endnu bestandigt et politisk Parti; i Aaret 1621 havde de fra La Rochelle forknydt en Slags reformert Republik, idet de havde inddelt deres Troesbrodre over hele Frankrig i visse Distrikter, der hver for sig blevne ansatte til visse Skatter og Troppeleveringer. Det var denne politiske Magt, Richelieu vilde tilintetgjøre; thi med

Hensyn paa Kroen var han, sjont den romerste Kirkes Kardinal, ligegyldig. Efter flere Foretagender mod Protestanterne angreb han endelig (1627) La Rochelle, der som en besættet Øststad var lige vigtig for Frankrigs indre og ydre Sikkerhed. Englanderske Forsøg paa at undsætte den engstede Stad blev tilintetgjort ved en uhøre Dæmning, der spærrede Indløbet. Saaledes maatte Staden overgive sig (1628), og den protestantiske Stat i Staten var opløst. Men Richelieu opnævde ikke det nantiske Edikt: Huguenotterne beholdt fri Religionsøvelse, men ved Kongens Raade.

Med Huguenotternes Magt var for en stor Del ogsaa Adelens knækket; thi Besiddelsen af Sikkerhedsstæderne havde givet den reformerte Adel Mod til at trodse Kronen ikke blot i Religionssager. Samtidigt med Kampen med Huguenotterne havde Richelieu dersor efterhaanden opnævet de høje Rigsembeder: Frankrig fik ikke mere nogen "Connetable", og Kardinalen havde selv overtaget "Admiralens" Embete og Førerettigheder. Under Paaskud af Besparelser inddrog han Pensioner og lod de for Riget farlige Fæstninger sloise. Enkedronningen, Maria af Medicis, og hendes yngre Son, Gaston af Orleans, havde sluttet sig til Adelspartiet for at styrte den forhadte Minister. Begge flygtede ud af Riget, samlede Tropper og vendte tilbage for med Understøttelse af Hertugen af Lothringen og Montmorency, Gouverneur i Languedoc, at overtage en bevebnede Kamp mod Richelieu. Men de franske Byer lukkede deres Porte for de rovere Skarer, og de blevne slagne af Richelieus Tropper. Gaston tilkjøbte sig Tilgivelse og Underkastelse ved Oposrelse af sine Tilhængere. Montmorency blev henrettet (1632). Med lignende Bestemthed trædte Richelieu op mod andre Sammensægelser imod hans Magt, og den fornemste Adels Blod maatte uden Barmhjertighed flyde paa Ritterstedet for at sikre den enevældige Ministers og Kronens Unseelse.

Endnu var en Magt tilbage i Frankrig, der kunde indstrenke Kronens, nemlig Parlamenternes. Af disse havde Parlamentet i Paris gammel Hævd paa den Rest ved Indregistreren i sine Protokoller at give de kongelige Forordninger Lovskraft. Men selv denne Form kunde tilsvinges, naar Kongen personlig indsandt sig i Parlamentets Møder og besalede Indsorelsen af Loven i dets Protokoller (lit de justice). Richelieu twang Parlamentet til at gjøre Afbigt, naar det havde vojet at modsatte sig den kongelige Willie. Han opstillede imod Parlamenternes dommende Magt overordentlige Domstole, der skulle paadsumme Forbrydelser mod Kronen. Og ved Siden af de af Parlamentet aphaengige Embedemænd indsatte han Intendanter, der kun var Kronen ansvarlige, og gjorde saaledes efterhaanden Embedsmændene aphaengige af Kronen.

Disse Bestræbelser for at udvide den kongelige Myndighed ledsgedes af Frankrigs kraftige Optreden i den udenlandse Politik. For at hæve Frankrig til den herskende Magt i Europa indlod han sig, ubekymret om de stridende Religionspartiers Interesser, i den alvorlige Kamp med Huset Habsburgs dobbelte Linie, i Østerrig og Spanien. Han kaldte den danske og svenske Konge til Baaben mod Keiseren i Tredive-aarskrigen (p. 60. 62); han afgjorde rast Spørgsmaalet om Arvesøgen i Mantua imod den østerrigste Prætendent til Førde for Hertugen af Nevers (1631); han lod omsider det katholiske Frankrig træde umiddelbart op i Europas Religionsstrid til Førde for de med det østerrigste Hus kæmpende protestantiske Magter (1635 p. 66). Det var i Richelieus Interesse og ved hans Medvirkning, at Portugal losrev sig fra Spanien og efter optraadte som et uafhængigt Monarchi under Johan den 4de af Braganza (1640). Da Richelieu døde (1642), var Kongemagten i Frankrig

saa godt som vindskoenlet, og Frankrig den mest betydende Stat i Europa.

Frankrig 1642—1659. Året efter sin store Minister døde den svage Ludvig den 13de og efterlod en semaarig Son Ludvig den 14de under Formynderstab af hans Moder, den spanske Prindsesse Anna af Østerrig. Richelieus Lærling i Statskunsten, Mazarin, overtoeg Bestyrelsen af Frankrig og fortsatte den i Richelieus Land, omendhjemt ikke med det samme Talent og den samme ubsættige Kraft. Den westphalske Fred (1648) sikrede Frankrig Elsaß, som Richelieu havde erhvervet: dog fortsattes Krigen med Spanien, som Mazarin forsøgte at svælle ved at fremlade en Opstand i Neapel under Almoechobbingen Masaniello (1647); men det Banskelige ved Frankrigs Kamp om politisk Overvægt over Spanien forsgedes ved indvortes Uroligheder (Frondekrigen 1648—1653). De undertrykte franske Parlmenter reiste sig i Forbindelse med Abelens for at afryste Kronens Overmagt og stræbte at kalde Folket til Bagben mod Mazarin. Condé blev fængslet af Mazarin, men da Turenne sluttede sig til Spanierne og fordrede Condés Frihed, maatte Mazarin for Dieblifiket give efter og forlade Riget. Da Kongen erklærede sig for myndig (1651), vendte Mazarin tilbage til Frankrig, vandt Turenne for Høffets Parti, og den beromte Feltherre leverede sin Medbeiler Condé en Kamp i Paris's Forstad St. Antoine (1652), idet han forsøgtes segte at bane Kongen Vejen til hans Hovedstad. I midlertid var Borgerstanden i Paris træt af Krigens Uroligheder; Pariserne inbbsd Kongen til deres Stad, og Ludvig den 14de forte Mazarin tilbage til sin Hovedstad, et Indtag, der var et Vidnesbyrd om den absolute Kongemagts Triumf over alle Partier (1653). Vel forenede Condé sig med Spanierne og optraadte i Spidsen for deres mod Frankrig

hjældige Hære. Men Mazarin sluttede Forbund med England, hvoregne var heldig i Kampen i det nordlige Frankrig, og Spanierne og Condé maatte falde tilføie. I Pyrenæerfreden (1659) udslebbede Frankrig paa Spaniens Bekostning sine nordlige Grænser med Artois og en Del Fæstninger i Flandern, sine sydlige med Roussillon. Ludvig den 14de øgede den spanske Konge Philip den 4des Datter Maria Theresia; dog maatte han frasige sig de mulige Forbringer, hvortil denne Forbindelse kunde berettige ham.

England fra 1603—1660. Jakob den 6te af Skotland, Maria Stuarts og Darnleys Son, besteg i Aaret 1603 uden Modstand Englands Trone som Jakob den 1ste (1603—1625). Dog beholdt Rigerne England og Skotland endnu deres adskilte Parlamente, og den Modstænting mellem Folkene vedblev, som næredes af Mindet om langvarige Grænsekrige og af den forskellige Religion og Kirleforsatning.

Stuarternes Stamfader paa den engelske Trone var uden personlige Egenstaber, der kunde fremhæve ham som Herrester. Svag og lunefuld, forsængelig af sin Lærdom, frygtsom og ængstelig i sin Optræden var han et let Bytte for Smigrere og egennyttige Undslinger, islant hvilte den ærgerrige og forsængelige Hertug af Buckingham indtog den første Plads. Svaghed og Despoti i en usædvanlig Forening aabenbarede sig allerede i hans Politik som et Forbillede paa Stuarternes Fejl og Ulykter. Han ønskede at indfrænke og opheve Parlamentets Rettsigheder, navnlig dets Stattebevillingsret; han stræbte at haandthæve Kongens geistlige Overmyndighed uden Agtelse enten for den bestaaende Kirke eller for Menighedernes Religionsfrihed, og han var hengiven til Forlystelser og Abspreder uden Sands for alvorligt Arbeide. Ved disse Egen-

staber maatte han snart stede alle Partier fra sig: uagten Jakob havde erklæret sig for den biskopelige Kirkes Grundstætninger, havde dog Katholikerne bygget et stærkt Haab paa hans Tronbestigelse, fordi man ansaae ham som en sjult tilhænger af den katholske Kirke, men Kongen frygtede dem, fordi de indrommede Paven den Overbestyrelse over Kirken, der efter hans Menig tilkom Kongen alene; dog tilstod han Katholikerne Indrommelser, der uden at tilfredsstille det begunstigede Parti gav den biskopelige herrelænde Kirke Anledning til Utifredshed. Med Puritanerne var han aldeles misfornøjet, og de puritanske Geistlige, der ikke vilde afslægge Kongen Suprematseden, blevne affattet og forfulgte; fremdeles stræbte han at paatvinge den protestantiske Kirke i Skotland den biskopelige Forsatning.

Bal opdagede og tilintetgjorde man netop i det afgivende Dieblif en af Katholiker og Jesuiter ledet fortvivlet Sammensværgelse („Krudtsammensværgelsen“), der havde til Hensigt at sprænge Kongen og begge Parlamentets Huse i Luften, men den i bestandig Pengetrang stede Konge kunde ikke beseire Underhusets Modstand, der tiltog i Betydning, jo mere man af Kongens politiske Foretagender mærlede, at han ikke var den kirkelige Reformation gunstig. Jakob den 1ste havde strax i Begyndelsen af Regjeringen opgivet Understøttelsen af Nederlændernes Sag og endt den langvarige Krig med Spanien (1604); han anholdt endogsaa for sin Son Karl om en spansk Prinsesse, et Agtessab, der ikke kunde fuldføres uden at aabne den katholske Religion en Wei til Riget. Bal gif det spanske Gistermaal overstyr, og Jakob erklærede Spanien Krig paa et Lune af Buckingham (1624), men man inlebbede efter Forhandlinger om et katholsk Gistermaal for Tronarvingen med Prinsesse Henriette af Frankrig. Jakobs Datter Elisabeth var gift med Churchsyrst Frederik af Pfalz, hvis Valg til böhmisck Konge

aabnede Trediveaarskrigen, men Kongen var ikke at bæve til kraftigt at understøtte sin Svigerøn og de bestrængte Protestantter i Sydsjælland, trods Underhusets indstændige Anmodning. Da Kongen døde (1625), var den indre Evedragt stegen og de tre forenede Kongerigers politiske Betydenhed sunken.

Karl den 1ste (1625—1649) besteg den engelskerone 25 Aar gammel; hans Anstand var alvorlig, fri for Faderens Forsængelighed og Naragtighed. Men hans politiske Streben sigtede til det samme Maal. Hans Gistermaal med den katholiske Prinsesse Henriette af Frankrig gav Protestantterne Anstd; den forhadte Buckingham vedblev at staae Kronen nærmest, og snart viste Kongens Fremgangsmaade mod Parlamentet, hvad man havde at vente sig af ham. Parlamentet vægrede sig ved at bevilge Penge til den spanske Krig, flere Parlementer blevne oploste uden Virksning, og Buckingham, der hadde Richelieu, overteg en Krig med Frankrig og stræbte forsgæves at understøtte La Rochelle. Han blev myrdet 1628 under Rusningerne til et Tog mod Frankrig. Men den kraftige Thomas Wentworth, siden Greve af Strafford, trædte i Indlingens Sted, og Kongen forsøgte at regjere uden Parlament (1629—1640); han sluttede Fred med Frankrig og Spanien (1630—1631) og forsøgede sine Indtægter ved egenmægtige Pengestræffe og Salget af Monopoler. Kongen slog fremdeles ind paa sin Faders farlige Vej ved at paabyde Skotterne den bisstoppelige Kirkebestyrelse; dertil raaede og virkede Laud, senere Erkebislop af Canterbury; thi den bisstoppelige Magt over Menighederne skulde støtte Kronen. Men Skotterne indgik et Forbund (Covenant 1638), der rusiede sig til Forsvar for den politiske og religiøse Frihed. Skotternes Indtrængen i England trang omsider Kongen til femte Gang at sammenkalde et Parlament 1640 („det lange“). Underhuset var for en stor Del sammensat af puritanfe

Sværmere, og Parlamentet trædte op med en afgjørende Bestemthed. Det tilegnede sig ikke blot Skattebevillingsretten, men berovede Kongen af Indsydelse paa Regeringen; det anslagde Strafford, som Karl var svag nok til at oposere: han blev henrettet (1641), og Laud maatte senere dele hans Skjebne (1645). Men Kongen havde allerede 1642 forladt London for, understøttet af de nordlige og vestlige Provinser, at beseire Parlamentet med Baabenmagt (Krig mellem Kongen og Parlamentet 1642—1649).

Fra denne Tid vorde Oliver Cromwell i politisk Betydenhed, en Mand, der snart skulde staae i Spidsen for Englands Regering. Han var af en bestemt, men snevig og grusom Charakter; ligegejldig for enhver Handling, naar den blot funde hane ham Beien til Magt, en fuldendt Hylker, der funde paatage sig hvilkensomhelst Masser: han var overgiven og spøgefuld, mørk og stregelig religiøs. Alt efter som han troede, at det En eller det Andet var ham fordelagtigt. Men han besad rigerrif Talent, politisk Dhygtighed og Mod. Cromwell støttede sig til Independenterne (p. 35), hvis Parti forærede en almindelig Frihed og Lighed baade i Kirke og Stat, og som i denne Tid vorde i Indsydelse, fordi Forbitrelse mod Kongen gav de vildeste og voldsomste Meninger Indgang. Cromwell, der tjente i Parlamentets Hær som Oberst under Overgeneralen Fairfax, forsgede Hærens Styrke ved et sterkt Rytterkorps af Independenter; disse mørke og alvorlige Mænd vare uovervindelige paa Valpladsen, udholdende i Strabader, frygtløse i enhver Fare; i Slaget, i deres daglige Liv, i deres Udsævelser selv forte de med raat Sværmeri Biblens Ord i Munden, lige freidige med Tungen og med Haanden. De sluttede sig om Cromwell som deres Høvding; thi de beundrede ham som en udholdende og kløgtig Krigsmand, en

mørk og alvorlig Prædikant, en overgiven Spotter af Stat og Kirke.

Efter flere for Parlamentets Hær heldige Træfninger tilintetgjorde Fairfax og Cromwell den kongelige Hær i Slaget ved Naseby (1645). Kongen saae sig om sider modt til at sege tilslugt hos den skotske Hær, som han frygtede mindre end den engelske, hvor Independenterne med Cromwell i Spidsen herskede. Men Skotterne udleverede ham mod en Pengesum til det engelske Parlaments Besluttetmagtigede; dog sorgede Cromwell for, at Hæren beholdt dette vigtige Pant paa Herredommets: en Nyttierafdeling bemægtigede sig den kongelige Fange, og General Fairfax overtog hans Bevogtning (1647).

Det engelske Parlament, der mest var sammensat af Presbyterianere, frygtede Independenterne, deres Hoveding Cromwell og den af ham afhængige Hær. Det besluttede dorfør nu, da Krigen syntes endt, at oplose Hæren; men paa Esterretningen herom forte Cromwell sine Troppe til London og rensede Parlamentet for en Del af sine Modstandere. Ved et rørt Krigstog undertrykkede han derpaa en Opstand af de Kongeligisindede i det vestlige England og slog Skotterne, der havde antaget sig den fangne Konges Sag (1648). Da han vendte tilbage til London, var hans Anseelse voxet; Parlamentet troede at kunne beseire Cromwell ved at indlade sig i Underhandlinger med Kongen, men Cromwell lod en stor Del af Underhusets Medlemmer fængsle ved sine Soldater, og da han saaledes havde sikret sig Overmagten, lod han ved en af Underhuset nedsat Ret (thi Overhuset blev aldeles ikke mere adspurgt) Kongen dømme tilbode, fordi han som en Forræder mod Folket havde fort Baaben mod Parlamentet. Kong Karl den 1ste blev henrettet uden for sit eget Palads 1649.

England blev nu erklæret for en Republik, Parlamen-

tets Overhus blev affasset, og Underhuset, en Levning af „det lange Parlament“, udsyldt ved nye Valg. Cromwell undertrykkede i Spidsen for Hæren ved blodige Voldsgjerninger en Opstand i Irland for Kongens Sag. Skotland havde valgt Karl den 1stes Søn til Konge under Navn af Karl den 2de, men den unge Mand, der endogsaa nu under den truende Fare ikke kunde tæmme det Overmod og den Letstindighed, der var hans Slægts forgelige Arv, friede sig kun nødigt og paa Stromt i de Indskænninger, som de strenge Puritanere i Skotland paalagde ham; han længtes efter at afrykte dette Lag og brændte af Utaalmodighed efter at føre sine Baaben ned i det muntre England; Cromwell rykkede med Parlamentets Arme ind i Skotland og slog den kongelige Hærsrør Leslie ved Dunbar (dte Septbr. 1650). Da Cromwell vilde forfolge sin Sejr og rykkede frem mod Perth, vovede Karl et dristigt Streiftog til England med en lille Hær i det Haab at samle sine engelske Tilhængere om sin Fane og at afgjøre Krigen i London. Men Cromwell lod General Monk blive tilbage i Skotland og fulgte Fienden med største Delen af Hæren, medens Karl tövede for længe i Worcester, hvor han havde ladet sig udvæbne til Konge af England. Den kongelige Hær blev efter en kraftig Modstand aldeles oprebet i det afgjrende Slag ved Worcester (dte Septbr. 1651). Karl den 2de naaede som Flygtning Fæstlandet gennem mangfoldige Farer. Krigen var endt; thi ogsaa Skotland maatte nu underkaste sig.

Det var Parlamentet magtpaalliggende at hæve Englands Magt ligeoverfor den nederlandske Republik, hvor det oranske Parti begünstigede Stuarternes Sag. Det var fornemmelig ved Kolonialhandelen, at Nederlænderne berigede sig, og for med Magt at bringe England til at deltagte i denne indbringende Handel udstedede Parlamentet Ma-

vigationsakten (1651), der indstrænede de udenlandste Magters aktive Handel paa England til de Varer, som de producerede i deres eget Land. Nederlænderne kunde ikke taalmødigt finde sig i det Afsærl, deres Handel led, og Krigens udbrud mellem begge Republikker (1652—1654). Ruyter og den ældre Tromp viste seirrigt det nederlandiske Flag paa Themsen, men den engelske Admiral Blake havde i glimrende Stryæsninger den engelske Sømagts Ere.

Disse Begivenheder vare ingenlunde Cromwells personligt behagelige; thi Parlamentets og Sømagts vorende Betydning kunde ende med at indstrænke Hærens Magt, der skulle bane ham selv Vej til vindstrænket Herredemme. Da Spændingen tiltog mellem Hæren og Parlamentet, forte Cromwell Tropper ind i Parlamentets Forsal, trædte selv ind i Forsamlingen i sin mørke Puritanerdragt, gik los paa Parlamentet i en haard Tale og kaldte sine Soldater ind, da man viste ham tilrette. Parlamentsmedlemmerne blev under Skjeldsbord uddrevne, Cromwell tog Nøglen til sig og gik hjem til Whitehall (1653). Saaledes ophørte det lange Parlament. Som President for Statsraadet lod nu Cromwell udstryve, nye Parlamentsvalg, der i Befolknigheden blev foretagne af Statsraadet selv. (Barbones eller det sorte Parlament.) Det saaledes sammensatte Parlament blev faa Maaneder efter oploft, efterat nogle Medlemmer havde overdraget Statsraadets President den høieste Magt.

England under Protectoratet (1653—1659). General Lambert udtalte offenslig Hærens Ønske for Cromwell, at han vilde overtage Bestyrelsen af de tre Kongeriger som Lord Protector, dog med den Forpligtelse at sammenkalde et Parlament hvert tredie År.

Protectoren endte Krigen med den nederlandiske Republik (1654) paa gunstige Villkaar; det var ham fornemmelig

en tilfredsstillelse, at Holland udelukkede Huset Oranien fra Statholderstabet, og at Republikerne træf den gjensidige Overenskomst ikke at antage sig de Fredslese, hvorefter Stuarterne blev bortvist fra Nederlandene uden at være udtrykkeligt nævnte. I Overensstemmelse med den Vej, Navigationssakten angav, sluttede han sig til Frankrig (1655), tildels vunden ved Smigrerier af Ludvig den 14de, der endnu fortsatte sin Krig med Spanien (p. 73). Englands Udbytte af Krigens var den fortvarende Besiddelse af Dünkirchen og desuden den vigtige Koloni Jamaica.

Forpligtelsen at sammenkalde et Parlament hvart tredie År voldte Cromwell kun ringe Ulethed; thi enhver nok saa ringe Indsigelse af Parlamentet blev vist tilbage med militær Myndighed. Parlamentets Frielighed gik tilstdt saavært, at det tilbød Cromwell Kongekronen; men Protectoren maatte opgive sin Lyft til dette udvortes Ejendefn paa den vindstrænede Magt; thi han frygtede den allerede lydeligt udtalte Misbilligelse hos Hæren. Bansfælighederne ved at sætte denne Plan igennem forsøgte den Frygt og Misstænkighed, hvorfaf Protectoren bestandigt mere plagedes; han døde d. 3die Septbr. 1658, under Urø og Samvittig- hedsangst.

Hans ældste Son Richard Cromwell blev efter Faderens Billie erklæret for Englands Protector. Men den svage, til Mærske dannede Mand havde hverken arvet Faderens gode eller flotte Egenstæber. Da han ikke var den Opgave vores at herske over Hæren og de politiske stridige Partier, maatte han nedslægge Protectoratet 1659. Regjeringen blev imidlertid overdraget til et Sikkerhedsråd, der for en stor Del bestod af Armeens Officerer; men General Monk, der kommanderede i Skotland, og var en personlig Fjende af Sikkerhedsraadets General, Lambert, forte sin Hær over Tweed for at skytte sin Modstander; hans Marsch hil-

sedes med Glæde af Kongens Parti; saaledes modnedes den Plan hos ham at gjenindfætte Stuarterne, og understøttet af de Kongeligstinde og af den almindelige Længsel efter en rolig og sikker Regjering foranledigede han Sammenkalelsen af et Parlament, der overdrog Englands Krone til Karl den 2den (Restaurationen 1660). I Spidsen for Englands Adel modtog Monk i Dower den landstlygtige Konge med hans Folge, og under Hovedstadens almindelige Jubel holdt Karl den 2den sit Indtog i sin Faders Palads i London. Men Monk havde sat sig et lavt Maal: han havde giengivet Stuarterne Kronen uden at benytte den vundne Erfaring til at sikre Englands Forfatning. Karl den 2den sad paa Englands Trone, uden at nogen ny Forpligtelse til Folk og Parlament paalagde ham nogen Indstænkning.

Handels- og Kolonialvæsen.

Opdagelsen af Amerika og af Sveien til Indien havde for en stor Del forandret saavel Folkenes som Regjeringernes Indtegtskilder ved at udvide Handelen mellem enkelte Folk og Lande til en Verdenshandel og derved give Industri og Manufakturer et hidindtil usjendt Opsving. Middelstanden vandt herved Rigdom og Uafhængighed og verigjennem ogsaa en Magt, som i sin Tid blev anvendt af Kongerne til at styrke Adelens Vælde; paa samme Tid steg de indirekte Skatter i Betydning f. Ex. Toldafgifter, Handelsmonopoler, og gjorde det muligt for Kongerne at forsørge deres Indtegter uden at adspørge Stenderne, hvis Bevilgelse af direkte Skatter i mange Lande var nødvendig. Saaledes var det baade Folk og Regjering magtpaalliggende at fremme Handel og Industri, og det aller mest i saabanne Lande, hvor Regjeringen havde mindre betydelige eller dog usikre Indtegter af Domæ-

ner eller direkte Skatter, navnlig i Nederlandene og i England. Statens Rigdom og Magt blev vurderet efter den Masse af rede Penge, som den udenlandste Handel og den indenlandste Industri kunde skaffe tilveie; man sogte at fåske saa faa af Udlændets Produkter som muligt og at sælge Indlandets Frembringelser saa dyrt som muligt for at skaffe det behørige Oversud tilveie. Saaledes forbød man enkelte Indførselsartikler eller belagde dem med en høj Told, medens man sogte at opmuntre Udførselen af Produkter ved Premier. Da de fleste Produkter ere bundne til et bestemt Klima, sogte de europæiske Nationer, hvis Lande for største Delen ligge i det tempererede Klima, at anlægge Kolonier og Handelspladser (Faktorier) i de tropiske Egne eller for Fiskeri og Pelshandel ogsaa i de Egne, der levere disse Handelsprodukter. Den nærmeste Udførelse heraf overdrog man i Reglen til privilegerede Handelskompanier for at opmuntre dem til at vove store Kapitaler paa et Foretagende, der i Begyndelsen ikke lovede noget sikkert Udbytte. Disse Forhold havde igjen den største Indflydelse paa Krig og Fred mellem Europas Nationer, paa Underhandlinger og Traktater, og det er fornemmelig først Nederlandene og siden England, der ad denne Vej naaede Betydning som Sømagter og som saabanne øste traadte sjældligt op dels mod hinanden indbyrdes dels mod Fæstlands Politis.

Nederlanderne havde i det 17de Aarhundrede den udelukkende Handelsmagt i de indiske Have. Fra Forindiens Fæstland vare de udelukkede ved den store Moguls Rige, der som en Levning af Mongolernes gamle Hærlighed fra Hovedstaden Delhi beherstede den største Del af den rige Halvø; men over Kolonien ved det gode Haabs Bjerg drev Hollænderne Handelen med Kryderier, som deres Der frembragte i Overflodighed. Cromwells Nav-

gationsakten af 1651 (p. 79), der udelukkede Nederlandernes Kolonialhandel fra England, gav det første Sted til at svække Hollændernes Handelsmagt.

England begyndte at hæve sig som Smagt ved Siden af Nederlandene fort efter Seireen over den „novervinde-lige Glaade“ (p. 38). Allerede tidligere havde Walther Raleigh grundet sin Koloni i Virginien (p. 38), som dog før det Første maatte opgives. Men de politiske og religiøse Uroligheder, der hjemmagede England, forte bestandigt flere Udvandrere til den frugtbare Kyst Østen for Alleghanybjergene, hvor snart blomstrende Kolonier reiste sig. Navigationsakten af 1651 befordrede Engländernes Deltafælge i den aktive Verdenshandel. Det østindiske Kom-pagni (stiftet Aar 1600) bemægtigede sig i Midten af det 17de Aarhundrede Bombay og grundlagde Handelspladsen i Kalkutta, endnu kun en ringe Magt i det Land, England engang fulde beherske. Og saa til Afrikas Vestkyst strakte de engelske privilegerede Handelskompanier deres Virksomhed og anlagde der mod Enden af det 17de Aarhundrede Kolonierne St. James og Sierra Leone.

Nederlandenes Republik fra 1618—1679.

Den Sjællandske Nederlandenes Republik havde sluttet med Spanien, udloeb 1621, og Krigen begyndte paany, da den spanske Gesandt i Haag forlangte, at Nederlandene skulle underlæste sig Spanien. Moriz døde 1625, men hans Broder Frederik Henrich fulgte ham som Statholder og Overansører for Hæren (1625—1647) og kæmpede heldigt imod Spanierne, ligesom ogsaa Republikken støttede den protestantiske Sag i Tydfliland. I den westphalske Fred (1648) anerkendte Spanien Republikens Uafhængighed og astraadte den Dele af Flandern, Brabant og Limburg (Ge-

ralitetslandene). Tillsige blev Scheldefloden erløret for luset, en Foranstaltung, der virkede hemmende paa de spanske Nederlandes Handel og navnlig ødelagde Antwerpen, mens Amsterdam hævede sig til en af Verdens første Handelsstæder.

Under Krigen var Frederik Henrich død (1647), og Vilhelm den 2den blev udnevnt til hans Eftersølger (1647—1650). Fra denne Tid syntes Huset Oranien, der under Krigen havde forsøgt sin Indflydelse og især var mægtigt i Seeland, Overyssel og Groeningen, at tilsigte og forberede en monarchisk Forfatning. Men da Vilhelm den 2den døde (1650), og hans Son Vilhelm den 3de først blev født efter hans Død, hævede sig efter det republikanske Parti, og i Freden med Cromwell (1654) forpligtede Holland og Westfriesland sig til at udelukke Huset Oranien fra Statholderkabet og den høje Militærmagt. Republikanernes Magt forsgedes ved de heldige Søfrie; thi Nederlandene endte først deres Kampe med det Spanien underlagte Portugal i Aaret 1661, hvor ved Republikken beholdt den kæmpe Indien og sine øvrige Erobringer i Indien.

Kolonialstridigheder paa Kysten Guinea foranledigede en Krig mellem Holland og England; Karl den 2den, en Morbroder til den unge Vilhelm af Oranien, en Fjende af alt republikansk Væsen, greb med Glæde Lejligheden til at kæmpe med Nederlandene. Krigen (1665—1667) blev mest fort ved blodige Søslag mellem de om Overherredømmet paa Havet kæmpende Nationer. Men uagtet Engländernes heltemodige Kampe vare dog Nederlandenes Glaader under den berømte Ruyter endnu deres Meddelelse overlegne. Og da Ludvig den 14de, umættelig i Udbidelsesplaner, angreb de spanske Nederlande, blev Freden sluttet mellem Smagterne i Breda (1667), hvor Nederlanderne beholdt det erobrede

Surinam i Sydamerika, Engsøerne Ny-York og Ny-Jersey. I Spidsen for det tredobbelte Forbund mellem England, Holland og Sverrig standede derpaa Sømagterne Ludvig den 14des Fremstrid ved Freden i Næchen (1668), idet England for en kort Tid sluttede sig til sin natrulige Bundsforvandte med Opgivelsen af sin oraniske Politik. Snart bragte imidlertid Ludvig den 14de et mægtigt Forbund ifstand for at tilintetgjøre den dristige Republik, der havde vovet at standse ham paa hans Vej; ogsaa England optraadte som Ludvigs Forbundne; thi Karl den 2den var høst for franske Penge. Ludvigs heldige Fremgang og det truende Forbund bragte igjen det oraniske Parti til Magten; thi Almuen gav Modpartiet Styld for Krigens Ulykker. Johann de Witt, der for at vinde en Modvægt mod den oraniske Overmagt, der støttede sig til Armeen, havde forstørret Sømagten paa Landhærrens Bekostning, blev med sin Broder Cornelius myrdet af Poblen i Haag (1672). Den unge Vilhelm af Oranien, der syntes at have arvet sine Forfædres rolige Bevæstemhed og krigerske Dyrktighed, blev udnævnt til Republikens Generalcapitain og snart efter til Arvestatholder. England sluttede førststilt Fred til Westminster (1674), og i Freden til Nimwegen (1678) forte Vilhelm Republikken frelst ud af Kampen med Overmagten: hans protestante Dyrktighed havde staet sin Preve og fulde snart finde en mere udvidet Virkefreds.

England 1660—1714.

Ulykken havde ikke lært Stuarterne Maadehold og Kløgsstab, og Karl den 2den yndede Despoti og Katholicisme lige saa fuldt, som hans Fader havde gjort det. I denne Retning regerede han først med den dygtige Clarendon i

Spidsen for Horretringerne (til 1667); efter hans Horvisning fulgte han blidt hen det bestikkelige og toilesleste Cabal-Ministerium (til 1674); til sidst regerede Karl den 2den uden Parlament. Den biskoppelige Kirke blev af Clarendon gjenindsat i sine fulde Rettigheder ved „Uniformitetsaften“ (1663), og man behandlede de Usvigende haardt baade i England, i Skotland og i det betrængte Irland. Den forkyndte Amnesti for politiske Forbrydelser blev spottet ved lovlose Processer og hyppige Henrettelser. Kongen giftede sig med en portugisisk Prinsesse, hans Broder Jakob, Hertug af York, befjendte sig aabenbart til den katholiske Religion, og Karl gjorde af og til Forsøg paa at bane denne sin Andlingsreligion en Vej i England, men Folkesmeningen var hans Bestrebelsler aldeles imod. Parlamentet satte 1673 Prosvæsesloven igennem (the test-act), ifolge hvilken enhver offentlig Embedsmann skulle afslægge Trostabseden til den biskoppelige Kirke og nyde den hellige Nadver efter dens Regel; fremdeles maatte Kongen 1679 underskrive „Habeas-corpus“ Loven, hvorved en Engländers personlige Frihed blev underkastet Lovens usigagtige Kontrol. I den ydre Politik fulgte Karl den samme uheldige Vej: han afflyede Nederlandenes protestantiske Republik, og sluttede sig heller i Ludvig den 14des Sold til Frankrigs Erobringningsplaner. Freden i Breda (1667) skaffede ham ingen Fordele; han deltog vel i Tripelalliancen og Freden til Næchen (1668), men hjalp til at tilintetgjøre, hvad der var vundet, ved atter at slutte sig til Ludvig den 14de (1672—1674). Da Kongen i sine sidste Aar ikke længer sammenkaldte noget Parlament, og Folkepartiet („Whigs“) saaledes ikke funde komme til Ordre mod Høfpartiet („Tories“), dannede sig en Sammensværgelse, ledet af William Russel og flere frihedsstøttende Mænd, med den nærmeste Hensigt at udelukke den katholiske Tronfolger, Hertugen af York; men Sammens

sværgelsen blev quælt i Deltagernes Blod; Eiden til Parlamentets Seir var endnu ikke kommen. Karl den 2den døde 1685 efterat have striftet og modtaget den sidste Ølse paa katholst Bis.

Jakob den 2den (1685—1688) var i sit Privatsliv sparsom og anstrengere end sin Broder; han havde udmærket sig som Sømand i Krigen med Hollænderne, men nedlagt sit Embede som Englands Admiral, da Testacten gjorde det nødvendigt; hans intolerante Hengivenhed for den katholske Religion i Forbindelse med hans arvelige Hang til Despoti bragte snart Spændingen med Folkepartiet til det Høieste. En Opstand af Karl den 2dens uegte Søn Hertugen af Monmouth blev imidlertid dæmpet med Baabenmagt, Monmouth blev fangen og henrettet (1685), og Kongen gik frem med grusom Strænghed mod hans Tilhængere i det Haab, at han nu havde Seirens ihænde over sit Folk. Hæren blev forstørret, Officersposterne besatte med Katholiker: Kongen sagte at indtrænge Katholiker i Statens og Kirkens høieste Embeder, fritog egenmægtigt for Testedens Uflæggelse og paatvang de presbyterianiske Menigheder i Skotland katholske Bisstopper. Fødselen af en Kronprinds i Året 1688 lod befrygte en Bedvaren ogsaa efter Kongens Død af den forhadte Tilsand. Da henvendte en stor Mængde tildels indflydelsesrige Engændere sig til Prinds Vilhelm af Oranien, Arvestatholder i Nederlandene, gift med Jakobs ældste, protestantisk opdragne Datter Maria. Vilhelm havde med den ham egne beregrende Klugstab uden at gjøre nogen truende Bevægelse været et opmærksomt Bidne til sin Svigerfaders Foretagender: nu troede han Eiden moden, landede med en nederlandst Hær i England og rykkede frem imod London. Den store Tilsstrommen af misfornosiede Engændere til Oraniens Hær gjorde Jakob endnu mere tvivlsom og usikker i hans Modstand; da ogsaa hans yngste Datter Anna, allerede længe i

Forstaelse med Oraniens Planer, forlod ham, tabte han aldeles Modet og indskiede sig efter mange Kænkelser til Frankrig, hvor han af Ludvig den 14des Maade erholdt en Høfstat og Appanage (1688). Et af Vilhelm sammentalet Parlament erklærede Jakob den 2den tilligemed Stuarternes mandlige Linie for at have forbrudt Englands Krone: Vilhelm og Maria blev valgt til Konge og Dronning af England. Kronens og Folgets gjensidige Rettsigheder blev bestemte ved en „bill of rights“ (1689), der fastsatte Ministerenes Ansvarlighed for alle Regjeringshandlinger og benegtede Kronens Ret til at undtage fra Lovens almindelige Gyldende, men „Testacten“ og „Uniformitetsacten“ vedblev som et Bidneshyrd om, at England endnu ikke havde naært den Udvikling i religiøs som i politisk Henseende. Ogsaa af det skotske Parlament blev Vilhelm udvalgt til Konge, og Kirkens biskopelige Forfatning maatte atter give for den presbyterianiske. Men i det katholske Irland maatte Baabenmagt afgjøre Sagen. Kong Jakob var med fransk Understøttelse landet paa Den, men blev slagten af Vilhelm ved Boynefoden (1690) og maatte atter med sit fejlagte Haab begive sig til Frankrig. Nagtet Irland maatte bse sig for Overmagten, vedblev dog Gjæringen og Utilfredsheden som en Folge af de katholske Indbyggeres retsløse Tilsand ligeoverfor Parlamentet og Kronen, en Udsæd til fremtidige Kampe.

Vilhelm den 3die forenede saaledes Herredømmet over de to Sømagter. Derved var ogsaa hans Forhold til Europas øvrige Magter ham anvisst, og hans fornemste Udgave paa det faste Land var at holde Eigevegten mellem Sydsland og Frankrig ved at hindre Ludvig den 14des Udvidelsessplaner. (Se nedenfor: Freden til Nyswilk (1697) og Deltagelsen i den spanske Arvefølgekrig). Med Hensyn til Englands indre Tilsand sorgede han for et fast Finantsvæsen,

for Handel og Samagt: det østindiske Kompagni blev udvidet, Londons berømte Bank grundet. Under saadanne Omstændigheder udviklede sig den engelske Folkefrihed kraftigt, understøttet af den frie Presse. Wilhelm døde barnløs 1702 og blev efterfulgt af Jakob den 2dens yngre Datter Anna (1702—1714). Under hendes Regering blev det slotske Parliament forenet med det engelske (1707), og den tidligere Modsatning mellem Rigerne udjevnede sig saaledes efterhaanden. Med Hensyn til Udlændet fulgte Anna i Begeyndelsen Wilhelms Grundsatninger, men da Dronningen følte sig personligt besværet ved Whigernes Unmasselser og troede i Toryerne at finde en stærkere Støtte for Kronens Magt, trædte Oxford og den berømte Bolingbroke fra 1710 ind i Ministeriet og affluttede Freden til Utrecht 1713, der endte den spanske Arvesølgekrig. Men da den engelskerone efter Annas Død 1714 tilfaldt Churfyrst Georg af Hannover, (Georg d. 1ste 1714—27) en Dattersøn af Bohmens Dronning, den engelske Prinsesse Elisabeth, og Frederik den 5te af Pfalz, styredes Toryerne, hvis Partitidels sluttede sig til Stuarternes fordrevne Familie, og Whigerne trædte ind i Ministeriet. Et forsøg af Stuarterne på at bemygtere sig England ved en Revolution (1715) foranledigede Besættelsen af Parlamentets og Kronens Indflydelse ved Loven om Parlamentsvalgenes syaarige Varighed (1716) og ved Loven om Kronens Ret til at holde en staaende Hær i Fredstid.

Det tydiske Rige 1648—1714.

Den westphalske Fred havde anerkendt de tydiske Fyrsters souveræne Mættigheder. Efterhaanden tiltog disse sig ogsaa Ret til egenmægtig at paalægge Skatter som et Middel til at forsørge de staaende Hære, og saaledes kom de enkelte Lande i en fuldkommen Afhængighed af deres Landsfyrster og af Ade-

len, der sluttede sig til Regjeringen. Det tydiske Riges Enhed blev fremstillet ved den siden Aar 1663 vedvarende Rigsdag i Regensburg, hvor Keiseren, Fyrsterne og de frie Stæder afgjorde Rigets almindelige Anliggender ved deres Assendinge. Men ogsaa her affondrede sig de forskellige Partier, navnlig dannede de evangeliske Stænder en affluttet Korporation: saaledes var en fælles raff og kraftig Besættning umulig. Udlændet, fornemmelig Ludvig den 14de, forstod fortærligt at benytte sig af det givne Stof til Rigets Oplosgning, og hertil kom, at flere tydiske Fyrster efterhaanden besteg udenlandske Troner, hvorved Tydfland indvilledes i alle Europas Kampe. August (den 2den), Churfyrste af Sachsen, blev Konge i Polen 1697, Georg (den 1ste), Churfyrste af Hannover, Konge af Storbritanien 1714. Endelig gjorde Udviltingen af den brandenburgske Magt og Oprættelsen af Kongeriget Preussen 1701 det tydiske Riges Deling og Svækkelse fuldstændig; thi fra den Tid søgte Preussen at svække Huset Habsburg-Osterrig og at danne den afgjrende Hovedmagt i Tydfland.

Brandenburg. Frederik Vilhelm den Store (1640—88) havde betydeligt forsøgt sine Lande ved den westphalske Fred (1648); ved behændig Deltagelse i Huset Wasas Krige om Tronfolgen i Polen og Sverrig (p. 31) udriede han sit Hertugdomme Preussen fra Lehnsforholdet til Polen ved Forliget i Welau (1657), der blev bekræftet ved Freden i Oliva (1660). Det Frederik Vilhelm kløgt beregnede Brandenburgs Fordel, var han Tydflands ivrigste Kortkæmper mod Ludvig den 14de, der stræbte efter at gjøre Rhinen til Frankrigs østlige Grænse, og i Freden til St. Germain (1679) erhvervede han de svenske Besiddelser Østen for Øversloven. Churfyrsten udvilledede fremdeles sit Riges indre Styrke ved at fremhjælpe Handel og Manufakturer samt ved at ordne Finanserne. Hans indtil Smaa-

lighed forsængelige Søn Frederik den 3de (1688—1713) havde sat sig Kongekronen som sit høieste Maal. Ved Hsileghed imod Keiseren næede han sit Rikske og kronede sig selv i Königsberg 1701 til Konge af Preussen (Frederik den 1ste). Han udvidede sit Riges Omfang ved Aar af adskillige Småafyrstendommer ved Rhinen og af Grevskabet Neufchatelet.

Habsburg-Osterrig. Keiser Ferdinand den 3de, der havde set Slutningen af Trediveaarskrigen, døde 1657. Valget af hans Søn Leopold den 1ste til Keiser (1657—1705) blev sat igjennem trods Frankrigs Modbestræbelsel. Saaledes var fremdeles Keisermagten forenet med Herredommet i Osterrig, Böhmen og Ungarn. Men denne svage Mand var et blot Værktøj i sine Omgivelsers, navlig i Jesuiternes Hænder; han var ikke i stand til at give Rigsforsatningen Styrke eller kraftigt at mode Ludvig den 14de's Angreb paa Riget. Fredsslutningerne i Münwegen (1679), i Ny swic (1697) og den spanske Arvefølgekrig (1700—1714) robede kun Rigets Svaghed og Mangel paa Sammenhold.

Et heldigere Urfald fik Østerrigs Krigs med Tyrkerne. Skjont Begeistringen tilbels var lønnet for disse Krigs med de Vantre, betragtedes de dog endnu som de europæiske christne Magters fælles Sag: Keiseren var Forkamperen mere ifolge sine Landes Beliggenhed end af Hensyn til den Forrang over de øvrige europæiske Regenter, Keiseren endnu gjorde Forsbrig paa.

Den ungarske Adels Rettigheder vare paa mange Maader blevne trængede under Leopold den 1stes Regering: isærdeleshed vare Protestanterne blevne undertrykkede, deres Kirker nedrevne, deres Prester sendte paa Galeterne. Da resiste Ungarn sig for sine gamle Rettigheder i Forbund med Apafi, Fyrste af Siebenbürgen, stolende paa Tyrkernes Hjælp og paa Ludvig den 14de, den altid villige Forbunds-

fælle mod Østdland og Østerrig. Det lykkedes det Keiseren for en Tid at dæmpe Modstanden ved grusom Fremsærd mod den ungarske Adel, men da Grev Emmerich Tököly stillede sig i Spidsen for Bevægelsen (1678) og af Porten blev anerkendt som Ungarns Konge, udbredt den ungarske Folkeopstand med fornynet Kraft. Den tyrkiske Storvezir, Kara Mustapha, brød med en uhyre Hær op mod Ungarn, og de vantre Skarer viste sig anden Gang for Wiens Mure (1683). Staden var uagtet et tappert Forsvar bragt til det Yderste, da bragte en tydsk-polsk-Hælpehær Redning under Anførel af Polakernes ridderlige Konge Johan Sobiesky († 1696). Kara Mustapha i Spidsen for 200,000 Mand foragtede i overmodig Tryghed de Christne, der ikke talte det halve Antal Stridsmænd; men hans Leir blev stormet og erobret med dens rige Bytte. Tyrkerne flygtede efter et stort Tab tilbage til Ungarn. Nu dannede der sig et Forbund mellem de christne Magter: Polen, der allerede forlængst var i Kamp med Tyrkerne om sine østlige Grænser, Benedig, der efter en tyveaarig Kamp harde tabt Candia (1669), Handelens Bolværk i de græske Haver, og senere Rusland, hvor den unge Czar Peter (1682—1725) eftertragtede Kystlandene ved det sorte Hav, forenede sig i en Lige med Paven og Keiseren for at forfolge og benytte Tyrkernes første betydelige Nederlag i Kampen med de Christne. Østerrigerne trængte seirrigt frem i Ungarn og vandt et betydeligt Slag ved Mohacz (1687); Karl af Lothringen erobrede Öfen, der henimod 150 Aar havde været i Tyrkernes Bold; Ludvig af Baden seirede i det blodige Slag ved Salankemen (1691), og Prinds Eugen af Savoien viste første Gang sine store Feltherretalenter i det seirige Slag ved Zenta (1697). Imidlertid (1685—98) havde Venetianerne erobret Morea, og Russerne vare trængte frem imod det sorte Hav. Da saae Porten (Mustapha d. 2den 1695—1702) sig nødt til at give efter. I

Freden i Karlowitz (1699) vandt Kejseren Ungarn, Siebenbürgen og Slavonien; dog blev Belgrad og Temeswar i Tyrkernes Besiddelse; Venetianerne beholdt Morea, Polakkerne fil Podolien og Kaminiec, Russene Asov.

Tyrkernes Magt var fra denne Tid ikke længere de europæiske Stater farlig, men de Christnes Seir havde kostet Ungarerne deres Frihed. Paa Rigsdagen i Pressburg 1687 opgav Ungarn sin Balgret og blev et arveligt Kongerige i den habsburg-østrigiske Familie. De fleste af sine øvrige konstitutionelle Rettigheder beholdt Ungarn, dog ikke uden fornøjede Kampe.

Frankrig 1659—1715.

Efter Mazarins Død (1661) valgte Ludvig den 14de ikke mere nogen Minister, der enemægtig skulde regjere Frankrig; den 23aарige, ærgjerrige Ingling, den kongelige Arving til Richelieu's og Mazarins Grundstætninger, traadte selvstændigt i Spidsen for Statsbestyrelsen. Han har selv udtalt sin Menning om Kongedømmet, at det er et Guds Statholderstab paa Jorden, og at der kun skal gives een Lov i Staten, nemlig Fyrstens Willie; thi Fyrsten og Staten ere Eet. Han var stolt, høitidelig og tilbageholden i sit Døsen og omgav sig med en ceremoniel Pragt, der paa engang tjente til at afsondre ham fra Folket og forsøge Forestillingen om den kongelige Magt; han var en Under af Literaturens og Kunstens Frembringelser, for saavidt de kunde tjene til at forsøge Hofssets Glæds og hans egen Verommelse; han var erobrlysten, uden Agtelse for den Enkeltes eller for Nationernes Rettigheder. Men han var klug, bestemt og arbejdshom og besad den store Fyrstes lykkelige Blåf for at vælge sine øvrige Embedsmaend. Den dygtige Colbert havde Bestyrelsen af Finanserne fra 1661—1683, og medens han tilveiebragte de uhyre

Summer, Krigen kostede, fremmede han paa samme Tid Handelen og Manufacturerne i Frankrig. Louvois, Krigsminister fra 1666—1691, var en haard og voldsom Mand, der ringe-agtede Alt i Sammenligning med Frankrigs Udvilelse og kriserfeste Hæder. Og snart blev det tydeligt for Europa, at Frankrigs enemægtige Konge tenkte paa at udvide Frankrigs Grænser til Rhinen og Nordøen.

Spanien havde siden Philip den 2dens Tid stedse mere tabt sin Betydning mellem de europæiske Stater. Under Philip d. 3de (1598—1621) hersede hans gjerrige Indling Hertugen af Lerma, der øvelagde Finanserne, og tryksede det fattige Folk med uhyre Skatter, medens det lykedes den fanatiske Geistlighed at bevirke Korruptionen af de flittige og vindstabelige Efterkommere af Maurerne (1609). Agerdyrkning og Industri gik aldeles tilgrunde, Spanien syntes at nærme sig sin Undgang.

Under Sonnen Philip den 4de (1621—1665) hersede Kongens Undsliger vindstrenset: først Hertugen af Olivarez (indtil 1643), dernæst Ludvig de Haro. Olivarez var en dristig Mand, der vilde regjere efter Richelieu's Exempel uden at besidde sin store Samtidiges Talent og Kraft; hans Forbevninger og Forandringer vare overlede, og hans Besparelser opjhalp ikke Finanserne. I Forhold til andre Stater traadte Spanien op øste med Overmod, altid uden Kraft og Bestemthed.

Nederlanderne blevne tvingne til at bevare Spaniens overmodige Fordringer ved paau at optage Kampen for deres Uafhængighed (1621 p. 84), hvis Anerkendelse Republikken tiltvang sig i den westphalske Fred (1648). Den mantuaniske Arvefølgekrig endte sig med, at Hertugdømmet Mantua tilfaldt den af Richelieu bestyttede Pretendent, Hertugen af Nevers (1631); Deltagelsen i Trediveaarskrigen forenede sig med Kampen mod Frankrig (1635), der kostede Spanien Artois og Roussillon i Pyrenæerfreden (1659) medens Cromwell, Frankrigs forbundsfelle, vandt Jamaica for England (1655). Den vedvarende Krigstilstand havde Portugal benyttet til at erklære sin Uafhængighed under Johan den 4de af Braganza (1640); i Katalonien, hvis Privilegier Regjeringen havde frænket, udbrød en langvarig Opstand (1650—1652); i Neapel valdede Spaniens

Herredomme ved Almuens Opstand under Fisseren Masaniello (1647—1648); i begge Provindser formaede Regeringen ikke at bringe Lydighed tilveje uden ved Indrømmelser og Eftergivenhed.

Devolutionslovens Krig (1667—1668). Den spanske Konge Philip den 4de, Ludvig den 14de's Sviger-fader, døde 1665 og efterlod sine vidkloftige Lande til sin Son Karl den 2den (1665—1700), et paa Legeme og Sjæl kraftesløst Barn. Men Ludvig den 14de ønskede at til-vende sig som sin Del af Arven i det Mindste det spanske Flandern og Franche-Comté, og han sendt et Paasstab til at besmykke Fredsbrudbet med sin umyndige Sønner. En i nogle nederlandske Hertendommer gjeldende Lov (Devolutionsloven) fastsatte, at et Egtepars Lehnsbesiddelser ved den ene af Egtefolkenes Død skulle tilfaldse Børnene af dette Egteskab, medens kun Brugen, ikke Besiddelsen af Lehnen var forbeholdt den overlevende Egtesæl. Maria Theresia var født i Philip den 4des første Egteskab, Karl den 2den i et senere. Ludvig anvendte nu den nederlandske Devolutionslov paa dette Forhold og erklærede Spaniens nederlandske Besiddelser for sin Kones Ejendom. En fransk Hær rykkede ind i Flandern og besatte Landet; Ingenieuren Vauban befestede esterhaanden de indtagne Stæder; Kongen selv, Hoffet, Damerne fulgte den eroberende Armee, der anførtes af Turenne. Derpaa vendte Seirstoget sig mod Franche-Comté; den berømte Condé, Hoffets haardnakkede Modstander i Frondeskrigen, der nu var blevet en smidig Hofmand, intog i kort Tid Landet ved Besættelser og Vaaben. Bekymrede over Europas Ligevægt forenede den berømte engelske Statsmand William Temple England, Holland og Sverrig til en Tripelalliance, der astvang Ludvig Freden i Aachen (1668 p. 86), men anerkendte paa en Maade Ludvigs Ret ved at lade ham beholde en Del af det eroberede Flandern.

Den nederlandske Krig (1672—1679). Freden i Aachen var Ludvig den 14de en Dymuntring til at fortsette paa den begyndte Bel. Især forbitrede paa Hollands republikanske Regering, navnlig paa Johan de Witt, der havde vovet at standse den store Konges Fremstrid, oplosede den franske Konge ved Besættelser det tredobbelte Forbund, der havde overtaget at haandthæve Europas Ligevægt: Sverrig og England optraadte som Frankrigs Allierede mod Nederlandene. Ogsaa det tydste Riges sanderrevne Tilstand benyttede Ludvig til at drage flere tydste Rigsstænder ind i sit Forbund: Churfyrsten af Köln og Bisloppen af Münster forenede sig med ham, og den sidste faldt sjældsig ind i Overyssel og Friesland. Men Ludvig selv reiste en Armee paa 180,000 Mand; Hæren var udrustet af Louvois med en hidtil ukjendt Omhyggelighed, og for første Gang fremviste Infanteriets Bosser den frygtelige Bayonet; mellem Ansætterne varer Turenne, Condé og Marchallen af Luxembourg, der snart skulle nære sine forgængeres Verommelse. Colberts utrettelige Anstrengelser havde dannet en Sømagt, og Krigshavne varer indrettede i Brest, Havre og flere Stæder. Efter foreløbigt at have bemægtiget sig Østhæringen faldt Ludvig med en uhøre Overmagt ind i Nederlandene, eroberede Fæstningerne og truede Amsterdam, omendskjønt den franske Hær esterhaanden blev svekket ved at legge Garnisoner i de eroberede Fæstninger. Allerede tænkte man i Amsterdam paa at betrore sig og sit Gods til Skibene og søge en ny Bytte paa Havet og i Kolonierne; da foregik Regeringsforandringen i Holland (1672), og Vilhelm af Oranien trædte i Spidsen for den nederlandske Republik (p. 86). Alter, som hundrede Aar tidligere, lod de aabnede Diger Havet strømme ind over Hollands Sletter til Republikens Nedning, medens Ruyter haandthævede Herredommet tilssø ved at slæe Frankimændene og Englaenderne.

Denne Nederlandenes beslmede Modstand bragte Europa til at handle: Spanien, det tydste Rige og Churfyrsten af Brandenburg forenede sig imod Ludvig den 14de; ogsaa Danmark deltog i forbundet, nærmest som en Fjende af Sverrig. De tydste Rigsfyrster opnævde Forbindelsen med Ludvig den 14de, Karl den 2de maatte slutte Freden i Westminster (1674), da Parlamentet nægtede Subsidier. I Nederlandene leverede Condé Prinsen af Oranien den blodige uafgørende Treffning ved Senef (1674): Turenne sikrede Etsah ved Seirene ved Mühlhausen og Türkheim og trængte under frygtelige Ødeleggelser over Rhinen ind i Tyrolskland. Men i Treffningen ved Säsbach (1675) blev den gamle dristige General dæbt af en Kanonkugle, og de Franske maatte gaae tilbage over Rhinen. Ogsaa Condé nedlagde sin Besællingspost paa Grund af Sygdom og trædte sig tilbage i Ensomhed efter sit daadrigt Liv. Svenskerne vare imidlertid faldne ind i Mark Brandenburg, som de medtoge slemt, men de blev overrasket og slagne ved Kehrbellin (1675) af Churfyrsten, som derpaa erobrede en Del af Svensk-pommern, medens de Danske toge Wismar og hæmpede heldigt i Østersøen, hvor den danske Admiral Niels Juel erobrede Gulland og i Forening med den hollandske Admiral Tromp seirede over den svenske Flaae ved Öland (1676); det følgende Aar seirede han ved Femern og i det for Herredommets i Østersøen afgørende Slag i Kjøgebugt (1677). Ludvigs Troppe havde vel endnu Fremgang i Nederlandene, men Frankrigs Finanser vare udtrætte, og Colbert drev ivrigt paa Fred. Ludvig den 14de benyttede da sin sterke Stilling i Nederlandene til at underhandle førstlæst med Republikken, der ved Freden i Nîmwegen (1678) gif ud af Kampen uden Tab. Spanien maatte derpaa falde tilfrie og aftaae Franche Comté (1679). Med det tydste Rige lagdes den westphalske

Fred til Grund, men Hertugen af Lothringen fik ikke sit Land tilbage. Churfyrsten beholdt de svenske Besiddelser paa den høje Oberbred (p. 91).

Efter Freden til Nîmwegen havde Kongedommets i Frankrig næst sit Højdepunkt. Ludvig havde seirrig modstaet Europa og lod sig nu kalde den Store: Hofsmedenes Smiger, Damernes Unde, Digternes Øder, glimrende Fester og prægtige Bygninger forhersigede den franske Konges Hof i Versailles og gjorde det med dets Glads og dets Laster til et Monstret for hele Europa. Ogsaa Adelen trængte sig smigrende omkring Tronen for at dele Hoffs Herlighed og Magtsfuldkommenhed; men Høfset fordearvede Adelen; Adelsmanden gav sig ikke af med Bestyrelsen af sine Godser eller med at sørge for deres Beboere, hvis Arbeidskraft ubarmhjertigt blev anvendt som et Middel til at vedligeholde Herrrens glimrende Liv: Afstanden mellem Høfset og Folket blev større og udviklede sig stedse mere til Despoti og Overmod paa den ene Side, Undertrykelse og Utilfredshed paa den anden.

Imidlertid stræbte Ludvig endnu videre at udføre sin Lanke om Kongedommets Høihed og Enemagt. Han unddrog sig Pavens Indflydelse paa Besættelsen af geistlige Embeder og tvang den ydmyngete Kirkesyrste til at anerkjende den franske Gesandts store Forrettigheder i Rom. Paa samme Tid beroligede han sin katholske Samvittighed ved Protestanternes Omvendelse. Michelieu havde tilintetgjort Hugenotterne som politisk Parti, Ludvig den 14de vilde, at alle Kongens Undersaatter ogsaa skulde have Kongens Tro. Han bestyrkedes i sin Omvendelsesiver dels af jesuistiske Geistlige dels af sin Elskerinde Mad. Maintenon, som han hemmeligt havde eget. Smigerier og Besikkesser, de haardeste Straffe og Indqvartering af raa Dragoner blev vexelvis anvendt som Omvendelsesmidler, og omsider opnævdes det nantiske

Edikt 1685. Colbert havde beskyttet Protestanterne som driftige Manufakturarbejdere; de søgte nu størevis til fremmede Lande trods de strenge Forbud imod Udvandring og bragte deres Kunnskab og deres Håd mod det franske Kongedømme med sig til de Lande, der aabnede dem et Fritsted, navnlig til Brandenburg, Holland og England. Og dog funde „Camisardernes“ Opstand i Sevennerne ikke dæmpes uden ved Regeringens Underhandlinger med Bondernes Anførere.

Imod Udlændet gik Ludvig frem med sin gamle Annalselse. Han oprettede „Reunionskamre“, der skulle undersøge, hvilke Landsdele der fra de ældste Tider havde hørt til de Besiddelser, Fredsslutningerne i Münster og i Nimwegen havde forskaffet Frankrig, og efter Reunionskamrenes Bestemmelser inddrog han uden videre Byer og Landstrækninger ved Vaabenmagt. Saaledes overrumpledé han midt under Freden Strasburg (1684) og beholdt denne som Handelsplads og Festning vigtige Stad. Keiseren maatte finde sig deri; thi han engstedes paa denne Tid af Ungarer og Tyrker (p. 93).

Den pfalziske Arvefolgekrig (1688—1697). Da Keiseren var bestjærtigt med Tyrkefrigen, da den engelske Konge Jakob den 2de fuldkommen var i fransk Afhængighed (p. 88), troede Ludvig det paatide at fortsætte sine Erobringer. Han gjorde dersør Paastand paa Arvefolgen i Pfalz for en Hertuginde af Orleans og paa Thürverdigeden i Köln for en fransk Bisshop, hvis Valg han ved Besiddelser havde drevet igennem. Mod Frankrig reiste sig da Forbundet i Augsburg, navnlig: Holland, Keiseren, det tyske Rige, Spanien, Paven og Savoien; da den engelske Revolution (1688) ved samme Tid sendte Kong Jakob som en Flygtning til Frankrig, trædte ogsaa England under Vilhelm den 3des koge Styrelse

over til Frankrigs Hjælper. Krigen begyndte med en af Louvois beslægt baroniss Pdeleggelse af det sjonne Rhinpfalz: Heidelberg, Mannheim, Worms, Speier og mange flere Stæder maatte gaae op i Luer, for at en Orden, uuebar for en Angrebshær, kunde betegne Grænsen mellem Tyskland og Frankrig. I Nederlandene seirede Marchallen af Luxemburg over Hollenderne og Engleanderne ved Fleurus (1690), ved Stenkirkens (1692), ved Werwinden (1693). Denne General var raa i sine Sæder og vanhældet af Naturen; Vilhelm af Oranien sagde ofte: „Kan jeg da ikke slae denne lille Puskelryggede!“

Tilsøs saae man Frankmændene for første Gang at optræde som Sovmagternes heldige Medbeiler til Herredommets over Havet. Den franske Admiral Tourville seirede ved Dieppe (1690) og sikrede saaledes Forbindelsen med Irland, hvor Jakob den 2den kempede i Spidsen for en Opstand af de katolske Indbyggere, indtil Slaget ved Boynefloden (1690 p. 89) etter viste ham tilbage til det faste Land. Men Tourville blev af Ludvig, der stolede paa sin Lykke, drevet i et Slag mod Overmagten ved La Hogue (1692); han blev slagen, og den tilsligtede Landings i England maatte opgives. Ludvig, der forberedte sig til nye Planer mod Spanien, rakte Haanden til Fred paa billigere Villaaar, end man kunde vente; paa sædvanlig Maade blev først Savoien beveget til at opgive den følles Sag, og de øvrige Magter fulgte; Krigen endtes i Rywick (1697); Ludvig beholdt sine Reunioner i Elsaß, men gjenindsatte Hertugen af Lothringen, anerkendte Vilhelm den 3de som Konge af Storbritanien og tilbagegav det, han under Krigen havde erobret i Savoien og Spanien.

Den spanske Arvefolgekrig (1700—1713). Ludvig den 14de havde nedlagt Vaabenene i det Haab snart at see den spanskerone ledig, for at kunne begynde en ny Kamp,

iske længer om en enkelt Provins, men om det hele spanske Monarchi med dets Besiddelser i Italien og i Amerika. Karl den 2den, den sidste mandlige Arving af den habsburgske spanske Linie, den 39aarige Ølving, styrer af sin Moder, af Jesuiter, af alle sine Omgivelser, var Navn af Konge over Spaniens vidstørste Riger, som Regeringens Svaghed og Ludvig den 14des gjentagne Angreb stod i Begreb med at oploose. Karl den 2dens Besættelser med Hensyn paa Tronfolgen gik ud paa at holde de spanske Lande samlede; men hele Europa havde henvendt sine Vne paa Spanien med den Beslutning at forebygge Spaniens Forening med et af de andre store Monarchier. Karl den 2den erklærede sig for sin Slegting, den høiere Churprinds Joseph Ferdinand: England, Holland og Frankrig sluttede et Fordrag, der vel stillede Joseph Ferdinand som Hovedarving men ikke som Universalarving af de spanske Besiddelser. Da Joseph Ferdinand døde (1699) før Karl den 2den, sluttede de nævnte Magter (1700) en formelig Delingstraktat, ifolge hvilken Keiserens yngste Son skulle være Konge i det egentlige Spanien; men Ludvig den 14de viste snart, at han kun havde sagt at vinde Tid for at bane sine Erobringningsplaner. Ved Besættelser og Snildhed vandt den franske Gesandt i Madrid Kongens Omgivelser, der endnu bestandigt drømte om Besligholdelsen af det spanske Riges Enhed, og Karl den 2den erklærede kort før sin Død (1700) Ludvig den 14des Sonneson Philip af Anjou for Universalarving af det spanske Monarchi. Ludvig den 14de antog Testamentet og med det Krigen med Europa. Thi Keiseren, en Son af den spanske Prinsesse Maria Anna, troede, allerede paa Grund af sin Moders Ret, at være den spanskerone nærmere end Ludvig den 14de, der ved sit Giftermaal havde frasagt sig al Arveret til Spanien, og desuden var Keiseren Repræsentant for den yngre habsburgske Linie,

der nedstammede fra Karl den 5tes Broder Ferdinand. Han fordrede derfor det spanske Rige for sin yngre Son Karl*). Vilhelm den 3die maatte ifolge Samagternes Politik anse det for magtpaalgænde at forhindre Frankrig fra en saa uhyre Tilvæxt; Nederlandene og England forbandt sig derfor med Keiseren; i England blev Folkemeningen saa meget mere stent for Krig, som Ludvig den 14de efter Jakob den 2dens Død (1701) erkendte hans Son Jakob (Den 3die) Stuart som Konge af England tvært imod de Forpligtelser, han havde indgaet ved Freden i Nyswick. Brandenburgs Churfyrste betalte Keiseren den preussiske Kongekrone med Lovstet om sin Hjælp. Ogsaa det tydste Rige og Portugal tiltraadte senere Forbundet, og Savoien, der i Begyndelsen sluttede sig til sin mægtige franske Nabos, stistede Parti, da de keiserlige Hære viste sig i Italien. Alle

*) Karl den 5te, † 1558.

Philip den 2den, † 1598.

Philip den 3die, † 1621.

Philip den 4de, † 1665. Anna, gift med Ludvig den 13de. Maria Anna, gift med Keiser Ferdinand d. 3die.

Ludvig den 14de. Leopold den 1ste.

Maria Theresa, gift med Ludvig den 14de. Margareta Theresa, gift med Keiser Leopold den 1ste. Karl den 2den, † 1700.

Ludvig (Dauphin), † 1711.

Maria Antonia, gift med Max af Bayern.

Philip den 5te Anjou, † 1746.

Joseph Ferdinand, † 1699.

disse Magter greb til Vaaben i egen Interesse eller for Europas Eigevegt og paastode hosit, at Ludvig den 14de havde tilsneget sig eller forfalsket det spanske Testament. Ludvig blev etter delvis understøttet af det tydiske Rige, nemlig af Churfyrsterne af Baiern og af Køln.

Ludvig den 14de var imidlertid blevet gammel i Alt, undtagen i sin umættelige Lust efter Engherredsmmet i Frankrig og Overherredommet i Europa. De Digttere, der havde baaret Frankrigs og Hoffsels Glads over Verden, vare døde, Colbert og Louvois, Turenne, Condé og Luxembourg vare ikke mere, Mad. Maintenon styrde den aldrende Konges nye Ministre; Staten var slet forsynet med Embedsmænd, Armeen ligesaa slet med Officerer; thi Adelen banede sig gennem Mad. Maintenons Forgemak Bei til alle Poste eller høbte dem for sine Born i Buggen. Og til Frankrigs større Ulykke kommanderedes paa denne Tid de Allieredes Hære af to Mænd, som godt forstodt at benytte sig af deres Fjenders Blottelser: den kluge, folde Engleander Marlborough og den sunde, hositbegavede Eugen, Prinds af Savoien.

Krigen blev fort i Italien, Tydskland, Nederlandene og i det omvistede Spanien. Krigen aabnedes i Italien, hvor Keiseren inddrog Mailand som et forfaldet Lehn, og Eugen haandhævede dets Besiddelse i Slagene ved Carpi og Chiari (1701). Den franske Marchal Villars trængte seirrigt frem over Rhinen og troede at have aabnet Vejen til Østerrig, da Camisardernes Opstand kaldte denne krigske General, Soldaternes Indling, til Languedoc. Marlborough, der heldigt havde begyndt Krigen i Nederlandene, fastede sig uventet ind i Tydskland, forenede sig med Eugen, der en kort Tid forlod Krigsstuepladsen i Italien; de forenede Hære slog Frankmændene og Bairerne aldeles ved Hochstädt og Blenheim (1704). Frankmændene maaatte

nu forlade Tydskland, og Churfyrsterne af Baiern og Køln blevet erklærede i Rigets Acht. Imidlertid havde Hertugen af Savoien opgivet sin Forbindelse med Frankrig og sluttet sig til de Allierede; en fransk Hær var trængt ind i Piemont og beleirede Turin. Eugen vendte sig derfor etter mod Italien, og efter en dristig Marsch igennem Lombardiet slog han Frankmændene udenfor den beleirede Stad (1706), hvorpaa de rammede Italien; Hertugen af Mantua, Frankrigs Allierede, blev fordrevet fra sit Land og erklæret i Rigets Acht, hvorpaa Hertugdommet Mantua blev forenet med Mailand. Italien laa nu aaben for de keiserlige Hære, som næsten uden Modstand besatte Neapel.

Imidlertid var Krigens ogsaa aabnet i Spanien. Gibraltar blev erobret (1704) af en engelsk-nederlandsk Flade, og Englænderne tog Fæstningen i Besiddelse. En nederlandsk Flade bragte Erkehertug Karl til Portugal, der havde erklæret sig for de Allieredes Sag. Da det Forsig, Erkehertugen gjorde paa fra Portugal at sætte sig fast i Spanien, mislykkedes, sejlede han til Katalonien, hvor Barcellona blev erobret (1705), og Katalonien, Arragonien og en Del af Kastilien erfjendte det østerrigske Herredomme. Men da den franske General Berwick, en naturlig Søn af den fordrevne Jakob den 2de, sejrede ved Almanza over Englændere, Hollændere og Portugisere (1707), maaatte de Allierede trække sig tilbage til Katalonien. Endnu engang erklærede Krigslykken sig for Østerrigs Vaaben, da Staatsberg sejrede ved Saragossa (1710), og Karl holdt sit Indtog i Madrid; men Hertugen af Bendomes Seir ved Villa Victoria (1710), drev etter Hertugen tilbage til Katalonien, hvor hans Herredomme fra den Tid indstrænkedes sig næsten til Barcellona alene.

Ogsaa Nederlandene havde imidlertid været en Skueplads for Krigens; Marlborough havde ved Ramellies

besiret Marschal Villeroi, Mad. Maintenons Indling (1708). Et forsøg paa tilbageerobringen af Nederlandene blev tilintegjort ved Eugens og Marlboroughs Sejr ved Oudenarde (1708). Villars, der var hidsladt for at oprette Tabet, blev overvunden ved Malplaquet (1709), men hæren blev reddet ved et ypperligt tilbagetog. Krigens Ulykker forsgedes ved Hungersnoden i en usædvanlig stræng Winter; den store Konges Høstbetjente, selv Mad. Maintenon følte Mangelens Tryk.

Ludvig den 14de maatte nu boie sit stolte Sind til Indrømmelser: han tilbød at opgive Phillips Sag, han tilbød endog saa Elsfjor for Freden, men de Allierede forordede, at han med Vaaben skulle bekæmpe sin Sonnesons Sag; da erkærede den gamle Konge, at han vilde stille sig i Spidsen for sin Adel og døe i Forsvaret for Frankrigs Grænder. For første Gang henvendte han sig til sit Folc, og nye Hære reiste sig, rede til at dove det Yderste for Frankrig og dets Hæder; men selv under saadanne Omstændigheder vilde det vdmattede Frankrig ikke have funnet seirrigt mode Europa, dersom ikke Ligevegtspolitiken havde forandret Sagens Stilling. Joseph den 1ste, der havde fulgt sin Fader Leo pold den 1ste i Besiddelsen af Østerrig og Keiserværdigheden (1705), døde uden Sonner 1711; Erkehertug Karl af Østerrig, Medbesleren til Spaniens Krone, blev Keiser (Karl den 6te 1711—1740), og Europa frygtede en Forening af den spanske og østerrigske Krone paa Keiserens Hoved. I England blev Whigministeriet styret 1710 (Pag. 90), Marlborough, Whigpartiets Hoved, affskediget (1712), og Fredsunderhandlingerne blevne indledede. I Utrecht (1713) kom man overens om følgende Villaa: Philip (af Anjou) den 5te blev erkjent som Konge af Spanien og Kolonierne, men maatte give Slip paa al Arveret til Frankrig; Keiseren skulle, dersom han antog Fredsbetingelserne, have de

spaniske Nederlande, Neapel, Mailand og Gardien; England beholdt det erobrede Gibraltar og Minorca, fremdeles af Kolonialbesiddelser Newfoundland, Hudsonslandene og Acadien (Nystotland) „efter de gamle Grænder“; England erholdt desuden saavel som Nederlandene adskillige Handelsforrettigheder, Portugal fil Koloniën St. Sacramento. Preussen erholdt et Stykke af Gelbern og Anerkendelsen af Kongeriget. Savoien fil Den Sicilien med Titel af Kongerige. Keiseren deltog ikke i Kongressen i Utrecht, men efter et Aars unyttige Befræbelser for at sætte sine Fordringer igennem antog han Fredsbestemmelserne for sit eget og det tydske Riges Vedkommende i Rastadt og Baden (1714), og indrømmede desuden Nederlænderne ved en „Barrierertractat“ Ret til at lægge Besætninger i 8 nederlandste Fæstninger, en formentlig Sikkerhed mod Frankrigs Angreb.

Ludvig den 14de overlevede kun saa Nar Freden i Utrecht, hvis Betingelser havde ladt ham føle, at den franske Overmagt i Europa var i Aftagende. Han havde i kort Tid set næsten alle sine Barn dø; som en ensom Olding levede han endnu i sit forhen saa glimrende Versailles med et semaartigt Barn, sin Sonnesons Son, Arvingen til Frankrigs Trone. Selv Mad. Maintenon forlod den gamle Konge paa hans Dødsleie († 1715).

Frankrigs Literatur i Ludvig den 14des Tid. Richeliu, der havde villet udøve sit Eneherredsmme i Bidenshaben som i Politiken, havde grundet det franske Akademi, en Forening af 40 lærde Mænd, der skulle danne Sprogets og Smagens øverste Domstol. Akademiet havde en betydelig Indflydelse paa den franske Literatur; dets Grammatik og Ordbog, dets Regler for Digte- og Talekunst blevne snart gældende i Frankrig og henvendte Skribenternes største Æmærksomhed paa Sproget og Formen, hvori man fornemmelig sluttede sig til de ældre græske og romerske Mønstre. Men denne, osse slaviske, Esterligning lagde Baand paa den frie Udvikling: Skjønhed i Sprog og Vendinger blev sat som Skribentens høieste Maal, og Formen blev derved ofte føgt og kunslet, fordi den behandlede ethvert

Sof efter den samme ensformige Regel. Og fra den Tid, da Ludvig den 14de fremtraadte som Enkeherrester (1661), sluttede denne akademiske Literatur sig smigrende til Kongen og Høfset, i hvis Ejendomme den stod.

Som Sorgespildigttere have Corneille († 1684) og Racine († 1699) vundet stor Verksamme. Stoffet blev taget fra den greske og romerske Historie eller fra Orienten og behandlet ikke uden Kraft og Fællestse, men med stærk Falskhedens af de akademiske Regler. Molière († 1673) havde selv været Skuespiller; han kendte den ældre greske og romerske og den nyere spanske Skuespildigtning og angreb i sine fortællelige Kyspis med Menneskelundslab og Vittighed sin Tids Forbryderer og Dødsdaber. Voltaire († 1711) efterlignede Horats i sine Satirer og Oder: han var den romerske Digters Medbeiler saavel i Formens Virtilighed som i at smigre Høfset. Den berømte La Fontaine († 1695) har trods sine Smigrelser for Mad. Maintenon i sine Fabler udviklet en Vivilighed og Naturlighed, der til alle Tider vil gjøre ham yndet. Bosuet, den som Præstskat og Huguenotbønder bekjente Bislop, († 1704) skrev en Verdenshistorie, en velfalende Fremstilling af Forsynets Være i Historien; den af sin Samtid høitagede Stribent, skrevet i sin politiske som i sin videnstabelige Virksomhed efter Høfsets Kunst; Mezerai († 1689) var langelig Historiograph, men ved sin driftige Fremstilling navnlig af Stattevesenet paadrog han sig Høfsets Ugavn og mistede sin Post. Den lærdø og stærkfindige Bayle († 1706), en til Nederlandene flygtet Huguenot, har i sit Hovedværk, »den historisk-kritiske Ord bogen«, i et vittigt og lunefuldt Foredrag bedømt en Mængde historiske Personer. Fenelon, den edle og milde Erledikop af Cambray († 1715) udgav til Brug for Kongens Sonnesønner, hvis Lærer han var, sin berømte Bog: »Telemachus Eventyr«, hvis Hensigt var at anstueliggøre en Regents Pligter, men faldt derved i Unaade, da Bogen tilbuds funder ansees som en Satire paa Ludvig den 14des Regering. De tre sidste nævnte Stribenter danne Overgangen til den nærmest følgende franske Literatur, der snart fænomenlig slulde løfte sin Ros mod Kirke, mod Adel, mod Kongemagt, mod hele den gamle Verdensorden.

Norden fra 1648—1700.

Danmark. Adelens Valde var siden Kirkeforbedringen i Danmark i stædig Fremvært og havde udviklet sig til Enemagt i Forhold til de øvrige Stænder. Geistlig-hedens gavnlige Modvægt gik tabt ved Bisstoppernes Ude-

Innkelse af Rigsgaadet paa samme Tid, som Adelen end mere berigede sig ved de fra Kirken inddragne Forbegodser og kom saa godt som i Enebesiddelse af alt Fordegods i Danmark. Vorgerstanden blev nedtrykket ved Adelens Handelsprivilegier, og Bondestanden holdt i fuldkommen Undertrykelse navnlig ved Borredsfabet paa Øerne. Adelen udvvede Konge valget gjennem Rigsgaadet; allerede fra gammel Tid havde den Hævd paa at sikre og udvide sine Privilegier ved for Valget at lade Kongerne undertegne en Haandfæstning, der strængt forpligtede Kongen i hans Forhold til Adelen. Alle Stattebyrder hvilede naturligvis paa de upriviligerede Stænder, og Adelen unddrog sig efterhaanden endog for en Del sine Forpligtelser til Landets Forvar, den eneste Erstatning, som den hidindtil havde ydet for sine store Forrettigheder. Christian den 4de (1588—1648), en klog, krigersk og folkelystend Konge (p. 28. 60.) sørgede efter Datiens Handelsberegninger for Haandværker og Fabrikker, for Handel og Kolonialvæsen, uden dog at kunne hæve Finantsernes Styrke i en saadan Grad, at han kraftigt funde mode Adelens haardnakke Modstand mod enhver Forbedring i de andre Stænders Kaar. Saaledes mislykkedes et Forsøg af Kongen paa Borredsfabets Ophævelse. Adelens overmodige Bøsen var tyranist i enhver Henseende og gik endogsaa til egenmægtige Henvetelser uden Lov og Dom.

Adelens Forrettigheder bleve bekræftede og udvidede ved Frederik den 3des Valg til Konge af Danmark og Norge (1648—1670). Den rige og mægtige Rigsforsmander Corfits Ulfeldt var Hovedmanden for Adelspartiet. Men da det lykkedes Kongen at faae Sag anlagt imod ham paa Grund af hans mislige Finantsbestyrrelse, nedlagde han sine Embeder, og da han senere blev bestyldt for at eftertragte Kongens Liv, forlod han i Forbitrelse Riget og gik til Sverrig, hvor han understøttede Kong Karl den 10de Gustav

(1654—1660) i en Krig med Danmark, der blev Hovedanledningen til den danske Adels Falb og Arveregierungens Indsærelse.

Karl den 10de, en Sønneron af Gustav Adolf og danned i Trediveaarstrigens Stole, havde optaget de svenske Krige med Polen (p. 30), da Johan Kasimir (1648—1668), den sidste Konge i Polen af Huset Wasa, havde fornyet sin Families Førdringer paa den svenskerone. Karl forte sin krigsvante Hær mod Polen, forbant sig med Churfyrst Frederik Vilhelm den Store af Brandenburg (1640—1688 p. 91) og seirede over Polakkerne i det haardnækkede Slag ved Warschau (1656). Da troede et Krigsparti i Danmark Tiden kommen til at gjenvinde, hvad der var tabt i Freden i Brömsebro (p. 67), og erklarede Sverrig Krig; thi Polens og Keiserens Anmodninger og Hollands' Lust om kraftig Hjælp lod Kongen glemme Rigets halvt oplosste Læstænd. Churfyrsten forbant sig nu med Polen, der i Forliget til Welsau 1657 sikrede ham Lehnsfrihed for Hertugdømmet Preussen (p. 30). Men Karl Gustav næde gennem Lydfland og stod paa Danmarks Grænse, førend nogen betydelig Forberedelse var truffen til Modstand mod den driftige Feltherre og den seirrige Hær; Rigsmarsken Anders Bilde trak sig tilbage for Fjenden, lastede sig ind i Fredericia og overgav snart derpaa Fæstningen til en svagere fjendtlig Magt under General Wrangel.

Endnu beherskede de Danske Søen, men den paafølgende strenge Vinter lagde de danske Bande til med Is. Svenskerkongen tog ikke i Betenkning at betære den farlige Bes: han forte sin Hær over Icen til Fyen og videre fort over Herne til Sjælland. Alt underlastede sig Crobreren, som blev ledsgaget af Ulfeldt, der ved snedige Forestillinger bragte det besættede Nakskov til at aabne sine Porte uden Sværdflag. Karl Gustav nærmede sig til København, hvor man

var aldeles uforberedt paa at udholde en Beleiring: da blev Danmark delt ved Freden i Roskilde (1658). Danmark maatte afstaae Skaane, Halland, Bleking, Bahus, Trondhjem og Bornholm, indramme den gottorpiske Lehnsmand Frederik den 3de, den svenske Konges Soigerfader, Souverainitet i hans Land og gjenindsatte Ulfeldt i hans Godser og Embeder.

Men denne lette Crobring forsøgte Karl Gustavs Altraa efter de samlede nordiske Kroner, og den berømte Kantzler Drenstjerna, der endnu ledede Sverrigs Politik, var fuldkommen af samme Mening; han troede at kunne tilfredsstille Sømagterne ved at overlade dem en Del af Vyttet, uagtet Cromwell havde ladet advarende Ord høre. I den paafølgende Sommer landede Karl Gustav i Korsør og forte sine Cropper mod København. Harme over det trolose Fredsbrud og Hengivenhed for Kong Frederik den 3des Person, der modig vilde dele Faren med sin Hovedstad, vobneude Københavns Befolkning til en heltemodig Modstand, og det var Borgerstanden forbeholdt at forsvare, hvad Adelens Modløshed havde opgivet. Beleiringen begyndte; Kronborg, Øresundets Bogter, blev forløbet til Overgivelse og stafede Fjenden et rigeligt Forraad af Beleirings skyts, Hungersnoden og Kampen udtalte i lige Grad Indvænernes Kæster. Men nu var Dieblifikket kommet, da Hollænderne ansaae det for politisk rigtigt at hjælpe Danmark, for at Sverrig ikke skulde omspande Øresund og Østersø: en hollandsk Flaade under Admiral Opdam bragte Levnetsmidler og friske Cropper til den haardt betrængte Stad. Karl Gustav, der nu tabte Haabet om at twinge København ved Hunger, besluttede en Hovedstorm, der blev udført i en Vinternat 1659. Skjont Svenskerne ved Udsigt til Plyndring vare ophidsede til Raseri, slog Borgerne efter en frygtelig Kamp det haarde Angreb tilbage. Fra den Lid daledes Karl Gustavs

Sjærne: **Churfyrst Frederik** Wilhelm rykkede ind fra Sydsjælland og tilbageerobrede den danske Halvs, og de Svenske blev slagne ved Nyborg (1659), hvorefter hele Jylland kom i de Danskes Hænder. **Karl Gustav** gik tilbage til Sverrig; han faldt i en Sygdom, som **Urgerrighedens** stuschte Planer forsagede, og han døde inden de indledede Fredsunderhandlinger var endte. Danmark manglede en Flade for tilslutte at benytte Sagernes gunstige Vendning, og Somagterne brydte truende paa Fred efterat have opnaaet deres Formaal at hindre Foreningen af Øresundets og Østersøens Kyster. Saaledes tilbagegav Sverrig ved Freden i Kjøbenhavn (1660) af de nyserhvervede Provindser tun Trondhjem og Bornholm, hvorfra Svennerne allerede ved Follets egen Opstand bare fordrivne. Med Polen og Brandenburg havde Sverrig allerede tidligere sluttet Freden til Oliva (1660), hvor Johan Kasimir opgav sin Slægts Fordringer paa Sverrigsrone og bekræftede Sverrig i Besiddelsen af Estland og Lolland. Sverrig havde for Dielkillet den polske Overvægt i Morden.

Efter Freden til Kjøbenhavn var Danmark i den usleste Forfatning: Hæren, Flaaden, Finanserne var i en næsten oplost Lolland. Hertil kom, at den høje Stemning mellem de forskellige Stender var tiltagen ved Adelens seige og uvilige Forhold, da Danmarks Lidelser som Stat stod paa Spil, medens Kjøbenhavns Borgere reddede Danmark. Da Kongen sammenkalde Stenderne til en Rigsdag i Kjøbenhavn, udvirkede Spændingen sig. Geistligheden, med den veltalende Bisshop Svane i Spidsen, og Borgerne, lebede af den kraftige Borgemester Nansen, indgav flere Forslag, der gik ud paa at lade Adelen deltag i Skattekammer og Statens øvrige Byrder. Heller ikke i sin egen Sag udvirkede den træge Adel synnerlig Virksomhed, sammet som den var ved at være indsluttet i en Vy, hvis Befolkning havde dens Privilegier,

hvis Mod havde faaet Opsving ved den nylig erhvervede Krigshæder, og som var rede til at møde i Svanes og Mansens Tjeneste paa Stormflokens Slag. Kongen holdt sig kløglig i Baggrunden og understøttede kun hemmeligt Borgernes Sag. Saaledes gik et Forslag igennem, der overdrog Kongen og hans Efterkommere paa Mands- og Kvindesiden den arvelige Regjeringsring (1660). Kongen blev derpaa løst fra sin Haandfæstning og hyllet af alle Stender som Arveherre. For at afgjøre det ubestemte Spørgsmål med henbryn til den nye Forfatning blev Arvehylbingen egenmægtig udfyldt ved et Edikt af 1661, hvori Bestemmelsen om Kongens Souverainitet var optagen. Under **Frederik den 3de** († 1670—1699) blev Forfatningen stedse mere uddannet i Overensstemmelse med Kongens Enevoldsmagt, fornemmelig ved Medvirking af den statskoge Minister Peter Griffenfeldt (Schumacher), der ved sin Udarbejdelse af Kongeloven (1665, beslendt gjort 1709) og ved sin Medvirking til Udarbejdelsen af den danske Lov, som udkom 1683, fuldstændigt grundede den danske Stats- og Rechtsforfatning. Men uagtet den danske Enevoldsmagt i Begyndelsen før frem med Strenghed, navnlig mod Corsits Ulfeldt og hans Familie, bevægede dog suart Kronen, især efter Frederik den 3des Død, en Del af Adelen til at slutte sig til Høfset og omgav sig forresten med en indkaldt tydsk Adel, der berigedes paa Landets Beløftning og delte Høfsets Magtsfuldkommenhed og Herlighed. Saaledes havde Regeringsforandringen aldeles ingen Indflydelse paa Bondens fortrykte Lolland.

Souverainiteten, som Hertugen af Gottorp i de sidste Fredsafslutninger havde erhvervet, forsvagede kun den fiendtlige Stemning mod Danmark, og da Griffenfeldt ved sin kløge Beregning støffede den oldenborgske-danske Linie den ubefaarde

Arv af Oldenborg og Oldenhorst (1667), forbitredes den gottorpiske Hertug Christian Albrecht (1659—1694). Da det efter Skaanes Tilbageerbring lyste Krigsparti, omendsskønt imod Griffenfeldts Raad, begyndte Krigen med Ludvig den 14de og Sverrig (p. 98), blev Albrecht indbuden til et Møde i Rendsborg (1675), hvor man fandt det forsødent at forekomme Hertugens Planer ved der at bemægtige sig hans Person og trænge ham til at opgive sin Souverainitet og til at overlade Kongen sine Tropper og Fæstninger. Imod Griffenfeldts Raad aabnedes Krigen i Tyskland i Churfyrstens Interesse: Wismar blev beleiret og erobret (1675), Herredommen over Østersøen blev sejrrigt erhvervet; men det Angreb, man med uklog Voldsomhed forsøgte paa Skaane, endte sig med Uheld. En større Ulykke for Danmark under disse vanskelige Forhold var Griffenfeldts Fald. Den fra Borgerstanden oprundne Rigskantsler havde ved Høfset et mægtigt Adels parti imod sig; den i Statskunster erfarte, klogberegnende Minister havde vakt Churfyrstens Frygt, og den brandenburgiske Gesandt ved det danske Hof sluttede sig til hans Fjender. Griffenfeldts egenmægtige Bestyrelse kunde i flere Henseender benyttes til at gjøre ham mistænkt hos den svage, af sit tydste Hof afhængige Christian den 5te (1670—1699), der hengiven til Bellevnet og Forlystelser ikke havde noget synnerligt Begreb om Statsmandsdygtighed. Griffenfeldt blev arrestet, domt fra Livet for Haiforræderi, men af Kongen benaadt med livsværtig Fængsel (1676). Uheldigt i Statskunster siden Griffenfeldts Fald maatte Danmark samtidigt med Freden i Niemwegen ende sin Krig med Sverrig i Lund, med Frankrig i Fontainebleau (1679), og Hertugen af Gottorp blev indsat i sine souveraine Rettigheder.

Sverrig. I Sverrig vedligeholdt Adelen ligesom i Danmark en betydelig Overvægt over de øvrige Stænder.

Geistligheden, der ved Kirkeforbedringen havde mistet en stor Del af sine Indtægter, havde i samme Forhold tabt sin politiske Betydning, sjældent den endnu paa Rigsdagene fandt optræde som en førstlig Stand. Bonden, der var i stor Afhængighed af de adelige Godsbesiddere, og Borgerne, hvis Virksomhed blev lammet ved Adelens Handelsprivilegier, havde endnu den, sjældent ofte tilfældesatte, Ret at give Møde paa Rigsdagene, hvorved det blev dem muligt at komme tilordne mod Adelen. Disse tre „underordnede Stænder“ var næsten ene alle Statsbyrder og Usgifter. Adelen udøvede sin Magt dels ved sin Overvægt paa Rigsdagene dels gennem et Rigssraad, hvis Medlemmer bestod af den høje Adel. Nagtet Regjeringen var arvelig i Huset Wasa, saa at Balgstridigheder og derved erhvervede Haandsætninger ikke fandt benyttes som et Middel til at trænge Kronen, fandt Adelsmagten dog Lejlighed til at beseætte og udvise sig ved de efter Gustav Adolfs Død flere Gange indtrædende Formynderregjeringer, under hvilke Rigssraadet styrede Riget. Men den svenske Adel formaaede ikke at træde op med den Selvstændighed lige over for Kronen og med den Enemagt over de øvrige Stænder, som dens Standsfæller i Danmark før Revolutionen af 1660. Thi den manglede indbyrdes Sammenhold ved en Deling i tre Klasser, (Friherrer, Efterkommere af Rigssraader, den ringere Adel), af hvilke ofte de to underordnede Klasser paa Rigsdagen tog Kronens eller Stændernes Parti for at modarbeide den højere Adels, nævnlig Rigssraadets, Indflydelse; hertil kom den Indstrænkning, at Kongen havde Ret til at vælge nye Adelsmænd, der gjerne sluttede sig til Kronen i Haab om at udvide deres Indflydelse. Maar altsaa en kraftig Konge støttede sig til de underordnede Stænder og den ringere Adel, fandt han under heldige Omstændigheder paa

Rigsdagen byde over en Stemmeselvhed, der kunde bane Vejen til Enevoldsmagt.

Den store Gustav Adolfs mindreårige Datter Christina overtoget Regeringen i Sverrig efter sin Fader (1632—1654). I Spidsen for en Formynderregering stod den berømte Axel Oxenstierna, der ligesaa meget var betænkt paa at opretholde Sverrigs politiske Anseelse gennem Trediveaarskrigen som paa at befeste Adelens Magt. Da Christina var blevet myndig omtrent paa samme Tid, som Freden til Brömsebro blev aflatet med Danmark (p. 67), udvilledede hun til Adelens og Nationens Misfornuelse en lusnefuld og despotisk Charakter. Hun fandt Behag i at fremtræde som en lerd og aandrig Dame og omgav sig med en Skare fremmede Lærde, men forsøgte Regeringsforretningerne og valte Anstid ved sine frie Sæder, medens hendes Ønskelhed satte hende i den Nødvenighed at afhænde Krongodserne, hvorved Folnets Slattebyrde steg til de underordnede Stænders Plage. Da den westphalske Fred var sluttet, og ingen Krigsberommelse mere kunde forhøjlig Regeringens Glads, vilde Christina vinde den forstengelige Ere at opføre enrone for et uafhængigt og aandrigt Liv: hun nedlagde derfor Regeringen til Fordel for sin Fætter Karl Gustav af Zweibrücken. Gustav Adolfs Datter forlod Sverrig, antog den lutholske Religion og blev modtaget med Udmærkelse af Paven i Rom, men endte forstent og mismodig sit ustøttige Liv (1689).

Karl den 10de (1654—1660) fandt rigelig Lejlighed til imod Polen og Danmark at anvende det krigerske Talent, han havde uddannet i Trediveaarskrigens Skole (p. 30). Men Klagerne over Landets Armod og Nød, der vare dæmpede ved Krigshylken, brød ud med fornuet Kraft efter den krigerske Konges Død (1660), medens hans femårige Son Karl den 11te (1660—1697) sad paa Tronen under en

Formynderregering af den høje Adel. Landets trykende Finantsnød syntes at gjøre et Fredssystem nødvendigt, men ved sin Deltagelse i Trediveaarskrigen og ved Erhvervelsen af Besiddelser paa Fæstlandet var Sverrig drægt ind i Europas politiske Bevegelser og var desuden saa bebyrdet med en talrig og fattig Adel, at endog saa blot af denne Grund anselige Subsidier fra en fremmed Magt maatte være en Fristelse til Krig; saaledes optraadte Sverrig først som Deltager i det tredobbelte Forbund imod Ludvig den 14de 1668 (p. 96) og senere som den franske Konges Forbundsælle mod den nederlandiske Republik (p. 97). I Begyndelsen af denne Krig (1672) tilstraadte Karl den 11te sin selvstændige Regering. Imod den Forventning, hans forgloste Ungdom havde valgt, henvendte han sin træstige Tanke paa at afhjælpe Finantsnøden paa samme Tid, som han udviede den kongelige Magt. Da Freden var sluttet til Lund (1679 p. 114) og Rigsdagen sammentraadte 1680, støttede han sig med Klogstab til de tre underordnede Stænders Beværtninger over Adelen og erholdt Huldmagt til Inddragelsen af Krongodserne og en udvidet Kongemagt, hvorved Rigsraadets Anseelse aldeles sank sammen. Ogsaa i Sjælland blev Adelens Magt knækket, og Krongodserne inddragne. Saaledes var det hele svenske Rige i Overensstemmelse med den øvrige europæiske Udvikling trædt ind under den enevældige Kongemagt.

Peter den Store. Den nordiske Krig.

Fedor, den svage Hærst af Huset Romanow (1676—1682) efterlod ved sin Død det russiske Rige til sin Halvbroder Peter den 1ste (den Store) (1682—1725); det er denne talentsfulde Mand, der har stået det russiske Rige i dets nuværende Stiftelse.

Peter den 1ste blev efter sin Broders Død ubraaet

til Czar i Moskau under sin Moders Formynderstab. Men hans Søster Sophia bevirkelede en Opstand af Strelizerne, et russisk Kroppekorps, der var oprettet af Iwan Basiliewitch den 2de, og som oftere havde benyttet deres militære Overvægt til at anmasse sig et Overherredomme i Moskau og standse de Forandringer i Rigets Bestyrelse og Forfatning, der vare deres Fordel imod. I en voldsom og blodig Opstand indsatte de ved Penge og Brændevin opfidsede Strelizer Sophia til Formynderinde for de to unge Czarer, den tiaarige Peter og hans forstandssvage Broder Iwan; saaledes var i Virkeligheden den hele Magt nedlagt i Sophias Hænder. Men da den unge Peter voredde til, kraftig paa Legeme og Sjæl, viste sig snart de Egenstæber, der dannede ham til Hærfører over de russiske Barbarer: han var stærk og ubevislig i sin Villie, forstandig og aandrig i sine Planer, raa og voldsom i sit Væsen, toslesles i sin Havn og i sin Brede, en besynderlig Sammensætning af en forstyrrende og en stabende Natur. Saasnart hans Alder tillod ham at tage Sæde i Statsraadet, maatte det blive Sophia klart, at enten hun eller hendes unge Broder maatte være Enehærfører. En Opstand, som Sophia fremtalde for at rydde Peter af Venien, endte sig med den ørgerlige Hyrstindes Ulykke: Sophia blev indespærret i et Kloster, Iwan lod sig noie med den blotte Titel af Czar, Peter blev Enehærfører over alle Russere. (1689).

Generen Le Fort, der havde Del i Peters Opdragelse, havde ved sin Fremstilling af det vestlige Europas Kulturtilstand lagt den første Grund hos Peter til den Beslutning at omdanne Rusland efter dette Mønster. For ved personligt Kjendstab til disse Landes Tilstand at danne sig til Iværksættelsen af sin store Plan foretog han sig (1697—98) under et paataget Navn en Reise gjennem Holland, England og Tyskland; overalt gjorde han sig med en utrættelig Videbegær-

lighed og Arbeidsomhed personlig bekendt med alle Forhold og Sysler, der kunde komme ham til Nutte, de høieste som de laveste, i den Grad, at han selv arbeidede som Kommermand paa Værsterne i Baerdam; men paa engang opgav han alle videre Reiseplaner og vendte pludseligt tilbage til Moskau paa en Esterretning om et farligt Oprør af Strelizerne. Allerede før hans Ankomst var de oprørste Soldaters overmodige Hær blevne angrebet og slagten af Skotlenderen Gordon; Czaren s ubanhørlige Strenghed mod Oprørerne tilintetgjorde Strelizernes Korps; han anstillede selv sine sorte og frække Korhør, lod over 2000 henrette og deltog selv med sine fornemste Hoffolk i Boddelforetningerne; Peters despotiske Magt i Rusland var nu fast begrundet.

Peters Virksomhed med Hensyn paa Rigets Udvidelser sigtede fornemmelig til det Maal at vinde Del i Rysslændene omkring Østersøen; thi det var den Rei, ab hvilken han hæbde at bygge Kulturen en fast Bro til sit Rige og at staffe Rusland Indflydelse paa Europas Historie. Saaledes blev Sværrig ham en naturlig Fiende; thi Sværrig eiede de rige Provindser Ingermanland, Esthland og Livland. Og saavel Sværrigs Tilstand, som Nabolandene Danmarks og Polens Udvidelsesplaner syntes at kunne staffe ham en let Erobring og villige Allierede.

I Sværrig var den kloge Karl den 11te død, og hans Son Karl den 12te haade, endnu et Barn, besleget Tronen (1697—1718) og var erklaaret for myndig i sit femtende Aar. Esterretningerne fra Stockholm talte om den unge Konges Lust til Skuespil, Masteraber og andre Forlystelser. Men dette Hang til Adspredelser var i Virkeligheden kun Forst ester Bedrifter; den unge Konge havde Ulykt til aandelig Virksomhed, han hænde ikke Dannelsens Fortrin, han fandt stærre Behag i Legemsøvelser og Bjørnesagter end

i at lære Latin og Fransæ. Hans Fortrin, som han snart fulde udviste, bestod i et personligt Mod, der søgte Haren endogsa, hvor der ingen Anledning var dertil, i en ubesig Higen efter at sætte sin Willie igennem, i den Haardførhed og Afsoldenhed fra sandelige Nydelser, der pleier at være dette Sindelag egen.

I Danmark hersede Kong Frederik den 4de (1699—1730), en Son af Christian den 5te. Den Forbitrelse, som Afskillelsen af de staanse Provindser havde vakt, var endnu ikke udløst, og Spændingen med Sverrig foregedes ved Forholdet til den holsten-gottorpse Hertug, Frederik den 4de (1694—1702), der søgte at beseæte sin Souverainitet ved at gjøre Paastand paa Ret til at anlægge Fæstninger paa sine Grænser mod Danmark. Hertug Frederiks Egteskab med Karl den 12tes Søster forsgede hans Overmod og det sjældlige Forhold til Danmark.

I Polen, det af en overmægtig og uenig Adel mis-handlede Valgrige, hersede Kong August den 2de, Churfyrste af Sachsen (1697—1733), en til Nydelser og Udsævelser hengiven Mand, legemlig stærk med en ubestemt Kængsel efter Storhed og Verommelse, men uden aandelig Kraft til at sætte nogen Beslutning igennem. Trobringen af den rige Provinds Livland i Freden til Oliva (p. 112) var en Krænelse, der let kunde åbne Polakkernes Øren for sjældlige Planer imod Sverrig.

Under disse Omstændigheder kom et hemmeligt Forbund ifandt imod Sverrig mellem Rusland, Danmark og Polen. Paa samme Tid, som Kong August angreb Livland, faldt de Danske ind i Slesvig og beleirede Tønningen. Og da Peter den Store ved Freden i Karlowiz (1699 p. 94) havde åbnet sig Beien til det sorte Hav, førte han paa sin Side en Hær ind i Ingemanland og beleirede Narva.

Men den truende Fare bragte Kong Karls store Egen-slæber til Virksomhed. Med en uventet Billieskraft tilside-satte han alle underordnede Beskjæftigelser for det ene Maal: Sverrigs Storhed og sin egen Krigshæder. I Begyndelsen af Aaret 1700 forlod han Stockholm for at åbne Forsvars-frigen. Han fulde aldrig see sin Hovedstad igjen. Uden synderlig Modstand af de Danske landede han med en Krigs-magt ved Humlebek i Sjælland. Somagterne, der onstede Rolsched i Norden Europa for at kunne henvende hele deres Op-mærksomhed paa den spanske Arvesølge, vare i Forbund med Sverrig, og de tre Magters forenede Flaader bombarderede København, omendskønt uden synderlig Virkning. Under disse Omstændigheder saae Danmark sig nødt til at slutte Freden i Traventhal (1700), hvorved den holsten-gottorpse Hertug fik sin Souverainitet bekræftet og sin Ret anerkendt til at holde Troppe og at anlægge Fæstninger.

Uden Dphold fortsatte Karl den 12de sin Seirsgang. Han landede med en forholdsvis ringe Stridsmagt i Vib-land ved den rigaiste Bugt og rykkede med en Del af sin Styrke raff frem mod Russernes velbesættede Leir ved Narva. Ved et modigt Angreb vandt han en glimrende Seir over Russernes vel femdobbelt stærkere Hær (1700). Den unge Konge, der selv blev let saaret, havde været forrest i det hæftige Angreb og kunde tilstrive sit eget Mod og den Begeistring, han indgjed sine Troppe, den største Del af Dagens Lykke; men den russiske Czar belymrede sig kun lidet om sit Uheld; han saae med sin kraftige Sjæl i det tabte Slag kun en Skole, hvor han kunde lære at beseire sine Fiender. Med Ulykken steg Peters Driftighed og Forsigtighed; med Lykken udartede Karls Tapperhed til Overmod, hans Fasthed til Haardnakkenhed og Egensind.

Det følgende Åar drog Svensterlongen over Dūna for at tugte det tredie Medlem af Forbundet mod Sverrig. Han

slog Sachserne ved Riga og erobrede de polske Stæder uden at belymre sig om Polakernes Fordring paa Neutralitet; han inddrev med Strenghed Brandstof og Krigsafgifter og stillede de engstede Polakker den Betingelse for Freden, at man foreløbigt før alle Underhandlinger skulle afgætte August den 2den og vælge en ny polske Konge. Mellem de svenske Baaben blev uagtet alle Indsigler det nye Kongevalg sat igjenem, og den af Karl foreslaede polske Adelsmand Stanislaus Eczinsky blev udvæbt til Konge af Polen. Men uagtet de Svenskes seirrige Træninger i Polen med russiske Sachske Hære, uagtet Karls Strenghed og Grusomhed vedvarede dog Krigens, som August fortsatte fra Sachsen; da fattede Karl den driftige Beslutning at trænge ind i Hjertet af Lydfland for at fremvinge Freden. Uagtet de Besindigere advarede ham imod at lade Østersprovindserne ligge aabne for Russernes Angreb, uagtet alle Modforestillinger fra Keiseren af Lydfland og de øvrige Magter, der var befolkede med at tvinge Frankrig til at opgive den spanske Arv, rykkede Svenkerkongen gjennem Schlesien frem til Leipzigt, Skuepladsen for hans store Stamfaders Hæber. I Sachsen disterede han Freden til Alt-Ranstdt, hvor August frasagde sig den polske Krone og uleverede de svenske Overløbere samt den lislandse Adelsmand Palkul, en usortroden Forfægter af sit Fødelands Rettigheder mod den svenske Krone. Palkul blev rødkreklet, et grusomt Bewis paa den svenske Konges usvenslige Strenghed. Selv Keiseren af Lydfland maatte give efter for Karls Fordringer, da han som Garant for den westphalske Fred forbredte Overholdelsen af de schlesiske Protestanters Rettigheder.

Da Karl den 12te fra sit Seirstog var vendt tilbage til Polen, var det hans sidste Dypgave at tvinge den russiske Czar til Fred, som han dog ikke var tilslids at modtage uden som fuldstændig Seirherre, hvorfør han tilbageviste

alle Forslag, som Czaren gjorde ham endog paa forholdsvis fordelagtige Betingelser. Peter den Store havde imidlertid sat sig fast i Østersprovindserne. I Aaret 1703 lagdes Grunden til den nye russiske Hovedstad St. Petersborg, et Bidnesbyrd om, at Peter ikke havde hinde at opgive Østerssen, hvor allerede russiske Krigsskibe begyndte at vise sig.

Overmodig af sine tidligere Seire besluttede Kong Karl, imod alle besindige Raad, at forlade Østersens Provindser og angribe det indre russiske Rige. Under idelige Fægtninger med Russerne, der med Ødeleggelse af Landet trak sig tilbage, naaede de Svenske Smolenst og Dnieperens Kilder. Deraf trængte Kongen ind i Ukraine og arbejdede sig under Nød og Elendighed, som han standhaftigt delte med sine Soldater, gjennem endeløse Skove og ufrugtbare Stepper i det driftige Haab at forene sig med Kosakhetmannen Mazepa, der havde lovet at reise Kosakkerne til de Svenskes Hjælp. Men kun et ringe Antal Kosakker fulgte deres Hetman; de fleste sluttede sig til Russerne; Karls Stilling blev næsten fortvilet, da den svenske General Löwenhaupt, der skulle tilføre ham en sterk Undsætning af Tropper, Levnetsmidler og Krigsforsndenheder, blev aldeles slaget af Russerne og ankom til den svenske Hær som en Flygtning. Den strænge Winter 1709, der var ulykkebringende for Ludvig den 14des Hære (p. 106), var det i en endnu større Grab for de Svenske, der i Hobetal fros ihjel. Men endnu var Kongens stædige Tanke og Besaling: Fremad, fremad! — Han ankom for Pultava og begyndte Stadens Belæring, men blev bestandigt nærvære indesluttet af Russerne. Kongen utsatte sig hensynsløst for de første Farer; han blev saaret og maatte lade sig føre i en Bærestol paa den Dag, da Slaget ved Pultava skulle afgjøre Russernes Overmagt over de Svenske (1709). Trods de udmattede svenske Troppers herlige Modstand seirede Russerne overalt; Karl forlod for første Gang

flygtende Balpladsen og reddede sig over Dnieper ind i Tyrkiet. Levningerne af den svenske Hær måtte overgive sig til Russerne, og disse Tropper, der saa lange havde været en Øjenstand for Europas Beundring saavel for deres Tap- perhed i Krigens som for deres Utholdenhed i Arbeider, forsøgte enkelvis i Siberiens Bjergværker eller som Beislere paa Landevejene.

I midlertid opgav Karl den 12te ingenlunde Haabet om at gjensee sine Stater som Seirherre. Han var blevet gjesteværligt modtaget af den tyrkiske Sultan Ahmed den 3de (1702—1730), hans Driftighed og krigerske Væsen blev beundret af Janitscharerne, og medens han med rigelig Understøttelse fra Sultansen levede i Omegnen af Bender, anvendte han alle de Krefter, der stode til hans Raadighed, for at bønge Tyrkerne til en Krig med Rusland, og det lykkedes at bringe Krigen til Udbud 1710. Peter den Store var usorsigtigvis gaaet over Pruth, da han stolede paa Hjælp fra Hospodaren i Moldau, men store tyrkiske Hære, der rykkede frem under Storveziren Valadschi Mehemet, indsluttede Russerne aldeles, og Peter saa allerede den visse Undergang for sine Dine. Men Besiddelser aabnede Veien til Redning: Storveziren tilfod Russerne at drage bort imod Aftaaelsen af Asov (Freden til Hassi 1711). Karl den 12te, der fort efter ankom til den tyrkiske Leir i Forventning om at see sin Ødssfiende i Fængselstab, fandt kun ringe Erstatning for sit stussede Haab i hæftige Trusler mod Storveziren.

Dog vedblev den svenske Konge med sit Folge at falde den tyrkiske Sultan besværlig; med sin sædvanlige Halsstærighed vilde han ikke uden den yderste Nød opgive sin Plan, at betvinge Rusland ved Hjælp af Tyrkiet. Sultansen forsøgte først med det Gode at faae ham til at reise, men da al Høflighed og alle Pengebidrag Intet hjælp, blev han om sider, dog med en vis Nolen, angreben af Janitscharerne.

Karl hadde besætst sit Hus og forsvarede sig som en Ma sende, men da Huset blev stukket i brand, blev han om sider tagen tilfange. Og da foruroligende Esterretninger indløb fra Sverrig, hvor man træt af den ødelæggende Krig og af Kongens Uvirksomhed havde ifinde at udvælge en Rigsfors tander, besluttede Kong Karl om sider at see sine Stater igjen: i flyvende fart, mest tilhest, gjennemreiste han Europa, og ankom 1714 i det af Danske, Sachsere og Preussere be leirede Stralsund, der snart var den eneste Stad, der af hans tydste Besiddelser var ham levnet.

Chi i Kongens Fraværelse havde Sverrigs Fiender reist sig igjen, og Esterretningen om Slaget ved Poltava kælte dem til fornyet Virksomhed paa Krigsstuepladsen. Kong Frederik den 4de af Danmark og Thurnyff August af Sachsen fornyede deres Forbund, der fort efter blev tiltraadt af Ruslands seirrige Beherber. De Danske satte Tropper over til Skaane. August begyndte etter Kampen i Polen for at gjenvinde sin tabte Krone, og Czaren fortsatte sine Erobringer ved Østersøen. Det udmattede Sverrig havde med ødel Kraft kæmpet med sine talrige Fiender, men syntes ved Kongens Tilbagekomst nær ved at bulle under. Magnus Stenbock havde med en svensk Bondehær slaet de Danske ved Helsingborg (1710) og fordrevet dem fra Skaane, men Krigen blev fort over til Lydfland, hvor de fleste svenske Besiddelser, navnlig Bremen og Verden, blev erobrede. Magnus Stenbock havde fort en Hær til Lydfland og seiret over Kong Frederik den 4de ved Gadebusch i Mellenburg (1712), men betrængt af de forbundne Hære maatte han trække sig tilbage ad Slesvig til, afbrændte paa Veien med en i Ludvig den 14des Tid sædvanlig Grusomhed Staden Altona, og blev af den gottorpiske For mynderregering indladt i Fæstningen Lønningen, uagtet denne Regierung havde forpligtet sig til streg Neutralitet.

Da fort efter Stenbock maatte overgive sig med sin Hær i Tønningen ved de forbundne Croppers Fremtrængen, henvede Kong Frederik Neutralitetens Brud ved Inddragelsen af de holsten-gottorpiske Besiddelser i Slesvig (1713). Kong Frederik Vilhelm den 1ste af Preussen (1713—1740) havde til midlertidig Sikkerhed indtil en almindelig Fred besat Stettin, og da Kong Karl med Hæftighed fordroede Stadens Udlevering, sluttede Preussen sig til Sverrigs øvrige Kiender. Ogsaa Thurnfyrsten af Hannover, Georg den 1ste, Konge af England, der havde kjøbt Bremen og Verden af Danmark, traadte op imod Sverrig; thi de nordtyske Fyrster maatte sørge for deres Landes Sikkerhed i en Kamp, der strakte sig rundt om Østersvens Kyster.

Karl den 12te forlod det haardt betrængte Stralsund, der ikke længe efter maatte overgive sig, satte med Livskare ved Vintertid (1715) over Østersøen og betraadte atter efter 15 Aars Fraværelse sit Rig, uden Cropper, uden Penge, uden Hjælpemidler, men med det samme ubesieelige Mod, hvormed han havde forladt det. Danmarks Klaade havde fra Føraar til Vinter efter gammel Vané behersket Østersøen, men da Isen havde lagt Sundet til, beredte Kong Karl sig til at vinde Øjælland ab sin Bedstefaders Bel; et pludseligt Løveir tilintetgjorde hans Plan. Hans kluge Minister Gøtz støffede ham Midler til at forsøge et Indsalb i Norge, men Frederikshalds heltemodige Horsvar og en Transportflaadens Ødelæggelse i Dynakilen ved den danske Søhelt Tordenskjold (1716) twang ham til at trække sig tilbage. Gøtz knyttede Underhandlinger med Rusland, der tilsigtede en Forening imod Danmark, som fulde udstykkedes til Seirherrerne. Men imidlertid satte Døden en uventet Grændse for Karl den 12tes Villie. Ved et fornyet Angreb paa Frederikssten blev Kongen funden stadt i Lovbegravene, i opreist Stilling stillet mod Brystværnet, med Haanden paa den halvt

ubdragne Kaarde: han havde modtaget den dræbende Kugle trodsig og uforstået endnu i Døden (1718). Med ham sank Gøtz's Planer sammen, og Krigsen fortsattes med fornyet Iver fra dansk og russisk Side. Kong Frederik den 4de rykkede ind fra Norge og truede Vestergothland, Tordenskjold erobrede den sterke Fæstning Karlsten (1719).

Efter Karls Død valgte den svenske Rigsdag hans Søster Ulrika Eleonora, gift med Landgreve Frederik af Hessen-Cassel, til Sverrigs Dronning. Den nye Regering hadde Krigsen og dens Raadgivere: Gøtz blev henrettet, og Fredsunderhandlinger indledede. Imod Pengeerstatning aftraadte det ubmattede Sverrig Bremen og Verden til Hannover (1719) og til Preussen Horpommern indtil Peenesloden samt Verne Usedom og Wollin (1720), til Danmark udbetalte Sverrig i Freden til Frederiksborg (1720) en Sum Penge, opgav sin Frihed for Toldafgift i Tresund og overlod Hertugen af Holsten-Gottorp till sin Skæbne. England og Frankrig gif i Borgen for Danmarks bestandige Besiddelse af den hertugelige Del af Slesvig, hvor Frederik den 4de fort efter (1721) lod sig hylde som Alverherre. Czar Peter tiltvang sig først ved strækkelige Ødelæggelser paa den svenske Kyst Freden i Nystab (1721), hvorved han vandt Livland, Esthland, Ingermanland og Viborg i Finland. Polen blev indsluttet i denne Fred; August den 2de gjenerhvervede sig sit Kongerige.

Peter den Stores vedholdende Kamp for at udvide Rusland til Østersøen stod i nære Sammenhæng med hans hele øvrige Virksomhed: at danne den russiske Stat i Overensstemmelse med Westeuropas Kultur og saaledes give sit Rig den naturlige Overvegt, hvortil dets Størrelse og Folkmængde berettigede det. Saavel i Krigsen som i Freden arbeidede han til det samme Maal med den Hæftighed og Udholdenhed, der forenedes i hans Charakter, og endnu un-

der Krigen (1716—18) havde han efter foretaget sig en Reise, paa hvilken han saavel uddannede sine Begreber som antog i sin Tjeneste en Skare af fremmede Haandværkere og Kunstmænd, kort dygtige Folk i enhvert Fag, der skulle være Redstaber for hans Planer. En stor Del af Adelen var tilhørlig til at slutte sig til den ældre Kulturtilstand og det asiatiske Væsen: Peter opnævdede den øverste Adel domstol, der i den tidligere Tid havde en betydelig Indflydelse. Det russiske Rige blev fra den Tid under Czarens Overhöghed styret af et Senat gennem en Række af Regjeringscollegier efter fransk Model. Ogsaa Geistligheden maatte boie sig under de nye Former. Patriarchens Værdighed blev ubesat, og den russiske Kirke blev bestyret af en „hellig dirigerende Synode“; Munkevesenet blev indstrænket, og Munkene anvisse til nytligt Arbeide. Ogsaa Hæren og Flåden var en Hovedgenstand for Peters Omhyggelighed. Han udklaede og begyndte de store Kanalanlæg, der forene Østersøen med den kaspiske Sø og det sorte Hav, han opmuntrede Kunstliden, grundede Kolonier endogsaa i Sibirien og opjaldt Skoler og videnskabelige Anstalter. Med voldsom Haand greb han ind i alle Forhold, de mindste som de største, for at omforme dem efter sin Plan; selv for Aftstanden ved Gjæstebud blev der givet Forskrifter, uagtet Peters hæftige Sind og umaadelige Rydelse af Brændevin og Bin kun gjorde ham lidet tilkækket til i denne Henseende at give et godt Exempel. Den asiatiske lange Dragt maatte antage det europæiske Snit; til almindelig Underretning blev en engelsk Monstervædding opført over enhver af Moskaus Porte. Og da det med Forbevægerne misforneiede Parti sluttede sig til hans Son Alexius, der utvetydig lod sig forstaae med, at hans Regjering skulle føre den gamle Tilstand tilbage, tog Ruslands Enherre ikke i Betenkning at opføre Faderens Pligter for Regentens: Alexius

blev domt til Døden og dæbt. Peter den Store antog i sine sidste Åar Titel af „Keiser“, hvorved han ligesom betegnede den Plads, hans Rige skulle indtage i det europæiske Statssamfund. Forat ikke den tilfældige Arvesølge skulle standse det russiske Rige i dets Udvikling, bestemte en Forordning af 1722, at Keiseren havde Ret til at vælge sin Tronsølger. Peter den Store døde 1725, beskjæftiget med Forarbeiderne til en Lovbog, der skulle fuldende hans store Verk.

Det enevældige Monarchi paa sit Højdepunkt. De enevældige Monarchs Overmod imod Folken; deres Families forbund og Familiekampe.

1. Frankrig 1715—1723. Ludvig den 14de efterlod sit af en uhyre Gjeld betyngede Rige til sin Sonnesons Son Ludvig den 15de (1715—1774). Regentstabet blev imod Ludvig den 14des Bestemmelse overtaget af Philip, Hertug af Orleans, en Broderson af den afdsede Konge, en aandrig men udsævende Fyrste, der ved sit eget Exempel, i Forbindelse med sin Opdrager og Minister Kardinal Dubois, befordrede den uhyre sædelige Forærvælse, der fra Høfset trængte ind i de højere Stænder. Gudsforægtelse hørte til den gode Tone, samfølgelig Nydelsen bleve Livets Formaal, at staffe Penge tilveie til dette Formaals Opnæelse var Regjeringens vigtigste Opgave; Adelen og Geistligheden sluttede sig til Høfset for at deltage i dets Herligheder; hele Staten, dens Borgere, dens Bonder, dens Arbejdere bleve kun ansete som Midler til at staffe den fornemme Verden Betingelserne for Nydelse og Vellevnet. Saaledes blev Skovlænderen John Law's Finantsprojekt modtaget med Glæde: han oprettede en Seddelbank, hvis Kredit hvilte paa Actier, hvis Sedler til enhver Tid skulle kunne verles i Banken mod Valuta, og som forhøiede Udsig-

ten til Gewinst for Sedlernes Æhændehavere ved at lave dem Andel i Uddyttet af et Handelsforetagende, der aabnedes paa Louisiana, som beherber Mississippi's rige Opland. Udsigten til Binding uden Arbeide satte Lettroenheden i Bevægelse; man oversaae Banksens Mangl paa faste Garantier, man trængte sig kappevis til Banksens Comptoir for at faae sine rede Penge ombyttede mod Sedler. Men da Handelssejlskabet ikke gav noget Uddytte, medens Seddellmassen bestandigt vorede og forøgedes indtil det Uhyre, begyndte først de mere forsigtige at indløse deres rede Penge hos Banksen; Papirerne faldt i Verdi med den samme Hurtighed, hvormed de vare stegne, og Banksen maatte opøre med at betale. Et uhyre Jammerstrig gjulsd over hele Frankrig, hvor en Mængde Mennesker vare blevne aldeles forarmede, medens kun nogle saa havde vundet, nemlig de, der istid havde benyttet sig af Papirernes høje Tours: John Law flygtede fra Frankrig, fattig, som han var kommen. Lignende Speculationer havde til samme Tid forplantet Pengesvorringen ogsaa til andre Lande i Europa, navnlig til England.

2. Østerrig 1714—1748. Karl den 6te (1711—1740), Keiser af Tydskland, Besidder af de østerrigske Arvelande og Konge af Ungarn, siden Freden i Rastadt (Pag. 107) ogsaa anerkendt som Beherber af de østerrigske Nederlande, Neapel, Mailand og Sardinien, forenede en stor Del af de ældre habsburgske Besiddelser, men havde ikke arvet sin Families Herrestraft. Da han ingen mandlig Arving havde, betragtede han det snart som sit Livs Formaal at opnæve den saliske Arvefolge for sine østerrigske Lande for at lade dem gaae i Arv til sin Datter Maria Theresa. Forat drive denne saakaldte "pragmatiske Sanction" igennem hos de europæiske Hoffer forsonede og opgav han det tydste Riges Fordel i sin Families formentlige Interesse. Da Tyrkerne uden Krigs-

erklæring havde frataget Venetianerne Morea og saaledet brudt Karlowitzer-Freden (Pag. 94), overtog Keiseren den forurettede Republikks Forvar. Prinds Eugen seirede ved Peterwardein (1716) og havde stor Fremgang, da Spaniens Drab paa Overenskomsten i Utrecht paaflyndede Aflutningen af Freden i Passarowicz (1718), hvori Tyrkerne aftraadte til Keiseren Belgrad og Temeswar, men beholdt Morea mod at give Venetianerne Erstatning i Dalmatien og Albanien.

3. Spanien (1713—1720). Philip den 5te, den ved Utrechter-Freden anerkendte spanske Konge (1713—1746), var en Fyrste uden Talenter og uden Driftighed, tilslidt hjemføgt af en ulykkelig Melancholi, hele sit Liv uden Indflydelse paa Regeringsforretningerne. Han var anden Gang gift med Elisabeth Farnese af Parma, der i Forbindelse med den svedige Minister Alberoni arbejdede paa at forsgre Spaniens Kræfter ved at fremme Manufakturer og Handel, men nærmest kun i den Hensigt at gjenerhverve for Spanien de tabte italienske Besiddelser, for saaledes at kunne forsgre sine Sonner, der ikke havde nogen rimelig Udsigt til den spanskerone, fordi to Sonner af Kongens første ægtestab varre ilive. Alberoni benyttede Dieblisset, da Keiseren var beskjæftiget imod Tyrkerne, og da det falnede Tory-Parti i England sluttede sig til Stuarternes Sag (p. 90); han innyttede en Sammensværgelse i det af Finansernes Mod rystede Frankrig for at bringe Regentstabet i dette Rige til den spanske Konge; han traadte i Forbindelse med Ørø for paa Danmarks Belostning at bringe Sverrig og Rusland paa sin Side. Under disse Forhold løb en spansk Flaade ud og bemægtigede sig Sardinien og en stor Del af Sicilien (1717). Men Omstændighederne vare ikke Alberonis vidstorgrenede Planer gunstige. Keiseren, England og Frankrig sluttede et Forbund til Overholdelse af

Utrecht-Fredens Bestemmelser (Dvadrupelalliancen) faldet, fordi man ventede Hollands Tiltræden); Sammensværgelsen i Frankrig blev opdaget og udele af Hertugregenten og Dubois, en engelsk Flade slog den spanske ved Cap Passaro (1718), og Karl den 12te faldt for Fredriksten. Saaledes maatte Spanien i Haag (1720) indgaae de forelagte Betingelser: Alberoni skulde forlave Spanien, Savoien, der ved sin betyldige Opsørrel havde fornærmet Dvadrupelalliancen, maatte til Østerrig bortgive Sicilien for Sardinien som Kongerige; Elisabeth erholdt for sin Son Don Carlos Lovre paa Parma og Piacenza og paa Toscana; thi Tronerne i disse Lande funde snart ventes ledige, naar Husene Farnese og Medicis udøde.

4. Det hannoveranske og det wienske Forbund. I Frankrig døde Hertugregenten af Orleans og Kardinal Dubois samme Åar (1723), og Ludvig den 15de blev snart efter erklæret myndig. Et Giftermaal, der var bestemt mellem ham og Philip den 5tes mindre-aarige Datter, blev paa Ministeren Condé Bourbons Raad afbrudt, og den franske Konge øgte Maria, en Datter af Stanislaus Leszinsky, som Karl den 12te i sin Tid havde fikset Polens Krone. Denne Tilskiftelse fornærmede den stolte spanske Dronning, og da hun ful Haab om ved et Forbund med Østerrig at vinde de længstfuldt ottraaede italienske Besiddelser, sluttede Spanien og Østerrig et Forbund i Wien (1725), der senere tiltraades af Rusland. Derved blev Frankrig og England opfordret til at forene sig i det hannoveranske Forbund, som snart tiltraades af Holland, Sverrig og Danmark, da Somagterne var høist utilfredse med et af Keiseren oprettet øst- og vestindisk Handelsfælleskab i Østende. Det tydste Rige var som sædvanligt delt imellem begge

Partier. Dog vedligeholdtes uagtet de truende Rustninger den europæiske Fred; thi den for Finanserne værsteligt bekymrede Kardinal Fleury styrede Frankrig (1727—1743), og Robert Walpole, Whigernes kloge Minister i England (1721—1742), ønskede Freden i den engelske Handels Interesse. Keiseren opgav sit Handelsfælleskab i Østende, imod at Somagterne erkendte Gyldigheden af hans „pragmatiske Sanction.“

5. Den polske Arveselgekrig (1733—1735). August den 2den havde efter sin Gjenindsettelse som Konge af Polen ikke formaat at bringe Enighed tilveie, men havde etter maattet overlade den polske Adel Magten. Ogsaa her virkede Kongens nhæderlige Exempel til den fødelige Fordervelse, og da Kongen døde (1733), delte sig etter Valgpartierne i egennytte Kampe og gav Polen til Pris for fremmed Indflydelse. Stanislaus Leszinsky, den franske Konges Svigersader, der anden Gang meldte sig som Medbeier til den ledige Trone, ful en betydelig Overvægt i den polske Valgforsamling; men den afdsede Konges Son, August, Chriftrykte af Sachsen, understøttedes kraftigt af Rusland og Østerrig; thi det var Wienerforbundet af Vigtighed at holde fraan Indflydelse ude fra Polen. Kardinal Fleury vilde helst undgaaet Krig, men betragede den som et Middel til at vinde Lothringen, der truede med at træde i en nærmere Forbindelse med Østerrig; den gamle Marchal Villars i Spidsen for den frigreske Adel faldt til Maaben til Forsvar for den franske Dronnings Fader, og saaledes tog Frankrig Parti for Stanislaus i Forbund med Spanien og Sardinien, der hver for sig havde Vinene rettede paa Østerrigs italienske Besiddelser. Stanislaus blev i den polske Stad Danzig indesluttet af Russerne, og da han kun ful en ringe hjælp fra den sparsomme Fleury, maatte Staden overgive sig; Stanislaus undkom med største

Ned. Frankrig besatte Lothringen og Kehl, idet bekymret over, at det tydste Rige sendte sin afmægtige Krigsflåder; thi Oldingen Eugen, der stod i Spidsen for de tydste Hære ved Overrhinen, var ikke længere den forbunds frygtede Modstander. Frankmænd og Sardiniere erobrede Mailand, Spanierne Neapel og Sicilien, hvor Don Carlos (Karl den 3de) blev udraabt til Konge. Da saae Keiser Karl den 6te sig nødt til at aabne Fredsunderhandlinger i Wien (1735). Neapel og Sicilien tilfaldt Karl den 3de som et herskftlig Kongerige, hvormod han astraabte til Keiseren Parma og Piacenza, hvor han havde hersket siden 1731, da Farnesernes Slægt udsøde. Sardinien fik et Stykke af Mailand (Navarra og Tortona); Stanislaus blev holdt slædesløs paa det tydste Riges Beskotning med Lothringen, der efter hans Død skulle tilfalte Frankrig; Hertugen af Lothringen Franz Stephan fik Øste paa Toscana, naar den sidste Welling af Huset Medicis var død, en Tildragelse, som snart maatte indtræffe (1737). Men Keiseren havde i egen Indbildung seiret, ikke blot fordi hans Praetendent August den 3de blev Konge af Polen, men allermest, fordi Frankrig gik i Borgsen for hans „pragmatiske Sanction.“

6. Preussen imod Østerrig. Keiser Karl den 6tes sidste Foretagende var en Krig, som han i Forbund med Rusland forte mod Tyrkerne. Men de østerrigske Baaben vare uheldige, og Freden maatte paaflyndes i Forventning af Keiserens nærsorestaende Død. Freden til Belgrad (1739) overleverede igjen denne vigtige Grænsefestning til Tyrkerne, fra hvem Sau og Donau nu adskilte det ungarste Rige.

Karl den 6te døde (1740) i den Overbevisning at have sikret sin Datter Maria Theresia (1740—1780), gift med Franz af Lothringen, Storhertug af Toscana, sine vidstige Lande. Men den dyrtjuble „pragmatiske

Sanctions“ Gyldighed blev saalidet anerkjendt af de Magter, der varé gaaede i Borgsen for den, at de meget mere greb det Dieblik, da den habsburgske Mandstamme udvældte, som det gunstige til at oploose det østerrigske Monarchies Magt. Og fra nu af optraadte Kongeriget Preussen som Østerrigs farligste fjende i Tydfland med den aabenbare Hensigt at samle sine adspredte Lande for i Norden at danne en kraftig Modvægt mod Østerrigs Magt i Syden.

Frederik Wilhelm den 1ste, Konge af Preussen (1713—1740), en Son af Frederik den 1ste (p. 92), var en haard og raa Soldat, der brugte sin Regierung til at samle Penge og til med Stokken at disciplinere sine Tropper, som han med hensynslos Vilkaarighed sammenpresede alle vegnesra i sin Ridenstab for at stille Regimenter af Kæmper. Og han opnacede begge disse Formaal, idet han ved sin Død efterlod ordnede Finanter og en veldresseret Hær. I sin Regierung var han haard og egenraadig, i sin Politik tydssindet, ikke uden Klugstab; i sit Privatliv var han fri for den Usædelighed, som hørte til Tonen ved Datidens Høffer, men raa i Omgang og Sprog. Hans Son Frederik med sin Tilsvielighed for Fløitespil, for fransk Sprog og Philosophi, med sin lidet frigeriske Holdning og sin borgerlige Dragt valte i hei Grab Faderens Mishag; han skulde lige som de øvrige Tropper indøves til Soldat og bortkaste alle uvedkommende Bestjæltigelser; Faderens Haardhed tvang Sonnen til Flugt; da han blev greben, undgik han med Ned at straffes med Doden som Deserteur; Dødsstraffen blev fulbyrdet paa hans Ven og Medhjælper. Men denne Mand, i hvem Faderen saae Preussens og den frigeriske Disciplins Ubergang, blev Stifteren af det preussiske Monarchies Storhed. Som Konge (1740—1786) aflagde Frederik den 2den ikke sin Smag for Kunst og fransk Videnskabelighed, hvortil han lagde en stor Del Foragt for det tydste Sprog

og det tybste Væsen, der havde mødt ham saa haardt fra hans Barnbom; han var smittet af Datidens religiose Banstro, ansæce Voltaire, den berømte franske Skribent, for sin Eids største Mand og dannede sig selv i sin Skribentvirkshed efter de franske Forbillede. Men den starpe Forstand, der udtalte sig gjennem hans rolige blaa Hine, den bestemte Aandsnærverelse, hvormed han greb det rette Dieblis til at handle, den klare Opsattelse af Regentens Virksomhed, den utrættelige Arbejdsmæde og fremfor Alt den uboeligste Billie, der aldrig lod ham tage sit Maal af Sigte, gjorde ham til Aarhundredets første Mand.

a. Den østerrigske Arvefølgekrig. Da Maanedder efter Karl den Stes Død lod Frederik den 2de en Hær rykke ind i Schlesien, idet han samtidigt dermed gjorde Paaskand paa Uveret til nogle schlesiske Fyrstendommer og lovede tillige som Len for denne Indrammelsse Maria Theresia sin Hjælp imod hennes mulige Fjender. Men den modige Keiserdatter vilde ikke indlade sig paa nogen Aftaalelse, forend Sværdet var lagt i Brægtskaalen, og saaledes begyndte den første schlesiske Krig (1740—1742). Frederik den 2de besatte hele Schlesien og haandthævede sin Erobring ved Seireen ved Molwitz (1741). Denne heldige Begyndelse var Legnet for Maria Theresias øvrige Fjender til at træde op med deres Fordringer. Hovedmagten i Forbundet mod Østerrig var Frankrig, hvor den gamle Fleury anden Gang gav efter for Krigspartiet; thi Veligheden synes alt for fristende til en Gang for alle at bibringe Frankrigs gamle Fjende Øddsstedet. Da den hoitidelige Anerhændelse af den pragmatiske Sanction ikke for Dieblisket tillod aabenbare Fjendtligheder, adled man Anstaunden forsaaadt, at Frankrig kun var virksom som Baierns Allierede. Understøttet af Frankrig gjorde Karl Albrecht, Thurnfyrste af Baiern, Fordring paa det østerrigske Monarchi som en Efterkommer

af Keiser Ferdinand den 1ste; i Tydssland sluttede sig Sachsen til Forbundet; thi Thurnfyrste August den 3de, for hvem Karl den 6te i sin Tid havde kjøbt Polensrone med saa store Oposrelser, var gift med en Prindsesse af det habsburgske Hus og haabede sin Del af Bytet. Preussen var en beredvillig Forbundsfælle. Af de øvrige europæiske Magter tiltraadte Spanien Forbundet mod Østerrig; thi Dronning Elisabeth af Parma havde endnu en Son at forsørge med italienske Lande; fremdeles Sardinien, hvis Konge haabede at udvide sit Rige ved Stykker af Mailand. Men for Maria Theresia erklærede sig England og Holland; thi det var Somagterne vigtigt at vedligeholde Østerrig som en Modvægt mod Frankrig. England var desuden allerebe i flere Aar i Krig med Spanien angaaende Snighandlen paa de amerikanske Kolonier. Men saalænge som den fredelærende Robert Walpole stod i Spidsen for det engelske Ministerium, bidrog det Kun med Penge; senere traadte ogsaa engelske Hære frem paa Krigens Skueplads.

Karl Albrecht trængte ind i Østerrig med sine Bairere og Transilvaniind; derfra vendte han sig, understøttet af Sachserne, mod Bohmen og paasatte sig i Prag den bohmisze Kongekrone. Men Maria Theresia havde hen vendt sig til Ungarerne om hjælp. Da den landsflygtige Keiserdatter med sin spedte Son paa Armen traadte ind i Standernes Forsamling i Presburg og hen vendte sig til Ungarernes Mod og Trost, smykket med Ungdommens, Moberfjærlighedens og Ulykvens Inde, da drog de ungarske Mænd i Besgeistring deres Sværd og raabte: „Vi ville dse for vor Konge Maria Theresia!“ Kroesterne røste sig nu over hele Ungarn, og snart drog en talrig Hær i Marchen: de frigørste Magyarer, de vilde Stammer fra Kroaten og Slavonien væltede sig lig en ødelæggende Strom gjennem Øster-

rig mod Baiern, indtoge München og fyldte Alt med Plyndring og Blodsudgrydelse.

Netop paa samme Tid havde Karl Albrecht naært sin Lykkes høieste Spids; fransk Indflydelse havde slæfft ham Churstemmerne, og han blev i Frankfurt kronet til romersk Keiser (1742). Men fra den Tid af var hans Lykke i Tilbagegang. Vel seirede Frederik den 2den endnu engang ved Czlaslau (1742), men engelsk Mægling bragte den skøge Konge til for en Tid at nedlægge Vaabnene, da han i Separatsfreden til Bresslau (1742) erholdt Schlesien, som han ønskede. Ogsaa Sachsen forlod Forbundet og sluttede sig snart derefter til Maria Theresia. Walpole trædte ud af det engelske Ministerium, og Georg den 2den, Churfyrste af Hannover og Konge af England (1727—1760) stillede sig selv i Spidsen for en „pragmatisk“ Hær og slog Frankmændene ved Dettingen (1743). Som en Folge af de pragmatiske Vaabens Held, af engelske Penge og engelsk Mægling sluttede Sardinien sig til Maria Theresia imod Aftaaelsen af Landstrækningerne vestligt for Lago Maggiore og Ticino. Ved denne vigtige Hjælp vendte sig Krigens Lykke i Norditalien, hvor Frankmændene og Spanierne hidindtil havde været Seirherrer, og sjældt med overlende Held blev Østerrigerne dog Herrer i Norditalien indtil Krigens Øphør.

Frankrig troede det nu paa Tiden at fremtræde med en aabenbar Krigserklæring (1744); ogsaa Frederik den 2den, der saae, at Schlesien vilde være tabt, hvis han lod Vaabnene hvile, sluttede sig til det franske Forbund (1744, den 2den schlesiske Krig). Fra den Tid blev Nederlandene Krigens Hovedsueplads, idet Frankmændene stræbte at trænge frem til Rhingrænsen. Ludvig den 15de angreb personligt Belgien, men blev tvungen til at trække sig tilbage, da Karl af Bothringen, Maria Theresias Svoger, med

en betydelig Hær angreb Elsaß. Sygdom twang Kongen til at overgive Kommandoen til Marchal Moriz af Sachsen, en naturlig Son af August den 2den; men Preussens Hjælp havde allerede fordrevet Fjenderne; thi Frederik den 2dens Indsættelse i Bohmen havde tvunget Karl af Bothringen til at romme Elsaß. Den østerrigste Hertugens Fremrykken i Tyfland twang Kongen af Preussen til at forlade Bohmen, men Karl tabte mod sin overlegne Modstander Slaget ved Hohenfriedberg i Schlesien (1745). Anden Gang trængte den preussiske Konge ind i Bohmen, og twang efter Seieren mellem Sor og Trautonau (1745) Maria Theresia til Freden i Dresden (1745), hvori hun efter maatte opgive Schlesien.

Da Østerrigerne havde forladt Elsaß, forte en fransk Hær Churfyrsten af Baiern tilbage til hans Hovedstad, men Karl den 7de døde kort efter sin Ankomst i München (1745), og hans Son Maximilian frasagde sig i en Fred til Füssen (1745) alle sine Fordringer paa Maria Theresias Arvelande og erholdt sine Churlande tilbage.

Moriz af Sachsen fortsatte Krigen i Nederlandene mod de forbundne Engletere og Østerrigerne: han seirede ved Fontenai (1745) over Hertugen af Cumberland, Georg den 2dens Son, og kort derpaa maatte Cumberland begive sig til England for at standse den stuartiske Prætendent Karl Edward, der undersættet af Frankrig var landet i Skotland og havde fort et driftigt og vildt Liv af Høilændernes Claner til England, men her blev hans ferrige Fremtrængen standset af Cumberland. Efterat have tabt Slaget ved Culloden (1746) maatte den kongelige Eventyrer, den sidste Stuart, der var Vaaben mod England, flygte tilbage til det faste Land. Efter Cumberlands Vortgang fra Krigens Hovedsueplads seirede Moriz af Sachsen ved Raucoux (1746) og bragte hele Belgien i Frankrigs Magt.

Den Underskottelse, de forenede Nederlande havde ydet de Allierede, bevægede Frankrig til en Krigserklæring mod Republikken: Marchallen af Sachsen erobrede en Del af Generalitetslandene; de franske Baabens Hæd bragte efter det oraniske Parti til Magten, og Vilhelm den 4de af den yngre oraniske Linie, der nedstammede fra Vilhelm den 1stes Broder, blev valgt til Arbestatholder i alle Provindser (1747—1751), men Vilhelm den 4des ubetydelige Personlighed bragte ingen Forandring tilveie i Krigens Gang, og de Allierede maatte falde det sjeerne Rusland tilhjælp. For engelske Penge lod Keiserinde Elisabeth (1741—1762) en Hær rykke ind i Tyskland; Russernes Fremtrængen, Frankimændenes Uheld tilførs og Tabet af deres Kolonier i Amerika paastyndede Fredens Afluttelse. I Aachen (1748) fik Preussen Bekræftelse paa Schlesien; Parma og Piacenza tilfaldt Elisabeth af Parmas yngste Son Don Philippo. Sardinien beholdt sine erobrede Landstrækninger, forresten blev den pragmatiske Sanction anerkendt.

b. Den preussiske Syvaarskrig. (Kolonialkrig mellem Frankrig og England.) 1756—1763.

De nærmeste Åar efter Freden til Aachen tilbragte Frederik den 2den paa sit Indlingslot Sanssoucis bestærtigt med Regentens Pligter. Men af Europas Kyrstehuse var det ikke blot det østerrigste, der hædede Schlesiens Erobrer: Kongens store Egenstaber, hans Klogstab og Bestemthed i Statskunster, hans Tilbørlighed for den nyere Philosophi, der var fjendtlig stemt mod religiøs og politisk Overtro, den bivende Vittighed, hvormed han uden Skaansel angreb Hærster, Minstre og deres Elsterinder, kaffede ham Fjender ved alle Hoffer i Europa. Under disse Omstændigheder var det ikke vanskeligt at forene Europas Magter til et Forbund mod Kongen af Preussen. Den paa Sjæl og Legeme spækkede

franske Konge Ludvig den 15de (1715—1774) blev efter Fleurys Død (1743) ganste beherret af sin Elsterinde M'd. Pompadour og de Personer, hun efter Lune bragte til Magten. Den østerrigste Grev Kaunitz forstod med Smidighed og Klogstab at anvende sine Smigrerier, Maria Theresia selv, der ellers var en stærk Stedelighed til Skue i Grundsetninger og Opsærel, nedlod sig til ved et egenhændigt Brev at vinde den forsørgelige Bolerske for sine Planer, og Frankrig forandrede sin fra Frants den 1stes Tid nedarvede Politik at arbeide mod Østerrigs Overvægt i Tyskland. Rusland frygtede Preussens Udvoldser, og Keiserinde Elisabeth (1741—1762), Peter den Stores Datter, var personlig forbirret paa den preussiske Konge, der havde ladet sin bivende Spot gaae ud over hendes overdaadige og udsævende Levnet. Churfyrsten af Sachsen, den polske Konge August den 3de (1735—1763), og hans Minister Brühl frygtede og hadde den preussiske Konge af lignende Grunde. Saaledes kom et Forbund ifældem Østerrig, Frankrig, Rusland, Sachsen; det blev senere tiltrædt af Sverrig, der ved denne Tid var saa aabent for fransk Indflydelse. Hensigten var at oploose Kongeriget Preussen, og en forelsig Delingstractat blev udfastet. Frederik den 2den fulde bringes tilbage til en Churfyrste af Brandenburgs ubetydelige Stilling.

Men Frederik den 2den var med den ubørlige Billie, der udgjorde Grundlaget for hans Charakters Størhed, fuldt og fast bestemt paa at vedligeholde sin Stats Udelelighed som en nødvendig Betingelse for dens politiske Betydning. Hans Udsigt til fremmede Hjælp grundede sig fornemmelig paa England; thi omend sjælent Georg den 2den (1727—1760) ogsaa personlig folte sig trækket ved Frederiks spottende Vittigheder, maatte dog en sund Politik lede det hannoveranske Kongehus i England til det Ønske at grunde i Kongeriget

Preussen en Modvægt paa Fastlandet mod Landmagternes Indsydelse paa de europæiske Anliggender. Hertil kom, at Kolonialstridigheder i Amerika gjorde det nødvendigt for England at optræde ogsaa i Europa som en Fjende af Kabinetet i Versailles. Freden i Utrecht havde nemlig i ubestemte Udtale overgivet England Besiddelsen af Ny-Skotland „efter de gamle Grænser;“ Striden angaaende denne Bestemmelse og Sammenstødene paa Handelsvejene mellem Canada og Louisiana havde allerede i Aaret 1755 væbnet Transmændene mod Englesterne i Amerika og paa de amerikaniske Hove. Og et Forbund kom virkelig i stand mellem Preussen og England (1756), uden at dog England i Begyndelsen tog nogen kraftig Del i Krigen paa Fastlandet. Nærst var da Frederik den 2de henvist til sine egne Hjælpefæller; hans Finanser og Hær var i en forholdsvis ypperlig Tilstand, og han havde den Fordel, som Geni og Bestemthed kunde give den enkelte uindstrækkelige Hærfører og Konge ligeoverfor et Forbund, hvis Interesser og Planer efter Sagens Natur hindrende maatte krydse hverandre.

Frederik den 2de var fuldstændigt underrettet om sine Fjenders Planer; thi en bestukken Embedsmand ved det sachsiske Kancelli tog hemmelig Utskrift af alle Forhandlingerne og sendte dem gennem den preussiske Gesandt til Berlin. Efter Planen skulle Sachsen i Begyndelsen holde sig rolig, indtil en østrigst Hær havde dræget Kongen til Schlesien og Bohmen. Men endnu inden hans Fjender havde fuldstændt deres Rustninger, rykkede Frederik med en stærk Hær ind i Sachsen, idet han samtidigt retsædiggjorde sig ved et Manifest, der angav Nødvendigheden af denne Fremgangsmaade (1756). Den sachsiske Armee blev indsluttet i den klipperige Egn ved Pirna, og en stærk Hærsdeling sortes af Kongen selv til Bohmen, hvor Østrigerne under Browne rykkede frem til det betrængte Sachsens Undsætning. Browne blev

slagen ved Leipsig (1756), og Hungeren tvang snart efter Sachserne til at overgive sig ved Pirna. Saaledes blev uden betydeligt Tab Sachsen erobret og var under hele Krig'en en af Frederiks fornemste Støtter; Skatterne gif i de preussiske Kasser, de sachsiske Soldater blev slukne ind under de preussiske Regimenter, og Dresden blev en af de vigtigste preussiske Krigspladser. Men Sachsens Erobring blev benyttet til at fremstille Frederik i det mest forhadte Lys; hans Fjender, til hvilke nu ogsaa det tydske Rige sluttede sig, anvendte Vinteren til at fuldende deres Rustninger, og i Aaret 1757 var Preussen truet fra alle Kanter af overlegne Hærmasser. Kongen aabnede Feldtoget ved i Foråret at rykke ind i Bohmen, hvor han angreb Brownes overlegne Hær, der var forstået paa Høiene ved Prag (1757). Preussernes heltemodige Anstrengelser syntes ikke at føre den blodige Kamp til nogen afgjørende Vending; da greb Oldingen Feldmarshal Schwerin en Hane og bar den i Spidsen for sit Regiment mod de fiendtlige Batterier. Den heltemodige Fører faldt gennemboret af Knugler, men hans Exempel havde oplivet Angrebet, og Slaget blev glimrende vundet. Prag blev derpaa beleiret; for at dække sin Stilling rykkede Kongen mod den østrigst General Daun, der nærmede sig for at undsætte Staden og indtog en stærk Stilling ved Kollin. Her angreb Kongen den langt talrigere østrigst Hær (1757). Længe vakte Slaget, men omsider maatte Preusserne efter en heltemodig og yderst blodig Kamp ramme Valpladsen, hvorpaas Kongen saae sig nødt til efterhaanden at trække sig ud af Bohmen. Denne første Ulykke, der rammede Preussen i den syvårige Krig, syntes saameget mere afgjørende for Krigens Skæbne, som Slaget ved Kollin var ligesom et Løsen for Fjenderne til fra alle Sider at trænge ind over Preussens Grænser. Men med Geniets Overlegenhed tabte den preussiske Konge selv i sin mørkeste Stem-

ning ikke Modet; Ulykken syntes at forsøge hans Kraft til Modstand.

I midlertid havde en fransk Armee paa omrent 100,000 Mand under d'Etrees, en Sonneson af den berømte Louvois, besat de vestphalske Lande. En Observationsarmee, der var sammensat af Hannoveranere og andre tydste Tropper fra de med Preussen forbundne Stater, gjorde under Hertugen af Cumberland kun en svag og uordnet Modstand og blev slaget ved Hastedbeck i det Hannoveriske (1757). Helgen af Slaget var en Overenskomst til Kloster-Zeven (1757), ifølge hvilken den tydste-engelske Hær oploste sig og lod Hannover ligge aaben for Frankimændene. Dog bekræftedes ikke dette forligh af de vedkommende Regjeringer.

Preussens nordlige og østlige Grænser var truede af Svenskere og Russere. Men Svenskerne indstrænklede deres Deltagelse i Kampen til unyttige Streifstog: en farligere Fjende blev Russerne. Apraxin rykkede ind i Østpreussen; han blev vel angrebet af den preussiske General Lehwald ved Groß-Jägerndorff (1757), men da den langt svagere preussiske Hær maatte ramme Marken, syntes Preussen at ligge aaben for en Fjende, der betegnede sin Marsch med barbariske Ødeleggelser. Men Keiserinde Elisabeths Sygdom og Udsigten til en Tronforandringer bestemte Apraxin til et Elibagetog, der for en Stund sikrede Preussen, men kostede den russiske Feltherre sin Keiserindes Naade.

Ogsaa det tydste Rige havde nu fuldt sine Rusninger; Niget havde sammenbragt en høist mangefuld organiseret Hær, der forenede sig med den franske Armee under Soubise; men denne uduelige og udsværende Undling af Mad. Pompadour førte en Hær, der ikke i fjernehed Maade kunde maale sig med den preussiske i Orden og Krigstugt; de franske Officerer af den gamle Adel havde kun forladt Hoffet for at føge i Krigsen en Adsprædelse mere; det franske Krigstogt var

overlæsset med Mode- og Luxus-Artiller, med Tjenere, Fruentimmere og Kølle. Efter at Frederik ved en raff Marsch havde forjaget et østerrigst Korps fra sin Hovedstad, vendte han sig til Sachsen og trak Soubise ved Rossbach (1757), ikke ret langt fra det besejrede Lüzen. Den fransk-tydste Hær stolede i indbildt Tryghed paa sit overlegne Antal og var fun bekymret for, at Kongen skulle undbrage sig den ulige Kamp. Under flingende Spil rykkede Fjenden frem mod Preussernes Leir, just som disse vare bestængede med deres Middagsmaaltid. Men med den rolige Krigstugt, der var den preussiske Hær's Stolthed, afsværd Soldaterne deres Telt og ordnede sig til Slaget. Seidelig, den berømte General for det preussiske Kavalleri, faldt med sine Rytterskarer som et Stormveir over den fjendtlige Fløj, der forgjøves sogte at gjøre Modstand. Hvorirringen blev fuldkommen ved det preussiske Infanteries regelmæssige Ild, og Slaget ved Rossbach var i faa Timer afgjort. Rigsarmeen og de Franske flygtede i vild Norden til alle Sider, uden at kunne samle sig. Richelieu, den franske Felttherre, der fra Hannover var rykket frem imod Magdeburg, trak sig etter tilbage, men Soubise blev af Mad. Pompadour trukket ved Oversendelsen af den franske Marchastav.

I midlertid havde Østerrigerne erobret Schweidnig og Breslau, saa at hele Schlesien efter var i deres Magt. Midt i Vinteren førte Kongen sin seirige Hær til det omstredede Land, Krigens Anledning og Bytte. Med 33,000 Mand mødte han ved Leuthen (1757) en østerrigst Hær paa mere end 80,000 Mand, anført af Prinds Karl af Lothringen, der i hoi Grad manglede Dygtighed til at maale sig med sin store Modstander. Kongen anvendte den fra Epaminondas's Krigsskole berømte „sjæle Slagorden“, der beroer paa den Grundfætning ved forstille Bevægelsler at holde Fjenden i Uvisshed om det Punkt, der egentlig trues, for der-

paa uventet med Hovedstyrken at kaste sig over en enkelt Del af den fjendtlige Hær. Frederik angreb Østerrigernes venstre Fløj, medens disse stod den Formening, dels at han truede den høire Fløj, dels at han trak sig tilbage. Udfaldet var glimrende: Fjenden blev slagen og efterlod 24,000 Fanger, sin Bagage og sine Kanoner i Preussernes Hænder, der nu etter efterhaanden tilbageerobrede Schlesien.

Slagene ved Rossbach og Leuthen udbredte de preussiske Baabens Ære vigt og bredt til Venner og Fiender, og valte isærdeleshed det engelske Folks levende Medfølelse. At Franskmændene i Øabet af Østrig havde erobret Minorca, valte Nationens Harme, og da den ølbre Pitt (Lord Chatam) var trædt i Spidsen for Ministeriet (1757—1761), ledede han de udenlandste Anliggender med kraftig Haand i Overensstemmelse med det engelske Folks Ønske, der høit udtalte sig saavel for Bevarelsen af Englands Se- og Kolonialmagt som til Gunst for den preussiske Konge. Pitt sluttede en Subsidietraktat med Frederik den 2de, der sikrede om Understøttelse med Tropper og Penge, og begge Magter forpligtede sig til ikke at slutte nogen førstilt Fred. Dette engelske Forbund var Frederik den Store af yderste Vigthed nævnlig med Hensyn paa Pengeunderstøttelsen; thi uagtet han havde anvendt de Hjælpefilder, hans Stater tilbød, og uagtet han af og til paa en haard Maade udpresso Sachsenes Stæder, saae han sig dog allerede nsdt til at gribe til det mislige Hjælpemiddel at slaae slet Mønt og tiltvinge sig dens Modtagelse til fuld Værdi.

Efterat Frederik 1758 havde tilbageerobret Schwedt, Østerrigernes sidste Besiddelse i Schlesien, rykkede han ind i Mähren og beleirede Olmütz. Men en russisk Hær under Fermor rykkede efter ind i Østpreussen, twang Kønigsberg til at hylde den russiske Keiserinde, og de vilde Krigsslører trængte under gruelige Ødelæggelser ind i Mark-

Brandenburg. Frederik foretog et mesterligt Tilbagetog fra Olmütz og mødte Russerne ved Zorndorff (1758). Kongen havde i sin Forbitrelse over Russernes Ødelæggelser givet Befaling til ikke at gisre Fanger; ogsaa Russerne besluttede sig til ikke at give Pardon, og det haardnakfede Slag ved Zorndorff blev et af de blodigste i Krigen. Kongens Anordning af Slaget blev etter, som ved Rosbach, understøttet af Seidlitz's modige og utrættelige Rytmere: Slagets Udfald var til Preussernes Fordel; Russerne trak sig den følgende Dag langsomt og nødigt tilbage fra den blodige Valplads.

Østerrigerne havde benyttet Kongens Fraværelse til at angribe Sachsen, hvor Prinds Henrik, Kongens Broder, med Klogstab og Tapperhed stræbte at dække sig mod Dauns overlegne Armee, idet han haabede paa snarlig Undsætning. Med den ham egne Utrættelighed rykkede Frederik fra Valpladsen ved Zorndorff frem mod Sachsen til sin Broders Undsætning, men blev i en usiglig Stilling ved Nattetider overrumplet af Østerrigerne ved Hochkirch (1758). Efter en tapper men forvirret Modstand maatte Preusserne med et stort Tab af Døde, Fanger og Saarede overlade Fjenden deres Leir og Skyts. Dog lykkedes det Kongens Virksomhed at samle og ordne sin Hær næsten umiddelbart efter den udlige Ulykke, og da den forsigtige Daun kun med Engstelighed benyttede den vundne Fordel, iværksatte han sin Formening med sin Broder Henrik, twang Østerrigerne til at romme Sachsen og formaaede at dække saavel dette Land som Schlesien imod Fjenden. Ogsaa Preussens vestlige Grænser sikredes mod Franskmændene af den duelige Hærfører Hertug Ferdinand af Brunswig, der havde afslørt Hertugen af Cumberlands Anfører for den engelsk-preussiske Hær. Franskmændene maatte gaae tilbage over Rhinen; Ferdinand

fulgte dem, og leverede Clermont det seirige Slag ved Crefeld (1758).

Men Russerne rykkede atter frem under Soltikow for at fornye Angrebet paa Mark-Brandenburg. Soltikow slog det preussiske Korps, der sogte at standse hans Fremgang, og forenede sig lykkelig med den østerrigste Feldherre Landon. Kongen maaatte atter ile fra Sachsen, trak med muligste Hurtighed sin Hovedstyrke til sig og angreb den russisk-østerrigste Hær i dens stærkt befæstede Stilling ved Kunnersdorff i Mark-Brandenburg (1759). Da efter en langvarig og heltemodig Kamp mod Russerne Preussernes Anstrengelser kronesedes med et heldigt Udsalg, vilde Kongen tilintetgjøre Hjenderne ved at angribe Landon med sine udmattede Tropper, men Landon s trætige Modstand afgjorde Dagens Skæbne. Preusserne blev slagne og mistede et stort Antal Kanoner og Hanger; mange tusinde Øsde bedækkede Falpladsen; de fleste Officerer var saarede eller faldne; Kongen selv havde flere Gange været nærværd Død eller Hængestab. Men Hjenderne havde lidt et ligesaa stort Mennesketab som de Slagne, og Seirens blev ikke benyttet til at vinde nogen yderligere Fordel, i Hovedsagen fordi Russerne ikke vilde hjælpe Østerrig til Enemagten i Tyskland. Et meget betydeligt Tab for Frederik var, at Dresden, som den tapre Schmettau hidtil havde forsvarer mod alle Angreb og Krusler, maaatte overgive sig til Daun, og da Frederik vovede at fremskyde et Korps under Fink til Marsen paa Bohmens Grænde for at afojere Østerrigerne Tilbagegangen, blev den hele Troppestyrke oprevet (1759). Ferviuand af Brunsvig havde været heldigere end sin Konge: den høire Rhingrændse blev forsvarer ved Seirens over Marchal Contades ved Minden (1759).

Uagtet Kongen fremdeles bevarede Schlesien i preussisk Besiddelse ved Seirens over Landon ved Liegnitz (1760) og Sachsen med Undtagelse af Dresden ved at beseire Daun

ved Torgau (1760), syntes dog Preussen at maatte bøsse under i den ulige Kamp. Da Russerne omsider havde iværksat deres Forening med Østerrigerne i Schlesien, maaatte Kongen indstrenke sig til det blotte Forsvar i en stærk befæstet Lejr; Landon erobrede det stærke Schweidnitz (1761); Russerne og de Svenske indtog det tillands og tilvands hardt betrængte Kolberg (1761), og paa samme Tid forværredes i hoi Grad Preussens politiske Stilling.

England havde under Pitts kloge Styrelse, naaet sit Maal, Øvebels og Canadas Erobring (1759—1760), men desvagt blev Pitts Stilling i Ministeriet vanskellig, da Georg den 2den døde (1760). Thi Georg den 3die (1760—1820), der onsfede Kongemagten udvidet endogsaa ud over de constitutionelle Grænder, var den myndige Minister personlig ugunstig, og kun noedt fornøjede han den preussiske Subsidietraktat paa et Aar. Men den franske Minister, den snilde og behændige Choiseul, havde i længere Tid arbeidet paa en nærmere Forbindelse mellem de bourboniske Hoffer, og da Karl den 3die, forhen Konge i Neapel, havde besleget Spaniensrone (1759—1788), lykkedes det ham at drage denne Bourbonernes Familie sørdeles hengivne Mand ind i sine Planer, og det bourboniske Familiel forbund blev afsluttet (1761) mellem Hofferne i Frankrig, Spanien, Neapel og Parma. Paa Efterretningen herom fordroede Pitt en rast Krigserklæring mod Spanien og traadte ud af Ministeriet, da han ikke funde sætte sin Plan igennem. Da Lord Bute, Kongens Ydling og Pitts politiske Modstander, indtog Forsædet i Ministeriet, bortfaldt de engelske Subsidier til Preussen. Bel saae Lord Bute sig senere noedt til i Forening med Portugal at erklære Spanien Krig (1762), men hans Plan gik dog ud paa snarest muligt i en førstilt Fred at sikre England med Opoefrelse af Preussen, hvil politiske Stilling faaledes næsten var fortvivlet.

Men en Tronforandring i Rusland rebbede i det yderste Sieblik Preussen fra Undergang. Keiserinde Elisabeth døde, og hendes Søsteren den høflig-gottorpske Prinds Peter den 3de blev Russernes kejser. Denne lunefulde og aandsvage Mand havde allerede længe næret en entusiastisk Beundring for Kongen af Preussen og hans Armee, og havde søgt at disciplinere sine Tropper paa Preussiske og gik selv i preussisk Uniform, en Stemning, som Frederik den Store nogelig havde vedligeholdt ved en velvillig Brevverkling. Peter den 3de sluttede strax Fred med Preussen, tilbagegav alle Erobringer og lod endog en russisk Hær som Hjælpetropper stode til den preussiske. Ogsaa Sværtig opgav Krigen i Freden til Hamburg (1762). Bel mistede Peter den 3de endnu samme År Trone og Liv ved en Sammensværgelse af russiske Hofmænd, der blev ledet af hans Kone Katharina, men Katharina den 2de (1762—1796) opbevarede vel Forbundet med Preussen, men befraestede den Fred, der var sluttet. Saaledes var efter Frederik sine Fjender voren; han tilbageerobrede Schleidnitz (1762) og Schlesien, medens Prinds Henrik forjog Rigstropperne fra største Delen af Sachsen, og Ferdinand af Brunsvig endnu fremdeles beskyttede Rhingrændsen.

Saaledes nærmede sig Krigen sin Ende, hvorefter isærdeleshed det haardt medtagne Tydfland fukkede, og som Englands stærkt vorende Statsgeld fremskyndede. Freden mellem England, Frankrig og Spanien blev undertegnet i Paris, mellem de øvrige Magter paa Jagtslottet Hubertsburg (1763). Frankrig tilbagegav England det erobrede Minorca; England beholdt Canada samt Verne Cap Breton, Grenada, St. Vincent, Dominique, Tabago, Senegal og den spanske Besiddelse Florida. Tydflands Stilling blev som før Krigens Udbud, men Preussen havde forsvaret sin Rang som en af Europas Stormagter, en politisk Bygning, som

Frederik den 2dens frigerste Geni og Staternes gjenfødige Skinsyge havde opreist, men som det endnu var den preussiske Konge forbeholdt at styrke gjennem en Række af Fredsaar.

Frederik den Stores Hovedopgave i Bestyrelsen var: at høje Landets indre Styrke, navnlig Kronens Hjælpmidler, til en Høide, der kunde sikre og forese Preussens politiske Betydning mellem Europas Magter. Som det fornemste Redskab dertil betragtede han den staende Hær, der umiddelbart efter Freden blev forsøgt til 160,000 Mand. Men i Tilveiebringelsen af Midlerne til at bestride Kronens Udgifter hævede han sig ikke over Datidens almindelige Fremgangsmaade: at udpresso Penge af Folket, navnlig de ringere Klasser, ved Monopoler og Skattepaalæg paa alle Liveds Fornsynenheder og Luxusartiller; derhos ophalp han Fabriker og Agerdyrkning for at forege Befolkningen og de indirekte Skatters Beløb. De store Summer, han skjendte til de af Krigen mest medtagne Provindser, Schlesien og Pommern, tilfaldt i Hovedsagen Adelen, der paa mange Maader blev begünstiget, navnlig ved Eneret til Officerposter og de højere Civilembeder. Saaledes fremblomstrede Staten til en tilsyneladende Styrke, men Fattigdom og Misforståelse tiltog i de lavere Klasser, Overmod og Udskejelse i de højere. Og de Laster, som disse modsatte Lilstande førte med sig, svækkelte Statens Sammenhold og indre Kraft.

I politisk Henseende havde Frederik den 2de endnu flere Gange Anledning til at virke i Overensstemmelse med sin Plan: at samle Preussens Besiddelser og at lade Preussen danne Modvegten i Tydfland mod Østerrig. Ifølge Aftale med den russiske Keiserinde Katharina den 2de og den østrigiske Regjering inddrog han 1772 en Del af det polske Riges Provindser nemlig Westpreussen (med Undtagelse af Städernes Danzig og Thorn) og en Del af

Storpolen indtil Nege (Negebækketet). Da den bayerske Thurlinie var uddød (1777), forsøgte Joseph den 2de, Keiser efter sin Faders Død 1765, og sin Moder Maria Theresa's Medregent i de østerrigiske Lande, at bemægtige sig en betydelig Del af Bayern, men Frederik den 2de, i Spidsen for de misfornavde tydste Fyrster, twang ham i Freden til Teschen (1779) til at opgive det Meste af sine Hærdringer. Som Eneregent efter sin Moders Død (1780—1790) forsøgte etter Keiseren at erhverve sig Bayern ved Vittre, idet han tilbød Thurnersten som Skadeslossholdelse de østerrigiske Nederlande som et Kongelige Burgund; men Frederik drog Rusland ind i den tydste Politik, og Preussens og Russlands Forestillinger bragte Keiseren til at opgive sin Plan. For at stille en Dæmning mod lignende Udvidelsesforsøg for Fremtiden foransledigede Frederik det tydste Fyrstes forbund (1785), der forpligtede sig til at varetage de enkelte tydste Staters Rettigheder ligeværtig Riget.

Med en utrættelig Arbejdsmhed anvendte Frederik til sine sidste Dage Tiden til sine Regentpligter; sine Afspredelser nad han i Selskab med mest franske Videnskabsmænd og Musikere i et Liv, der var rigt paa Vittighed og Lune, paa Fortidens Erindringer og Fremtidens Planer. Han døde paa sit høje Sanssoucis 1786.

Frankrig fra 1748—1774.

Efter den gamle Kardinal Fleury's Død (1743) gik den franske Statsform med sterke Stridt sin Undergang imøde. Den svage Konge Ludvig den 15de (1715—1774) hengav sig bestandigt mere til sine sandelige Lyster og lod med hensynslos Lettsindighed sine Elsterinder styre Staten efter Lune. Marquisen af Pompadour, en forfængelig, voldsom og forlystelsessygg Dame, benyttede sin Magt til at indsætte sine Kreaturer i alle Statens civile og militære Embeder uden mindste Hensyn til anden Dyrktighed end den at kunne glimre som Hofmand og

Smigrer; hun vdslede med de udtomte Finansier og opførde Frankrigs Ere i de politiske Forhold. Bevæget ved Fyrst Kaunitz's og Maria Theresa's Smigrerier lod hun Frankrig træde ind i det store Forbund mod Frederik den 2de (p. 141) uden Hensyn til, at det netop var Frankrigs politiske Opgave især siden Trediveaarskrigens Tid at styrke Preussens Magt som en Modvægt mod Østerrig. Krigene blev ført med den samme Lettsindighed, som den var begyndt; Officerposterne ved Hæren blev besatte fra Mad. Pompadours Kabinet, og hendes Undling Soult gjorde i Slaget ved Rossbach (p. 145) den tapre Nation til en Spot i Tydfland. Choiseul styrede Frankrig som Minister (1758—1770) efter Mad. Pompadours Døde, og den bourboniske Familietraktat (1761) er et Bidnesbyrd om hans Politik, der satte den kongelige Families Forbindelser over Folkenes Velstård og Rettigheder. Folgen var Tabet af de franske Kolonier i Pariser Freden (1763 p. 150). Efter Pompadours Død (1764) holdt Choiseul sig endnu paa sin Post til 1770, men efter hans Kratredelse faldt Statsstyrelsen i Hænderne paa Mad. du Barry, et fuldkommen fordærvet Hruentimmer, der med sine Kreaturer plyndrede Frankrig, og Statsbudgisterne oversteg Indtægterne med et betydeligt Beløb.

Alle Byrder blev i Hovedsagen baarne af Borger- og Bondestanden; thi de privilegerede Klasser, Adel og Gejstlighed vare for en Del stattefri, deltog paa en stamless Maade i Høffets Udsævelser og Ødselhed og ubsævede deres Lehnsgrettigheder over de lavere Stænder paa en overmodig og grusom Maade. Billaartlige Arrestbefalinger fyldte Fængslerne, navnlig Bastillen, med Øfre for de herkende Personers Luner. Parlamenternes Indsigelse mod Stattebestemmelser og Love ringeagtedes; Regeringsformen var bleven et toileslest Despott i de begunstigede Klassers Hænder.

Denne fordærvede Tilstand, disse almindeligt anerkendte Mangler ved Regjeringssformen, ved Kirkelæren og Retsvæsenet udgjorde Grundvorden for de franske Skribenters Virksomhed i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Thi uagtet Trykkesfrihed, som enhver anden Frihed, var underlaastet Magthaverernes Kuner, kunde man dog ikke forebygge den rivende Udbredelse af de tilbels udenlands trykte Skrifter, der dels som philosophiske Afhandlinger dels som satiriske Romaner og Digte i et flydende vittigt Foredrag prædicede en ny Tingenes Orden, hvor alt det Bestaaende skulde gaae tilgrunde; Høfset selv, Adelen, Geistligheden, Kongen glædede sig med den vante Letfindighed over disse lunefulde Afhandlinger, disse dristige Paastande, der spottede Adelens Uvidenhed og Overmod, Geistlighedens Indbildshed og Udsvoerelser, Kirkelærens Modsigelser, Despotiets Overmod; thi Angrebene paa de menneskelige Indretninger syntes ikke betydelige eller farlige, da de aandrige Skribenter med det samme toilesløse Overmod spottede Dyden og Sædeligheden og syntes ikke at ville leve Verden hverken Religion eller Gud.

Jean Jacques Rousseau († 1778), den republikanske Borger i Genf, havde i et omstreifende Liv under de forstjelligste Forhold satset Had til den bestigende Tilstand og til den hele Kultur, der gjennem Forfinelse forekom ham kun at lede til Fordærvelse. Han fremstillede allerede i sine første Skrifter Kunster og Videnskaber som Menneskehedens Ulykke. I hans Skrift om Statsformerne (contrat social) fremtræder det fuldstommne Demokrati med alle Borgeres fuldstændige Lighed som den bedste Statsform. I sin berømte Roman „den nye Heloise“ fremhæver han det naturlige Livs Fortrin for Datidens Forfinelse, og i sin Emil giver han et Billede af, hvorledes Opdragelsen bør ledes i samme Retning. Montesquieu

(† 1755) bekæmpede Despotismen i sin Bog om Aarsagerne til det romerske Riges Storhed og Forfalb, og i sit Skrift „om Lovenes Land“ fremstiller han den republikanske Statsform som Idelet. En endnu større Betydning havde den i Wittighed og Satire, i et let og smagfuldt Sprog uovertrusne Voltaire († 1778). Dannet i Selbstabets høieste Kredse baade i Frankrig og England, en Lid ogsaa en Omgangsven af Frederik den 2de af Preussen, kendte han Tidsalberens Fordærvelse bedre end nogen Anden og spottede i sine satiriske Skrifter uden Skaansel Adel og Geistlighed, Nationalitet, Dyd og Religion. Hans Hæltedigt „Henriaden“, et Forsg til et Epos over Henrik den 4de, gav ham Lejlighed til at fremhæve sin Helts Dyder, navnlig den religiøse Tolerants, i Modsetning til Samtidens Skinhellighed; i „Jomfruen af Orleans“ spottede han med Alt, hvad der var Nationaliteten, Folketroen og Sædeligheden helligt; i sine Romaner, navnlig i Candide, spotter han med et forsørerisk Lune Troen paa den guddommelige Verdensstyrrelse. Hans historiske Værker, som i videnstabelig Henseende ere af mindre Betydning, ere strene i samme Land. Men den Holbachske Klub, et Antal af Skribenter, der hyppigt kom sammen hos Baron Holbach i Paris, fremstillede i deres philosophiske Skrifter Materiens Evighed, fornægtede aabenbart Troen paa Gud og opstillede Egenkjærlighed som Drivesfjeder til alle menneskelige Handlinger. Ogsaa Encyclopædisterne (Forfatterne af den encyclopediske Ordbog) strev deres Værk i en lignende al Religion og Sædelighed nedbrydende Land. Saaledes navnlig Diderot og Mathematikeren d'Alembert. Og disse Skrifter vare Undlingslæsningen i hele Europa, i dobbelt Henseende et Bidnesbyrd om Tidens dybe Fordærvelse, for hvilken Koniger og Adel og Geistlighed i lige Grad bar Skylden og snart skulde høre Ansvaret. I den nye Philosophies Land

begyndte over hele Europa Forstg paa Forandringer; men de udgik fra Regeringerne selv, vare umodne og ufuldstændige og strandede som oftest paa de privilegerede Klassers Modstand. Jesuiternes Uddrivelse af Frankrig og de bourboniske Riger, der fulgtes af Ordenens Ophevelse ved Paven (1773), var det første Bevis paa, at den nye Oplysning begyndte at gaae over i Livet.

England fra 1763—1783. Den nordamerikanske Frihedskrig.

Robert Walpole havde i Spidsen for et Whigministerium styret England med Klogslab og Kraft i 20 Aar (1721—1742). Han havde udviklet Englands politiske Indflydelse paa Europas Anliggender til en stor Betydning. Men for at sikre sig Valgene navlig i Underhuset havde han anvendt et Bestikkelsessystem, der blev optaget af hans Efterfølgere og undergravede Lilliden til Parliamentet. Paa samme Tid reiste sig i Literaturen en Kamp mod Kirkelæren og Religionens Verdomme: Locke († 1704) i sit Skrift „om den menneskelige Forstand“, Shaftesbury († 1713) og den vittige Statsmand Bolingbroke († 1751), Voltaires Ven, benægtede Kirkelærens Gyldighed, opstillede Egennytten som den øverste Lov for Sædelæren og forbeholdt den menneskelige Forstand en fuldstændig Ret ligeoverfor den guddommelige Nabenhoring. Denne Modstand mod Kirkelære og Religion vendte sig snart ogsaa mod Staten. Da den talentfulde Pitt var trædt ud af Ministeriet (1761 p. 149), da Lord Bute havde affluttet Pariserfreden (1763 p. 150), og da Georg den 3de, en Sonnen af Georg den 2de (1760—1820) bestandigt mere stæbte efter at forsøge Krovens Indflydelse og beherske Parlamentsvalgene, reddede den engelske Pressefrihed Forfatningen ved aaben at paavise

dens Mangler, omendstjsjndt Pressen heller ikke paa sin Side holdt sig fri for vilde Udslejser i sine Angreb paa Kongen og Ministeriet. Folgerne af Partiernes Kampe var et hypsigt Ministerstyre, der imidlertid ikke bragte nogen Forandring tilveie, fordi Ministeriet i Forbindelse med det aristokratiske Parlament hverken vilde eller kunde slaae ind paa den demokratiske Bei og ved Udvælelse af Valgretten gjøre Parliamentet til et sandere Udtryk af den engelske Folkevillie. Saaledes fremkaldte Ministeriets Politik foruden den naturlige Opposition i Parliamentet ogsaa et radikalt Parti, der tilsigtede en fuldkommen demokratisk Reform af Forfatningen, og disse Forhold blev saa meget mere betenkellige, da Ministeriets Fremsæd mod de amerikaniske Kolonier bragte disse til aabenbar og bevæbnet Modstand.

De engelske Udvandringer til Nordamerika havde allerede taget deres Begyndelse i Dronning Elisabeths Tid; i de følgende Tiders politiske og religiøse Uroligheder under Cromwell og Stuarternes Herredomme tilstog Udvandrernes Antal overordentligt; Folk af alle religiøse og politiske Troesbefjenders i England, Katholiker, Puritanere, Independenter, Republikanere og Kongeligindede, nedsatte sig i de frugtbare Egne østen for Alleghanybjergene, opdyrkede Landet, handlede med dets Produkter, og traadte sammen i større og mindre Staer og Communer, der regjerede sig selv paa en næsten republikansk Maade; thi en Følge af Uafhængighed blev fremkaldt baade ved Aarsagerne til Udvandringen fra Moderlandet og ved det hele frie Liv i Kolonierne, hvor hver Familie og hver Commune til dels var overladt til sine egne Kræfter i Kampen med Naturen og de vilde Indianere. Da Kolonierne, især efter at Pariserfreden (1763 p. 150) havde fjernet Frankimændene fra deres Grænser, fremblomstrede mere og mere ved Handelen, forsøgte Ministeriet i England med Parliamentets Samtykke at bestemme dem ved indirekte Vaaleg,

hvis Utdredelse de amerikanske Kolonier imidlertid vægrede sig ved, dersom man ikke ville inدرømme dem Ret til at sende Deputerede til det engelske Parlament. En Stemmpapirs-Afgrist blev paabudt, men da den maalte en kraftig Modstand, maatte den tages tilbage (1765). Da Lord North, som (1770—1782) var traadt i Spidsen for et Corp-Ministerium, fortsatte og skærpede disse Forholdsregler, brød Koloniernes Modstand ud til aabenbar Opstand. Man forsøgte at hæve en Skat af Thesorbrugen i Amerika, idet Ministeriet folgte til det østindiske Kompagni Eneretten til at sælge The til Kolonierne. Amerikanerne forenede sig til den Forpligtelse ikke at drille The; man vægrede sig i Almindelighed ved at modtage Kompaniets Ladninger, og i Boston blevde de inbragte Ladninger lastede i Havet af forklaede Bevæbnede (1773). Det engelske Ministerium lod Bostons Havn spærre, hvorpaa en Kongres i Philadelphia fastede den Beslutning at afbryde al Handelsforbindelse med England (1774). Snart indtraadte en fuldkommen Krigstilstand mellem den engelske Besættning i Boston og den beväbnede Befolning i Massachusetts, og ved Lexington (1775) kom det til det første krigske Sammenstød, fra hvilket man i Almindelighed regner Opstandens Udbud. Det engelske Ministerium sendte endnu samme År en betydelig Forstærkning af Tropper til Amerika, med dem Generalerne Howe, Clinton, Bourgoyne, ogsaa tydste Leisoldater, som man tilforhandlede sig af de tydste Regeringer. Folgen var, at de 13 Provindser erklærede sig for uafhængige (1776). Amerikanernes Tropper vare for største Delen set beväbnede, uden Krigsøvelse og Sammehold, men Kongressens heldige Valg af en Oversteltherre gav Krigen Kraft og Holdning. Georg Washington, en virginisk Landmand, der i Kampen med Franskmændene havde lagt krigske Talenter for Dagen, overtog efter Kongressens Ønske Anførselen over de amerikanske Tropper. Denne Mand

forenede med fortrinlige militære Egenstaber store politiske Evner og en Renhed og Uegennytthighed i Charakteren, der forsgede hans Indflydelse. Ved Siden af ham optraadte samtidigt Benjamin Franklin som Grundlægger af Staternes Frihed. Han havde fra stor Fattigdom ved llog Bindstabelighed arbeidet sig frem til en betydelig Formue og havde erhvervet sig store Fortjenester af sit Fædreland ved sin Virksomhed, der rettede sig umiddelbart paa det for Samsundet Nyttige. Han var Bogtrykker og grundlagde mange Trykkerier; gennem dem udøvede han som Folkestribent og Moralist en stor Indflydelse paa sine Landsmænd, og han havde allerede længe en europeisk Brømmelse som Physiker og Lynaslederens Opfinder. Han havde i en Række af Åar opholdt sig i London og sørdeleshed siden Urolighedernes Udbud med en utrættelig og kluglig Virksomhed arbeidet for sine Landsmænds Sag baade ved Skrifter og ved umiddelbart at sætte sig i Forbindelse med de Mænd, der havde først Indflydelse i Parliamentet og Ministeriet. Thi ogsaa i det engelske Parlament udviste sig en stærk Modstand mod Ministeriet samtidigt med Koloniernes Opstand, og idet man benyttede den Anledning, som Ministeriets Færd mod Kolonierne frembød, ytrede man sig med stedse tiltagende Hæftighed mod Kronens og Aristokratiet Indflydelse paa Parlamentsvalgene og paa hele den bestaaende Forfatning. Da Kolonierne havde erklæret sig uafhængige, vendte Franklin tilbage til Amerika, havde betydelig Indflydelse paa det første Forfatningsudkast for de frie nordamerikaniske Stater og blev derpaa af Kongressen sendt til Paris for at virke for den amerikanste Sag. Thi ogsaa i Frankrig havde en liblig Ungdom, tildels af den høieste Adel, tillegnet sig den nye Lære om Menneskenes Rettigheder ligeoverfor de begunstigede Klasser og arbeidede i denne Land virksomt for Amerikanernes Sag; Franklin's simple og fordringsfri Frem-

træden ved det forsinede Hof, hans Kloge og misde Væsen bragte Begeistringen til det Høieste.

Dog ventede Frankrig med at erklære sig aabenlyst for Amerikanernes Sag, indtil Krigslykken begyndte at begunstige Republikanernes Baaben. Den engelske General Bourgoyne var trængt frem fra Canada for at sætte sig i Forbindelse med Hovedarmeen under Clinton og Howe; men en amerikanst Hær under Gates var gik ham til at overgive sig ved Saratoga med sine af Marscher og Hunger udmattede Tropper (1777). Paa Efterretningen herom sluttede det franske Hof Forbund med de amerikanstke Fristater og erklærede England Krig (1778); allerede tidligere havde en Skare af unge Adelsmænd med den unge for Friheden begeistrede La Fayette i Spidsen haaret deres Baaben over det atlantiske Hav; nu sendte Frankrig en betydelig Udrustning til Amerika, og snart derpaa afgjorde Washington Landkrigen ved at bemægtige sig de sydlige Provinser efterat have trunget en engelsk Hær til at overgive sig ved Yorktown (1781). Ogsaa Spanien, skjent frygtsom for en Opstand i Kolonierne, havde sluttet sig til Frankrig i Overensstemmelse med den bourbonstke Familietraktat (p. 149) og erklærede England Krig 1779. Englands Forstg paa at indstrænke de neutrale Magters Handel paa de krigførende Lande foranledigede Rusland til at træde sammen med Sverrig og Danmark i en „bevæbned Neutralitet“ (1780), der udtalte og gjenemførte den Regel, at „frit Skib gav frie Varer“ eller, at det stod enhver Stat frit for at bringe, ogsaa til de krigførende Lande, alle Varer, der ikke i stræng Forstand henhørte til Krigsforsøndheder; men da Nederlandene gjorde Mine til at tiltræde den bevæbnede Neutralitet, erklærede England Republikken Krig (1780). En spanst. Flaade erobrede det lange omtvistede Minorca (1782), men Spaniernes og Franskmændenes frygtelige Udrustninger mod Gibraltaars

Klippefæstning strandede paa Kommandanten Elliotts heltemodige Horsvar (1782). Spanierne og Franskmændene havde en Lid Overmagten i de vestindiske Vande, men Englands Herredommme tilssø blev afgjort ved Rodney's fuldstændige Sejr over den franske Flaade ved Guadeloupe (1782). Samtidigt blev Krigens fort med veklende Held paa Africas Kyster ved Senegal og i Ostindien.

Imidlertid havde i det engelske Parlament en talentfuld Opposition uddiset sig mod Lord Norths Ministerium. Fox, Sheridan og William Pitt, den begavede Son af den ældre Minister af dette Navn, vandt efterhaanden Parliamentet for den Mening, at hele Bestyrelsen og navnlig Sakrigen var blevet ledet paa en uforståelig Maade; Kongen saae sig nødt til at afskedige sit Ministerium, og William Pitt var den mest betydnende Personlighed i det nye Ministerium, der dannedes (1782). Den almindelige Fred blev sluttet i Versailles 1783. England anerkendte de 13 Provinsers Uafhængighed og indbrømmede dem Ret til Deltagelse i de vigtige Fiskerier i Lorenzfjorden og paa Newfoundlands Bunker, astraadte til Spanien Minorca og Florida, til Frankrig Tabago; Holland maatte afaa Negapatnam og indbrømme Engleanderne fri Skibs-fart paa de indiske Have.

Ostindiske Kolonier. I Indien havde Timuriden Babur i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede oprettet et Rige; han og hans Efterkommere herskede under Navnet „den store Mogul“ vidt og bredt over Indien fra deres Hovedstad, det rige Delhi, hvor Mindet om Mongolernes Verdensherredommme bevaredes i Forbindelse med østerlandske Overdaadighed og Pragt. Men Uenighed mellem Timuriderne svækkede den store Moguls Magt; den persiske Schah Nadir erobrede og plyndrede Delhi 1739, og siden den Lid reiste den store Mogul sig ikke mere; thi de krigsræste Maratter

udvidede deres store Rige paa Ruinerne af hans Magt, medens europæiske Kolonister, Portugisere, Hollændere, Franskmænd, Englændere fra Kysten af stræbte at udvide deres Handelsherredomme over det Indre af det rige Land. Det engelsk-ostindiske Kompagni (p. 84) udvidede i det 18de Aarhundrede bestandigt mere sine Besiddelser, da Hollændernes og Franskmændenes Indsydelse tabte sig, dels i Kamp, dels i Forbund med de indfødte Fyrster af Hinduernes Stammer, og løb sig i Aaret 1765 af den store Mogul afstredte Indkomsterne og Herredommet i Bengalen mod en aarlig Rente. En langvarig Krig (1767—1784) med den tapre, grusomme og snilde Hyder Ali, Fyrste i Mysore, og hans Son Tippo Saib († 1799) erhvervede Kompagniet store Handelsforretninger. Ogsaa Maratternes Magt blev knækket i vedholdende Krigs (fra 1774), der (1817) endte med Maratternes fuldkomne Afmagt. I Spidsen for det ostindiske Kompagnies rige Besiddelser stod (fra 1774) Generalgouverneuren i Kalkutta med et udstraakt Herredomme over Kompagniets Handelsbesiddelser, Embedsmænd og Krigsmagt. Det ostindiske Kompagni havde saaledes naært en stor Betydning ikke blot som Handelselskab, men ogsaa som politisk Magt. Pitt fandt det dersor nødvendigt at lægge denne under Kronens Kontrol og satte (1784) en Lov igjenem i Parlamentet, ifølge hvilken Overopsynet med alle ostindiske Unliggender kom i Ministeriets Hænder. Fra den Tid har Englands Handel og Politik været nære sammenknyttet med dets Stilling i Ostindien.

Rusland 1725—1796.

I folge Peter den Stores Anordning besteg ved hans Død hans Enke Katharina den 1ste den russiskerone (1725—1727). Hun overlod for største Delen Regjeringen

til sin Undling Menzikow, der allerede under Peter den Store fra en ringe Herkomst ved Hofgunst havde svunget sig op til Anseelse og Magt. Ved sin Død efterlod Katharina Regjeringen til Peter den 2de (1727—1730), en Son af den myrdede Alexius. Denne unge Keiser var forlovet med en Datter af Menzikow, der nu var paa sin Magts højeste Spidse, men Iwan Dolgoruki, en russisk Adelsmand, forstod at indtage Keiseren mod den overmægtige Minister; Menzikow blev børsværet sine Rigdomme og Bærdigheder og døde som en fattig Fange i Sibiriens Ørkener; Iwans Søster blev Keiserens Brud. Under Dolgorukis Ledelse kom nu den keiserlige Regjering ihænde paa et Raad af otte russiske Stormænd. Men Peter den 2de døde (1730), og Anna Iwanowna, Datter af Peter den Stores Broder Iwan, modtog Regjeringen, efterat have gjort Aftald paa en Del af den keiserlige Magt ved en Overenskomst med Raadet. Men da hun snart saae, at Raadets Magt kun var svagt understøttet af Hofpartierne, ophøvede hun sin Haandfæstning og regjerede uindskrænket med sin Undling, den gjerrige, forsengelige, forlystelsessyge Ernst Biron, som ved hendes Indsydelse blev Hertug af Kurland (1737). Men under den fuldkomne Fordærvelse ved Høfset, hvor Raadet, Udværelser og fransk Forsinelse viste sig i en broget Blanding, blev Stats- og Krigsvæsenet godt beskyret af Østermann og Münnich. Det var navnlig denne Sidste, der i Peter den Stores Land arbejdede for Handel og Slibsfart, for Landeveje og Kanaler, for Artilleri- og Ingenieurvæsenet og for Oprættelsen af de tilsvarende Skoler og Anstalter. I Forbindelse med Keiser Karl den 6te begyndte Rusland en Krig med Tyrkerne, (Mahmud den 1ste 1730—1754), for at tilbagevinde den Afgang til det sorte Hav, som Freden til Hushi (p. 124) havde lukket (1736—1739). Münnich førte Krigen med Kraft, men Østrrigernes Uheld, i Forbindelse med de politiske truende

Forhold ved Karl den 6tes snart ventede Død, paafsynede Freden til Belgrad (1739), hvorved Rusland maatte indrymme Asows Slesfning; Karl den 6te afflod den saalænge omtvistede Grænsesætning, hvor Freden blev sluttet. Da Anna følte sig sin Død nær, vilde hun endnu sikre Birøn Regentskabet og udvalgte dersør til Tronsøller et Barn i Buggen, nemlig Jwan, en Son af hendes Søsterdatter Anna, som var gift med Anton Ulrik, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel. Birøn overtog Regentskabet efter Keiserindens Død (1740), men blev en Maaned efter skyret af den mindreårige Keisers Foreldre, der havde vundet den af Birøn fornermede Münnich. Anna af Brunsvig regjerede hun eet Åar; hun blev skyret af Peter den Stores Datter Elisabeth, et Fruentimmer af lave og sandelige Tilbøjeligheder, men ikke uden Forstand og Snevighed og ledet i sine Planer af Livlægen Lestocque, der havde vundet Garderegimenterne for Tronforandringen (1741—1762). Barnet Jwan, der havde haaret Keisernavnet, blev fengslet tilligemed hans Foreldre, Østermann og Münnich forviste til Siberien. Regjeringen søgte Folkeunst ved Vortvisningen af Utlændinge og Tilslutning til det gammelrussiske Parti. Elisabeth selv var hengiven til Hornselsler og lidet passende Abspredsler, som hun kun sjeldent forlod for med sine Luner at gribe ind i Regjeringsforretningernes Gang; men Kantsieren Bestuschef, der snart fik den største Indflydelse, var en snedig og klugtig Statsmand, der arbejdede paa at forsøge Ruslands Indflydelse paa det vestlige Europas Politik: ved Siden deraf var han stædig betenkst paa at erhverve sig Rigdomme og sikre sin egen Indflydelse.

Allerede før Tronforandringen var en Krig udbrudt mod Sverrig, mest foranlediget ved fransk Indflydelse paa det svenske Adelsparti, der havde Magten i Stockholm; thi Kartinal Fleury vilde forebygge, at Rusland ifølge Wiener-

forbundet optraadte mod Frankrig i den østerrigiske Arvefolkekrig (p. 140). Men den svenske Adels Uenighed og Landets Fattigdom lammede den svenske Hærskraft; Finland blev erobret af Russerne, og i Freden til Åbo (1743) maatte Sverrig aftaae Ry menegaard og Ny slot. Resten af Finland blev tilbagegivet af Elisabeth imod den Betingelse, at den svenske Rigsdag foiede hendes Forkærighed for det holsten-gottorpiske Hus ved at vælge til Tronsøller Adolf Frederik, en Prinds af denne Familié. Kort iforveien havde hun selv valgt til russisk Tronsøller Karl Peter Ulrik, en Son af hendes Søster Anna og den holsten-gottorpiske Hertug Karl Frederik, der havde mistet sine slesvigiske Lande i den nordiske Krig (p. 126).

Ruslands Deltagelse i den preussiske Syvaarskrig havde sin Grund i Skinsyge over Preussens Magt, der foruroligende havde udviklet sig i de schlesiske Krigs; Elisabeth faae i denne Krig et Middel til at ydmyge Kongen af Preussen, der var hende personlig forhadt. Apratinus' Tilbagetog efter Seiret ved Groß-Jägerndorff (1757) var foranlediget ved en Besaling af Bestuschef, der vilde bruge hans Tropper ved en Regjeringsforandring, som Elisabeths Hælbredstilstand lod ham befrygte. Men Keiserinden kom sig af sin Sygdom, og Bestuschef faldt i Unaade. Den blodige Krig blev imidlertid fortsat, indtil Elisabeths Død og Peter den 3dies Tronbestigelse (1762) fremskyndede Freden (p. 150). De pludselige Forandringer, Peter den 3die foretog i alle Forvaltningsgrene, og hans Undest for tyd og preussisk Soldatervæsen opbragte Russerne paa samme Tid, som Keiserens lunefulde Bæsen fjernede hans nærmeste Omgivelser fra ham. I Spidsen for en Sammenførgelse mod ham trædte hans Kone Katharina, en Prinsesse af Anhalt-Zerbst, der vandt Soldaterne og lod sig udraabe til Keiserinde af Erkebispen af Novgorod.

Peter, der i sin Twivlraadighed hverken greb til Flugt eller Modstand, blev fængset, maatte frasige sig Tronen til Førstel for Katharina og blev kort efter paa en grusom Maade dræbt (1762).

Katharina den 2den (1762—1796) var altsaa Eneværsterinde af den russiske Stat. Hun yndede den nyere franske Videnskabelighed og Philosophi, men hendes egne Sæder og Hoffssets hele Væsen har Præget af den Lægegyldighed for Negligisitet og Moral, der var den nyere Philosophies fordærvelige Ledsgarerinde. Lægegyldig for Midlerne, ligegyldig for Staternes Nettigheder som for Folkenes Religion og Sæde- lighed arbeidede Katharina i Peter den Stores Aand paa Forøgelsen af Ruslands Magt og Indflydelse paa Europas Politik. Næsten af Polens Selvstændighed var det første Offer for hendes Statskunst.

Den polske Stat led endnu af sit gamle Unde: Adelens Toileslosshed ligeoversor den afsmægtige Kongemagt. Paa Rigsdagene funde fremdeles et eneste af Adelens Landbud ved sin Stemme (liberum veto) forkaste Rigsdagens Beslutning, og Minoriteten paa Rigsdagene havde endogsaa Ret til ved særegne Forbund (Konföderationer) at modsette sig den almindelige Beslutning. En saadan Tillstand aabnede en vid Mark for indre Uroligheder og fremmed Indblanding, hvorfaf Nabostaterne ikke undlod at benytte sig. Allerede fra Åar 1736, da den gotthard-sætterste Stanime uddøde, havde Rusland besat det polske Lehn Kurland, og da August den 3die, Konge af Polen, døde (1763), funde Kurland betragtes næsten som en Del af den russiske Stat. Umiddelbart efter Freden til Hubertsburg (p. 150) sluttede Rusland og Preussen et Forbund (1764), hvori bestemtes de Forholdsregler, de forenede Magter havde at tage med Hensyn til Polen; man aftalte at beskytte Polens frie Kongevalg og den saakaldte frie Konstitution, eller med andre Ord: at vedligeholde Po-

lens Stat i den oploste Tillstand, der stredte Nabostaternes Erobringsplaner. De forenede Magters Kandidat til den polskerone, Stanislaus August af Poniatowski, blev valgt 1764, en svag Hofmand og Katharinias tidligere Elster. Katharina forbrede samtidigt hermed, at Dissidenterne, (de ikkekatholiske Troesbekjendere) skulde have lige statsborgerlige Nettigheder med Katholikene, og fremtraadte saaledes som Tolerantsens Forsvarerinde, medens hun kastede en ny Auledning til Spaltning ind i den ulykkelige polske Rigsdag. Da Kongen og Rigsdagen vægredede sig og forsøgte at udvide den kongelige Magt, sammentraadte en Konföderation af den polske Adel til Øpretholdelse af Polens Friheder; Neptun i Spidsen for en russisk Hær understøttede Konföderationens Fordringer, bortførte den voldsomme Bisshop Soltk af Krakau og andre heltemodige Forsvarere af Polens Uafhængighed, og aflatwang Rigsdagen en Beslutning, der faststillede Dissidenternes Nettigheder og alle den polske Adels gamle Friheder. Til Vedligeholdelse af Katholikernes Nettigheder og til Afvisning af fremmed Indblanding i Polens Utliggender sammentraadte (1768) en Konföderation i Var, der lededes af frihedsstøtende og modige, men tildels ubesindige Mænd. Barer-Konföderationen greb til Vaaben mod Russerne og den polske Konge, der nu forenede sig med Udlændingerne. Russernes Overmagt adspredte Barer-Konföderationen og tvang dens Hovedinger til at flygte til Tyrkiet, hvor Porten allerede længe med mistænkelige Øyne havde fulgt Russernes Udvældelser mod den tyrkiske Grænse. Da en russisk Hærafdeling forfulgte Flygtningerne ind paa tyrkist Grund, erklarede Porten (Mustapha den 3die 1757—1774) Krig mod Rusland (1768). Men Katharina var forberedt paa dette Angreb. Russerne trængte sejligt frem og bemægtigede sig hele den vestre Donaubred, medens den russiske Flaade blev udrustet med uhyre Uilberedeser i Kronstadt og gik tilsses under Alexius Orloff, en raa, pragtfulg

Russer, Katharinas Undling, Peter den 3dies Morder. For første Gang tilbagelagde en russisk Flaade den lange Vej om Europa for at naae det middellandste Hav; Egypten og de undertrykte Greker paa Morea blevre reiste til en Opstand for snart derpaa at overlades til Tyrkernes Grusomhed, naar de havde tjent Russernes Hensigter. Den for største Delen af engelske Besællingsmaend ledede Flaade slog Tyrkernes Flaade ved Scio og tilintetgjorde den ved Brandere under Tschesme (1770). Da Øster rig ifølge de russiske Baabens Fremgang befrygtede, at Rusland skulle sætte sig fast i Moldau og Wallachiet, sluttede Maria Theresias Regjering et hemmeligt Forbund med Porten imod Rusland, og det saae ud til en almindelig europeisk Krig. For at forebygge denne indlod Katharina sig, paavirket fornemmelig af Frederik den 2den af Preussen, i en Plan til at holde Rusland stadeslos for Opgivelsen af dets tyrkiske Erobringer ved polske Provindser, medens paa samme Tid Ligevegten skulle sikres ved at lade Østerrig og Preussen faae hver sin Del af polske Lande. Saaledes begyndte Polens Oploesning ved Baabenmagt (1772). Rusland erholdt den største Del af Vyttet, nemlig Landstreckningerne fra Polens østlige Grændser indtil Düna, Drutsch og Dnieper; Østerrig: Lodomerien og Galizien med Wieliccas værdifulde Saltgruber; Preussen fortsatte sin Plan til Samling af sine adsprede Besiddelser og til Westpreussen (dog endnu ikke Stæderne Danzig og Thorn) samt Storpolen indtil Floden Neisse.

Da Tyrkerne ikke vilde indlade sig paa Ruslands Fredsforlag, begyndte Krigen efter en kort Hvile paany. Men uagtet Rosafsen Pugatschew, der udgav sig for Keiser Peter den 3die, reiste en frygtelig Bondeopstand i det østlige Rusland, blev denne dog efter en stor Blodsudgydelse dæmpet (1775) og de russiske Baaben truede med at overstride Balkan. I Freden til Kutschut-Kainardschi (1774)

afstraadte Tyrkiet (Abdul Hamid 1774—1789) til Rusland: Kinburn, ved Dniepers Munding, Kersch og Jenikala paa halvøen Krim, store og lille Kabarda i Tschekkernes Land; Tatarchanens Uashængighed paa Krim og den Kubanske Steppe blev indrommet, og Russerne fik fri Skibsfart paa det sorte Hav. Saaledes havde Rusland vundet betydelige Landstreckninger og aabnet sig Søveien umiddelbart fra sine Grændser til det middellandste Hav. Kort efter Freden opnaaede Potemkin Katharinas Kunst. Denne Mand var, som Katharinas ovrighe Elsere, sandselig og pragtsyg; han fandt Behag i med en ødsel Overdaadighed at være den Første i det af Forsinelle og Raahed sammensatte russiske Hofliv, men hans ærgjerrige Gemyt, hans dristige Planer til Ruslands Udvildest og Storhed var en Støtte for Katharinas Virksomhed; han blev lige til sin Død (1791) i Spidsen for Statsforretningerne. Potemkins og Katharinas Planer med Hensyn til Ruslands Storhed og Handelsmagt befordredes ved at udville Landets indre Hjælpelilder, ved at fremme Industri og Agerdyrkning, ved at anlægge Veje og Kanaler, ved at forsørge for øde Egnes Bebyggelse og Befolning, ved Indkalvelsen af fremmede, mest tydse Kolonister. Men alle disse Foranstaltninger foretages ikke efter en fast Plan, de fremgik mere af et sieblikkelt Lune, af en forsængelig Lyst til at prale med Seir over alle Hindringer og til at udfolde en ødsel Pragt; derfor forfaldt de nyopbyggede Stæder, og Kulturen sygdede hen, hvor man netop havde tænkt at udville den. Paa samme Maade havde Katharinas Tolerants og Interesse for Folkesundervisningen sin nærmeste Grund i den aandrige Dames Lyst til at vinde Bisald hos de franske Philosopher, der den gang angav Tonen i Europa.

I udvores Henseende rettede Potemkin og Katharina først og fremmest deres Blik mod Ruslands Sydgrense, hvor man ikke blot tænkte paa at erhverve Kysterne ved det

sorte Hav og Donaulandene, men hvor man ogsaa vilde paa Tyrkiets Ruiner oprette et græst Rige for en Prinds af Huset Romanow. Ved List og Magt bragte Potemkin Chanen af Krim til at afaae sit Rige til Rusland (1783); Potemkin besættede den russiske Magt ved et frygteligt Blodbad paa de tatariske Indbyggere, inddrog fremdeles Steppen mellem Rusland og Dniester, hvor endnu blot Fæstningen Otsakow levnedes Tyrkerne, og lod sig udnevne til Statholder over den nye Provinds Taurien. Ogsaa Prinds Heraklius afaabt sit Rige Georgien ved Kaukasusbjergene til Russerne (1785). I Aaret 1787 foretog Katharina sig en Reise til sine nye Besiddelser, indbuddt af Potemkin navnlig til at besee den nyopbyggede Stad Cherson, den tilkommende Krigshavn ved Dniepers Mundinger; den overmægtige og ødse Indling udsoldede hele sin umaadelige Pragt i Tilberedelserne til denne Reise, der paa engang skulde smigre Keiserinden og ved kunske Stukkelser give hende store Forestillinger om de Forbedringer i Kultur, Agerdyrling, Bebyggelse og Industri, som Potemkin havde fremfaldt. I Cherson traf Katharina efter Bestemmelsen sammen med den tydste Keiser Joseph den 2den, der i sine Planer til Udvidelse af de ungariske Lande paa Tyrkernes Bekostning var enig med Katharina. Da baade Østerrig og Rusland foretog store Rustninger, troede Tyrkerne om sider at burde møde den truende Fare ved en Krigsklæring mod Rusland (1787). Den blev med Beredvillighed besvaret af Østerrig og Rusland. Joseph den 2den stillede sig selv i Spidsen for den østerrigske Hær, der i en uhyre Linie var bestemt til at gaae over Donau og Sau, men en uhydig omendskjont driftig Feltherre udrettede han Intet og overgav snart Anførselen til den gamle Laudon, Syvaarets krigens Helt, hvorpaa Keiseren syg vendte tilbage til Wien, hvor han kort efter døde (1790). Potemkin havde Overbefalingen over de russiske Tropper; under ham kommanderede

Suvarov, en Mand, der efter Omstændighederne var en smidig Hofmand, en raa og grusom Russer, i lige Grad Hoffets og Soldaternes Indling og dertil en udmærket Feltherre. Potemkin indtog Otsakow (1788) efter et stort Menesestab, der frygteligt blev hevet ved Nedsfaling af Byens Indvaanere. Suvarov, der havde Overbefalingen over en forenet russisk og østerrigst Hærfædeling, slog Fjenden ved Folkschani (1789) og fort derpaa ved Rimini (1789). Potemkin erobrede Akserman og Bender, mens Laudon paa sin Side trængte seirrigt frem og erobrede Belgrad (1789). Potemkin gav med barbarisk Overmod Suvarov Befaling til at tage Ismail til enhver pris, og Befalingen blev udført efter et frygteligt Blodbad under Stormen og et endnu større paa de værgelose Indbyggere efter Stadens Indtagelse (1790).

I midlertid havde i Paris (1789) den franske Revolution begyndt sin frygtelige Udvilting, der snart skulde forandre Verdens Skikkelse og allerede nu bemægtigede sig hele Europas Opmærksomhed i Stæk og Beundring. Den svenske Konge Gustav den 3die, der vilde benytte den russisk-tyrkiske Krig til sin Fordel, havde allerede i Aaret 1788 angrebet Rusland tillands og tilvands i det Haab at gjenvinde Sverrigs gamle Besiddelser ved Østersøen, men sluttede nu, efter verlende Krigslykke, Freden til Verela (1790). Preussen og England havde allerede fra Begyndelsen af den tyrkiske Krig med flinlige Blis betragtet Østerrigs og Ruslands Fremgang; Begivenhederne i Paris paaskynbede disse Magters bevæbnede Mellemkomst, og paa Kongressen i Reichenbach twang Preussens Trusler den østerrigske Keiser Leopold den 2den til at slutte Fred med Tyrkerne i Ezistowa (1791), hvor han tilbagegav det Erobrede og kun forbeholdt Østerrig den vigtige Plads Drschowa. Truende Bevegelser i Polen rydede Ruslands Indflydelse i dette Rige og bragte i Forbindelse

med den hele Bevægelse i Europa Katharina den 2den til at sluite Fred med Tyrkerne i Jassy (1792), hvor hun lod sig nære med den Grænsebestemmelse mellem begge Riger, som Floden Dniester afgav.

Polens Patrioter havde benyttet den russiske-tyrkiske Krig og Preussens Spænding med Rusland til gennem en Rigsdag at bevirkе Antagelsen af en ny Forfatning, der skulle sikre Rigets Selvstændighed og Regjeringens Magt. I Aaret 1791 blev en Konstitution besvoren, der gjorde Polen til et arveligt Kongedømme i den habskissle Familie efter Kong Stanislaus's Død. Ved Aftaffelsen af det saakaldte liberum veto og af Retten til Konfederationer blev der sat Adelens Toileskshed Strafer, og Borgerstanden blev anerkendt i sine politiske Rettigheder. Men efter Fredsslutningen i Jassy fil Katharina No til at henvende sin udelte Opmærksomhed paa disse Køretogender, der truede Ruslands Magt i Polen med Undergang. Og Kongen af Preussen, Frederik Vilhelm den 2den, en Broderson af den store Frederik (1786—1797), havde vel lovet Polakerne sin hjælp, men opgav snart Polens Sag, da han som Ruslands Forbundskælle saae Haabet sikret om at erholde de kengelske fuldt onskede Stæder Danzig og Thorn, og da han frygtebe for et Brud med Rusland under de truende Begivenheder i Frankrig. Efter russiske Indskydelse traadte nogle Forrædere af den polske Adel, trods den Konstitution, de havde besvoret, sammen i en Konfederation i Targowic (1792) og kaldte russiske Troppe til Polen. Horgjæves strecte den polske Hær, mellem hvis fornemste Ansørere den senere saa bekjendte Thaddæus Kosciusko var, at modstaae den russiske Overmagt; snart rykkede ogsaa en preussisk Hær ind, og man udtalte den anden Sonderlommelse af Polen (1793). Preussen fil Stæderne Danzig og Thorn og den største Del af Storpolen, Rusland omkring det Halve af Lithauen. Den svage

Konge havde allerede længe været i hemmelig Forstaelse med Russerne, og en polske Rigsdag blev tvungen til at anerkjende Delingen.

Den polske Nation reiste sig allerede det følgende Aar mod den voldsomme Undertrykelse, og Kosciusko erklæredes for Polens Overgeneral og Diktator. Men en preussisk, en russisk og snart dervaa ogsaa en østrigsk Hær betraadte det til Undergangen indviede Land. Horgjæves var Kosciuskos rastlose Virksomhed og heltemodige Kampe, uagtet alle Anstrengelser trak Krigen sig efterhaanden sammen om Warschau, og Levningerne af Kosciuskos Hær blev slaget ved Maciejowitch efter en fortvilet Modstand; Kosciusko selv faldt haardt saaret i Fiendernes Hænder. Ogsaa Suvarow med sin i Tyrkerkriegen ovede Hær var faldt fra det sorte Havs Bredder; fra Galizien trængte han med sin sæbvanlige Driftighed og Udholdenhed frem mod Warschau, forenede sig med den Hær, der havde beseiret Kosciusko, stormede den befæstede Forstad Praga og lod med umenneskelig Grusomhed Indbyggerne nedslæbe. Warschau maatte nu kapitulere, og Polens Rige blev oplost, et Bytte for Nabostaterne (1795.) Rusland tog Resten af Lithauen med Volhynien og Podolien, Preussen fil Warschau og det saakaldte Ny Østpreussen, Østrig Krakau og Vestgalizien.

Katharina døde 1796 og efterlod sin Søn Paul den 1ste Peter den Stores Arv, som hun havde udvidet og besæt.

Tydsland 1779—1791.

Den nyere Philosophi med sin Lære om den menneskelige Fornufts Ret og Grænser, om alle Menneskers Lighed og Menneskehedens Rettigheder saavel i Almindelighed som ligeoversfor Regjeringerne og de begunktigede Klasser aabnede sig fra England og Frankrig en Vej til Tydsland, hvor de samme nedtrykkende politiske Forhold, den samme

Sædernes Fordærvelse ved Hofferne og i de højere Kredse gjorde Folkene tilbørlige til at lyte til den nye Keres Røst. I Theologien kæmpede Rationalister (Fritenkere) med de Orthodoxe (Retroende), og isærdeleshed udmerkede Lessing sig som Oplysningens Forkæmper mod al gammel Overtro i Videnskab, Kunst og Religion. En Række af Philosopher (Kant, Fichte, Schelling, Hegel) gjorde den menneskelige Tænkning og Bevidsthed til Gjenstand for deres mægtige Systemer, der greb ind i hele Europas videnstabelige Liv. Men i Tyksland havde Almuen mindre Dannelsel end i Frankrig; den tydste Nationalcharakter er mere tilbørlig til spekulativ Tænkning eller til den soærmerisse Følelse end til en livlig politisk Virksomhed, der gennem Presen kan indvirke paa Folket, og saaledes blev den nyere Philosophi kun en Gjenstand for den videnstabelige Virksomhed eller afspejlede sig i Digtekunsten (Wieland, Schiller, Goethe); de Forbedringer i Statsforholdene, som Eidsens Dannelsel fravæde og ventede, udeblev dersor i Tyksland eller fremgik som overiske, umodne Forsøg fra enkelte Regjeringer og fandt ikke finde nogen Understøttelse hos Folket.

a. Joseph den 2den af Østerrig, der havde modtaget den tydste Keiserkrone efter sin Fader Franz den 1ste (1765), var senere sin Moder Maria Theresias Medregent og arvede efter hendes Død Huset Habsburg-Lothringens store, adspredte og forstjellige Besiddelser (1780). Han begyndte sin Eneregjering med at erklære: at han i Tillid til Bevidstheden om sin gode Hensigt, uden Hensyn til Hordomme og Forrettheder hos de enkelte Folkeslag og Stammer i hans Rige, kun vilde have Statens fælles Vel for sine.

I Overensstemmelse med denne Erklæring indførte Joseph den 2den Religionsfrihed, idet han gav Protestantier lige Ret med Katholiker; han opnævde en stor Del

af Klosterne uden at lade sig bevæge ved Pavens Besøg i Wien; han opnævde Bøndernes Livsengelskab og stræbte at fremme almindelig Welfare blandt Landbefolkingen; han opnævde den bestaaende Forfatning i sine belgiske Lande og vilde samle alle disse Provindser under en fælles Forfatning. Tælgen var, at de belgiske Provindser erklærede sig for uafhængige (1790). Han vilde ikke lade sig trone til Ungarns Konge i Pressburg efter gammel Stik, men lod den hellige Krone bringe til Wien; dette tilligemed hans øvrige Reformer i det af Ødeien regjerede Land fremkalde truende Bevægelser af det ungariske Folk. Hans Bestrebelser for at tilbytte sig Baieren stillede i Tyksland Fyrsteforbundet imod ham (1785) under Frederik den 2dens Ledelse (Pag. 152). Idet han saaledes vilaarligt efter sine tydste Anstuelser om Rigets Enhed stræbte at sætte sine Forbedringer igennem uden at spørge Folket tilraads, stodte han overalt paa Modstand dels af de begunstigede Klassers Egennyte dels af Follets Fordomme; og hans Regjering udartede til en tyrannisk Villærighed, uden at han derved kom sit Maal nærmere.

I Joseph den 2dens udenlandste Politik fremtraadte den samme utaalmelige Overiselse som i de indenlandstke Anliggender og med lignende Folger. Skinsyg paa Hollands Handelsmagt opnævde han Varieretractaten (Pag. 107) og angreb de hollandske Tropper; for at høje Antwerpens Handel til den gamle Storhed ligeoverfor Amsterdam fordroede han Scheldefoden aabnet, Alt tværtimod Utrecht-Fredens Bestemmelser. Frankrig blandede sig i Sagen: Hollænderne trak vel deres Besætninger tilbage fra de belgiske Festninger, men Scheldefoden forblev lukket. Keiserens Udvælsesplaner mod Tyrkiet (Pag. 170) havde ingen fremgang; syg af Overanstrengelse og Mismod vendte Keiseren fra Hæren tilbage til sin Hovedstad, hvor han kort derpaa døde (1790). Hans Broder Leopold den 2den (1790—

1792), Storhertug af Toscana, blev valgt til tydste Keiser og overtog den urolige Arv; Bevægelsen i Frankrig foranledigede Preussen til paa Kongressen i Reichenbach (1790) at paastynde Freden med Tyrkerne, som Leo p o l d a fsluttede i Ezistowa (1791), for i Forening med Preussen at vende sine Baaben mod de franske Demokrater, der truede Konger, Adel og Præster med Undergang.

b. Preussen 1786—1791. Frederik Vilhem den 2de (1786—1797), en Broderen af den store Frederik, en tidlig fordærvet, udsværende Mand, var uden Kraft til at arbeide og herske i sin Følgelopers Land, end sige til at gjenindføre de Forbedringer i Statsstyrelsen, som den forældede Tilsland gjorde nødvendige. Ganske afhængig af sine Omgivelser troede han paa sin Minister Wöllners Forskrift, at strænge Politisforanstaltninger kunde gjenindføre den gamle Tro paa Kirkelørens og Kongedommets Ufeilbarhed; han udgav derfor et „Religious edikt“, som under haarde Straffe forbod enhver Afsigelse fra det herstende Lærebegreb; denne Orthodoxiens formennelige Seir over Fritænkeriet blev sikret ved en haard Censur over Pressen. Forholdene i Nabostaten Holland foranledigede en Indblanding af den preussiske Regering til Fordel for Huset Oraniens Magt. I Nederlandene vedblev nemlig de ældre Stridigheder mellem det oraniske Parti (det monarchiske Parti) og Patrioterne (Republikanerne). Arvestatholberen Vilhelm den 5te, en Son af Vilhelm den 4de (p. 140) havde næsten hele sin Regering (fra 1751) staet under Formynderstab af Hertug Ludvig Ernst af Brunsvig, med hvis vilkaarlige og uforståelige Regering Patrioterne vare høist utilfredse. De uheldige Bestemmelser i Freden til Versailles (1783 Pag. 161) forsøgte Misfornuftelsen, og Folks Had twang Hertugen af Brunsvig til at nedlegge sine Embeder og forlade Landet. Da en Opstand af Patrioterne paa flere

Steder var udbrudt, og da Patrioterne havde faaet Overvægten i Generalstaterne og forelskigt ophevet Arvestatholberens Værdighed, greb den preussiske Regering den Anledning, som personlige Førermelser mod Arvestatholberinden, den preussiske Konges Søster, frembød, til at lade Hertug Karl af Brunsvig besætte Nederlandene med Baabenmagt, gjenindføre det oraniske Parties Overvægt og indsette Arvestatholberen i hans forrige Rettigheder (1787). Dette tilsyneladende politiske Held forsøgede imidlertid Hollands Misstemning til en Grad, der snart skulle blive Preussen farlig. Preussen vedligeholdt isvrigt efter Frederik den Stores Plan det Ligevægtsystem i Tyskland, der skulle forhindre Østrigs Overvægt. Føringerne paa Kongressen i Reichenbach (1790) til Fordel for det tyrkiske Riges Helhed blev derfor understøttede ved betydelige Rustninger og havde Freden i Ezistowa (1791) tilfølge. De foruroligende Bevægelser i Frankrig forenede derpaa begge de tydste Hovedmagter til et Forbund mod Kongemagtens Fjender i Frankrig.

Portugal 1640—1777.

Portugal løsrev sig fra Spanien ved en Opstand (1640), der enstemmigt billigesedes af det portugisiske Folk. Man valgte til Konge den rige Johan d. 4de af Braganza (1640—1656). Spaniens fortrykte Stilling i udvores og indvores henseende tillod ikke den spanske Regering at gjøre noget kraftigt Forsøg paa Tilbageerobringen af Portugal.

Johans Son Alfons d. 6te (1656—1668), en forstandssvag og udsværende Konge, stod ganske under sin Broder Peters Herredømme; Peter fjernede om sider sin Broder aldeles fra Regeringen (1668), som han selv overtog, men lod sig først efter Broderens Død (1683) kalde Konge (Peter d. 2de 1683—1705).

Nagtet Portugal siden Uafhængighedsföreringen var i Krigstilstand mod Spanien, vedblev dog Kolonialkrigen mod Nederlandene, der ikke vilde opgive denne for deres Handelsmagt saa fordelagtige Kamp. Først 1661 blev Freden sluttet,

da Portugiserne i Østindien vare indstrænede til Besiddelsen af Goa og Diu. Efter offisielle seirige Slag endte Portugal sin Krig mod Spanien 1668 i Freden til Lissabon, hvor det portugisiske Riges Uafhængighed blev anerkjendt.

Imidlertid vorede Adelens og Geistlighedens Magt liggeoversor de svage Konger; Landets Industri og Handel tabte sig; Folks Overtro, Uvidenhed og Fattigdom tiltog. Under Peter d. 2dens Son Johan den 5te (1706—1750), der uden betydelig Fordel i engelsk Interesse deltog i de Allieredes Kamp mod Frankrig og i Freden til Utrecht (1713), næærede Geistlighedens Magt sin høieste Spids; Kongen lød sig styre af uvivende og overtrofste Munke, byggede Kirker og Kloster og modtog af Paven det hædrende Tilmavn: "den allertrofste Konge."

Under de kraftløse Regenter af Huset Braganza gik Portugal sit fuldkomne Forfald imøde: Geistlighedens og Adelens Herredomme i Forbindelse med Folks Overtro og Uvidenhed hvilede tungt paa Landet; Handel, Skibsfart, Industri standede, Kolonierne tabtes, og Riget kom som Handelsstat i fuldkommen Afhængighed af England. Et Forsøg paa at gjennemføre rafle Forbedringer frembed Joseph Emanuel's Regering (1750—1777), men disse Forsøg mislykkedes, som lignende samtidige i de øvrige Lande; thi Fordervelsen var for stor, til at en gjennemgribende Reform funde udgaae fra oven. Pombal, Joseph Emanuel's højbetroede Minister, Portugals Enehærster under hele Kongens Regering, var den Mand, der forsøgte at reformere Portugal efter den nye Oplysnings Grundsetninger. Han var den, der gif foran de bourboniske Stater med det Eksempl at knuse Præstherredommets ved Jesuiternes Fordrivelse. Den rige og mægtige Orden havde ved Missioneret sifset et Rige i Paraguay, hvorfra den forte Indianerne til Kamp mod Portugals Kolonier i Amerika; den væbnede Adelen til et Mordforsøg mod Kongen og reiste Folket til Opstand og Urolighed, da et frygteligt Jordskælv havde ødelagt Lissabon (1755); Pombal lod Ordenens Medlemmer gribe og tilføs føre til Kirkestaten (1759). Med samme Haardhed kuede han Adelens Modstand og sagte derhos ved en Række af Foranstaltninger at fremme Agerdyrkning, Industri og Handel; ved Siden heraf fremmede han Oplysning i det Hele, navnlig Opdragelsesvæsenet. Kolonialkrigen (1756—1763) væbnede Portugal som Englands Forbundsstælle mod Spanien, og Pombal indførte ved Hjælp af den tydste Greve af Schaumburg gjennemgribende Forbedringer ved Krigsvæsenet. Da Joseph Emanuel døde (1777), kom Negeringen til hans svage og overtrofste Datter Maria († 1816); Pombal blev styrket, og Alt faldt igjen i den forrige Tilstand af Overtro og Adelsmagt.

bon (1755); Pombal lod Ordenens Medlemmer gribe og tilføs føre til Kirkestaten (1759). Med samme Haardhed kuede han Adelens Modstand og sagte derhos ved en Række af Foranstaltninger at fremme Agerdyrkning, Industri og Handel; ved Siden heraf fremmede han Oplysning i det Hele, navnlig Opdragelsesvæsenet. Kolonialkrigen (1756—1763) væbnede Portugal som Englands Forbundsstælle mod Spanien, og Pombal indførte ved Hjælp af den tydste Greve af Schaumburg gjennemgribende Forbedringer ved Krigsvæsenet. Da Joseph Emanuel døde (1777), kom Negeringen til hans svage og overtrofste Datter Maria († 1816); Pombal blev styrket, og Alt faldt igjen i den forrige Tilstand af Overtro og Adelsmagt.

Spanien 1759—1788.

Don Carlos, som hans Moder Elisabeth af Parma havde staffet Neapels Trone (1735, Pag. 134), overlod 1759 Neapel til sin mindreårige Son Ferdinand den 4de for selv at modtage Spaniens Krone som Karl den 3de (1759—1788). Under lignende Forhold, som Pombal, arbeidede under ham Aranda for det spanske Folks Oplysning, for Handel og Industri; ogsaa fra Spanien blev Jesuiterne forbrevne, og tydste Kolonister blevé inkalde for at opdyrk de øde Strekninger i Sierra Morena. Men ogsaa her var det umuligt for Regeringen at bekæmpe Folks Overtro og Geistlighedens Modstand: Aranda maaatte i Slutningen af Karl den 3des Regering forlade Spanien.

Norden fra 1720—1792.

a. Sverrig. Karl den 11tes Kunstgreb og Politik og Karl den 12tes Militærherredomme havde for en Tid nedtrykket Adelsvælden i Sverrig. Men efter Karl den 12tes Død (1718) tillegnede Stoen-

verne med Rigsgaadet i Spidsen sig attor Valgretten til Kronen, som Karl den 12tes Søster Ulrikka Eleonora fun modtog imod den Indrommelse at gjengive Stænderne deres tidligere Magtfuldkommenhed. Fra den Tid udviste sig Adelens Herredommme i Sverrig til en Overmagt, der fordunslede Kronens; Borgernes og Bondernes Rettigheder blev traadte under Fodder, og Rigsdagene fremboed fun Skuet af aristokratiske Partiers Kampe om Overmagten.

Allerede i Aaret 1720 overgav Ulrikka Eleonora med Stændernes Samtykke Regjeringen til sin Mand Frederik af Hessen (1720—1751). Kongen viste en redelig Billie og forsøgte navnlig ved Øphjælpning af Handel og Industri at hæve Borgere og Bonder ud af deres politiske Vanmagt, men Adelens Balde var ham overalt tilshinder. Kongen af Sverrig formaaede Intet imod Rigsgaadet og fun Lidet i Korbindelse med det. Den bestikkelige Adel stod i to Hovedpartier imod hinanden: „Hattene“, der havde folgt sig til Frankrig, og „Huerne“, der stode i Ruslands Söld. „Hattene“ beholdt i lang Lid Overvægten, og Sverrig erklarede Rusland Krig (1741); thi det var Kardinal Fleury magtpaalliggende at forhindre Rusland fra at bringe Maria Theresia Hjælp i den østerrigiske Arvefølgekrig (Pag. 164). Krigens var uheldig; Freden til Åbo (1743) gjen-gav vel Sverrig den største Del af Finland, som Russerne havde erobret, men paatvang Landet i russisk Interesse en Kronfolger i den holstiengottorpse Prinds Adolf Frederik. Efter Adolf Frederiks Kronbestigelse (1751—1771) vedblev Adelen, navnlig de herstende „Hatten“, at træffe nye Foranstaltninger til Kronens Indstærrning; forgjæves forsøgte „Huerne“ ved en Sammensværgelse, hvori Kongen var Medvieder, at styre Modpartiet: „Hattene“ beholdte deres Overmagt og befæstede den ved at henrette Møvpars-

tiets Førere. Atter blev derfor Sverrig i fransk Interesse inddraget i Krig, men Rigets lidet hæderfulde Deltagelse i den store Kamp mod Frederik den 2den rystede „Hattenes“ Magt, og Freden i Hamburg (1762, Pag. 150) medførte deres Fal, hvilket dog ikke havde anden Folge end at stille „Huernes“ ligesaar upatriotiske Adelsparti i deres Sted. Da Kongen paa sin ældste Son Gustavs Tilskyn-delse omsider forlyndte sin Beslutning at nedlägge Regjeringen, dersom man ikke sammenkaldte en overordentlig Rigsdag (1768), stod Rigsgaadet Bare for at miste den udøvende Magt; og en Rigsdag af 1769 bevægede Kongen til igjen at overtage Regjeringen, imod at Kronen fik de Rettigheder tilbage, der vare den astvungne i de sidste Tider. Adolf Frederik overlevede ikke længe denne Rigsdag († 1771).

Hans Son Gustav den 3de (1771—1792) havde af Naturen glimrende Anlæg; han besad mangeSidige omend-sjont overfladiske Kundskaber i Sprog og Videnskaber, var velbekendt med sin Tids franske Literatur og Dannelsse, men ogsaa en Beundrer og Esterligner af den elegante og ødle Pragt, hvormed Hoffet i Paris foregik Europa; hans flydende Beltalenhed, hans smidige Venlighed i Omgang var velfisket til at erhverve ham Folkegunst, og han var den svenske Al-mues Indling alene af den Grund, at han efter Karl den 12te var den første Konge, der var født i Landet. Han modtog i Paris Esterretningen om sin Faders Død og aflagde strax den forelsbige Ed paa det svenske Riges Forfatning, som det allerede længe havde været hans Uttraa at omstyrt og forvandle til et absolut Monarchi. Med disse Hen-sigter vendte han tilbage til Sverrig, vel forsynet med Penge af det franske Hof, der ansaae det for politisk vigtigt at drage Sverrig ind i de vindstrænede Magters Krebs. Han frem-kaldte ved sine Hjælpere en Opstand i det sydlige Sverrig for at faae Veilighed til at samle Tropper til at holde Rig-

dagen i Ave. Kongen forelagde da Rigsbagen i Stockholm (1772) et Udkast til en ny Forfatning, som den var nødt til at antage, stremmet ligesaa meget ved det stockholmske Borgerstabs Holdning som ved Kongens Troppesamlinger. Den lovgivende Magt blev delt mellem Stænderne og Kronen; Kongen havde den udsvenende Magt og vindskrænket Rest til Embedsbesættelser. Rigsaadet blev forandret til et kongeligt Raad. Til at begynde en Angrebskrig behovede Kongen Stændernes Samtykke. Fra dette Dato var den heire svenska Adel Kongens personlige Fjende, men han folte sig stærk ved Almuenes Hengivenhed, og Kongen træf mange Foranstaltninger til at fremme Kultur, Industri og Handel, især under den nordamerikanske Frihedskrig, da den høvdede Neutralitets Forbund (1780, Pag. 160), som Sverrig tiltraabte, sikrede de neutrale Magters Skibsfart under den almindelige europæiske Bevægelse. Men pragtsyg, som Gustav var, handlede han kun lidet sparsomt med Statens Penge og forbrugte til Fester og Forlystelser store Summer, der maatte erstattes ved trykende Paalæg.

Da Rusland var bestjærtet med Tyrkerkrigen paa sine sydlige Grænser (1788), troede Gustav, at Tiden var kommen til at udvide Sverrig til dets gamle Grænser ved Østersøen; thi hans ergerrige Sjæl varstede ligesaa meget efter Krigshæder som efter politisk Magt. Han rustede sig stærkt tillands og tilbands for at angribe det russiske Finland, Kronstadt og Petersborg, men da den svenske Hær trængte frem i Finland, og Hlaaden allerede havde kæmpet i den finne Bugt (Slag ved Hogland 1788), brod Adelens Harme los, og Hærens Fremrykken blev standset, da de svenske Officerer nægtede Kongen Lydighed, fordi han imod Forfatningen havde begyndt en Angrebskrig uden Stændernes Samtykke. Adelens Opstand blev understøttet ved et Angreb af de Danske (1788), der dog blev standset ved Englands og Preussens truende

Mægling. Gustav forlod i Bredde Hæren i Finland og henvendte sig med sin indtrængende Beltalenhed til Folket, navnlig til Beboerne af Dalekarlien. Saaledes saae han sig snart i stand til at byde sine Modstandere Spidsen og satte paa Rigsbagen 1789 "Sikkerhedsaltet" igjennem, der tildelede Kongen den vindskrænkede Magt. Krigen blev fortsat med vekslende Lykke; den svenske Skærslaade blev slaget tot udenfor Kronstadt, og Hovedstaaden indesluttet i Viborgbugten, hvorfra den kun undslap med et stort Tab (1790); dog vandt Gustav senere et betydeligt Søslag i Svensksund mellem Frederikshamn og Lovisa. Imidlertid havde Bevægelerne i Frankrig draget hele Europas Opmærksamhed paa sig, og den russiske-svenske Krig endtes ved Freden i Verela (1790). Sverrigs Finantsstilstand var daarlig, og Landet trængte frem for Alt til Ro for at udville Bestand og Kraft under sin nye Forfatning. Men ledet af sit romantiske Sind og af Vensteb for den franske Konge Ludvig den 16de besluttede Gustav at stille sig personligt i Spidsen for en almindelig europæisk Krig imod Kongemagtens Fjender i Paris; da gjorde en Sammensværgelse af Adelen Ende paa hans Liv. Han blev paa en Masserade dodeligt saaret ved et Pistolskud af en vis Ankarström, der, selv personlig fornærmet af Regjeringen, havde gjort sig til et Redstab for Adelens almindelige Had. De faa Dage, Kongen endnu levede, anvendte han til at ordne Formynderskabet for sin mindreårige Søn Gustav den 4de Adolf (1792—1809).

b. Danmark 1730—1788. Under Frederik den 4de havde Danmark været hjemført af mange Ulykker, en ødeleggende Pest i Forbindelse med langvarige og haarde Krigs. Desvagter havde den floge og sparsomme Konge fundet Midler til for en Del at helbrede Landets dybe Saar, og Foranstaltninger bleve trufne til Forbedringen af Almue-

undervisningen. Derimod gav Frederik den 4des Forordning angaaende en forandret Udstyrning af Landmilitisen (1702) Anledning til at paalegge den Bondesøde den Forpligtelse at tage fast Dphold paa sin Hjemstavn et bestemt Antal Aar, og dette „Stavnsbaand“ blev en stark Hindring for Bondens frie Anvendelse af sin Arbeitskraft og blev snart ved Herremændenes grusomme Vilkaarlighed mod den stavnsbundne Karl til et utsædlig Slaveri. Frederik efterlod Riget nogenlunde gjeldsrit til sin Søn Christian den 6te (1730—1746). Det Haab, som Borger- og Bondestanden havde næret om Bestyrtelse af de souveraine Konger imod Adelens Vælde, var allerede tidligere blevet støttet, men gik under Christian den 6te aldeles tilgrunde. Thi vel var Regeringen Omsorg for Handelens Udvilelse, for at fremme Fabriker og Manufakturer, for Erhvervelsen af Kolonier; men Frugten af disse Bestrebelsler led under det indre Tryk, der hvilede paa Landet. Kongen og hans pragtsyge tydse Dronning Sophia Magdalena omgave sig med en Sværme af tydse Adelsmænd, der med en utrolig Ødselhed og Eggegyldighed fortærede det frugtbare Lands Indtegter, bedækkede det med Pragtbrygninger og Slotte og betyngede Riget med Gjeld, medens den danske Nationalfølelse paa enhver Maade frænkedes af det tydstatende Hof, navnlig af Dronningen og hendes Omgivelser. Bondernes Tilstand forværredes; thi Stavnsbaendet blev udvidet til en Grad, der gjorde dets Tryk ødelæggende for Almiens Velstand, da den Bondesøde fra Barndommen til Alderdommens Begyndelse blev bunden til sin Hjemstavn. Den hele Tilstand blev end mere utsædlig ved den vilkaarlige Embedsbesættelse; det var ikke usædvanligt, at høistaaende Mænds Ejendre besordredes endogsaa til saadanne Embeder, der gjorde Fordring paa mere end almindelig Dannelse. I kirkelig Henseende blevе afstillinge hensigtsmæssige Forbedringer ind-

førte; saaledes blev Konfirmationen paabudt ved Lov (1736); men Modsetningen imod den orthodore Fastholden ved Statskirkenes Lære fremtraadte som pietistisk Sværmeri; et sorgeligt og stille Bæsen, der skulle være et Tegn paa Sindets Fromhed, hørte til Toneen ved Hoffet og snart ogsaa mellem Folket; men den ydre Strænghed i Sæder tjente ofte som et Skjul for Lasten og udartede til et skinhelligt Hykleri. Pressen var lænkebunden ved Magthavernes Vilkaarlighed og udtalte sig kun med slavisk Underdanighed om de bestaaende Forhold, og da Skriftsproget mest var Tydsk eller Latin, forblev den uden synderlig Indflydelse paa Folnets Dannelse, naar man undtager enkelte religiose og populære Skrifter, navnlig af Erik Pontoppidan. Dog modtog Christian den 6tes Eidsalder i Arv fra den foregaende en udmærket Skribent, Ludvig Holberg († 1754), der med en skarp Forstand og en sund Sands for det Sædelige og Nyttige i den Grad havde det folkelige og lunsfulde Foredrag i sin Magt, at ikke blot hans Komedier og satiriske Romaner, men ogsaa hans historiske Værker og Afhandlinger blev en yndet Folkelæsning, der havde en betydelig Indflydelse paa Udvilingen af den danske Folkeharter med dens Fortrin og Mangler.

Frederik den 5te (1746—1766) vandt personlig Folnets Kærlighed ved sit blide og venlige Bæsen; den alvorlige og pietistiske Tone ved Hoffet forsvandt; Komedier og Forlystelser kom igjen igang, men Bestyrelsen vedblev at lide af de samme Svagheder og Fejl som under hans Faders Regering. Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde den vigtigste Del i de Forbedringer, man iværksatte: Manufakturerne hævedes ved store Pengetifikat fra Staten til et kunstigt Liv; uagtet Regeringens Forsøg paa med store Udgifter at udvide Kolonialhandelen ofte mislykkes, blomstrede dog Fragthandelen, begunstiget ved Danmarks neutrale

Stilling i den fransk-engelske Kolonialkrig, men Bondestandsens tilstand forværredes, da Stavnsbaandet blev strammet endnu fastere. Financerne led under Høffets Udselhed og under Mangel paa Fasthed og Klærhed i Bestyrelsen, og Gjeldsen forsøges endvidere ved den bevæbnede Stilling og de store Udrustninger, der varer nødvendige saavel paa Grund af Europa's almindelige Krigstilstand (1756—1763), som formedelst Spændingen med den russiske Keiser Peter den 3de. Denne holsten-gottorpse Prinds, en Son af Hertug Karl Frederik, der mistede sine slesvigiske Besiddelser i den nordiske Krig (Pag. 119), truede nemlig med at tage de tabte Lande tilbage med Magt; dog hindrede hans pludselige Død Sammenstødet af de fiendtlige Hære, der alle rede stod ligeoverfor hinanden. I Begyndelsen af Christian den 7des Regering (1766—1808) blev denne Anledning til Strid med Rusland hævet ved Afslutningen af et Mageslæste, der forhandledes af Bernstorff (1767, endelig beskæftet 1773). Rusland aftod til Danmark sine Forderinger paa den hertugelige Deel af Slesvig og det hertugelige Holsten imod at modtage som Erstatning Oldenborg og Delmenhorst, hvilke Lande et hundrede Aar tidligere var tilfaldne den danske Konge som Arv.

Christian den 7de (1766—1808) var ikke uden naturlige Anlæg, og hans vittige og aandrige Væsen blev rost ved inden- og udenlandst Hoffer, men han var uden Arbeitskraft og Arbeitsdygtighed; forlystelsessyg og udsvævende overlod han Regeringen til de Ministre, tilfældet førte ham ihænde. Den 19aarige Konge foretog i Begyndelsen af sin Regering en Udenlandsreise; Omkostningerne, der blev dækede ved en almindelig Stat, vare uhyre; Guldet blev i bogstavelig Forstand udstrøet af den unge Konge og af hans tankeløse, udsvævende Folge; da Kongen kom tilbage, havde han mistet den sidste Rest af Sundhed paa Sjæl og Legeme.

Paa Reisen havde han lært at kjende Johan Friedrich Struensee, der blev ansat hos ham som Læge. Den efter Tidens Maade dannede Mand, der var udrustet med fæstelige Talenter og et behageligt Ydre, vandt i hoi Grad Kongens Gunst; hans Vigegyldighed for Religion og Sædelighed passede til Høffets Tone, hans dristige Væsen og høje Planer afgang Kongen en uviskaalig Eresfrygt. Efter sin Tilbagelomst vedblev han at være om Kongens Person og beverstede ham snart ganste tildels ved Hjælp af Enevold Brandt, der senere tilligemed Struensee blev opnøjet i Grevestanden og var sin Velhunders lydige Redstab. Ogsaa hos den unge og smukke Dronning Caroline Mathilde, Georg den 3dies Søster, vandt han en stor, for Mange mistænklig, Indflydelse. Det lykkedes derpaa Struensee at fjerne den gamle Bernstorff, der stod hans Planer i vejen; det hele Geheimeraad blev styrket, og Struensee optraadte som Kongens og Dronningens Undling næsten med enevældig Magt; thi hans Kabinetsordrer ful Gyldighed uden at være Regeringskollegierne forelagte (1770—1772). Struensees Bestyrelse betegnedes af en Mengde voldsomme Forandringer med Finantsvæsenet, med Kollegialbestyrelsen, med Kirkevæsenet, med Domstolene, med Politivæsenet; Tryllefrihed blev indført, en Forbedring af Landboforholdene og en Reform af Universitetet blev begyndt. Men Struensees Forandringer, der for første Delen kunne ansees som Forbedringer af det Bestaaende, stodde paa den samme Modstand, der styrte hans samtidige Landsfæller i mange andre Riger. Hans voldsomme Forandringer sagde ikke nogen Støtte i Folgets Ønsker og Billie; tværtimod stodde han det danske Folk fra sig ved sin Lydshed og sin hovmodige Foragt for det danske Sprog og den danske Kultur; saaledes blev hans Fjender ved Høffet, i Embedstanden og i Geistligheden hørte med

Velvillie, naar de fremstillede ham som Kongens og Folgets Tyran, som Usædelighedens Befordrer, som Religionens Fjende. En Sammensværgelse dannede sig imod ham ved Høfset; de fornemste Deltagere vare Frederik den 5te's Enke Julianne Maria og hendes Son Arveprinds Frederik; Hofmænd og fornærmede Adelsmænd vare de villige Redslaber. Forsynet med en af Kongen undertegnet Arrestbefaling fængslede man ved Mættetid Struensee, Brandt og deres vigtigste tilhængere (1772). Struensee og Brandt blev domte fra Livet af en Kommission og henrettede. Dronning Caroline Mathilde blev forvist og døde i Celle i Hannover faa År efter.

I den nye Regering vandt Ove Guldberg snart den største Indflydelse (1772—1784), ved Siden af Andreas Peter Bernstorff, den ældre Bernstorffs Broderson, som man sindkalde for at stille ham i Spidsen for de udenlandsk Anliggender, som han bestyrede med Klogstab og Kraft (1773—1780); det var ham, der til stor Gavn for Handelen lød Danmark tiltræde den bevirnede Neutralitet (1780). Det guldbergske Ministerium forandrede for første Delen Struensees Indretninger; Trykkesfriheden opnåedes, Landbosagen stilledes i Vero, og Finantsnorden steg ved ufløje Foranstaltninger trods Handelens Liv. Men Ministeriet, paavirket mest af Guldberg selv, der var en videnstabelig dannet Mand, erhvervede sig Fortjenester ved Agtelse for det danske Sprog og den danske Nationalitet; Indsødsretten udlom (1776) og fastsatte som Lov, at kun Indsøgte, eller de, der var lige berettigede med Indsøgte, skulde ansættes i Statens Embeder.

Da Kronprinsen Frederik (den 6te) 16 Åar gammel var blevet konfirmeret, dannede sig under hans Skold en Høfforbindelse mod det guldbergske Ministerium, der blev fjernet ved en Kabinetsordre (1784). Kronprinsen trædte

derpaa i Spidsen for Statsbestyrelsen; han var haardt opdragen og uden Dannelse, men han havde en god naturlig Forstand, et venligt og folkeligt Væsen og et for sit hele Folks Lykke følende Hjerte. A. P. Bernstorff, der havde nedlagt sin Post i de sidste Åar af det guldbergske Ministerium, kom atter i Spidsen for de udenlandsk Anliggender (1784—1797), som han bestyrede med sin gamle Klogstab, og et heldigt gjennemført Neutralitetsystem under Europas Bevægelser bragte Danmarks Handel i overordentligt Opsving. Store Fortjenester erhvervede Bernstorff sig ogsaa af Landbosorholdene, for hvilc friere Udvikling han arbeidede virksomt tilligemed Ditlev Reventlow og Christian Colbjørnsen med kraftig Bisstand af den unge for Bondens Raar varmtslende Kronprinds. Trods de begunstigede Klassers haardnakke Modstand blev Stavnsbaandet løst ved Forordningen af 20de Juni 1788.

---

70 - 24
11 - 102
12 - 132
171 56

Tredie Periode.

1789—1815.

Den franske Revolutions Udbud og Fortsættelse.

Udvig den 16de, den tyveårige Arving til Bourbonsernes faldefærdige Magt, besteg sine Fædres Trone 1774. Hans Charakter var uden Kraft og Bestemthed, hans Opdragelse forsømt, men han solgte varmt for sit Folks Wel og havde den oprigtige Willie at træffe saadanne Foranbringer i Statsstyrelsen, at Follets Tilstand kunde forbedres; thi han var til dels enig med de franske Philosopher i deres Betragtning af Statens ulykkelige Tilstand, men delte ikke deres spottende Foragt for Religion og Sædelighed. Han var gift med Maria Antoinette, den livlige og hørstesyge Datter af Maria Theresia, og foiede sig i alle Henseender efter sin aandriga Kone, hvem Folket snart begyndte at tillægge en større Indflydelse, end man troede det tilraadeligt at indromme Østerrigerinden. At løse Finantsernes Nød var den nærmeste Opgave, og Kongen valgte i Overensstemmelse med den offentlige Mening Turgot til Finantsminister, en kraftig og retskløff Mand, men de Forbedringer, som Turgot tilstigtede, strandede paa Adelens, Parlamenternes og især paa Geistligedens Bægring ved at bidrage til at løfte Statens Byrder. I hans Sted traadte Necker som Finantsernes Bestyrer; denne Banquier fra Genf havde Indsigt i sit Tag, var spar-

som og redelig og blev deraf Follets Yndling; men hans Kræfter vare ikke den Byrde vorne, han havde paataget sig at løste. Han støffede for Dieblifiket de uhyre Summer til veie, der medgik til den amerikanske Krig; men hans Spar-somheds-System mishagede Hoffet, hans Udkast til en Besatning de privilegerede Stender; Parlamenternes Modstand nødte ham til at tage sin Afsked (1781). Da senere Calonne kom i Spidsen for Finantserne, fortsatte han den gamle Ødselshed og blev derved Hoffets Yndling; for at fåae Midler ihænde til at dække Udgifterne maatte han foreslae Kongen at sammenkalde Notablerne, en Forsamling, der fortrinsvis var sammensat af den høje Adel og Geistlighed. Notablerne traadte sammen 1787, men høisi utilfredse med Calonnes Plan og Fremgangsmaade satte de hans Afskedigelse igjennem, og Brienne, Erkebiskop af Toulouse, hans ivrigste Modstander i Notablernes Forsamling, intog hans Plads; dog vedvarede Parlamenternes Modstand, og den udsævende ørgjerrige Philip af Orleans traadte op som Hoffets højestige Modstander. For at tilintetgjøre Parlamenteerne lød Brienne Kongen udstedte en Lov, hvorefter Skatbevillingsretten blev nedlagt i et Raad (cour plnière), hvil Medlemmer Kongen selv skulle udvælge (1788). Den almindelige Modstand og Utilfredshed, der høisi uttalte sig saavel i Paris som i Provindserne, gjorde det nödvendigt at lave Sammenkaldelsen af Rigssætsterne og at laade Necker tilbage til Finantsbestyrelsen. Angaaende Forholdet af den tredie Stand's Medlemstal i Rigssætsterne fandt høeftige Forhandlinger Sted mellem Partierne; den talentfulde Abbed Sieyes, en af de første Geistlige, der af gjort traadte over paa Folkets Side, udgav et lille Skrift, der med sine kraftige Tanker og sit veltalende Foredrag blev en Yndlingslæsning; han fremsatte der de Spørgsmaal og Svar: „Hvad er den tredie Stand?“ — „Intet!“ — „Hvad

ber den være?“ — „Alt!“ — Kongen, der igjen havde Necker i sit Raad, afgjorde til Folkets Tilfredshed Sagen derhen, at den tredie Stand skalde udgjøre Halvdelen af Forsamlingen.

Den konstituerende Forsamling (5te Mai 1789 til 30te Septbr. 1791).

Nationalforsamlingen aabnedes den 5te Mai 1789. Adelen og Geistligheden vilde strax sikre sig Overvægten ved at vægre sig for at træde sammen med Borgerstanden til fælles Raadsdragning og Udgørelse; thi ved en Stemmegivning efter de adførte Stænder maatte de to privilegerede Stænder nødvendigvis beholde Overhaand over den tredie. Men i Spidsen for Borgerstanden stod den skarpsindige Sieyes og Grev Mirabeau, der var valgt for sin Fods- egn Provence; med sit sydlige Fædrelands Fyrighed forenedes han paa en lykkelig Maade Landsnærverelse, Beltalenhed, Klogstab og Kraft. Paa et Forlag af Sieyes, der undersøttedes af Mirabeau, erklærede den tredie Stands Deputerede sig for Nationalforsamling. Kongen, som var omgivet af Dronningen, de kongelige Prinser og de øvrige Hofmænd, der haabede med Magt at kunne knælle den tredie Stands Overmod, befalede Borgerstandens Deputerede at standse med deres Mod; man lullede deres Vokale, men de forsamlede sig i „Boldhuset“ og aflagde der den Ed: at forblive sammen, indtil de havde givet Riget en Forfatning. I et høitideligt fælles Mode for de tre Stænders Deputerede, der samledes i Ludvigskirken i Versailles, omgivet af stærke Troppeafdelinger, anbefalede Kongen Adfælelsen efter Stænder og lasserede Borgerstandens tidligere Beslutninger, men den tredie Stand veblev at holde Mod som Nationalforsamling, og Mirabeau tilraabte Kongens Udsending, der befalede dem at silles ud: „Sig Deres Herre, at vi ere her ifolge Folkets Magt, og at vi kun ville vige for

Bajonetternes!“ Forsamlingen erklærede sig for ulænkelig, og dens Fasthed bevægede efterhaanden flere og flere Adelige og Geistlige til at opgive deres Standsfæller og slutte sig til Folkepartiet, blandt dem Hertugen af Orleans og den senere saa berømte Talleyrand, som ved en forunderlig Gave altid forstod at slutte sig til det sejrende Parti i det Vieblit, da Seiren var nær.

Hofpartiet haabede endnu at undertrykke Bevægelsen ved truende Forholdsregler. Man trak Schweizerregimenter sammen i Versailles omtrent paa samme Lid, som Necker etter ful Aftled. Dette var Anledning nok for det allerede især veien forstørre Folk til at reise sig: prydebe med den tresarde Rokade, det konstitutionelle Kongedommes Sindbilled, strømmede vilde Skarer til Bastillen, dette Gjennemsted for den vilkaarlige Magts Øfre. Bastillen blev stormet, Kommandanten og en Del af Schweizerbesætningen nedslaget, og de Dræbtes Hoveder baarne paa Stenger mellem det røsende Folk. Nationalgården var allerede oprettet til Hovedstadens Beskyttelse; nu udnevnedes til dens Kommandant La Fayette, der med sin Beifring for Friheden forenede Amerikaneren Washingtons Besindighed; Paris blev styret af et Borgerraad (Municipalitet) og under dette af Forstanderne for Sectionerne (de 60 Distrikter, hvori Hovedstaden var delt); Folkets Magt var saaledes organiseret i Paris, og snart fulgte mange af de øvrige Stæder i Riget den store Hovedstads Mønster.

Paa Efterretningen om Folkets Sejr og Bastillens Erobring opgav Kongen Aristokraternes Sag. Han begav sig til de Deputeredes Forsamling, som han nu for første Gang kaldte Nationalforsamling, og forsikrede den om sin Tillid. Den begyndte da sine Arbeider paa den nye Forfatning, medens en stor Del af de misfornavde Adelige og Geistlige, Kongens Broder Greven af Artois i Spidsen,

emigrerede for at slutte sig til det franske Folks Fjender i Udlændet. Da de demokratiske Førere frygtede for, at Kongen skulle forlægge sit eget og Nationalsamlingen's Sæde til et beskyttet Sted udenfor Paris's Omraade, benyttede man en Lejlighed, der frembrøt sig, for at trænge Høfset til at vende tilbage til Hovedstaden. Man påstod, at Nationen var blevet forhaabet ved et militært Gjæstebud, hvor den kongelige Famille havde været tilstede. Herover opstod en frygtelig Gjæring i Paris; den fuldkomne Brødmandel gav Legnet til Oprør (d. 5te Octbr.). De vilde Folkesærer samlede sig om Raadhuset, hvor en af Bastillens Erobrere foreslog at drage til Versailles, for at bønge Kongen til at vende tilbage til Paris og sørge for Hovedstadens Fornedenheder. Frygtelige Folkesværme, Fruentimmer og blodtörstige Mænd mellem hverandre droge til Versailles; det kongelige Slot blev stormet, Bagterne dræbte, Kongefamilien angstet, og med Nød forhindrede La Fayette større Udsætser, da han med en Del af Nationalgarden var ilet til fra Paris. Kongen måtte den næste Dag følge med til Paris under Ledsgagelse af de vilde Skærer og opslaae sin Bolig i Hovedstaden (6te October 1789); Nationalsamlingen fulgte ham herhen.

Nationalsamlingen, der havde bevaret en urørlig Værdighed ligeoversor Kongens Unmasselser og Folkeets Udsætser, fortsatte i Paris det Forfatningsarbeide, der var begyndt i Versailles. Man havde begyndt med Menneskerettighedernes Erklæring og afgjorde hvert enkelt Punkt i Overensstemmelse med denne Grundvold. Lehnsrettighederne tilligemed Adelens og Geistlighedens Privilegier var alle i Versailles affattede, Provindsernes og Stæders føregne Forrettigheder ophævede, og Kongemagten indskrænket ved et lovgivende Kammer; Kongen havde sat Met til et udsættende (suspensiv) Veto.

I Paris blev fremdeles Kirkegodset erklæret for Statens Eiendom, og Geistlighedens Bonning pålagt Staten, en Beslutning, der snart adskilte Frankrigs Geistlige i to Partier, vedigede Præster, som svore Konstitutionen Trostabel, og ubeedigede, som måtte give Aftald paa deres Stilling, men i de troende Katholiklers Øine ansaas for de eneste virkelige Præster. Parlamenteerne blevne opnævde, Rigets Enhed og Provindsernes Lighed styrket ved en Inddeling af Frankrig i 83 Departementer; Domstolene ordnedes i Overensstemmelse hermed; ens Maal, Vægt og Måltid indførtes over hele Frankrig. Som Betalingsmiddel udstede man Papirspenge (Assignater), hvis Kredit var grundet paa det forhaabede Udbytte af Salget af Statens Eiendomme, men deres Kurs sank snart paa Grund af deres store Mængde og Hypothekets Usikkerhed. Nationalsamlingen sluttede sine Arbeider med at udtale alle Borgernes Lighed, med at afskaffe Arveadel samt Majorater og enhver Betegnelse af Standsforstjel. Herved blev Netten til Grundeiendom, denne Kilde til de begünstigede Klassers Statsmagt, fælles for alle Borgere. Den endnu usfuldende Konstitution blev besvoren af alle Borgere paa Marsmarken ved Marsfesten for Bastillens Indtagelse. Kongen selv aflagde Eden for den forsamlende talrøse Mængde, Dronningen løftede sin Son (Dauphin) i Veiret for ligesom at lade ham deltag i Borgernes almindelige Lovstæ.

Imidlertid blev Kongens Stilling Dag for Dag vanskeligere, da han ikke med fuldkommen Oprigtighed funde slutte sig til Konstitutionen og heller ikke saae nogen Mulighed i at modarbeide dens Udvikling, idet han tværtimod selv var utsat for personlige Forærmer. Mirabeau, der havde sluttet en Overenskomst med Høfset, idet den kraftige Mand vovede at ville lede Frankrig paa den Vej til Frihed, han egenmægtig vilde bane, døde (1791); hans Død styrkede Kon-

gen i fuldkommen Modløshed: han besluttede hemmeligt at emigrere. Allerede var han nærvæb Frankrigs Nordgrænse, da han blev hændt og ført tilbage til Paris. I denne Auledning suspenderede Nationalsamlingen den kongelige Magt; dog forsvarede det maadeholdne Parti med La Fayette i Spidsen Grundlægningen om Kongens Ukrænkelighed, og vedlig den 16de gjenerholdt den kongelige Magt efter i September 1791 at have antaget den da fuldendte Forfatning, der stillede en lovgivende Forsamling ved Siden af Kongen, der havde den udsøgende Magt. Derved erklarede den konstituerende Forsamling sig for oplost efterat have bestemt, at ingen af dens Medlemmer kunde optages i den nye Forsamling, der skulle træde sammen for at fuldende Forfatningen ved en ny Lovgivning.

Den lovgivende Forsamling (1ste Delbr. 1791 til 20de Sepbr. 1792).

Under den konstituerende Forsamling havde de politiske Klubber udvistet sig og bemærkede sig efterhaanden mere Usgjorelsen af Dagens Spørsgsmaal. Til Klubberne begav sig Enhver, som følte Trang til at udtale sig for en opmærksom og livlig Forsamling om sin politiske Mening; Folket strømmede stærevis til og fulgte Gallerierne i Klubbernes Forsamlingssale for at give sine Evidensstaber Teilen ved Bisaldss- og Mishagsraab eller sieblækkig Handling. Den vildste og mest indflydelsesrige Klub var Jakobinerne, hvis Forsamlinger fyldte det store Rum i Jakobinerkirken, og herskede over den sin Magt saavel over Paris som ved Forgreninger af underordnede Selbstaber over hele Frankrig. I denne Klub havde Robespierre, en middelmaadig Advocat fra Arras og Deputeret fra denne Stad til den konstituerende Forsamling, vundet den første Indflydelse og beherskede den næsten aldeles. Han havde i Nationalsamlingen vist

sig som en stæng og uroffelig Demokrat, han forstod at bære en vis Redelighed og Ubestikkelighed tilstue og vogtede sig med en forsiktig Tilbageholdenhed for at frembyde Blottelser enten i sit private eller offentlige Liv. Udelukket fra den lov-givende Forsamling ved den Lov, hvis fornemste Ophavsmand han selv havde været, opslug han nu sit Sæde i Jakobiner-klubben, som han vedblev at beherske med sin kunstlæde og svulstige Beltalenhed. En anden Klub, Cordelierernes, gik endnu videre i sine demokratiske Grundlægninger end Jakobinerne. Formanden i denne Klub var Danton, der ved sin kæmpemæssige Stikke, sin trætige og blomsterrige Bel-talenhed, sin folkelige Evidensstabelighed, sin uforståede Fremtræden fængslede sine Tilmærere saavel i Klubben som i Sectionerne; Klubbens Skribent var den begavede, for Friheden høit begeistedre Camille Desmoulins. Men mere end alle øvrige Revolutionsmænd udbredte Journalisten Marat de blodigste Grundlægninger navnlig gjennem sit Blad „Folkevennen“; hans hele System gik ud paa at rense Frankrig ved Aristokraternes Mord; raa, fljsbesless i sit Udvortes, hæs-sig indtil Bæmmelse bar han i det Øbre den samme Ufrygtelighed tilstue, som gjennemtrængte hans Planer. I Begyndelsen mere latterlig end farlig ved sine Overdrivelser ernes-hvervede han sig i Revolutionens Udvilting større Indflydelse paa de raa og blodtørstige Masser. — *Ma. 1793-1794*

I den nye lovgivende Forsamling udmarkede sig fortrinsvis de Deputerede fra Gironde med Vergniard i Spidsen, ved deres Talenter og Beltalenhed; om dem sluttede sig et Parti, der efter deres Formand benævnedes Girondister; de ønsede en Republik paa Dydens og Sædeligheds Grundvold; de havde Overvægten i Forsamlingen, men vare uden betydelig Indflydelse i Klubberne. De vildeste og ivrigste Tilmærere af Republikken, Klubbernes Undlinger havde intaget de høiest staende Bænke i Forsamlingen og

sig deraf Partinavnet „Værget“. De betegnede deres politiske Modstandere, navnlig Girondisterne, med Partinavnet „Dalen“ eller „Sumpen“, som en Modstætning til deres eget Navn. Den svagste Del af Forsamlingen (Den høire Side) dannedes af Tilsængerne af den konstitutionelle Kongemagt.

Forsamlingens første Bestemmelser rettede sig mod de ubedigede Præster og mod Emigranterne, der i store Skarer indtog en truende Stilling i de tyske Stæder paa Frankrigs Grænse og aabenbart havde den Hensigt at vobne Udlandet til en Kamp mod Frankrig. Kongen brugte sit Veto mod Forsamlingens haarde Bestemmelser mod Geistligheden og Emigranterne, men fremkalde derved en ugunstig Stemning imod sig i Forsamlingen; derimod maatte han, skjent under Taarer, undertegne Krigserklæringen mod Preussen og Østerrig; thi disse Magter rufede sig efter en Overenskomst i Pillnig (1791) og indtog en truende Stilling imod Frankrig. I Østerrig var Leopold den 2de, den franske Dronnings Broder, død (1792), men hans Son Grants den 2de (1792—1835) fulgte de samme Grundtæninger uden at have arvet Faderens Klugskab. Imidlertid var den franske Konge og hans Familie utsat for stedse vildere Udbrud af Pariseropblens Forbitrelse; man havde endog ladet ham paasætte sig den røde Hue, Jakobinernes Frihedstegn. Hertug Ferdinand af Brunsvig, der stod i Begreb med at føre en preussisk og østerrigsk Hær samt en Skare hevnlige Emigranter over Frankrigs Grænse, udstede fra sin Leir et uslogt og truende Manifest, hvori han gjorde Borgerne i Paris ansvarlige for Kongens Sikkerhed. Dette sjældelige Overmod, som man troede fremkaldt og næret ved Kongens og Høffets Undersundighed, bragte det frihedsgladende Paris i det høieste Raseri. Klubberne forbøllede deres Virksomhed for at sætte Sectionerne i Bevægelse; netop i disse Dage ankom nye Revolutionsskarer fra Marseille,

disse høftige Mænd fra Syden, som i deres Vorst efter Frihed og efter Aristokratiernes Blod overgik selv Klubbernes Formænd. Stormen brød los den 10de August 1792, Kongedommets sidste Dag. Fra Midnat løb Stormklokkerne over den store By og dens Forstæder, fra Morgenfundens orbane sig det krigerste Log: Marcellanerne, som forte Kanoner med sig, rykkede frem fra Cordelierernes Klub; en anden Sværme trængte frem til Raadhuset, hvor det gamle Borgerraad blev affat og et nyt sammensat, hvori Danton indtog den fornemste Plads. Det nye Raad, som nu ledede Follets Bevægelser, stevnede Nationalgardens Kommandant Mandat for sig; han var endnu ubekjendt med den Forandrige, Borgerraadet havde undergaat, og forlod sin Post i Tuillerierne for ikke at foregaae med et Eksempl paa Ulydighed mod Loven; han modtog Raadets Frettesættelser og dræbtes paa Raadhusets Trappe ved et Pistolskud. Imidlertid sluttede Forstæders arbeidshærdede, blodtørstige Beboere sig efterhaanden til Marcellanerne, og den umaadelige Skare rykkede frem mod Tuillerierne under truende Raab og Affyning af deres vilde patriotiske Sange. Slottets Forsvar var i Hovedsagen overladt til en Bataillon af Schweizergarden; thi Nationalgardisterne havde kun enkeltvis givet Mode, og selv disse Enkelte var i et afgjørende Dilekt ikke at stole paa: enhver fælles Plan til Forsvar maatte opgives efter Kommandantens Mord. Kongen viste en Rolighed, der vidnede om hans personlige Mod, og ytrede kun Bekymring for Dronningen og sine Børn. Man overtalte ham til at forlade Slottet og betroede sig og sin Familie til den lovgivende Forsamlings Varetægt, og det lykkedes den kongelige Familie at naae Forsamlingens Sal, hvor den blev modtaget af Vergniaud med Fasthed og Anstand. Da Kongen havde forladt Slottet, styrte Folket sig over det og nedfablede dets Forsvarere; man stak lid paa Bygningen; Tjenestebabet, der

føgte at redde sig ved Flugten, blev tilbørs nedsatlet; enkelte høimodige Scener forefaalst i den gruelige Forvirring under Branden, Blodbadet og Folsets vilde Seirsstrig. Man plyn-drede ikke, men bragte de forefundne Kostbarheder til Forsam-lingen.

Den lovgivende Forsamling udstedte en Opsordning til Folket at agte Friheden og Lovene, men Mængden og dens Førere vilde benytte den Magt, de for Dieblippet havde ihænde; det nye Borgerraad begav sig til Forsamlingen og for-drede, at Kongen skulle afsættes, og et Nationalkonvent sammenkaldes. Forsamlingen maatte adlyde og vedtog samme Dag de af Vergniaud forelagte Beslutninger. Ludvig den 16de blev midlertidigt afsat fra sin Kongeværdighed, en Opdragelsesplan lagt for Kronprinsen, og et Na-tionalkonvent sammenkaldt. Kongen og den kongelige Fa-milie blev bragt i Fængsel.

Fra den 10de August vare Borgerraadet (Mu-nicipalitetet) og den lovgivende Forsamling de herskende Magter i Paris. I Spidsen for et nyt Ministerium trædte Danton som Justitsminister. Va Fayette, der kommanderede en Afdeling af den franske Hær paa Grænserne og tænkte paa i Spidsen for sine Tropper at modsette sig Re-volutionen af 10de August, blev erklæret i Anklagestand: hans Tropper blevé vankelmodige, og han maatte føge Etsflugt hos Østerrierne, hvor han imidlertid blev fænglet. Den blodige Santerre, en af Hovedmændene for Revolutionen af 10de August, var blevén Kommandant for Nationalgarden i Paris. Paa Efterretningen om Preussernes Fremrykken over Græn-sen syldtes Fængslerne i Paris med Mistanke og Aristos-trater. En operrt Folkesmasse trængte fra 2—7de Septem-ber ind i de fleste Fængsler i Paris, nedsatte en Blodret og myrdede efter deres vilkaarlige Bestemmelse henved 3000 Fan-gter af begge Kjøn, blandt Andre den elftvoerige Prinsesse

Lamballe. Myrderierne afvælde med Drifkelag og vilde Sange; Borgerraadet betalte Morderne Daglon for deres „Arbeide“. Marat, nu Medlem af Borgerraadet, underrettede Provindserne om disse Begivenheder og opmunstrede til at efterligne dem.

Vilgning i Fængsel
Frankrig som Republik. Nationalkonventet (20de Septb. 1792 til 27de Octbr. 1793).

Balgene til Nationalkonventet vare i Paris for største Delen udgaade fra Jakobinerklubben. Medlemmer blevé Robespierre, Danton, Hertugen af Orleans, der nu lod sig kalde Philip Egalité, Marat, Camille Des-moulin. Men i en stor Del af Provindserne valgte man Girondister, der udmaerkede sig ved deres Talent og rene Frihedskjærlighed, og som høit misbissbilligede Rødfælsgjernin-gerne i Paris, imellem dem den veltalende og kraftige Vergniaud. Uagtet Girondisterne i Begyndelsen havde Overvoegten i Forsamlingen, maatte de dog snart bose sig for det frygtelige „Bjerg“, der havde Magten i den store, af en toileslos Pøbel opfyldte Stad, hvor Konventet var samlet.

I det første Mode blev uden Forhandling det Andra-gende antaget, at Kongemagten var afskaffet. Frankrig var saaledes en Republik, og man gav sig strax til at ordne den nye Bestyrelse. Dernæst blev „Ludvig Capet“ anlaget for Konventet for Forræderi imod Folket og Sam-mensværgelse med Udlanbet. Forgjæves stræbte Girondisterne at redde Kongen eller dog at udsætte hans Domfældelse ved det Forslag at overlade Afgjørelsen af Procescen til det hele franske Folk; „Bjerget“ vilde ved Kongens Domfældelse føre Revolutionen ustændelig frem og gjøre en Tilbagegang umulig saavelsom en Forsoning med Udlanbet: Ludvig den 16de, der fremtraadte med Ætolighed og Værdighed for Kon-

ventet, blev dømt til Døden ved Stemmeslerhed. Kongen fik tilladelse til at lade sig forberede til Døden ved en Geistlig af den katholske Troesskifte, tog sattet Aftsted fra sin fortvivlede Familie og modtog Døden med Mod og Verdighed. Rasende Mennester dyppede Tørklæder i hans Blod og adspredte sig i Paris under Raabene: „Leve Republikken!“ (21. Januar 1793). Og især siden denne Begivenhed blev Frankrigs Stilling til Indlandet og Udlændinget saa farlig, at den gav det herstende Parti i Konventet den foranledede Anledning til at samle og besætte sin Magt.

Hertug Ferdinand af Brunsvig rykkede efter Udstedelsen af sit uheldige Manifest ind over Frankrigs Grænser og trængte heldigt frem i Champagne, men måtte snart med sin af Sygdom og slet Beir ilde medtagne Armee trække sig tilbage for den franske General Dumouriez. Dette forefaldt samtidigt med Nationalkonventets Sammentræden. Derpaa vendte Dumouriez sig mod Østerrierne og slog dem ved Jemappe (1792), hvorpaa hele Belgien faldt i hans Bold, og Schelde blev åbnet til Hollands store Forbitrelse. Paa samme Tid indtog Gustine Worms og Mainz, gik over Rhinen og bemægtigede sig Frankfurt. Ogsaa Kongen af Sardinien var af Slægtstabsgrunde og Had til Revolutionen trædt sjældsig op mod Frankrig, og en fransk Hær erobrede Savoien og Nizza. Overalt vare Revolutionens Grundsetninger de franske Armeers frygtelige Avantgarde og havde gjort stærke Partier fornemmelig i Belgien tilbørlige til at haabe en Gjensidelse af deres Hedslands Frihed ved Frankmændenes Baaben. Kort efter Kongens Henrettelse erklarede Frankrig Krig mod de Stater, der nærmest havde yttet sjældlige Hensigter mod Riget og Revolutionen, uagtet de hidindtil havde bevaret en tilsyneladende Neutralitet, nemlig England, hvor William Pitt, den enevældige Minister, var gjennemtrængt af Had mod Ne-

volutionsmændene og Frygt for det radicale Reformparti i England selv; fremdeles erklarede Republikken Krig mod de forenede Nederlande, hvor Arvestatholderen i sin Frygt for det republikanske Parti gansse lod sig lede af Pitts Indflydelse; endvidere mod Spanien, hvor den svage Bourbon Karl den 4de havde fulgt sin Fader Karl den 3de († 1788); den statsløge Aranda havde i Begyndelsen vogtet sig for at blande sig i Frankrigs indre Anliggender, men da han var blevet styrket og Godoy, traadt i hans Sted, havde Spaniens usløge Opsorl foranlediget den Krigserklæring fra Republikken, der nu paafulgte. Den uvrættelige Pitt bearbeide med sine Penge og sin Indflydelse hele Europa, og i løbet af Aaret 1793 udbrød fremdeles Krig mellem den franske Republik og det tydske Rige, Portugal, Neapel, Toscana. Ogsaa de øvrige italienske Stater ventede kun paa en Lejlighed til at hryde med Frankrig, fornemmelig Kirkestaten, hvor Pavlen var høist forbiret over Inddragningen af de kirkelige Ejendomme Avignon og Benassis (1790), og Neapel, hvor den svage Bourbon Ferdinand den 4de regjerede (1759—1825), gift med Maria Caroline, en Søster til den ulykkelige Maria Antoinette. Karen, der truede fra dette frygtelige Forbund (Den 1ste Coalition imod Frankrig) forsgedes ved urolige Bevægelser og Oprør i Provinserne. I Normandie og Bretagne, paa den venstre og tilbels paa den høire Bred af Loire var Besættningen dels allerede i aabenbar Opstand mod Konventet dels beredt til at gribe til Baaben; Bevægelsen udgik fornemmelig fra de Kongeligisinde, der ved Baaben tænkte paa at oprette Kronens og Lehnsretterns Magt, dels fra sadanne Republikanere, der yndede Girondisternes Meninger og afflyede Jakobinernes Boldsomhed. Insurgerne bencænedes Vendeer efter den Egn, hvor Opstanden havde sit Hovedsæde; deres balske, stovrige, tildels med

Moser opsyldte Land var vanskeligt at angribe og let at forsvar; det atlantiske Hav, langs med hulset Opstanden strakte sig, var Englænderne en bred Vej til at bringe Oprørerne hjælp. Døgsaa i Sydfrankrig, fornemmelig i Lyon og Marseille, reiste sig en girondistisk Opstand imod Jakobinernes Herredomme i Konventet.

Under sådanne Umstændigheder blev de franske Armeers Stilling paa Grænserne høist betenklig, saameget mere, som selv de højere Officerer hist og her vallede i deres politiske Meninger og hadde Jakobinerne i Paris. Dumouriez, der var trængt ind i Holland, måtte trække sig tilbage for en østrigsk Armee og blev slagen af Prinsen af Coburg ved Neerwinden (Marts 1793). Folgen af dette Slag var Belgiens Romning af Frankmændene; Dumouriez, der var høiligt forbittet over Jakobinernes Tyranni i Paris, fattede den Beslutning at gjenindføre den konstitutionelle Kongemagt ved hjælp af sin Hær; men da en næsten almindelig Misstemning modte ham hos Soldaterne, flygtede han med første Delen af sin Stab over til Østrigerne. Efter disse Begivenheder trængte de forbundne Østrigerne, Hollænderne og Englændere frem over Frankrigs Nordgrænse, Preusserne over Rhinen. Custine, der havde facet Anførselen over den franske Nordarmee, opførte sig med Ubestemthed: Preusserne indtog Mainz og Østrigerne Bâle ciennes paa den belgiske Grænse (Juli 1793). Paa samme tid kæmpede den sardinske Armee heldigt ved Alpernes Fod og trængte den franske Hær tilbage paa Nizza, hvor den truedes i Ryggen af de oprørre sydlige Provinser; Spanierne rykkede seirigt frem i Pyrenæerne, erobrede Bellegarde og truede over Perpignan med at forene sig med Oprørerne i Syden; en engelsk Flåde blev modtaget af et forræderisk Parti i Toulon, hvor Ludvig den 17de blev udraabt til Konge. Vendekrigen tiltog i Betyds-

ning, og Oprøret strakte sig fra Seinens Munding til Bourdeau. Til samme tid voxede Finansernes Mød: Åssignternes Galben og Stigen, der blev fremkaldt og vedligeholdt af gjerrige Borßspulanter, gjorde disse Parcipspenge næsten ubrugelige som gangbar Mynt. Paris, Frankrigs Middelpunkt, truedes med at blive opslagt af den indenlandstte Forviring og den udenlandstte Krig.

Den voxende Fare, der truede med at knuse Revolutionen, havde imidlertid fremkaldt en tilsvarende Udvikling i Konventet; "Bjerget", det faste og blodige Revolutionsparti, fuld esterhaanden Overmagten over sine mere vallende Modstandere og gik rast frem i sin Bestræbelse: at samle Magten i en suærværelse Kreds for med Diktaturens Bælde at kunne byde alle Farer og Partier Trods. Umiddelbart efter Dumouriez Grafald besluttede Konventet Oprettelsen af en Belfærdscomitee, der fuld udstrakt Magtfuldkommenhed og Lilsyn med Minstre, Generaler og alle Autoriteter. Af dens 9 Medlemmer var den driftige Danton og senere Robespierre de frysigtigste. Hovedredstabet for Udvælelsen af Belfærdscomiteens Straffedomme var Revolutionstribunalet, der efter den offentlige Anklagers Indstilling fældede Dødsdommen, som umiddelbart udførtes, uden at nogen Appel fandt Sted. Og Belfærdscomiteen funde gjøre Regning paa Undersøttelse af Paris's flagfærdige Borgere. Thi Borgerraadet var tilbørs sammensat af ivrige Jakobinere, der drev paa de voldsoimte Forholdsregler. Nationalgarden kommanderedes af den raa og grusomme Henriot og blev i hans Hænder et værktøi for Jakobinernes Planer. Girondisterne blev nu i Konventet bestyldte af Robespierre for i Forbindelse med Dumouriez at ville omstyrte Republikken til Fordel for den konstitutionelle Kongemagt (af 1791), og kort derefter af Borgerraadet for en Sammensværgelse mod Staten, der havde

til Hensigt at stille Provindserne fra Paris og danne Frankrig til en forbundsstat. Den voldsomste Strid udbrød i Konventet, og i flere paafølgende Dage og Nætter kaldte Stormskolken og Larmkanonen hele Paris's Befolkning under Baaben; og dog var den største Del af de 80000 bevæbnede Mænd, der samlede sig fra Sectionerne, ubestemte og raadvilse tilsluere af det, som foregik, enkelte Sectioner endog beredte til at kæmpe for Girondisternes Sag. Den 2d en Juni 1793 var Afgjørelsens Dag for Jakobinerne's Herredommme. Om Morgenen samledes Konventets Medlemmer; men Klubmedlemmernes truende Stoen og Raab fra Gallerierne afbrød og opnævde enhver Forhandling. En Deputation fra Folket fordrede, at en Del af Girondisterne skulle fængsles; Anmodningen blev afflaaet, men Forsamlingens Majoritet, der ikke længere funde raadslaae frit, troede det nødvendigt at gøre et Forseg paa at forlade Salen; den blev vist tilbage af Henriots Tropper og Kanoner. Saaledes bemægtigede „Bjerget“ sig Herredommets i Forsamlingen, da de maadeholdne Medlemmer af Konventet ikke vorvede at afgive deres Stemmer; den Beslutning gik igjenem, at 29 Deputerede af Girondisterne skulle belægges med Arrest. Kort efter begrundede Konventet ved Lov en folkelig Forsatning, hvori enhver Maarig Borger havde Stemmeret (Konstitutionen af 1793). Den Fordommelsesdom, der havde rammet de mest fremtrædende Girondister, var saa godt som en Dødsdom; thi fra Fængslet til Doden var der kun saa Stridt. En stor Del af Girondisterne føjede sig i deres Skjebne og underlastede sig Arrestbefalingen, andre undkom og flygtede til Departementerne for at opflamme Borgerkrigen. En Jomfru fra Departementet Calvados, Charlotte Corday, vilde henvne Girondisterne og bevare den truede Frihed. Hun slæfede sig under et Paaskud Adgang til Marat, dræbte ham ved et Dødsstød og led Dødsstraffen med Rørlighed og An-

stand. Men denne Begivenhed begejstrede Folket for Marats Minde og bidrog til at styrke Jakobinerne's Magt.

I Konventet og i Belfærdscomiteen var nu Jakobinerne det enemægtige Parti; disse kraftige Revolutionsmænd greb de voldsomste Forholdsregler for at sikre Frankrigs Enhed og Redning. En Udstriivning af det franske Folk i Masse blev paabuden fra det 18de til det 6ode Aar (August 1793); i Paris under selve Jakobinerne's Dine blevé Udrustningerne og Baabenarbeiderne drevne med en vidunderlig Kraft; ved overordentlige Forholdsregler blevé Magazinerne fyldte med Levnetsmidler; Finanserne blevé ordnede med sirceng Bilkaalighed ved Evangelian og ved Korsog paa at reise Afsignaternes Kredit. En Lov blevé givet mod de „Mistænkte“, hvori de udtørtes Kjendegn blevé angivne paa Aristokraterne, forat de strax fængsles (17de September 1793). Og da det syntes farligt at lade Konstitutionen af 1793 træde i Kraft, saalænge Frankrig ikke var frest for de indre og ydre Farer, blev Frankrigs Regjering indtil Freden erklæret for revolutionær (10 October 1793). Ifølge denne Erklæring overdrog Konventet Belfærdscomiteen en Diktatur, indtil Faren var forsvunden.

Saaledes var den højeste Statsmagt samlet i Belfærdscomiteen, og i denne Comitee herskede igjen den frugtelige og sneidige Robespierre. Forat tilfredsstille Eidenstaberne og vedligeholde Revolutionens Spænding udgik blodige Domme over de Skyldige og Mistænkte i Paris, og Guillotinen gik sin sorgelige Gang gennem Frankrigs blomstrende Stæder, saavært Konventets Armeer strakte deres Herredomme. Eustine maatte bøde med sit Hoved for sin Rolle som Republikens General; den ulykkelige Maria Antoinette blev stillet for Revolutionstriunalet og underlastede sig Doden med rørende Rørlighed (16de October 1793). Bergnau og de øvrige høimodige og talentsfulde Girondister forlod

beres Hængsel fra den 2den Juni og lagde med Heltemod og Ønster for Frihedens Sejr deres Hoveder under Øren. Dgsaa Philip Egalité maatte bløde under Guillotinen; han forlod med slov Rigegyldighed Livet, hvis Udsvævelser og Laster han havde smagt til Overmaal. Hængslerne fyldtes med Mistænkte, Henrettelserne fulgte isloeng, endog de begravne Kongers Lig i St. Denys blev fastede ud og afspreddte. Frygtelige Dekreter udgik mod de oprørste Provindsr; til Bestarmeen stred Konventet: „Frihedens Soldater! Vendeens Røvere maa være tilintetgjorte inden October Maands Udgang!“ Lyon blev ved en blodig Dom indviet til Undergang; ligesaa rædselsfulde Beslutninger blev tagne mod Marceille og Bourdeaux, hvor de flygtede Girondister var ankomne. Verdens hele gamle Tilstand stulde forandres: en ny Tidsregning blev indført; Året blev regnet fra Februar 1792, Republikens Stiftelsesdag; Maanedernes gamle Venævelser maatte vige for nye Navne, der dannedes efter Årets veklende Tider; istedetfor Uger sat man Dekader, Tidsaffsnit paa 10 Dage. Den christelige Religion blev affløftet, en Gudsdyrkelse indført for „Fornuftens Gudinde“, i hvis Tempel (det forrige Notre Dame) hver 1ode Dag blev høitideligholdt; Fornuftens Gudinde blev endogsaa repræsenteret ved en ung Kone med hvitt Gevandt, himmelblaau Kaabe og Jakobinernes røde Hue paa det udslagne Haar. Dog opgav Konventet snart denne allegoriske Gudsdyrkelse og dekreterede, „at det franske Folk erkendte et høieste Bøgens Tilbærrelse samt Skælens Udsadelighed.“

Nobespierre havde i en af sine svulstige og hylleriske Taler i Konventet sagt: „Den demokratistiske Regerings Grundvold er Dyden, og det Middel, man bruger til at indføre den, er Skræf“. Dyd, Retsværdighed og Maadehold var hans og Partiets besynderlige Valgsprog, og i Overensstemmelse

med disse Grundsetninger blev hans sidste Modstandere anklagede for Konventet, nemlig de, der forsøgte at drive Rædslerne videre, end Velfærdscomiteen ønskede det, og at bringe Herredømmet ihænde paa de laveste Masser; paa den anden Side blev de Mænd forfulgte, der var tilbørlige til at lade et vist Maadehold indtræde i Revolutionens blodige Gang. Endel Medlemmer af Borgerraadet, der hørte til den første Klasse, blev fællede for Revolutionstriunalet og dømt til Døden, fordi de ved vilde Overdrivelser forsøgte at overgive Herredømmet til Mordbrændere og Røvere og saaledes at omstyrte Republikken. Deres Henrettelse blev umiddelbart fulgt af Angrebet paa Danton, denne Revolutionens beromte Helt, der ved sin Velstalenhed saa ofte havde bevæget Folket og kaldt det til Handling, men hvis Magelighed og Nydelsessyge lige saa ofte lod ham synke hen i en Uvirksomhed, der slæbbede hans Modstandere Magten ihænde til hans egen Forærvelse. Han blev anklaget for at have indgaet Sammensværrelser mod Republikken. Den beromte Anklagede blev med en Del af sine Tilhængere stillet for Revolutionstriunalet; i tre Dage opholdt han Afgørelsen og bragte sine Dommere i Forvirring ved sin mægtige og lidenskabelige Velstalenhed, der sat en frygtelig Bægt ved Folgets deltagende Sammenstinden til Tribunalet; paa den tredie Dag blev endelig ProcesSEN afbrudt efter en føregen Bestemmelse af Konventet, og hans Dødsdom udtalt. Han blev henrettet tilligemed Camille Desmoulin, den fejlessefulde og elegante Stribent, og indgjed endnu i Døden sin høeftige Benfit eget opbygde Mod (5te April 1794). Samtidigt med dem blev en Skare af deres Tilhængere henrettet. Dgsaa nogle Fruentimmer, navnlig Desmoulinus unge Kone, maatte følge dem i Døden, skyldige ene i den Forbrydelse at have elsket deres Mænd for høit til at kunne hjule Sorgen over deres Død.

Belsærdscomiteens kraftige og blodige Bestyrelse bragte nyt Opføring i Krigene mod de oprørsk Provinde-fer og de udenlandske Magter. Ingenieurofficeren Car- not, Medlem af Belsærdscomiteen, anvendte sit Genie paa at bringe Enhed og Kraft i Krigsforetagenderne, der nu lededes efter en sammenhængende og storartet Plan. De ved Masseloven udfrevne Soldater strømmede stærkt til Armeerne, slet ikke, fra det Offentlige forsynede mest kun med Baaben, Kugler og Krudt, men opfyldte af Republikanernes vilde Begejstring for Frihedens Sag, som de skulle forsvare mod de Fremmede; og snart dækkede 1,200,000 kamplystne Frankmænd Rigets Grænser eller fyldte Depoterne i det Indre. Lyon blev intaget (October 1793), og en rædselsfuld Ødelæggelse og Blodsudgylde udgik over den ulykkelige Stad efter Konventets Dekret. Toulon blev i længere Tid beleiret og omstider intaget af den tapre Dugommier (Dec. 1793), da Angrebet blev ledet efter Korsikaneren Napoleon Bonapartes Plan. Denne unge Artilleriofficer havde med sit sharpe Blit opdaget den svagste Side af Toulons Besættning, havde drevet sin Plan igennem i Krigsrådet og udførte den ved at rette sit Artilleri og Republikanernes stormende Masser mod det angivne Punkt. Engleanderne måtte gaae ombord paa deres Flaade efterat have ødelagt den første Del af de franske Sibe og Krigsfordonenheder i Staden. Belsærdscomiteen lod sine haarde Straffedomme udgaae over de ulykkelige Indbyggere, der hobervis blev nedslidte med Kardætscher. Fra denne faste Plads trængte Frankmændene snart (April 1794) frem over Alperne indtil Genua og besatte Høiiderne af denne Bjerghjæde lige til Montblanc. Dugommier, Seirherren fra Toulon, trængte paa sin Side frem over de østlige Pyreneer ind i Spanien (Mai 1794), og fort efter rykkede en fransk Hær over de vestlige Pyreneer og erobrede en stor Del af Navarra. Vendeernes Mod-

stand var allerede brudt i Slutningen af 1793, fornemmelig ved den republikanske General Klebers flage Anførel; deres slagte Armee var tilintetgjort eller oplost, deres heltemodige Anførere for første Delen faldne. Den af Blodtørst rasende Carrier blev sendt til Nantes for at tugte Vendeerne. Guillotinen, Kanoner, Drukning af Mennesker i tusindevis fyldte Omegnen og Loiren med Blod og Lig. Kun Levningerne af Partiet sluttede sig til de Kongeliginddede i Bretagne (Chouaner), og Borgerkrigen udartede til blotte Røverlig. Forziveres fogte senere en engelsk Flaade at understøtte Opstanden ved at landsatte en Skare Emigranter paa Halvøen Quiberon. General Hoche intog Halvøen og fangede eller dræbte Emigranterne, der havde bragt de Fremmedes Baaben ind i deres Fædreland (Juli 1795). Nordarmeen havde allerede i Slutningen af 1793 trængt Fjenden tilbage over Grænserne under Hoche og Pichegru; Pichegru seirede over de forbundne i Nærheden af Tournay og intog Ypern (17de Juni 1794). Jourdan slog Prinsen af Coburg ved Fleurus (27 Juni 1794), hvorpaa de franske Armeer trængte frem i Belgien og forenede sig i Brüssel (10de Juli 1794). Østerrierne gik tilbage over Rhinen; de øvrige forbundne Hære trak sig ind i Holland. Men da Pichegru i den strenge Vinter 1795 førte sine Tropper over de tilsynede Floder og Kanaler, og de franske Baaben blev understøttede af det republikanske Parties Bevægelser, erobrede Frankmændene hele Holland; Arvestatholderen (Wilhelm den 5te) flygtede til England (Jan. 1795), og Holland blev under Navn af den bataviske Republik optaget i Vensteb og forbund med Frankrig og måtte med sine Hjælpekilder underlæste sig de franske Hære. Disse Begivenheder gjorde Freden nødvendig for flere af de forbundne Magter. Toscana sluttede Fred (1795), truet af Alpearmeen; Preussen, der ogsaa i Østen var bestyrtet med Polens Oplossning, endte Krigen

ved Freden i Basel (1795), hvor Frankrig beholdt de preussiske Besiddelser vesten for Rhinen imod at tilskrte Nordtyskland Neutralitet; Spanien, styret af Godsi, som fra nu af forte Titel af "Fredsbyrste", aftraadte, ligeledes i Basel (1795), til Republikken sin Andel af St. Domingo, hvor en Regeropstand truede med at tilintetgjøre de hvides Hærredomme.

Nædelsesherredømmet, der gjennem Blod og Bold ved utrættelig Virksomhed havde fremkaldt Nationens heltemodige Anstrengelser, var imidlertid gaart tilgrunde. Robespierre, der følte, at de heldige Krigsbegivenheder, hvori han ingen umiddelbar Del havde, lod hans Kollegers og navnlig Carnots Indflydelse vore paa hans Velafstning, besluttede ved en ny Opstand af Jakobinerne at rense Konventet for sine Medbeistere og gjenvinde sin fulde Magt. Men den Tale, hvorved han vilde forberede sin Plan, blev hørt med Misnug i Konventet; selv "Bjergets" Medlemmer, navnlig Dantons Parti, reiste sig imod ham, og hans tilhængere blev føngslede og satte i Anklagestand; forgæves stræbte Vorgerraadet, Henriot og Jakobinerklubben at understøtte ham ved at kalde Sectionerne til Baaben; Paris var træt af det blodige Tyranni, og Konventet seirede Den 9de Thermidor Åar II o: den 27de Juli 1794). Da Konventet erklærede Robespierres Tilhængere for fredløse, adspredtes Henriots Tropper. Robespierre, der havde gjort et mislykket Forsøg paa Selvmord, blev henrettet tilligemed Henriot og henimod hundrede Jakobiner. Saaledes var Nædelseregjeringen tilintetgjort, og Frankrig aandede frit i Haabet om en rolig og lovlig Tillstand. Jakobinerenes Klub blev lukket; Leveningerne af deres Parti gif under i frugtelsø og blodige Oprør mod Konventet. Konventet gjorde et Udkast til en ny Forfatning, hvorved Folkeets Masse blev fjernet fra umiddelbar Deltagelse i Valgene. Alle

franske myndige Borgere var berettigede til at udøvne Valgforsamlinger. Disse Valgforsamlinger skulle derpaa udøvne et Raad paa 500 Medlemmer, der skulle være idetmindste 30 Åar gamle, som skulle gisre Forstag til Lov, og et Raad paa 250 Medlemmer, som skulle være idetmindste 40 Åar gamle og være giftte eller Enkemand; dem tilkom det at stadfeste Lovene. De tvende Raad valgte igjen den udøvende Magt, et Directorium, der bestod af 5 Medlemmer. For i den nye Forsamling at sikre Revolutionens Grundsatninger Overvegten mod de Kongeligtindede, der igjen begyndte at vise sig, besluttede man tillige, at de to Trediedele af de lovgivende Raad skulle vælges mellem Konventets Medlemmer. Denne Konstitution af Året III (1795) blev modtagen med Bevillie, tildels med Begeistring i Frankrig og i Armeerne. Sectionerne i Paris, der blev opæggede mod Konstitutionsudkastet dels af Nædelseregjeringens dels af Kongemagtens Tilhængere, forsøgte ved en Opstand at styrte den nye Konstitution. Men Napoleon Bonaparte, der var blevet kaldt til Besalingsmand over Konventets Troppemagt, dæmpede Opstanden med Talent og staanselss Kraft. Konventet oploste sig for at give den nye republikanske Regering Plads.

Directorialregjeringen 28de October 1795—9de November 1799
(6te Brumaire Åar IV — 18de Brumaire Åar VIII).

Directeurerne for den franske Republik tiltraadte deres Embete den 28de October 1795. Deres politiske Grundsatninger varer republikanske, dog havde Livsstændighederne lært dem Maadehold, omendstjent den store Halvdel bestod af forhenværende Jakobinere, mellem dem den krigshåndige Carnot. Begyndelsen af den nye Regering betegnes ved den fuldkomne Ende paa Vendekrigen, som de modige og eventyrlige Anførere Stofflet og Charette

segte at reise paaz; efter den sidste fortvivlede Modstand maatte disse Borgerkrigens modige Soldater overgive sig til Hochz; de blevne stude paa Directoriets Befaling.

Saaledes nærmede den nye Regjering sig stedse mere det Maal at vinde Herredommet over alle Partier og at gjen-indføre en sterk og lovlig Regjeringsmagt. Man begyndte derpaa de store Foretagender, der havde til Hensigt at knuse Lombardets Angreb; det var den unge General Bonaparte, der henvendte Directoriets Opmærksomhed paa Italien, hvor man i Lombardiet fandt tilfælde Østerrig de føleligste Slag.

Skuepladsen for Feltoget af 1796 var paa den ene Side Rhindalen med de tilstørende Exterdale ved Main og Neckar, paa den anden Side Postlodens frugtbare og yndige Slette, der omringes af Alperne og Apenninerne og gjennemstøres af en Mængde Floder, der fra Alperne føge ned til Po. De berømte Generaler Jourdan og Moreau sat Befalingen over to vel udrustede Armeer ved Rhinen, hver paa omtrent 70,000 Mand; 36,000 Soldater, der lede Mangel paa Alt, blevet betroede til Napoleon Bonaparte; han fulde fra Foden af Alperne føre dem ind i Lombardiet, der fulde blive den første Seirsvei for Aarhundredets Helt. Da han ankom til Armeen, var han ikke synnerlig bekjendt, men den lille magre Mand med de romerske Ansigtstreæk, der opivedes af et gjennemtrængende og livligt Blås, havde noget Særegent ved sig, der vakte Opmærksomhed; hans rastløse Driftighed, hans Tillid til sig selv og til Hæren, hans Sprog til Soldaterne, der fort og kraftfuldt viste dem Kampens Maal og Besvæninger, vandt snart Soldaternes Anerkjendelse og Beundring. „Soldater!“ sagde han: „Jere set forsynede og næsten negne; Regjeringen skylder Eder Meget, men kan Intet gøre for Eder. Jeg vil føre Eder ind paa Verdens frugtbareste Sletter; der skulle J finde store Stæder og rige Provindser, der skulle J finde

Hæder og Rigdom. Soldater af Armeen i Italien! fulde det vel flettes Eder paa Mod?“

Beaulieu kommanderede den østerrigiske Hær i Italien og stod i Forbindelse med den sardiniske Armee, der støttede sig til Turin og Festningen Alessandria. Da han af Bonapartes Bevægelser formodeede, at denne langs med Ryggen vilde trænge frem mod Genua, angreb han Passet Monte-notte (11te April 1796) for gjennem det at overvælte den franske Hærs Centrum. Passet blev forsvarer med yderste Haardnakkethed af 1200 franske Soldater mod det østerrigiske Infanteri. Da saae Napoleon, at Dieblikket var kommet til at bryde Østerrigernes Centrum for at skille dem fra Sardinerne. Endnu samme Nat samlede han sine Tropper for at tage Montenotte. Det kraftige og samlede Angreb lyedes, Østerrigerne blevet kastede med betydeligt Tab.

Derfra vendte Napoleon sig med utrættelig Driftighed mod Sardinerne for ikke at lade denne Hjende i Ryggen, naar han rykkede frem mod Lombardiet. Allerede den følgende Dag angreb han Sardinerne i Bjerregnene ved Millesim o og slog dem efter store Anstrengelser. Paa samme Tid blevet Østerrigerne angrebne ved Dego, og denne Stilling tagen med Storm. Saaledes maatte Østerrigerne trække sig tilbage og opgive deres Forsøg paa at redde deres sardiniske Bundesforvandte; efter en vedholdende Række af Kampe, Anstrengelser og Marscher slog Bonaparte den sardiniske Hær ved Mondovio (9de April) og var Herre over Landeveien til Turin og Alessandria (21de April). Der ved saae Høffet i Turin sig tvunget til Waabenstilstanden i Cherasco, hvori Sarbinien afstod Savoien og Nizza og overleverede Festningerne Alessandria og Valenza ved Po med deres store Magaziner til Frankmændene.

Armeen havde i faa Dage lært sin Ansører at hjende; Soldaterne beundrede og elskede ham; Officerer og Generaler

hørte med Grefrygt hans Besalinger og udførte dem med Nøagtighed og begeistret Tapperhed; saaledes var allerede Hæren gjenemtrængt af hans Genie, da han brød op for at forfolge Østerrigerne, idet han paa sin Marsch tilstod Hertugen af Parme og senere Hertugen af Modena Baabenstilstand, mod at de afgave Penge og Krigsforsmodenheder til den fremrykende Seitherre. Beaulieu havde trukket sig bagved Po og havde slaaet Leir i den Binkel, som Po og Ticino danne. Med den store Gave at skaffe Ejendomme med Hensyn til sine Krigsførelagender havde Bonaparte ved Baabenstilstanden i Chierasco betinget sig Festningen Valenza ved Po, ligesom om han der vilde iværksætte sin Overgang over Floden, og han rettede tilsyneladende sin Marsch mod denne Festning. Men pludselig drog han med et flyvende Korps mod Piacenza, lod Avantgarden under Lannes, der nylig paa Paladsen ved Dego var blevet udnævnt til Oberst, sætte over Floden og begyndte at slae en Bro for den øvrige Armee, der havde faaet Besaling at rette sin Marsch samme stedshen. Da en østerrigst Hæradeling, der havde faaet Underretning om, hvad der gik for sig, flyndte sig til det truede Punkt, angreb Bonaparte den med de Tropper, han havde ved Haanden, og bres den paa Flugt; han havde saaledes ført sin Armee over Po nedenfor dens Sammenslutning med Ticino og havde derved sparet sig Overgangen over denne sidste Flod. Beaulieu kom for sent til at standse Bevægelsen; han trak sig tilbage over Abd a og befæstede Broen, der fra Lodi fører over paa Flodens østlige bred. Ved et rast Angreb tog Bonaparte Lodi, hvis Mure for det Første dækkede hans Soldater mod den fiendtlige Ild. Han jager tilhest langs med Flodens Bredder for at undersuge Egnen; han sender sit Kavalleri for at sege et Vandsted længer oppe, og lader pludselig en stærk Stormkolonne trænge frem mod Broen, der forsvaredes af det østerrigste Infanteri og Artilleri. Soldaterne skyte fremad; den forreste Række falder for Kanonernes Kugleregns,

men Generalernes Kommandoraab og Exempel driver Stormkolonnen over den frygtelige Bro; Artilleriet erobres, Infanteriet løsnes med Bajonetten, og Linien ved Abd a var tagen; Pavia maatte overgive sig i Ryggen af den seirige Armee; Veien til Mailand var aaben. Under en uhøre Sammenstilling af Befolkningen, under Jubelraab og Festligheder holdt Bonaparte sit Indtog i Mailand, Lombardiets Hovedstad, en Maaned omrent efter Helttogets Begyndelse (15de Mai). Glæden over Østerrigernes Nederlag ytrede sig høit og usforbeholdent; thi Italiens hæftige Ungdom havde allerede i lang Tid sukket efter et frit og enigt Italien, en Køngsel, som den franske Revolution havde næret, og som man nu troede Opfyldelsen nær ved Republikanernes seirige Baaben. Men Bonaparte var ikke en sværmerisk Jacobiner; ung som han var, lod han sig dog mere lede af den beregnende Klugstab end af Begeistring. Han havde vel vogtet sig for at lade Revolutionen foran sig paa sin Marsch ved noget Opraab til Folkene. Han lovede ogsaa Mailanderne Friheden kun betingelsesvis, naar de vilde hjælpe ham med at fordrive Østerrigerne for stedse fra Italien.

Armeens Kasser og Magaziner varer fyldte; Bonaparte kunde endogsaa sende store Summer til Directoriet og til Moreau for at paaflynde Angrebet fra Rhinen. Selv fortsatte han sin Marsch uden at lade sig rokke af Carnots Betenkneligheder, uden at lade sig standse af Mailands Pragt og Glimmer. Men da Esterretningen naaede ham om en Opstand i Mailand og af de lombardiske Bønder, som havde taget Pavia, isede han med en Bataillon, noget Artilleri og Kavalleri tilbage; Mailand var allerede rolig, men Pavia maatte tages med Magt; med sin sædvanlige folde Bestemthed troede Bonaparte at maatte ved Skæl holde Landet roligt i Ryggen af Armeen: Soldaterne sik den frygtelige Tilladelse at plyndre Pavia i tre Timer; en stor Del

af de oprørste Bonder blevne nedsablede, deres Landsbyer brændte. Bonaparte vendte derpaa tilbage til sin Armee, der ved Floden Oglio stod i Begreb med at betrade det venetianske Land. Denne gamle Republik, hvor den høje Adel endnu udsvede sit Herredomme over Byen, Bonderne og Landdelen, frygtede den franske Revolution som Forbudet paa sin Ubergang; men Raadet var ubestemt og erklærede efter nogen Nolen Benedigs Neutralitet. Bonaparte modtog med Glæde denne Erklæring, der sikrede hans Armee Forpleining og delte hans Fjender; over Oglio rykkede han frem mod Mincio, der udspringer fra Lago di Garda ved den daværende venetianske Stad Peschiera, danner den Sø, der beskytter den stærke Festning Mantua, og falder ud i Pofloden. Beaulieu, der havde dræget store Forstærkninger til sig, havde overrumplet Peschiera og besættet den som et Støttepunkt for sin høje Fløj; hans venstre Fløj dældedes af det næsten vindtagelige Mantua. Paa samme Maade som ved Po sluffede Bonaparte den østrigiske General med Hensyn til sit egentlige Overgangspunkt; medens Beaulieu troede, at han vilde omgaae Lago di Garda, rettede han sit Angreb mod et Punkt, der laa længere nede, og indtog ved et ræs Angreb Landsbyen Borghetta; Østrigerne fik ikke Tid til fuldstændigt at afryde Broen, der fører over Floden til Valeggio; de trak sig tilbage og Bonaparte forte lykkeligt sin Hær over Mincio. Her var det, at Murat første Gang indlagde sig stor Hæder i Spidsen for sit senere saa berømte Kavalleri. Beaulieu havde Nød med at samle sin slagte Hær; han forlod Peschiera og lastede sig ind i Tyrol. Bonaparte benyttede Østrigernes Besættelse af Peschiera som et Paastud til at drage Venetig ind i Frankrigs Sag. „Da Republikken“, sagde han, „saa set har forstaet at slappe sin Neutralitet Respect, maa den tage imod Krigens Folger, overlade Transmidenten Verona og i For-

bund med den franske Republik sørge for dens Armees Underholdning.“ Det forstørrede Venetig adslød, og Bonaparte havde i Verona sikret sig den vigtige Linie, som Floden Etsch beskytter, og som overs্থærer den store Landevej fra Tyrol. Bonaparte besættede denne Linie og begyndte Beleiringen af Mantua (3de Juni), hvis Indtagelse skulde ende Felttoget i Italien; han haabede at tage Festningen, førend Østrigerne kunde føre nye Hære ind fra Tyrolsland. Imidlertid folte han sig stærk nok til at afsende mindre Troppeafdelinger for at strække Italien syden for Pofloden: Livorno, den for Engländerne saa vigtige Havn, blev besat uden Hensyn til, at Storhertugen af Toscana havde deltaget i Freden til Basel; Modena erklærede sig for Frankimændene; Bologna og Ferrara blevne besatte; Neapel og Paven — thi Paven havde flynget sin Vænstraale mod Frankrig og prædiket et Korstog mod det ugudelige Land — blev tvungen til en Vaabenstilstand med Frankrig. Efter saaledes at have sat Syditalien i Skæl og vakt i dets Stater Forhaabninger om en Frihed, som de aldrig skulde nære, begav Bonaparte sig tilbage til Beleiringshæren for Mantua.

Beleiringshæren var lidt over 40,000 Mand stærk og afferede i Juli ankom den østrigiske General Wurmser, der efterat havde samlet Levningerne af Beaulieus Armee stod i Spidsen for 60,000 Mand; Garnisonen i Mantua bestod af 10,000 Mand. Wurmser lod sin Armee rykke frem i to Colonne, 20,000 Mand vestligt om Lago di Garda mod Brescia for at afsløre Frankimændenes Tilbagetog til Mailand; med 40,000 Mand marscherede han selv østligt om Søen for at opnæve Beleiringen for Mantua og angribe den franske Armee i Fronten. Bonaparte saae, at Italiens Redning beroede paa at forhindre de tvende østrigiske Hæres Forening ved den sydlige Spids af Lago di Garda: uden Betenkning opnævde han Beleiringen af Mantua, fornaglede

Kanonerne og kastede Krudtet i Vandet; med forbøsende Hurtighed samlede han sine Tropper: han seirede over den østerrigiske Hær vesten for Lago di Garda i flere blodige Træfninger, vendte sig derfra umiddelbart mod Wurmser, der var gaaet over Mincio, og slog ham ved Castiglione (5te August). I sex Dage havde Tropperne uden Hvile marscheret og kæmpet, Bonaparte, for hvem Virksomheden syntes at gjøre Hvile, Spise, Sovn overslodig, havde tilhest i Galop føret frem og tilbage mellem de truede Punkter; han havde selv overbragt sine Besællinger; thi Dieblikkets Vigtighed tillod ham ikke at betro dem til nogen Anden; han havde ved sit Mod, sin Bestemthed, sin Landsnærørelse meddelt Tropperne sin egen overvinigelige Kraft. Den slagne østerrigiske Armee trak sig paa begge Sider af Lago di Garda tilbage til Tyrol. Den franske Armee besatte efter sine Stillinger ved Etsch. Men den utrøttelige Bonaparte tenkte ikke blot paa at slae men paa at tilintetgjøre Wurmser's Hær og om muligt sætte sig i Forbindelse med de franske Armeer i Tyrolsland. Under en Række af Kampe trængte han op i Tyrols Passer langs med Floden Etsch's Løb, og efter Seieren ved Roveredo (Ade Septbr.) besatte han Trent, Tyrols Hovedstad. Wurmser vovede endnu et Forsøg paa at trænge ind i Italien ad Brentaflodens Dal, der østlig for Etschlinien fra Alperne strekker sig ned til det adriatiske Hav. Men Bonaparte fulgte ham i rivende Kart gennem Brentas frygtelige Snævringer, i den Hensigt at naae Sletten samtidigt med Østerrigerne og indestille dem mellem sig og Etsch. Han indhantede Wurmser ved Bassano (8de Septbr.), kastede den østerrigiske Hær i et stormende Angreb og twang Wurmser til med Levningerne af sine Tropper at indestille sig i Mantua, der nu efter blev beleiret.

I midlertid havde de franske Baaben ogsaa forsøgt sig

mod Østerrigerne ved Rhinen, men Krigen førtes ikke med det Genie eller den Kraft, som udmarkede den unge Seirherre i Italien. Med to førstlste Armeer var man gaaet over Rhinen, Jourdan ved Düsseldorf, Moreau ved Strassburg, men den østerrigiske Erkehertug Karl slog Jourdan ved Würtzburg (3de Septbr. 1796), hvorved ogsaa Moreau faae sig standset i sin Fremtrængen ved Donau. Han førte sin Hær uden Tab igjen til Rhinen ved et mesterligt Tilbagetog. Disse Begivenheder gjorde det muligt for Østerrigerne endnu engang at sende en Hær til Italien i Haab om at frelse Mantua. Alvinzy førte en østerrigisk Hær til Brenta paa samme Tid, som en anden Hær truede med at kaste Franskmændene ud af Tyrol og at rylle langs med Etsch ned paa Verona. Begge Bevægelser blevne udførte med Overmagt: Verona var stærkt truet, det syntes atter at være ude med Franskmændene i Italien. Men Bonaparte udkastede paa Stedet en ny Plan med sit Genies udtommelige Kraft. Han forlod Verona med de 15,000 Mand, der stode til hans Raadighed, drog i al Stilhed syd paa ned med Floden Etsch og valgte sin Stilling øst for Floden i Flankerne paa Østerrigernes Hær midt i uhyre Moradser, der var gennemflaarne af to opståede Beie, hvoraf den ene førte over Arcole i Ryggen paa Alvinzy, den anden langs med Etsch ligeledes til Verona; kun paa disse to Beie funde han blive angrebet og havde derfor Haab om med Fordel at kunne benytte sin ringe Styrke mod det overlegne Antal, medens han ad begge Beie funde true Fjenden, dersom denne vilde angribe Verona. Da Alvinzy mærkede, hvad der var foregaaet, rykkede han frem og besatte Arcole, en Landsby, der var aldeles nødvendig for Bonaparte, dersom han skulle kunne udføre sin Plan. De franske Troopers Anstrengelser for at storme Arcole vare uden Frugt, uagtet Napoleon greb en Jane, raabte til dem: „Folger Eders General!“ og skyttede frem

under en Hagl af Kugler og Kartetscher; først den følgende Dag lykkedes det at omgaae fjenden, som man nu angreb paa Sletten hinsides Arcole. Efter en frygtelig Kamp maatte Alvinzy trække sig tilbage. Uopholdeligt satte Napoleon sig i Bevægelse over Verona for at slae den østrigste Hær, der truede ham fra Tyrol. Dgsaa dette Angreb, der blev udført med Kraft og Bestemthed, fik et heldigt Udfald. Østrigerne blev faste tilbage til Tyrol, og Franstmændene indtog deres Stilling i Rivoli (15de—17de Novbr. 1796). Men Alvinzy trak igjen Forstærkninger til sig og angreb den franske Stilling i Rivoli, medens en anden østrigste Hær fra Nedre-Etsch rykkede op ad Floden for at bringe Franstmændene mellem et dobbelt Angreb. Napoleon faste sig mod Alvinzy og oprev efter en rasende Kamp hans Hær (Slaget ved Rivoli den 14de Januar 1797); derfra vendte han sig mod Nedre-Etsch, hvorfra Østrigerne var rykkede frem til Mantua i det Haab at forene sig med den beleirede Wurmser. Men Bonaparte faste Udsalvet fra Festningen tilbage og tvang ved snilde og hurtige Bevægelser den hele fjendtlige Styrke udenfor Festningen til at overgive sig. Den gamle tapre Wurmser, der nu saa sig uden Haab om Undsætning, maatte overgive sin udhungrede Festning (2den Febr. 1797).

Vigefra Mantua gjorde Bonaparte et Streifstog til Kirkestaten, hvor Paven kun slet havde opfyldt sine Vaabenstillsandsbetingelser, og tvang den forsvarslose Bisshop til Freden i Tolentino (1797). Paven maatte opgive sine Hordringer paa Avignon og Venaissin, desuden aftaae Bologna, Ferrara og Romagna; af disse Lande og af Modena blev oprettet en Republik (den cispadanske). Denne unge Fristat fik en demokratisk Forfatning; den skulle være Franstmændenes Støtte i Italien imod Adels- og Præsteherre-dommet. Paven maatte desuden betale en Sum Penge og udlevere mange kostbare Kunstsarfer for at smykke Paris.

I midlertid var Erkehertug Karl, berømt siden Seiret ved Würzburg, salbt tilbage fra Rhinen for at stilles imod den franske Hærrs dristige Fremtrængsel mod de juliske Alper. Men medens Joubert paa sin Side i hæftige Kampe bemægtigede sig Tyrol, trængte Bonaparte, der havde faaet betydelige Forstærkninger fra Frankrig, Erkehertug Karl tilbage gennem Kärnthen til Steiermark og truede Wien. Dgsaa Rhinarmeerne, i lang Tid opholdt ved Pengestrang, havde sat over Floden; en Forhaling af Freden kunde bringe Østrig til det Yderste. En Vaabenstillsand blev deraf undertegnet i Leoben (18de April 1797).

Den svage venetianske Republik, hvor Adelen frygtede de Revolutionsbevægelser, der ytrede sig hist og her i Republikens Stæder, havde benyttet Bonapartes Fraværelse i Lydfland til at antage en krigsrå Holdning; man havde bevænet Landboerne og billeget et Blodbad paa Franstmændene i Verona. Bonaparte vilde ikke lade denne Opsørelse ustraffet og benyttede med Glæde Lejligheden til at sætte sig i Besiddelse af Statens rige Hjælpeksilder, dens Pengemidler og dens Glaade. En fransk Hær besatte Venetig, og den til Oplosning bestemte Stat modtog forelsbig en demokratisk Forfatning.

Fredsslutningen med Østrig blev undertegnet i Campo Formio, en Landsby i det Venetianske (1797). Østrig afgaarde til Frankrig Nederlandene og sine øvrige Besiddelser vesten for Rhinen, og afgod fremdeles Lombardiet og Mantua. Fristaten Genua blev anerkjendt som den liguriske Republik. Den venetianske Stat blev oplost. Størstedelen af dens Besiddelser tilfaldt Østrig som Erstatning. De venetianske Lande vesten for Etsch blev tillige med Lombardiet, Mantua og den cispadanske Republik anerkjendte som en „cispadansk Republik.“ En Kongres blev aabnet i Rastadt for at udvide Freden til det tydiske Rige.

Da Bonaparte, den 29aarige Erobrer af Italien, en Gjenstand for hele Europas Beundring, vendte tilbage til Paris under Folks uendelige Jubel, blev han ogsaa af Directoriet modtaget med en Triumphs Crescenzier, foaont Regjeringen vel folte, at den i Bonaparte havde en farlig Medbeiler til Magten. Men Folgerne af de italienske Seire, Østerrigs Fredsunderhandlinger og et Forbund med Spanien (1796) havde styrket Regjeringens Magt ogsaa i det Indre; en Sammensværgelse af de Kongeligsindebede, til hvem den berømte Pitchegru havde sluttet sig, var bleven undertrykt ved en Afdeling af den italienske Armee under Augereau (4de Septbr. 1797); Pitchegru og hans Medsammenvorne, deriblandt to af Directeurerne, blev deporterede til Guiana. Men uagtet denne tilsyneladende Kraft begyndte dog snart Directoriet at savne den offentlige Tillid, isærdelesched fordi alle Forsøg paa at orbne Pengesæsenet mislykkedes.

Den sidste Hjende, Republikken havde at betvinge, var England, Buggen for alle de Planer, der havde haft Frankrigs Ødelæggelse til Hensigt; England havde bevaret sit Herredomme tilssaa ved at tilintetgjøre den hollandske og spanske Flaade, den sidste i det blodige Slag ved St. Vincent (1797). Hele Europa ventede et Forsøg paa en fransk Landgang over Kanalen; men Bonapartes dristige Phantasi havde udskaffet en anden Plan til at bibringe Englands Verdenshandel et dødeligt Sisb. Han vilde erobre Egypten og Syrien og der grundlægge en fransk Koloni, der kunde beherske Europas Handel paa Asien, træ det østlige Europa og række Englændernes Hjender i Ostindien, navnlig Tippo Saib, en hjælpende Haand. Directoriet gik inn ind paa den unge Generals eventyrlige Plan, og Forberedelser blev i al Hemmelighed trufne; Udrustningen blev paaskyndet med den voldsomme Iver, der laa i Bonapartes Charakter. Han afslede med en Flaade og en Landarmee fra Toulon (1798),

undgik lykkeligt den engelske Admiral Nelson, der krydsede efter ham i Middelhavet, erobrede paa Veien Malta fra den forældede Malteserorden og erhvervede derved Frankrig en af de stærkeste Fæstninger i Verden midt i Middelhavet, et Støttepunkt for den nye Koloni.

Nelson havde med sin Flaade været ved Alexandria nogle Dage før Frankmændenes Ankomst men havde etter forladt Kysten, idet han troede at have forselet Frankmændenes Maal. Bonaparte paaskyndede deraf Landgangen umiddelbart efter sin Ankomst og udførte lykkeligt Hæren. Men ikke ret længe efter vendte Nelson tilbage og aflat i det seirige Slag ved Abukir (Aug. 1798) den franske Hær Haabet om Tilbagekomst til Fædrelandet; thi hele den franske Flaade blev ødelagt paa nogle faa Skibe nær.

Egypten behersedes under tyrisk Høihed af Mamelukker, hvis Milits dannede et ypperligt og velberedent Hestfolk. Bonapartes Proklamationer, der i Egypten talede i Orientalernes billedrige Sprog, havde til Hensigt at vobne Kopter og Tyrker, Landets Hovedbefolning, mod disse krigske Herrer. Fra Alexandria, som han bemægtigede sig næsten uden Modstand, førte han sin Hær mod Cairo. Han leverede Mamelukkerne et Slag ved Pyramiderne (Juli 1798), hvor dette ypperlige Kavalleri med uhyre Anstrengelser forgæves sogte at sprænge Infanteriets jernfaste Quarreer. Mamelukkerne omlom forsvarstedelen i Slaget eller paa Flugten i Nilens; Levningerne flygtede ud i Ørkenen eller til Overgyptens Bjerge. Efter dette Slag drog han ind i Egyptens Hovedstad Cairo og ordnede der Landets Bestyrelse. En Opstand af Befolkningen blev dæmpet med Strænghed, hvorpaa Bonaparte drog over Ørkenen Suez til Syrien (1799) for saaledes at foretakke det Angreb, Tyrkerne forberedede ad denne Bei; thi Englænderne havde benyttet Angrebet paa Egypten til at fremkalde en Krigserklæring fra Porten mod Frankrig (1798).

Efterat have erobret Jaffa (Joppe), hvor han med grusom Strenghed lod 2000 Fanger skyde, begyndte Bonaparte Beleiringen af St. Jean d'Acre (Ptolemais), en ikke ret sterk Fæstning, men som gjorde Franskmændene, der manglede Beleiringsartilleri, en kraftig Modstand, understøttet af den engelske Commodore Sidney Smith, som tilførte Fæstningen Artilleri, Tropper og engelske Officerer. En talrig tyrkisk Hær, som trængte frem til Undsætning, blev slagen ved Nazareth af Junot og ved Tabor af Kleber, men ikke desto mindre saae Bonaparte sig nødt til at opnåe Beleiringen for St. Jean d'Acre og med sin yderst svækkede og af Sygdomme plagede Hær at tiltræde Tilbagetoget gennem Syrien og den sydøstlige Ørken. De af Vesten smittede franske Soldater måtte efterlades i Jaffa; Bonaparte kom tilbage til Egypten men havde Moïse med at holde den misfornøjede Befolkning i Tømme. Engländerne landsatte netop i denne farlige Tid en tyrkisk Hær ved Abukir, men Bonaparte tilintetgjorde ved et glimrende Angreb den tresdobbelt stærkere fjendtlige Armee i dens Forslandsninger. Dog havde Mismod grebet den franske Hær; thi vængel efter Fædrelandet, fra hvilket enhver Efterretning var afflaaren, gjorde Besværlighederne i den fjerne Koloni dobbelt tunge; endelig erholdt Bonaparte Aviserne fra Sidney Smith selv; thi Efterretningerne vare af den Natur, at Engländerne havbede, de aldeles skulle knække deres Fjenders Mod.

Directorialregjeringen, der manglede den behørige Kraft og Indsigts i den indenlandste Forvaltning, havde troet at kunne støtte sin vallende Anseelse ved Overmod imod Udlændet, lige langt fra Bonapartes Maadehold og Kraft. En republikansk Opstand i Rom var blevet undertrykt af den pavelige Regjering, og ved denne Lejlighed var den franske General Duphot blevet dræbt; Directoriet lod deraf Kirkestaten besætte af General Berthier (1798); en romersk

Republik blev oprettet under Bestyrelse af Konsuler, og Paven Pius den 6te fært til Frankrig, hvor den ydmygede Kirkefyrste fært efter døde (1799). Kanton Bern var kommen i Strid med Waadtlandet, der krævede lige Rettsigheder med det herstende Bern; Franskmændene rykkede mod Schweiz, og tvang Bern til at give efter; alle Kantoner måtte modtage en ny Forfatning efter fransk Mønster, og den helvetiske Republik blev oprettet (1798). Genf blev forenet med Frankrig. En Strid mellem den liguriske Republik og Sardinien blev benyttet til at fordrive den sardinske Konge Karl Emanuel den 4de (1796—1802) fra Fæstlandet. Kongen af Neapel, Ferdinand den 4de († 1825), havde paa Efterretningen om den franske Klaabes Tilintetgjørelse ved Abukir af sin østerrigste Dronning ladet sig løske til at begynde en Krig mod Frankrig; neapolitanse Tropper under den østerrigste General Mack rykkede mod Kirkestaten og tvang Franskmændene under Championnet til at trække sig tilbage, men snart rykkede Championnet efter frem og trængte over Rom ind i Neapel. Høfset flygtede til Sicilien; Neapels frygtelige „Lazaroner“, opfyldede af de katolske Præster, satte sig i Besiddelse af Staden. Mack måtte flygte over til Fjorden. Championnet bemægtigede sig efter en blodig Kamp Hovedstaden, og Neapel blev forvandlet til en parthenonopæisk Republik efter fransk Mønster under den frisindede Del af Befolkningens Jubel (1799). Championnet, der ikke vilde frie sig efter Directoriets Fordringer til det erobrede Lands Finanter, måtte imidlertid fort derefter aftræde Kommandoen til Macdonald.

Under disse Omstændigheder havde i Aaret 1798, fornemmelig ved Englands Mægling, den 2den Coalition mod den franske Republik dannet sig. England, Østerrig, Rusland, Neapel og Toscana trædte i Forbindelse med Porten i den nærmeste Hensigt at tilbageerobre Italien (1798—1799); Fredscongressen i Rastadt oploste sig, og

Krigen, som Neapel u forsigtigt havde begyndt, blev fortsat af Coalitionens øvrige Magter. Førgjæves forsøgte Frankmændene under Jourdan og Bernadotte paa at trænge frem over Rhinen, som Erkehertug Karl dækkede; i Italien trængte Østrrigere og Russere seirigt frem under Kray og Suvarow, den fra Tyrkiet og Polen beremte Feltherre; Moreau blev slagten ved Cassano (1799); Macdonald, der rykkede frem fra det Neapolitanste for at forene sig med Hovedarmeen, blev slagten ved Trebia (1799); Slaget ved Novi, hvor den unge Joubert, den nye hætemodige Overgeneral i Italien, fandt Døden, fuldendte Frankmændenes Nederlag. Italien var tabt; den romerske og den parthenopæiske Republik ophørte; en ny Pave, Pius den 7de, blev valgt under de østerrigste Baabens Beskyttelse; Kun Genua og Nizza forblev i Frankmændenes Besiddelse. Men fra Schweiz's Ørger, der beherske Afgangsten til Donaubalen og Postoden, slog den hjelte og talentfulde Massena alle Angreb tilbage; navnlig blev Russerne, der ubeklente med en Øjergriegs Besværigheder havde overtaget Angrebet paa Schweiz, slagne ved Zürich (1799), hvorpaa Suvarow, der fra Italien over St. Gotthard var trængt ind i Schweiz, med stort Tab maatte trække sig tilbage til Tyflsland. En Landgang, som Engleanderne og Russerne forsøgte paa Holland ved Helgen, mislykkedes efter Oposrelsen af et russisk Troppeskorps (1799), og den lidenskabelige Keiser Paul, der blev forstmidt over sine Baabens Uheld og Engleandernes Egenhytte, kaldte sine Tropper tilbage.

Efterretningen om Italiens Tab og om alle Partiers Mangel paa tillid til Directoriet, bestemte Bonaparte til at forlade Egypten for at begive sig tilbage til Frankrig. Han overgav Anførselen over Hæren til Kleber, medtog Lannes, Murat og flere beromte Generaler, gik ombord paa en Fregat med rolig Tillid til sin Ynde, sejlede over

Middelhavet uden at blive bemærket af de engelske Krigsskibe, der bedækkede det, og landede ved Frejus (Octbr. 1799). Den Jubel, der modtog den længselsfuldt ventede Besrier, meddelte sig ved Telegraphen i Hurtighed til hele Frankrig; Bonapartes Reise til Paris lignede et Triumphstog. Hans besedne Bolig i Paris var snart sogt af de fornemste Generaler, der ønskede med Længsel Gjenoprettelsen af Frankrigs Krigshæder og af en kraftig Regjering. Lannes, Murat, Berthier, Macdonald og selv hans Medbeiler Moreau sluttede sig til ham tilsigemed hans Broder Lucian Bonaparte, Præsident for de 500des Raad. Bonaparte saae, at Tiden var kommen til at styre Directoriet; i Forbindelse med et af Directoriets Medlemmer, den beromte Sieyes, udlastede han en Plan til en ny Forsatning og forsikrede sig ved Generalerne Bisstand af Tropperne til sit driftige Foretagende. Majoriteten i de „Gamles Raad“ var vunden af Sieyes og tilbilstig til at stemme for en Forandring af Forsatningen; men det var nødvendigt at bruge Magten mod de 500des Raad, der vilde opretholde den bestaaende Tingeness Orden. Om Morgenens d. 18de Brumaire Æar VIII (d. 8de November 1799) blev de 500des Raad sammenkaldt; Talere, der varer indviede i Sieyes og Bonapartes Planer, udlastede i Forsamlingen foruroligende Skildringer af den offentlige Tillid og paastod, at en Sammensværgelse af Jakobinere stod i Begreb med at føre Rædsels-herredømmet tilbage. Saaledes blev de Gamles Raad beveget til, ifølge den ved Konstitutionen hjemlede Myndighed, at decretere, at de lovgivende Raad skulle forlægge deres Forsamling til Saint Cloud under Troppernes Beskyttelse; tillige overdrog man Bonaparte Befalinger over den væbnede Magt i Paris.

Den følgende Dag forsamlede begge Raad sig i Saint Cloud. De 500des Raad aflagde en begejstret Ed paa

Konstitutionen; da Bonaparte trædte frem i Salen for at berolige Gemyterne, opstod en frygtelig Larm; man hørte Raabene: „ned med Dictatoren! ned med Tyrannen!“ Bonaparte måtte forlade Salen; også hans Broder Lucian måtte forlade sin Præsidentstol, da Raadet truede med at erklære Bonaparte for fredlös: begge Brødrene viste sig tilhørt for Tropperne, der jublede dem imøde: Lucian raabte, at de 500des Raad var oplost og opfordrede Tropperne til at strids ind. En Bataillon Grenaderer med følvede Bajonetter trængte ind i Salen og spærrede den i dens hele Bredd; de rykkede frem under Trommeslag, der dervede de Deputeredes Larmen: „de Ungres Raad“ adspredte sig gennem Sidegangene eller Binduerne. De fleste af Directeurerne havde allerede fulgt Sieyes Exempel og aftakket; saaledes var Staten for Dieblættet uden Dvrighed, og en provisorisk Regering blev indsat: tre Konsuler, mellem dem Bonaparte og Sieyes, skulle styre Staten, indtil en ny Forsatning funde træde i Kraft.

Frankrig under Konsularregeringen.

(25de December 1799 til 18de Mai 1804).

Bonaparte i Spidsen for et midlertidigt Konsulat styrede Regeringen, indtil den nye Forsatning fuldstændigt udarbejdet funde træde i Kraft (d. 25de Decbr.). Ifølge denne Forsatning blev Frankrig styret af tre Konsuler, af hvilke Førstekonsulen (Napoleon Bonaparte) havde den hele Magt ihænde; de to andre Konsuler vare kun raadgivende; et Tribunat paa 100 Medlemmer skulle raadslaae over nye Loves Antagelse, en lovgivende Førsamling paa 300 Medlemmer ved Afstemning enten antage eller forfaste Lovene. Konsulernes Beslutninger funde, forsaavidt som de stred imod Forsatningen, opheves af et Raad paa 80 Medlemmer, hvis Valg imidlertid blev afgjort af Konsulerne selv. Konstitutionen af Året VIII blev nu forelagt Nationen

til Stadfestelse og blev antagen med stor Stemmeslerhed. Bonaparte valgte til sine underordnede Regeringsmænd Folk af forstjellige politiske Meninger, naar de kun havde den forståede Duelighed; thi det var hans Agt at forene alle Partier under sit mægtige Herredomme; saaledes blev Talleyrand, den klægliche Statsmand, ansat som Udenrigsminister, Fouche, tidligere Medlem af „Bjerget“, en sambittighedslos men snedig Mand, som Politiminister. En Række af Formildelser i Lovene mod de Emigrerede og mod Geistligheden, Afløselsen af den Fest, der den 24de Januar tilbagekalde Mindet om Kongens Henrettelse, viste, at Regeringen forlod den strenge republikanske Wei for at forsoner Partierne. Ved hensigtsmæssige Koranstalninger blev den sieblikelige Finantsnsd afhjulpen, en Statsbank blev oprettet, Armeerne ful veres Lovning og øvrige Hornsdenheder, den offentlige Tillid begyndte at stige. Paa samme Tid anvendte Regeringen sin fulde Kraft paa at fredeliggjøre Vendeen og Bretagne, hvor Opstanden efter havde reist sig mod Directoriet, og i Begyndelsen af Året 1800 vare Borgerkrigene i Frankrig fuldkommen endte.

Efterat Bonaparte havde gjort et forsøg paa Fredsunderhandlinger, der med Klude blevne afviste af England og Østerrig og derved netop reiste Begeistringen i Frankrig for den første Konsuls Krigsforetagender, udløste han sin driftige Plan for det afgjørende Felttog. Østerrikerne havde opstillet en Armee paa 100,000 Mand under Kray i Rhinens Kne ved Basle; derfra haabede de at kunne hindre enhver Overgang over Floden og paa deres Side benytte Omstændighederne til at betræde Frankrigs Jordbund. Fremdeles stod den østerrigiske General Melas i Italien med 120,000 Mand; han beredte sig til at angribe Massena og Genua; naar denne Hindring ved Hjælp af Englandsnes Flaade i Middelhavet var overvunden, funde

Melas over Nizza trænge ind i Frankrig. Men en Samvirken mellem disse to Armeer var umulig, saalænge Frankmændene vare Herrer af Schweiz, der behørster Adgangene saavel til Po, som til Rhinen og Donau. Det var paa denne Omstændighed at Forstekonsulen byggede sin Plan: Massena skulle forsøre sig i Ligurien til sidste Mand for at besejre Østrigerne, Moreau skulle gaae over Rhinen, kaste Kray tilbage og derpaa sætte sig i Forbindelse med Forstekonsulen, der ville føre sin Armee over Schweizer-Alperne for at angribe Melas i Ryggen og saaledes ende Krigen med eet Slag. Men Udførelsen af denne kæmpemæssige Plan var underkastet betydelige Vaanskeligheder: de franske Hære paa Grænserne, der tildels kun vare i en maadelig Tilstand, skulle rekrutteres og udrustes, en ny Hær dannes til at udføre Toget over Alperne, og, hvad der fornemmelig var af Vigtighed, Fienden skulle holdes i en fuldkommen Uvished om det Punkt, hvorimod Hovedangrebet rettedes. En særdeles Omhyggelighed blev anvendt paa at udruste Rhinarmeen, der blev forsøgt til 130,000 Mand; thi paa det heldige Udsald af Moreaus Overgang over Rhinen beroede Planens Udførelse, da Forstekonsulen ikke lunde vove at kaste sig ind i Italien, naar en saa stærk fjendtlig Armee truede Grænsen. Bonaparte lod offentligt bekendtgjøre, at en Reservearmee skulle dannes i Dijon; men den ubetydelige Reserve, der samledes her, var nærmest bestemt til at støtte Fiendens Spioner og bringe dem til at troe, at man ved Leiren i Dijon vilde stræmme Fienden fra at rykke over Grænsen. Den virkelige Alpearmee samlede sig ad forskellige Veje med Stilhed og Hurtighed i Egnen omkring Genf; det Krigsmateriale, der blev bragt sammen til Rhonen, blev i Almindelighed anset for at være bestemt til den høje Fløi af Moreaus Hær, der stod ved Konstanz og Schaffausen.

I midlertid havde Melas angrebet den franske Hær i Ligurien, sprængt dens Centrum, fastet den ene Del tilbage til Nizza og tvunget den anden Del med den kjælle Massena til at indslutte sig i det stærke Genua. Paa Efterretningen herom tilskyndede Bonaparte af al Magt Moreau til at begynde sit Angreb. Om sider satte denne forsigtige men tyndige General sig i Bevægelse, gik paa flere Punkter over Rhinen, slæbbede Kray ved sine Marscher og Manevrer, concentrerede lykkeligt sine Tropper paa den anden Rhinbred ved Schaffausen og fastede ved en Melke helbige Træning Østrigerne tilbage til Ulm (Mai 1800), og Moreau saae sig derved ifand til i Overensstemmelse med Krigsplangen at sende 16,000 Mand af sin høje Fløi over Alperne for at støde til Forstekonsulen i Italien.

Bonaparte forlod Paris paa Efterretningen om Moreaus helbige Fremgang i Tydfland og begav sig over Dijon til sin Reservearmee, der bestod sig omtrent til 40,000 Mand, hvoraf 5000 Mand Kavalleri. Han bestemte sig til at føre Hovedmassen af sine Tropper over store St. Bernhard, efter Omstændighederne den nærmeste Vej, ad hvilken man over Nostra fleg ned til Ivrea paa den Landevej, der førte til Mailand paa den ene Side og til Turin paa den anden Side. Hæren blev indstillet paa Genfersøen, drog op ad Rhonefloden til Martigny; endnu en Streækning var Beien fremkomelig for Kanoner og Bognere, men fra den lille Bjergstad Saint Pierre begyndte Vanskelighederne at sammenhøbe sig. Soldaterne maaatte udgrave de snebede Stier med Fare for at blive begravede under nedruslende Lariner, som Foraarets Barme satte i Bevægelse; ad disse Veje skulle man føre Kavalleri, Kanoner, Levnetsmidler, Alt lige indtil Foer for Hestene, fort en Armees hele Materiale. Kanonernes Lavetter bleve adskilte i numererede Stykker og læssede paa Mulesler; Ammunitionen blev fordelt i Kasser,

der ligeledes blevne baarne af Mulesler; Kanonerne selv kunde man ikke bringe frem paa de Glæder, man til dette Diemed havde forsørget i Bærkstederne; man udteikte derfor et nyt Hjælpemiddel: Kanonerne blevne lagte i udhulede Træstammer, og 100 Mand stækte hvert enkelt Stykke frem; da Bjergbønderne selv for en hoi Betaling ikke længe kunde bevæges til at overtage denne Anstrengelse, meldte Soldaterne sig frivilligt dertil og afslog den Betaling, man tilbød dem; livlige Musikkylle opfristede de svigtede Kræfter paa de vanskelige Steder, og saaledes kom om sider Armeen og dens Materiale til Toppen af Bjerget, hvor man nu nogen Høje og indtog de Hørfristninger, som Førstekonsulen havde ladet Munkene i St. Bernhards Kloster have i Beredstab. Derfra begyndte den ligesaa vanskelige Nedstigen af Bjerget, men nu lettedes Besværligheden ved Synet af Italiens yndige Land, der fulde være Marsjhens Maal og Kampens Skueplads. Bonaparte var blevne tilbage i Martigny for at paaskynde Obergangen; Berthier paa den anden Side af St. Bernhard modtog efterhaanden Materialet og lod det igjen sætte sammen ved Arbejdere. Lannes, i Spidsen for Avantgarden, bemægtigede sig Aosta og rykkede frem mod Ivrea. Men da traf Lannes paa en uventet Hindring, der nær kunde have standset det hele Foretagende. I Aostas Dal ligge den lille Fæstning Bard, der behersker Bjergveien; Bonaparte havde, ifolge italienske Officerers Beretning, anseet denne Hindring for ubetydelig, men det viste sig, at Fæstningen paa Grund af sin Deliggenhed var næsten uindtagelig. Flere forsøg paa at indtage Fortet mislykkes. Paa Esterretningen om denne Hindring sledé Førstekonsulen over St. Bernhard for selv at tage Fæstningen i Diesyn. Man havde endelig fundet en Bjergsti, som kunde ubedres forsaaadt, at Godfolket med Nod kunde passere den, men den var uforekommelig for Artilleriet. Tropperne bleve da sorte ad Bjergstien. Kanonerne

bleve omvundne og fastgjorte paa deres Lavetter for at forebygge Klangen af Metallet, den Bei, som Fæstningen beherskede, blev bedækket med Halm, og saaledes blev i den mørke Nat Artilleriet fort under Fæstningens Kanoner. Obergangen var fuldendt i fire Dage (16de—20de Mai 1800). Ivrea blev taget, og den franske Armee havde Veien til Italien aaben. Imidlertid steg ogsaa den fra Moreau assende Hærsdeling over St. Gotthard ned paa Italiens Sletter.

Saaledes var General Melas i den uheldigste Stilling: hans Arme havde lidt betydeligt i de idelige Kampe mod Massena, den ubesiegle Kommandant i Genua, Bonaparte bemægtigede sig de østerrigske store Magaziner i Ryggen paa hans Hær, drog ind i Mailand og besatte med sin fødevanlige Virksomhed alle Obergange over Po, enhver Landevei, ad hvilken Melas kunde haabe at række Mantua eller Tyrol. Det maatte den tapre Massena, efterat have forsøret sig til det Yderste, trungen af Hungersnød, ved Kapitulation overgive Genua, men denne Krobring var Østerrigerne ikke længer af nogen Vetydning: Besiddelsen af Genua og af hele Italien maatte beroe paa det Hovedslag, der forestod. Melas, en heltemodig Olding, bestemte sig da til at levere Bonaparte dette afgjørende Slag, da der ingen anden Udvei var. Hærene stodde sammen paa Sletten ved Marengo (14de Juni 1800). Bonaparte, der havde frygtet for, at Østerrigerne vilde forsøge paa at undslippe ham, havde assendt General Desaix med et betydeligt Armeekorps for at søge Hjenden paa den Bei, man formodede han vilde tage. Saaledes blev den franske Hær paa en Maade overrumplet, og efter store Anstrengelser og et betydeligt Menneskestab paa begge Sider erklarede Seirens sig ud paa Eftermiddagen for Østerrigerne. Men Desaix, en edelmodig Ven af Bonaparte, en dygtig og modig General, havde ved en lykkelig Indskydelse forandret sin Marsch, da han hørte Kanonernes Lyd fra Marengo;

han havde marscheret den hele Dag, og Spidsen af hans Colonner viste sig paa Sletten just som den 80arige Melas, træt af Dagens Anstrengelser, havde begivet sig til Rio i det sidste Haab at have Sejren ihænde. Desaix flyver til Førstekonsulen; Krigsraadet, der samledes om dem paa Palpladsen, vallede et Dieblik imellem Tilbagetog eller fornyet Kamp; da Førstekonsulen opfordrede Desaix til at udtales sin Menning, sagde han: „Ja, Slaget er tabt, men Klokkens er kun tre; der er endnu Tid til at vinde et andet!“ Det var saadanne Ord, Bonaparte snattede at høre, og han henyttede sig siesklikkelig af sine nye Hjælpmidler for at halve Dagens Lykke tilbage. Desaix lader sig med sit friske Armeekorps mod Østrigernes Front, der havde ordnet sig i Marschcolonner for at forfolge Fjenden; han faldt gjennemboret af en Kugle, men hans Tropper skyte sig hevnterstende imod Fjenden og standse ham; Bonaparte, der under opmunrende Ord flyver foran sine Soldater, fornær Slaget paa hele Linien; General Kellermann lader sig med sit tapre Nyterti i Østrigernes Flanke; en panisk Skæk gribet Fjenden, og Dagens Lykke erklaerer sig for Transmændene. Østrigerne blev fuldkomment slagne efter et uhyre Blodbad; Melas havde Intet tilovers uden en Kapitulation. Vaabenstilstanden blev undertegnet i Alessandria Dagen efter Slaget; den overleverede Transmændene hele Lombardiet indtil Floden Mincio med alle østrigiske Festninger, deriblandt det nyligt tabte Genua, og et uhyre Korraad af Artilleri og Krigsfordonsheder. Efterat have overgivet Kommandoen over den italienske Armee til den heltemodige Massena, reiste Førstekonsulen over Turin og Lyon tilbage til Paris, overvældet med entusiastiske Cresbesivninger paa Rejsen, en Gjenstand for Frankrigs og Europas almindelige Beundring.

Bonaparte henvendte umiddelbart efter sin Ankomst til Paris sin Opmærksomhed paa Frankrigs indre Anliggender

og ordnede dem med den samme Kraft, han havde udviklet i Krig: under hans mægtige Haand opblomstrede Frankrigs Finantsvæsen; Industri og almindelig Welstand begyndte at tilbage. Medeudt han bragte sine Armeer til en ørefrygtbydende Styrke, arbejdede han paa at lade Vaabenstilstanden med Østrig gaae over til en Fred, men da det østrigiske Hof gjorde Bansfæligheder ved at underhandle førstilt, optog han Kriga paanp: de italienske Armeer sat Besaling at trænge frem dels igennem Tyrol dels over Mincio; Moreau rykkede frem i Baier, slog Erkehertug Johan ved Hohenlinden (Dec. 1800) og havde Veien aaben til Wien. Under saadanne Omstændigheder besluttede det østrigiske Hof sig til at undertegne Freden. Den blev sluttet mellem Østrig og det tyske Rige paa den ene Side og Frankrig paa den anden Side i Luneville (9de Febr. 1801). Freden til Campo Formio blev lagt til Grund, og den venstre Rhinbred astraadt til Frankrig, dog saaledes, at Erstatning tilskredes de Rigsfyrster, der tabte deres Lande. Denne Erstatning tilfaldt dem senere, tildels bestemt efter lange Underhandlinger under fransk og russisk Indflydelse (Rigsdagsbeslutningen i Regensburg 1803). Keiseren erholdt til Erstatning de forrige venitianske Besiddelser indtil Etch. Den bataviske, helvetiske, liguriske og cisalpiniske Republik blev anerkendt. Herlungen af Modena, hvis Land var indlemmet i den cisalpiniske Republik, skulde holdes stadeslos med Besiddelser i Tydsland; ligesaa Hertugen af Toscana, hvis Land blev omdannet til Kongeriget Etrurien, som Bonaparte bestemte for Prinds Ludvig af Parma, imod at Spanien astraadte til Frankrig Louisiana. Fremdeles sluttede Frankrig Fred med Neapel i Florens (Marts 1801); med Portugal, der truedes af Spanien, Frankrigs Forbundsælle, endtes Fjendtlighederne i Madrid (Septbr. 1801); Neapel og Portugal forpligtede sig til at lukke deres Havne for Eng-

lænderne; thi Bonaparte begyndte nu at forberede sin kæmpe-mæssige men strænge Plan: at trænge England ved at tilintetgøre dette Landes Handel paa Fastlandet, hvorpaa alle dets Indtægtskilder beroede. (Kontinentalsystem).

Saaledes var af alle Republikens Fjender kun det ubsellige England tilbage. Vel havde de engelske Flaader slæchet deres Fjender paa Havet, og den forenede franske, hollandske og spanske Samagt kunde ingenlunde maale sig med dem; vel havde Engländerne bemægtiget sig den største Del af de franske og hollandske Kolonier, og Nelson havde efter Seieren ved Abukir erobret Malta, men Englands Handel paa Fastlandet truedes, og dets Statsgeld steg til en overordentlig Høje. Hertil kom en betenklig Spænding med de nordlige Magter, navnlig med Rusland. Paul den 1stes Forbitrelse mod den engelske Egennytte (p. 228) steg til det Højest, da Pitt ikke vilde udlevere ham Malta, en Besiddelse, hvorefter han var sørdesels begærlig, og for hvis Erhvervelse han havde ladet sig give til Stormester af Malteserordenen. Bonaparte løsgav blandt Andet 6000 russiske Fanger uden Bedrag og benyttede sig paa flere Maader fauldt af den russiske Keisers lidenskabelige Stemning for at bringe ham til et fuldstændigt Brud med Engländerne. Da nu England igjen begyndte paa de tidligere Bestrebesser for at standse de neutrale Magters Handel paa de krigsfrende Lande, fornrydede Rusland, Sverrig og Danmark den bevæbnede Neutralitet af 1780, som Preussen tiltraadte, nængstelig for at få sine mægtige Nabover Forstekonsulen og Czaren. Medens dette truende Uveir trak sammen, var den berømte Pitt traadt ud af Ministeriet (Febr. 1801), da han mistroede om at kunne betrænge Oppositionen, der i Parliamentet stedigt bebrede ham, at han ikke havde ladet England deltage i den Baabenstilstand paa Havet, som Forstekonsulen havde tilbuddt. Men Addington, der var hans Efterfølger i Ministeriet, var

dannet af Pitt og handlede i sin Følgelopers Land: England berevde sig til med Magt at byde alle Farer Spidsen. En betydelig Flaade under Parker og Nelson blev sendt til Østersøen, inden endnu Isen tillod den bevæbnede Neutralitets Flaader at støde sammen i Dresund; Nelson angreb den danske Forsvarslinie paa Kjøbenhavns Rhed, og et morderisk Slag leveredes paa Rheden mellem den engelske Flaade og de danske Bloksibre (2den April 1801). Seieren forblev uafgjort, men Kronprinds Frederik, der havde været Tilstuer af Slaget, troede sig forpligtet til at undgaae videre Blodsudgrydelse og gik ind paa Nelsons Forslag om en Baabenstilstand, ifølge hvilken Danmark frasagde sig virksom Deltagelse i den bevæbnede Neutralitets Forbund. I Østersøen modtog den engelske Flaade Esterretningen om Keiser Pauls Død. En Sammensværgelse af russiske Adelsmænd, der var misforståede med Keiserens Bankelmod i Politiken, med hans Lidenskabelighed og Grusomhed, havde med væbnet Haand forlangt, at han skulde fratage sig Regjeringen, og, da han vægredte sig, valgt ham i hans Sovetkammer. Hans Son Alexander den 1ste modtog sin dræbte Faders Arv (1801—1825); han ønskede at fåre sit Rige Neutralitet og sluttede Fred med Frankrig i Paris (Octbr. 1801).

Saaledes var England reddet fra den Fare, hvormed den bevæbnede Neutralitet truede dets Overmagt paa Havet. Allerede i længere Tid fandt Fredsunderhandlinger Sted mellem begge de krigsfrende Hovedmagter, Fastlandets og Havets Herrer, men enhver mindelig Usigørelse strandede paa Spørsmålet om Egypten, som Forstekonsulen ikke kunde eller vilde opgive. I Egypten var Kleber blevet snigmurdet af en fanatisk Muselmand fatime Dag, som Bonaparte seirede ved Marengo, og Menou, der fulgte ham i Overbefalingen, havde ikke Dygtighed eller Kraft nok til at modsette sig Engländernes og Tyrkernes forenede Angreb. Han

faae sig nødt til at indgaae en Kapitulation, isølge hvilken de franske Soldater paa engelske Skibe blev overførte til deres længstefuld savnede Fædreland. Saaledes var Spørsmålet om Egypten afgjort; og endelig blev Fredstractaten mellem Frankrig, Spanien og England undertegnet i Amiens (Marts 1802). England gav de erobrede Kolonier tilbage; dog beholdt det Trinidad paa Spaniens og Ceilon paa Hollændernes Besættning. Malta skulle tilbagegives Malteserridderne inden tre Maaneder. Ogsaa Tyrkiet endte kort derefter sin Krig med Frankrig.

Da Bonaparte heldigt havde naaet sin Hensigt, at forene Revolutionens stridige Partier, fortsatte han sin begyndte Virksomhed for at udvikle Frankrigs Industri, Handel, Bestand og Oplysning, men denne Virksomhed var ham kun et Middel til, som han senere udtrykte sig, at lede Revolutionen til den Havn, han vilde. Et Forsøg paa at sprænge Førstekonsulen i Lufsten ved en saakaldet „Helvedemastine“ (Deebr. 1800) havde kun den Folge at drive Folkets Begejstring for Bonaparte til det Høieste ved at vække Belymringen for den Mandes Liv, paa hvem man troede, at Frankrigs Frelse beroede. Bonaparte benyttede denne Lejlighed til at slappe sig af med de Demokrater, han nærmest frygtede; en stor Del Mænd, der blev betegnede som „Jabolinere“, blev egenmægtigt domte til Deportation til Kolonierne. Da Bonaparte saaledes havde faaet friere Hænder, fortsatte han sine Bestræbelser for at bringe Frankrigs Forfatning nærmere til en monarchist. Efterat Tribunatet og det lovgivende Korps var renseede for de mest stridige Medlemmer, blev isølge en Overenskomst med Pave Pius den 7de (Concordatet 1801) den katolske Religion påny indført i Frankrig; Kirkeregjeringen blev under Statens Overhøihed betroet til Bisopper og Erkebisopper; alene Bekräfelsen af deres Valg var Paven forbeholdt. En ny Anordning

af det franske Undervisningsvæsen indførte mange væsentlige Forbedringer og lagde den hele Bestyrelse af Undervisningen i Statens Hænder. En ny Orden, „Æreslegionen“, blev oprettet; den var forbunden med betydelige Indtægter og Rettigheder, en Forberedelse til Indførelsen af en ny Adel. Efter en Beslutning af Tribunatet og det lovgivende Korps, der blev bekræftet ved Folkets Stemmer, blev Bonaparte udvalgt til Førstekonsul paa Livstid (4de August 1802) og til Ret til at udøvne sin Efterfolger.

Enevældig i Frankrig viste Bonaparte ogsaa sin Overmagt i de ydre Anliggender. Allerede Præsident for den italienske (cisaalpinse) Republik siden Begyndelsen af Aaret 1802 bemægtigede han sig i Aretes Øst Den Elba og lod Piemont indlemme i det franske Territorium; han optraadte som Mægler i den helvetiske Republikks Anliggender, lod en Armee rykke ind i Landet (1803) og ordnede Forfatningen efter sin Willie. Herved foranledigedes et Brud med England, efterat allerede i længere Tid en Spanning havde hersket mellem begge Lande, der endnu ikke havde udskæmt deres Kamp om Herredommen paa Havet: Englan-derne vægrede sig ved at tilbagegive Malta efter Bestemmelserne i Luneville-Freden; Bonaparte havde Øboerne, som han ikke havde funnet høje under sin Magt, og længtes efter Balpladsens Hæder. Krigens brød ud, og franske Tropper besatte Hannover (Mai 1803).

Fouché opdagede fort efter en Sammensværgelse mod Førstekonsulen. Den havde dannet sig i England; Pitchégru, Hollands berømte Crobrer, var Deltager; han havde forladt sit Forvisningssted i Guiana for kaste sig ind i Politiken. Delta-gerne blev fengslede og henrettede; Pitchégru blev funden dømt i sit Fængsel; Moreau, der havde været vidende om Planen, maatte bede for sine republikanske Grundsatninger med For-

visning fra Fædrelandet, for hvilket han saa ofte havde brugt. Den emigrerede Prinds af Enghien (Condé), der op holdt sig i det Badenske, blev overrumplet og greben af franske Soldater; han blev beskyldt for at være delagtig i Sammensværgelser mod Frankrigs Regjering og efter en fort Proces stadt; Bonaparte haabede ved denne Gjerning at opstille et advarende Exempel for alle Bourboner og Emigranter.

Krigens Udbud i Forbindelse med denne Sammensværgelse blev benyttet af Bonaparte til at nære det Maal, hvorefter han længe havde trægt: et arveligt Monarchi. Paa et Forlag af Tribunatet, der blev antaget af det lovgivende Korps og siden paa sædvanlig Maade forelagt Folket til Afstemning, blev Republikens Regjering betroet til Napoleon Bonaparte som arvelig Keiser, Keiserdommet blev proklameret d. 18de Mai 1804.

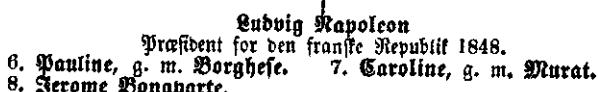
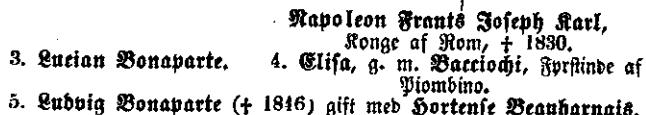
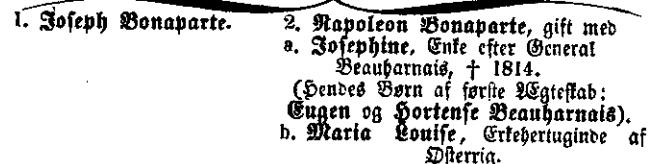
Frankrig som Keiserdomme (1804—1815).

En Senatsbeslutning gav Frankrigs Forfatning saadanne Forandringer, som den nye Længenes Tilstand krævede. I Keiserdommets Konstitution forekom endnu Ordene Frihed og Lighed, men af de Rettigheder, som det franske Folk gjennem Blod og Ulykke havde tilkämpet sig i Revolutionen, var i Hovedsagen kun tilbage: alle Borgeres Rettighed til Grundeiendommes Besiddelse og Lighed for Loven. Men Pressen var under Censur, og al Offentlighed i Statsforvaltningen borte. Den hele Bestyrelse var i Hænderne paa den uindskrænkede Keiser; hans Magt grundede sig saavel paa Armeen og den militære Hæder, som paa den almindelige Fornemmelse af Sikkerhed og indre Mølighed, som ledsgagede den stigende Velstand, Industri og Handel. Keiseren omgav sit glimrende Hof med en Skare af nye

Embeder og Værdigheder: franske Prindsen^{*)}, Marchaller, Kammerherrer, Pager og senere en ny Adel med Titel af Tyrster, Hertuger, Grever og Baroner sydste igjen Cuilleriernes pragtfulde Sale. Kroningen af Keiser Napoleon og hans Kone Keiserinde Josephine foregik med uhøre Pragt i Kirken Notre Dame. Pave Pius den 7de salvede Napoleon; han paasatte først sig selv bernest Josephine Kronen. Indenfor de gamle Mure, der saa Nar tilbage havde fejet Dyrelsen af Fornuftens Gudinde, gjenlod etter den hvidelige Messé, og Paven stemmede Psalmen: „Te Deum laudamus“, (d. 2den Decbr. 1804).

De af Frankrig afhængige Lande forandrede deres Regningsform efter det franske Mønster: den italienske (cispinske) Republik blev ifolge Annodning af en Deputation fra Republikken forandret til Kongeriget Italien, og Napoleon paasatte sig i Mailand den lombardiske Jernkrone (1805); det lille Hertendomme Piombino og Lucca gav han

^{*)} Carlo Buonoparte gift med Eactitia f. Namolini († 1836).

til sin Søster Elisa, den liguriske Republik, Parma, Piacenza og Guastalla forenede han med Frankrig.

William Pitt, der efter (fra 1803) stod i Spidsen for det engelske Ministerium, benyttede snildt disse Forandringer for at danne en tredie Coalition mod Frankrig, og det var England saameget mere magtpaalligende at væbne Fastlandet mod Napoleon, som det selv blev truet med en Landgang ved en Samling af en stor Armee og af Transportsskibe i Havnene ved Kanalen. Østerrig og Rusland blevne bevegede til et Forbund med England af Frygt for Napoleons Krigerighed, der allerede viste sig saa tydeligt i de Forandringer, han havde foretaget med Italien. Dgaa Sværrig tiltraadte den 3de Coalition; thi Gustav den 4de Adolf (Konge fra 1792—1809) hdede Revolutionen og dens Werk; den lunefulde og svage Mand nærede det forsængelige Haab at kunne fornye Sværrigs Indsydelse paa Fastlandets Anliggender. England betalte berevilligt Subsidier. Østerrig satte uhyre Troppemasser i Bevægelse: Erkehertug Ferdinand og General Mack bemægtigede sig München og fordrov Hertugsten af Bayern, som tilligemed Württemberg og Baden var Frankrigs Allierede; paa samme Tid besatte en østerrigst Armee Tyrol, og Erkehertug Karl rykkede i Italien med en stærk Hær frem mod Etzlinien.

Medens hele Europas Opmærksomhed var henvendt paa Rustningerne ved Kanalen, udløstede Napoleon i Stilhed Planen til det glimrende Feltslag, der skulle afdærene den østerrigst Armee fra Russerne og leve den i hans Hænder; som sædvanligt hjalpte han med Mesterlighed sin Plan, indtil Afgørelsens Dieblit var kommet. Medens Massena standsede Erkehertug Karl i Italien, samlede sig de franske Hære fra Hannover, fra Holland, fra Boulogne med forbausende hurtighed til Bayern, Krigens Hovedstueplads. De franske Marchaller Lannes, Soult, Ney, Bernadotte og flere

af Aarhundredets glimrende Navne forte i der Korpser de franske Hære med den Lydighed og Noagtighed, som Napoleon i denne sin Glandsperiode forstod at paatvinge alle sine Generaler, og hvorved han sikrede sine driftige Planer et lykkeligt Udsaid. Bernadotte rykkede til Forbauselse og Egrelse for det neutrale Preussen med sin Hær gennem det Anspachiske for at ankomme i rette Tid og paa det rette Punkt. Bayern og München falst i Fransmændenes Hænder; efter haardnakke Trefninger og en Række af combinerede Marscher indsluttede Napoleon den østerrigste Armee under Ferdinand og Mack i Ulm og afdær Fiendens Tilbagetog saavel nedad Donau som til Tyrol og Bohmen. Erkehertug Ferdinand undkom med en Del af Nyttieriet og flygtede med sit næsten oplost Korps ad Bohmen til, levende forfulgt af den utrættelige Murat; men Mack maatte overgive sig i Ulm: 33,000 Mand med deres Generaler og Officerer, med Faner og Kanoner falst saaledes i Fransmændenes Hænder; den bestæmmede, og nedbiviede Hær maatte trælle forbi Seitherren og nedlægge sine Vaaben for hans Fodder ikke tre Uger efterat han var gaet over Rhinen (Oetbr. 1805). Fra Ulm fortsatte Napoleon sin Seirsgang. Under idelige Hægninger med Østerrigere og med Russere, der nu flyndte sig til deres Allieredes Undsætning, drog den franske Armee ned ad Donau, besatte Wien uden Modstand og bemægtigede sig den besættede Bro over Donau. Hovedstadsens umaadelige Forraad forsynede nu den franske Hær med alle manglende Forrådenheder, og Napoleon rykkede ind Måhren mod de forenede russiske og østerrigste Hære, ved hvilke begge Keiserne befandt sig. Det afgørende Slag blev leveret ved Austerlitz (d. 2den December 1805). De forbundne Hære forte omtrent 90,000 Mand i Slaget, Fransmændene 80,000. Ved en forstilt Uvirksomhed lolkede den franske Keiser Fienden til at forsøge en omgaaende Bevægelse

for at afstaae ham fra Wien; men under Forsøget blev den venstre Fløj ved et samlet Angreb af Frankmændene afstaaen fra Centrum; forsigesves stræbte den russiske Keisergarde at gjenoprette Forbindelsen; den blev oprenen; den franske Hær fastede sig over Fiendens Centrum, og efterat det frygtelige Blodbad havde vedvaret fra Bintersolens Opgang til en Time efter Middag, havde Napoleon bundet en afgjrende Sejr. Den halvt tilintetgjorte russiske Hær trak sig tilbage; Keiser Franz vovede ikke at oppebie Erkehertug Karl, der havde forladt Italien og islede Hovedstaden til Undsætning; en Baabsenskifstand forberedede den umiddelbart paafølgende Fred til Pressburg mellem Frankrig og Østerrig (26de Decbr. 1805). Østerrig maatte aftræde til Kongeriget Italien de venetianske Besiddelser, som det i Campo Formio og Luneville havde faaet som Erstatning. Fremdeles maatte Østerrig aftræde Tyrol til Baiern, sine schwabiske Besiddelser til Würtemberg og Baden. Baiern og Würtemberg blev erklærede for Kongeriger. Saaledes var det tydste Riges Oplossning og Afhængighed af Frankrig allerede indtraadt, da Napoleon (Juli 1806) lod Baiern, Würtemberg og Baden, Hessen-Darmstadt og 13 mindre tydste Stater træde sammen i Rhins forbundet. De Fyrster, Grever og Ridderne indenfor det Gebet, der eiedes af Rhins forbundets Souverainer, blev mediatiserede, så deres Lande blev ikke umiddelbart afhængige af det tydste Rige, men de blev lagte ind under den Rhinfürstes Souverainitet, hvis Rige de tilhørte efter deres Beliggenhed. Ved denne Lejlighed sikte Baiern Staden Nürnberg. Herved ophævedes den sidste Rest af Keiserens Indflydelse over denne Del af Tyskland. Men i Spidsen for Rhins forbundet stod Napoleon som Skytsherre: Rhins forbundet var forpligtet til at stille Troppelcontingenter til Frankrigs Krigs. Rigsdagen i Regensburg opløste sig altsaa, da Napoleon

ikke mere erkendte noget tydste Rige; Franz den 2de nedsædte den tydste Keiserhærdighed og forlod fra den Tid under Navnet Franz den 1ste Titel af østerrigst Keiser.

Kongen af Neapel Ferdinand den 4de, ganske afhængig af sin østerrigstindeude Dronning og hendes Omgivelser, havde ved Krigens Begyndelse krænket den ham tilstaaede Neutralitet ved at tilstede russiske og engelske Tropper at lande i Neapel for derfra at angribe Frankmændene. Endnu i Wien (Decbr. 1805) erklærede Napoleon Bourbonerne for at have forbrudt deres Ret til Neapelsrone. I Begyndelsen af Aaret 1806 besatte Massena med en fransk Hær Neapel, Ferdinand den 4de flygte til Sicilien, hvor han var sikker under Englands Beskyttelse; Napoleon skænkede Neapelsrone til sin Broder Joseph (1806). Omintrent samtidigt med det tydste Riges Oplossning forandrede Napoleon den bataviske Republikks Forfatning; den blev som et Kongerige Holland overgivet til hans Broder Ludvig. Keiserens Stedson Eugen Beauharnais blev Vicekonge af Italien.

Preussen, hvor den svage Frederik Wilhelm den 3de regjerede (1797—1840), havde siden Freden til Basel troet i Nordtyklands Neutralitet at finde et Middel til at slæge Sydtyskland med Frankrigs Baaben og at stige paa Østerrigs Belostning. Krænkelser af Neutraliteten ved Vernebottes Marsch gjeanem det Anspachiske havde modnet den Beslutning hos Regeringen at slutte sig til Coalitionen. Slaget ved Austerlitz holdt Preussen endnu tilbage; i Decbr. 1805 indvægede Kongen i et Bytte, der stillede ham paa en spændt Fod med England: Preussen modtog nemlig det af Frankmændene udsugede Hannover, og afstod som Erstatning Anspach, Cleve og Renfchate. Anspach blev givet til Baiern mod Hertugdommet Berg, som tilligemed et Stykke af Cleve blev som Storhertugdomme givet til Napoleons Sov-

ger Joachim Murat. Neufchâtel blev givet til Berthier. Men da Napoleon, efter den store Pitts Død (Jan. 1806), som en Indledning til Freden tilbød England Tilbagegivelsen af Hannover, og da Øprettelsen af Rhin forbundet paa det klæreste aabenbærede hans Hensigt at beherske det hele Tyskland, trævede Preussen Tysklands Komning af Frankmandene; da Keiseren vagede sig, erklæredes Krig (1806). Men Preussens tilsyneladende velorganiserede Hær, der havde indgået Regjeringen det forsørgelige Haab at kunne afgjøre Tysklands Skæbne, var slet ledet, uden Tillid til sine Førere og uden Sammenhæng med Folket. Napoleon førte den franske Armee ind i Preussen med sin stævnlige Hurtighed og Overlegenhed: den preussiske Hær under Hertugen af Brunsvig blev oprenet i de samtidige Slag ved Jena og Auerstädt (14de Octbr. 1806) af Keiseren selv og Marchal Davoust; Tropperne overgave sig høbevis; Forsøgelsen strakte sig lige til Lübeck, hvor Blücher efter en haardnakket Kamp maatte overgive sig med Levningerne af sin Hær. Festningerne ved Elben og Oder, deriblandt det sterke Magdeburg, Küstrin og Breslau overgave sig en efter anden. Hjorten Dage efter Slaget ved Jena holdt Napoleon sit seirige Indtog i Berlin. Fra sit Hovedqvarter udstrakte han sin Magt over Nordtyskland: Hertugen af Sachsen, der forlod den preussiske Sag, sluttede (December 1806) Fred med Frankrig til Posen, modtog Kongetitlen og tiltraadte med de mindre sachsiske Hærster Rhin forbundet, og inden Årets Udgang var den hele Streækning mellem Elben og Rhinen i Frankmændenes Bold. Kongen af Preussen var flygtet til Königsberg; Napoleon fulgte ham for at tilintetgjøre Levningerne af hans Hær, der sluttede sig til de fremrykkende Russere. Napoleon, der ikke tog i Betenkning at bruge Nationernes

høieste Følelser som et Middel til at bane sit Herredomme Bei, henvendte et Øroraab til Polen, der lovede det sondersplittede Rige Frihed og Uafhængighed, vakte en polsk Opstand og kaldte Skarer af Polakker under de franske Faner. Keiseren holdt sit Indtog i Warschau og lovede Polakkerne en Frihed, han aldrig vilde fåjænke dem.

Russerne under General Benningsen mædte den franske Keiser i Slaget ved Eylau i Preussen (8de Febr. 1807). Den blodige Kamp paa den snebedækkede Slette begyndte at vende sig til Fordel for Russerne; da standede Murat ved et frygteligt Kavalleriindhug den fremgaaende Bevegelse af det russiske Infanteri. Slaget var et af de blodigste, der nogensinde er leveret; omtrent 50,000 Saarede og Døde bedækkede Balpladsen. Udsaldet var uafgjorende, men Napoleon havde standset Russerne i deres Forsøg paa at tilbagevobre Preussen, Benningsen trak sig tilbage, og Napoleon besluttede at tage sine Vinterquarterer ved Weichseln og imidlertid at indtage det sterke Danzig, medens den seilbare Flod lettede ham Midlerne til at hidture Beleiringsstyrket og til at underholde sin Hær i den store Afstand fra Hjemmet. Danzig overgav sig med sine betydelige Forraab til Marchal Lefebvre (Mai 1807); fort derefter satte Hærene sig igjen i Bevegelse til det blodige Møde. Napoleon seirede over den russiske Hær i Slaget ved Friedland (14de Juni 1807); Seiren var uafgjorende; Russerne trak sig bag Memel, Frankmændene besatte Königsberg og truede den russiske Grænse; da maatte Freden sluttet. Napoleon benyttede den Tid, da Underhandlingerne var i gang, til i fortrørlige Sammenkomster at lade sit hele Genie, sine kæmpemessige Planer glimre for den unge russiske Keiser: med Verdenskortet udbrædt foran sig viste han Alexander de uhyre Fordele af et Forbund med Frankrig mod Englands

Handelsdespoti; han tilbød ham Finland, han lod ham se i det hjerne det tyrkiske Riges Deling og Donaulandene som Ruslands Uddytte, og den unge Alexander blev henreven af Beundring for sin berømte Modstanders aandelige Overlegenhed; fra den Tid begyndte den Længe at modnes hos ham, at Rusland og Frankrig skulle dele Herredommets over Verden. I Freden til Tilsit (Juli 1807) aftaade Preussen alle sine Lande Vest for Elben. Siorste Delen af disse preussiske Lande blev tilligemed de hessiske og brunsvigiske Besiddelser og en Del af Hannover forenede til et Kongerige Westphalen, paa hvisrone Napoleon satte sin yngste Broder Jerome. Af Preussens polske Besiddelser, navnlig Sydpreussen og en Del af Westpreussen, blev et Hertugdømme Warschau oprettet under Kongen af Sachsens Høihed, en ringe Erstatning for Polens Begejstring for den franske Keiser. Danzig blev en Kriststad under preussisk-sachsisk Beskyttelse. Ruslands Uddytte af de forhenværende preussiske Besiddelser var Ny-Ostpreussen (en Streækning Land øst for det egentlige Østpreussen), og Alexander lovede at overholde Fastlands-spærringen, som Napoleon nu besluttede at anvende i al dens Strenghed, trods alle Ulemper og trods al den Modstand, han måatte finde paa Fastlandet selv; det var det sidste Middel, han havde tilovers til at lue de engelske Øboere; thi saa Dage efter Mack's Nederlag ved Ulm havde han mistet den fransk-spaniske Flaade, hvormed han ønskede at gjøre et forsøg paa at bemægtige sig Herredommets i Middelhavet. Da nemlig den franske Admiral Villeneuve og den spanske Admiral Gravina med deres betydelige Flaade efter Napoleons udtrykkelige Besaling forlod Cadix for at forsøge paa at komme igennem Gibraltarstrædet, blev de angrebne af den engelske Flaade under Nelson ved Cap Trafalgar (21de Octbr. 1805). Den fransk-spaniske Flaade blev ødelagt, men Nel-

son faldt, truffen af en fiendtlig Kugle. Da Rusland i Tilsit (1807) tiltraadte Fastlands-spærringen, var den engelske Handel allerede udelukket fra de fleste af Europas Kystlande; kun Gustav den 4de i Sverrig vedblev sin haardnakkede Krig med Keiseren, sjældt forpommern og Rügen blev besat, og sjældt det russiske Forbund med Frankrig truede ham fra Landsiden; Danmark søgte til det Yderste at bevare sin suveræne Neutralitet; Portugal var ganske afhængigt af Englelanderne, der truede dette Landes store Kyststreckning. Men dette Kontinentalsystem, der syntes at være forbudet for et fuldkomment Omring af Verdenshandelen, knugede Fastlandet lige saa meget som den Fjende, Systemet skulle betvinge. Det hævde sig i mange af Fastlandets Egne Industri og den indre Handel under Napoleons mægtige Haand, men Standsmlingen af alle ældre Handelsforbindelser vakte en betenklig Missforståelse med det franske Herredommme og besvordrede en udbredt Smighandel, som det frængeste Opsyn med Kysterne ikke lunde standse; denne Smighandel havde en forærvelig Indflydelse paa Folkenes Moralitet og tilintetgjorde tildels Fastlands-spærringens Hensigt.

Underrettet om en hemmelig Tractat i Tilsitfreden, ifolge hvilken Danmark og Sverrig skulle twinges til at antagte Fastlands-systemet, sendte Englelanderne en Flaade med en Landingshær under Admiral Gambier og General Cathcart til Øresund. Den engelske Gesandt forbrede den danske Flaade uleveret; paa Bægringen af dette Forlangende blev den engelske Hær landsat, Kjøbenhavn, der var uden militært Forsvar, da de danske Tropper var samlede i Holsten, ved et frygteligt Bombardement tildels ødelagt, og den danske Flaade ved en Kapitulation uleveret (Septbr. 1807). I sin Harme over dette Fredsprud forbandt Kronprinds Frederik sig med Frankrig og erklærede Sverrig Krig (1808). Imidlertid benyttede Rusland sit Forbund med Frankrig til at

bemægtige sig det længe attræede Finland. Thi da Gustav den 4de, dreven af et affindigt og personligt Had til den franske Keiser, vægrede sig for at slutte Fred og antage Kontinentalsystemet, erobrede en russisk Hær Finland (1808). Disse Umstændigheder, i Forbindelse med Trykket af en vilkaarlig Regjering og store Afgifter, foranledigede en Revolution i Sverrig: Kongen blev tvungen til at fratage sig Tronen til Fordel for sin Broder Karl den 13de (1809—1818). Derpaa sluttede Sverrig Fred med Danmark til Linköping uden Tab (1809), men i Freden til Frederiks-hamn (1809) maatte Sverrig aftaae til Rusland Finland indtil Torneara. Til den barnløse Konges Tronfolger udvalgtes senere (1810) den franske Marchal Bernadotte (Karl Johan).

Efter Freden til Tilsit besluttede Napoleon at vinge Portugal til at opgive sine Forbindelser med Englaenderne. Ifølge et Fordrag med Godoi (i Fontainebleau 1807) om en Deling af Portugal rykkede Junot (der nu blev opnået til Hertug af Abrantes) gennem Spanien ind i Portugal, og besatte Lissabon. Prindsregenten Johan (den 8te) var med den Kongelige Familie paa engelske Skibe flygtet til Kolonien Brasilien (1807), og Junot erklærede i Keiserens Navn, at huset Braganza havde ophort at regjere (1808). Men Delingstractaten i Fontainebleau blev det spanske Folks Forbitrelse mod den usle Godoi og den svage Kong Karl den 4de (1788—1808) til det Høieste; en Opstand i Madrid og andre Stæder tvang Kongen til at fratage sig Regjeringen til Fordel for sin Son Ferdinand den 7de (1808—1833), der idet mindste havde den Fortjeneste i Folks Øine at have „Fredsfyrsten“. Da baade Fader og Son henvendte sig til Napoleon som Boldgitsmand i deres Mellemværende, indbød Napoleon dem begge tillige med Godoi til en Sammenkomst i Bayonne, løftede Karl

den 4de til at erklære sin Tronfrasigelse for ugyldig og igjen at modtage Kongeværdigheden i Spanien, dog kun for at overgive den i Napoleons Hænder (1808). Keiseren valgte sin Broder Joseph fra Neapel forat sætte ham paa Spaniens Trone. Murat ombyttede sit Storhertugdomme Berg med Kongeriget Neapel; Storhertugdommet Berg blev overgivet til Kongen af Hollands umyndige Søn. Murat havde med den franske Krigsmagt besat Madrid; men det spanske Folk, beherret og ophidset af den katholske Geistlighed, viste et afgjort Had mod de franske Rættere, Horgisernes sagte Napoleon at vinde Folket ved at give det en fri Forfatning, ved at ordne Rettspleien og ved at omgive sin Broder med duelige Minister: en Folkekamp, understøttet af det virksomme England, reiste sig imod det franske Herredomme i Spanien og Portugal, og Follets kraftige Modstand i Smaafrije over den hele af Iberia og Vierze gjennemstaarne Halvs, bragte første Gang Crobrerens frigsøvede Hære til at valse; Juntaer i Stæderne, der havde deres Middelpunkt i Centraljuntaen i Sevilla, som regjerede Spanien i Ferdinand den 7des Navn, organiserede Follets Kamp; en fransk Hær paa 20,000 Mand maatte overgive sig ved Baylen; Junot maatte ved en Kapitulation med den engelske General Wellesley (Lord Wellington) rømme Portugal (1808). Napoleon indfandt sig selv med 80,000 Mand og sine berømte Marchaller paa den nye Krigsstueplads, hvor ikke længere Besætningen af en Armee og Indtagelsen af en Hovedstad var Opgaven, men hvor Follets Kræfter skulle undervinges. Og dog trængte den uimodstaaelige Kriger gennem vedholdende Kampe frem til Madrid og befæstede sin Broders vallende Trone; i Begyndelsen af Aaret 1809 maatte den engelske Hær indslibe sig i Corunna, og Saragossa overgav efter en heltemodig Modstand den franske Beleiringshær sine blodbestiente Ruiner (Febr. 1809);

da var allerede Keiseren faldet til Paris af nye Bevægelser paa Hæstlandet.

Osterrig troede at burde benytte Keiserens og hans Armees Fraværelse i det fjerne Spanien til at gjenvinde det Tabte. Det føllede Rige gjorde store Anstrengelser, udrustede over en halv Million Tropper og opstillede tre Hære: mod Italien under Erkehertug Johan, mod Warschau under Erkehertug Ferdinand og i Tydskland under den frigskyndige Erkehertug Karl. Tyrol reiste sig mod de Fremmedes Herredomme, Kongeriget Westphalen var i Opstand, Italien i Spænding. Napoleon forenede sine Stridskraæfter med Rhin forbundets Kontingent og indtraf allerede i Midten af April ved Armeen, inden endnu Erkehertug Karl havde concentreret sine Troppe mæsser i Baiern og ved Donau; han overvant en Afdeling af Erkehertugens Hær i Nærheden af Regensburg, slog Erkehertugen selv og den østerrigste Hovedhær i flere Træninger, navnlig ved Eckmühl (April 1809), og fæstede Østerrigerne tilbage til Bohmen. Derpaa rykkede Keiseren ned ad Donaudalen, viste sig anden Gang for Wien (Mai 1809) og twang Hovedstaden til en Kapitulation. Men den nordlige Bred af Donau blev endnu forsvarer af Erkehertug Karl med en Armee, der brændte af Kamphjæft ved Synet af den erobrede Hovedstad. Napoleon forsøgte at slæe en Bro over Donauesen Cobau, men forsøget mislykkedes ved Flodens Oversvømmelse; Keiseren kunde ikke føre den hele Armee over; Østerrigerne oprev den Del af den franske Hær, der var gaact over Floden, i det blodige Slag ved Aspern og Esslingen. Der faldt den berømte Marchal Lannes med mange Tusinde af sine tapre Vaabenbrodre. Imidlertid havde Eugen Beauharnais efter vedholdende Kampe med Erkehertug Johan fra Italien til Naab lykkeligt forenet sig med Keiseren; Franskmændene gif paamg over Donau og slog Erkehertug Karl i det afgjørende Slag ved

Wagram (Juli 1809). Imidlertid var ogsaa Erkehertug Ferdinand fordrevet fra Warschau af den polske Hær, der blev underkastet af et russisk Hjælpetorps, og Osterrig var udlomt. I Freden til Wien (October 1809) aftrædte Osterrig Salzburg, som senere blev givet til Baiern, Westgallizien med Hovedstaden Krakau til Hertugdømmet Warschau, en lille Del af det østlige Gallizien til Russland. Fremdeles maatte Osterrig i Hæstlandsspærringen Interesse afgive til Frankrig sine Provindser ved det adriatiske Hav: Krain og Villacherkredsen, Görz, Triest og en Del af Kroatien og af Dalmatien indlemmedes i Frankrig som de illyriske Provinders Statholderstab. Med den ubicielle Udholdenhed, der var Napoleons Charakter egen, gif han bestandigt videre i sin Besættelse for at styrke Frankrig det umiddelbare Opsyn med alle Søkyster: Kongeriget Ettrurien var indlemmet i Frankrig (1808); fra Wien decreterede Napoleon, da Pius den 7de ikke vilde soie sig efter Hæstlandsspærringen og træde i Forbund med Frankrig, at Paven havde ophort at være verdselig Regent; saaledes blev ogsaa Kirkestaaten indlemmet i Keiserriget, og Paven, der udslyngede sin afmægtige Banstræale mod Keiseren, fort til Frankrig. Efter Wienerfreden medførte Hollands Beliggenhed og Handelsforhold, at dette Land blev et Oplagssted for engelske Varer; Ludvig, der var misfornæret med sin Broders Villærighed i Anledning af Hæstlandsspærringen, maatte fratræde sit Kongedømme, og Holland blev indlemmet i Frankrig (1810). Ligeledes blev det nordlige Westphalen, Hertugdømmet Oldenburg, det nordlige Hannover, Bremen, Hamburg, Lübeck (1810) optaget i det franske Keiserdømme, der saaledes strakte sin mægtige Kystlinie lige til Østersøen.

Napoleons ægtestab med Josephine var barnløst; for da at slappe Frankrig Haab om en Tronfølger og befæste

Forbundet med Østerrig ved en Familiesforbindelse, lod Napoleon sig stille ved Josephine og ægtebroder Keiser Frantz's Datter, Erkehertuginde Maria Louise (1810). Hun fødte ham det følgende Åar en Son, Napoleon Franz Joseph Karl, der til Titelen Konge af Rom. Denne Udsigt til at sikre sin Familie Arven af sin Ørste var den sidste Tilgift, som Kyllen syntes at kunne tilføje den mægtige Keiser. Men Frankrig og Europa led under Militærherredommets Vilkaarlighed, under Censur, Soldaterudstrivning, Fastlands-spærring og tryk-kende Afgifter.

Krigen paa den spanske Halvø blev fremdeles fortsat, men Folkefriheden tilkempede sig Landet Skridt for Skridt, bestandig understøttet af Engleterne med Soldater, Baaben og Penge. Den engelske Armee under Lord Wellington stred fremdeles (1810—1812) med afvælvende Lykke med de franske Marchaller Massena, Suchet, Marmont, Soult og flere. Men da den Sidste besatte Andalussen, forlagde Centraljuntaen sit Sæde til Cadiz, der paa Grund af sin Beliggenhed var vindtagelig, saalænge Engleterne vare Herre tilssøs. Denne Junta gav Spanien en fri Forsamling i et indstrenket Monarchi (Konstitutionen af 1812). Guerrillakrigen over hele Halvøen kunde ikke dæmpes ved alle Frankimændenes Anstrengelser, og Modstanden vedligeholdt sig, indtil Begivenheverne i Rusland ogsaa afgjorde Krigen i Spanien.

Napoleons Hærflygt kunde ikke taale, at noget andet Rige bestod selvstændigt ved Siden af det franske Keisermønster: Rusland var det eneste Rige i Europa, der endnu kunde staa Keiseren i vejen, og Rusland skulle bose sig. Allerede Udvældelsen af Hertugdommet Warschau i Wienerfreden havde været Alexander uksikommens; Indlemmelsen af Oldenburg i Frankrig fornærmede ham paa Hertugen af Oldenburgs Begne, med hvem han var beslagtet, og da

Fastlands-spærringen navnlig med Hensyn til Kolonialhandelen var meget trykende, indstrenkede den russiske Keiser Kontinentalsystemet (1810). Rusland endte omrent ved denne Tid (1812) en femaarig Krig med Tyskiet ved Frederen til Bukarest, hvor den russiske Grænse blev udvidet til Pruth og Donau, og Alexander, der saaledes var sikret fra Sydgrænsen, indlod sig nu modig i den unndgaaelige Krig. Alexander havde indledet den ved at forlange, at Frankimændene skulle uddrage deres Besætninger af den preussiske Stat. I Forbund med Preussen og Østerrig samlede Napoleon i Sommeren 1812 en Hær paa over en halv Million Mand. Denne uhyre Armee var udrustet med den største Forsynelighed og fulgte navnlig af et frygteligt Artilleri; Kjernen af Hæren dannedes af den keiserlige Garde, et Troppekorps paa 12,000 Mand, som Napoleon i Lovet af sine Felttog havde udvalgt af sin hele Armee, og hvor Hæremmelseren af den militære Lydighed, Tapperhed, Udholdenhed og Selvopoprelse var udvist i en beundringsværdig Grad. Hærmasserne vare sammensatte af alle de Nationer, der adlod Keiserens Scepter: Frankmænd, Italienere, Rhinforbundstrupper, Østerrigere, Preussere droge mod Østen for at knuse Rusland.

Napoleon rejste med Keiserinde Maria Louise til Dresden; der samlede sig alle Rhinforbundets Fyrster, Kongen af Preussen og Keiseren af Østerrig for at bringe den mægtige Kriger deres Hylding. Derpaa lod Napoleon Armeens venstre Fløj (Preussere og Frankmænd) rykke frem mod Riga, Armeens højre Fløj (Østerrigere, Sachsere og Frankmænd) mod Polhynien, forat drage Russernes Opmærksomhed syd paa; selv forte han i tre Armeer Centrum over Niesmen (Juni 1812). I Wilna, Lithauens gamle Hovedstad, blev han modtaget med uendelig Jubel af Polakkerne, hvem han loede det posse Riges dog kun usfuldstændige

Gjenoprettelse. Men Russerne trak sig bestandigt tilbage uden at tilbyde noget afgjørende Slag, som Napoleon indsigt ønskede; det var Fiendens Hensigt at løkke ham til det Indre af den uhyre Slette, hvælle hans Forbindelser, oprive hans Magaziner, tilintetgjøre hans Hjælpemidler, for saaledes områder at trække ham til Jorden under Mangelens og Vaabenenes forenede Vægt. Efter en Række Tæfninger rykkede Napoleon frem mod Smolensk; men ogsaa her kæmpede Russerne en haardnakket Kamp kun for at dække deres Tilbagetog, som de fra den brændende Stad fortsatte ad Moskau til.

Allerede i Smolensk hævede sig i det franske Krigsraad Stemmer mod Fortsatelsen af et Tog, som den russiske Regierung ikke saameget sagte at standse ved Vaaben, som ved Antændelsen af Landsbyer og Stæder og ved en planmæssig Ødelæggelse, en Fremgangsmaade, der vilde gjøre Fremmarschen vanskelig, et Tilbagetog forbærligt. Men Napoleons Willie var dengang som altid uboelig. Han gik over Dnieper, slog Russerne i det blodige Slag ved Floden Mostova hvor Marchal Ney udmarkede sig i den Grad, at han fik Titelen „Fyrste af Mostova“, og holdt endelig sit Indtog i Czarernes gamle Hovedstad, hvor han haabede at have Seiret ihænde over sine Fjender. Men Russerne afbrændte Byen faa Dage efter de Fransles Ankomst (Septbr. 1812), og børvoede derved Fjenderne for en stor Del Midlerne til deres Underholdning. Russerne opholdt snedig Napoleon med Fredsunderhandlinger i det Haab, at Winterfalden, deres frygtelige Bundsforvandt, vilde indfinde sig. Endelig maatte Keiseren beslutte sig til at gaae tilbage; den oprindeligt paatænkte Tog til Kaluga blev ham afskaaren af Russerne efter et morderisk Slag, og han maatte føre Hæren gennem de allerede ødelagte Egne ad den Bei, han var hidkommen. Winteren indsandt sig allerede i October med en

ufædvanlig stræng Kulde; og i December sank Thermometeret indtil 30 Grader under Frysepunktet. Forfulgt af Russernes Armee, omsoveret af de rovbegjærlige Kosakkere, uden tilstrækkelig Fod og Brændsel begyndte den franske Hær snart at oplose sig; mange Soldater vortkastede i Fortvivelse deres Vaaben og lagde sig til at dse paa den frosne Snemark; Ensider af Big bedekkede den lange Ulykkesvei. Da Hæren ankom til Smolensk, var endnu 40,000 Mand ved deres Faner, næsten ligesaa mange Marodeurer fulgte Hæren væbenløse i en elendig Kamp for at friste deres Tilværelse. Endnu bestandigt haandhævede Frankrigs beromte Marchaller og den keiserlige Garde deres Krigshæder ved med Heltemod at slaae Fiendens gjentagne Angreb tilbage, og Ney, Arriergardens Ansører, tiltvang sig med forbausende Udholdenhed Overgangen over den frosne Dnieper, der paa begge Sider var bevogtet af Russerne, men Overgangen over Veresina, en Bislot til Dnieper, fuldendte den franske Hærs Undergang. Broarbejdet foregik under Fiendens Øine i den med drivende Isstykker opfyldte Flod; endelig blev Broen slaat, og de Soldater, der endnu fulgte deres Faner, gik over, men uagtet Marchal Neys heltemodige Anstrengelser var det dog ikke muligt at redde den store Sværm af nordentlig sammenstilende Efterslære fra Undergang. Kun omrent 25,000 bevæbnede Mand, levningerne af „den store Armee“, ankom til Niemen. Russerne begravede paa deres dødbringende Slette henimod 250,000 sjællige Big. Napoleon reiste efter Overgangen over Niemen tilbage til Paris, dels for ved sin Nærvarelse at holde Partierne i Ave, dels for med al Magt at drive paa nye Udrustninger.

Grobrerens Nederlag, skønt det ikke var ham vibrat af Menneskehænder men af Naturen, løsnedde efterhaanden alle Frygtens, Fordelens, Familiesforbindelsernes Baand, der havde fængslet Fyrster og Folk til det herskende Frankrig. Preus-

sen begyndte Frafaldet: Frederik Vilhelm den 3de, der nu lærte at kjende den Styrke, der ligger i Folket, lod udgaae „et Opraab til Folket“, der kalde Skarer af frivillige Krigere til Fanerne. En preussisk-russisk Armee rykkede frem igennem Sachsen, men allerede havde Napoleon med sin ubzielige Udholdenhed og Kraft fremmet Rusningerne saavidt, at han med en Hær paa 150,000 Mand funde besætte Elblinien og seirrigt haandthæve sin Stilling i flere Slag, især ved Bautzen (Mai 1813); hans venstre Fløj støttede sig til det sterkt befæstede Hamburg, hvor den haarde Marchal Davoust var Kommandant; hans højre Fløj til Bohmens Bjerge. En fort Vaabenstilstand blev paa begge Sider anvendt til Rusninger: Sverrig, hvor Verndotte forlængst var i Spænding med Napoleon, havde allerede 1812 sluttet sig til Rusland mod Øste om Kongeriget Norge som Erstatning for Finland; ifølge en Substdies-tractat med England forpligtede Sverrig sig nu til at stille et Armeekorps i Tydfland; ogsaa Østerrig erklærede Krig mod Frankrig efter et unyttigt Forsøg paa at bevæge Keiseren til Fred. Danmark, til hvilket Rige England og Rusland gjorde den overmodige Fordring at afstaae Norge til Sverrig, maatte allerede herved føle sig opfordret til at dele Frankrigs Held og Uheld; ogsaa Kongen af Sachsen forblev sit Forbund med Napoleon tro.

Den vidstrakte Elblinie, der med Held blev angreben paa flere Punkter, var vanskelig at forsvare; vel blev de forbundnes Hovedarmee slagen tilbage fra sit Angreb paa Dresden (Aug. 1813), hvor den fra Amerika tilbagevendte Moreau lebede Angrebet og endte sit hæderlige Krigsliv ved en uhæderlig Død i Kampen mod sit Fædreland; men da den franske General Vandamme, der igennem Bohmen fulde træ Fjendens Tilbagetog, ved Culm i Nørheden af Tyskland blev opreven med sit Korps, og da de Allierede paa flere

Punkter gik over Elben, maatte Napoleon concentrere sig om Leipzig, medens Kongeriget Baierne i Ryggen paa den franske Armee sluttede sig til Keiserens Fjender. Slaget ved Leipzig (16de—19de October 1813) afgjorde Keiserrigets Skæbne. Førgjæves vare Napoleons og de franske Marchallers Genie og Anstrengelser, førgjæves de franske Soldaters Tapperhed imod den store Overmagt; Würtembergerne og Sachserne gik over til Fjenden, medens Slaget endnu var uafgjort, og Napoleon maatte endelig romme den blodige Valplads. Paa Tilbagetoget til Rhinen befærdede endnu engang den overvundne Keiser Baierne og Østerrigerne ved Hanau (Octbr. 1813) og førte sin af Sygdomme og Fjendens Sværd medtagne Armee tilbage til Frankrig. Fra Frankfurt lod de forbundne Keisere og Konger endnu engang tilbyde Napoleon Freden paa Rhingrædens Grundlag, men de sterke Rusninger viste dem, at deres ubzielige Modstander fremdeles vilde forsøge Krigens Lykke. Da de allierede Armeer gik over Rhinen (1814) og i adfæste Korpser langs Seine og Marne rykkede frem mod Paris, udviste Napoleon endnu engang sit glimrende Talent og sin utrete-lige Virksomhed ved at slæae de særskilte Hærfædelinger og tringe den overlegne Fjende til et Tilbagetog. Men den forbundne Armee drog sine Forstærkningskorps til sig og rykkede efter mod Paris, medens Lord Wellington, seirrig i Spanien, gik over Pyrenæerne og angreb det sydlige Frankrig. Da var al videre Modstand frugtesløs; en Del af Nationalgarden i Paris forsøgte at forsvare Hovedstaden, men efter Indtagelse af Hojdeerne ved Montmartre holdt de Allierede deres Indtag i Paris (Marts 1814). Senatet, der blev ledet af Talleyrand, erklærede Napoleon for afsat (2den April), og Ludvig den 18de, en Broder til den henrettede Konge, blev ved de Allieredes Vaabenmagt indsat paa sine Fædres Trone. Napoleon, der var islet til

Fontainebleau, besluttede at vove endnu et Forsøg paa at vinde Paris, men Frafaldet af hans Marchaller og Generaler, deriblandt Marmont og Berthier, der en efter anden sluttebe sig til de nye Magter, twang den nedbudsede Keiser til at give efter. Han frasagde sig Regjeringen (11 April 1814) mod at beholde Keisernavnet, Den Elba og aarlige Indtægger for sig og sin Familie. I Fontainebleau monstrede Napoleon for sidste Gang sin Garde, disse beromte Krigere, der havde delt hans Hæder og nu grædende delte hans Kummer. Keiseren reiste fra Fontainebleau umiddelbart til det Opholdssted, der var ham anvisst.

Ludvig den 18de*) sad da paa den franskerone under de Allieredes Bestyrtelse. Men Bourboneernes Tilbagelost med deres Folge af Emigranter og deres Førstærthed for Tilstanden før 1789 vakte ingen Tillid hos Nationen, sjældt Ludvig den 18de synede sig med at udstede et Charter, hvori han sikrede det franske Folk en konstitutionel monarchisk Forfatning. I Freden til Paris (30te Mai 1814) blev Frankrig vist tilbage til sine Grænser fra 1792; dets tidligere Udstrekning blev saaledes forsøgt med Savoien, Nizza, Avignon og Venaissin. Af sine Kolonier maatte det aftaae Verne Tabago, Lucie

*) Ludvig den 15des Sonnesønner:

1. Ludvig den 16de, g. m. Maria Antoinette.
2. Ludvig den 17de † 1794. Maria Theresie.
3. Ludvig den 18de († 1824),
(Greve af Provence).
3. Karl den 10de (1824—1830),
(Greve af Artois).

1. Hertug af Angouleme. 2. Hertug af Berry († 1820).
g. m. Maria Theresie.

Henrik den (5te),
Hertug af Bordeaux.

og Isle de France til Englaederne. Kongerne af Spanien og Sardinien, Hertugerne af Toscana og Modena vendte tilbage til deres Lande. Danmark var allerede af en svensk, preussisk og russisk Hær under Bernadotte blevne tvungen til at indgaae Freden i Kiel (14de Januar 1814), ifolge hvilken Norge blev aftaaet til Sverrig (imod Svensk-pommern som Erstatning) og Den Helgoland til England. Esterat Norge havde gjort et fort Forsøg paa Modstand under Prinds Christian Frederik af Danmark og i dette Tiderum modtaget Udlæstet til sin selvstændige Forfatning, traadte det som et særegent Rige med en fri Konstitution i Forbindelse med Sverrig.

Imidlertid havde en Kongres af Europas Keisere, Konger og deres Gesandter samlet sig i Wien til en glimrende Forsamling af Magthavere og Diplomater. For Frankrigs Bedkommende mødte den snilde Talleyrand. Opgaven var at ordne Europas politiske Uigevægt, som Keiserkrigene paa en saa gjennemgribende Maade havde forstyrret, og at faststille de enkelte Staters Forfatning. Man kom med Letshed overens om det Grunblag: at føre de fordebrne Fyrstehuse tilbage i deres Besiddelser og at ordne Statsforfatningerne til Monarchier, der saalidet som muligt skulde indskrænkes af Folkefrigheden. Men Gjenoprettelsen af de enkelte Staters tidlige Forhold fremfaldte betydelige Forvillinger, idet navnlig Preussen gjorde Fordring paa hele Sachsen, Rusland paa hele Polen. Disse og lignende trættige Spørgsmaal bragte Stormagterne i en betenklig Spænding, da Efterretningen om Keiser Napoleons Landgang i Frankrig bragte en pludselig Enighed tilveie. Napoleon blev som Fredsforskyrer erklæret i Aften. Kongressen afviste hans Fredsforlag og paabød store Rustninger; man forpligtede sig gjenstidigt til at overholde Pariserfredens Bestemmelser.

Keiserdømmet i de 100 Dage. Da Napoleon fik Underretning om Utlfredsheden i Frankrig og om Unigheden i Wien, besluttede han at gøre et Forseg paa at tilbagevinde Frankrigsrone. Med de saa Soldater, man havde levnet ham af hans gamle Garde, landede han usædvanlig ved Cannes i Provence (2den Marts 1815) ikke langt fra det Sted, der havde set Seirherren fra Egypten at vende tilbage. Rygten om hans Landgang og hans livlige og frisindede Opraab til Folket kaldte i et Døbelit Frankimandenes Begeistring tillive; Stæderne åbnede deres Porte: Tropperne, Generalerne, Marchallerne samledes stærevis om den tresarvede Fane; forsgæves sagte Grev en af Artois at standse ham med en Hær ved Lyon: Napoleon kørte, omgiven af nogle Ryttere, ind mellem de fjendtlige Hæller, og det begejstrede Raab: „Leve Keiseren!“ hilste ham efter med uendelig Jubel; ligesom i et Triumph tog forsatte han sin Marsch til Paris, som Bourbonerne for anden Gang havde forladt. Napoleon drev paa Rustningerne af al Magt og forte derpaa sin Hær til Nederlandene for der at føre det første Slag mod det forbundne Europa. I Nederlandene stod allerede den engelsk-hollandske Hær under Wellington og den præussiske under Blücher, medens talrige Hære allevegnefra rykkede mod Frankrigs Grænser. Endnu engang viste han sin Overlegenhed over Fjenderne, der havde lært Krigskunsten af ham: ved Ligny (Juni 1815) slog han Preusserne og affstod ved et Armeekorps under Marshal Grouchy deres Forening med den engelske Armee. Napoleon vendte sig derpaa mod Wellington, som var forstandet ved Waterloo paa Mont St. Jean. Endnu engang hilste Napoleon, da han paa den afgivrende Dag (18de Juni 1815) viste sig for Hæren med et: „Leve Keiseren!“ og han begyndte Slaget ved Waterloo i fuld Tild til Seirens og sin Lykke. Efter flere hæftige Angreb paa Engländernes

Forslandsninger syntes Dagens Lykke at erlære sig for Frankimandene; Fjendens afgivrende Nederlag beroede paa Grouchy's Ankomst, der ventedes hvert Døbelit. Denne General havde den hele Dag hørt Kanonerne fra Waterloo, men Napoleon blev ikke længere adlydt med den Tild til ham og hans Lykke, der 15 Aar tidligere i et lignende Døbelit havde kaldt Desaix til Marengo. Grouchy satte sig ikke alene ikke i Bevægelse mod Waterloo, men kunde endogaa ikke forhindre Preusserne under Blücher fra at vise sig paa Balpladsen i det afgivrende Døbelit. Slaget var tabt, og Flugten blev almindelig; kun den gamle Garde holdt sig paa Balpladsen, indtil den for største Delen var opreven af det fjendtlige Artilleri.

Da Napoleon var kommen tilbage til Paris, nedlagde han efter Kamrenees Døffe Regjeringen og begav sig til Rochefort i den Hensigt at undkomme til Amerika. Men da havnen var spærret, begav han sig ombord paa et engelsk Krigsslib, idet han betroede sig til sine Dødsfjenders Modlighed. Engländerne lod ham bringe til St. Helena, den ensomme Klippe i det atlantiske Hav, hvor han med nogle saa hengivne Venner tilbragte Resten af sit Liv under en stræng Bevogtning († d. 5te Mai 1821).

En provisorisk Regjering, der under den rænklefulde Fouhés Ledelse havde overtaget Magten efter Napoleons Flugt, overgav Hovedstaden til de fremrykkende Fjender, som fortid efter første Bourbonerne tilbage til Paris, hvor disse nu sagte at begrunde deres Magt ved at lade Straffedomme udgaae over den faldne Keisers Læbhængere og over de gamle Republikanere, der endnu vare tilovers. I den anden Fred til Paris (20de Novbr. 1815) blev Frankrig indstrænet til sine Grænser af 1790, og mistede saaledes Savoien og Nizza. En Afdeling af de forbundne Tropper besatte indtil videre Frankrigs Grænsefestninger.

Wienerkongressens Slutning. Kongressen i Wien tog nu efter sat paa sine afbrudte Arbeider. Keiserdommet Østerrig under Frants den 1ste († 1835) fik sine illyriske Provindser tilbage og af sine polske Besiddelser Gallizien; dog blev Krakau en Kristat. Fremdeles fik Østerrig Øvreitalien mellem det adriatiske Hav, Po og Ticino (det lombardisk-venetianske Kongerige). De venetianske Besiddelser blevne betragtede som Erstatning for de østerrigske Nederlande, der blevne forenede med Luxemburg og Holland til et Kongerige Nederlandene under Vilhelm den 1ste af Nassau-Oranien (1814—1840), en formentlig Modvægt mod Frankrigs Overgreb. Kongeriget Nederlandene fik af England de fleste Kolonier tilbage, nævnlig det vigtige Batavia, Molukkerne og Surinam. Preussen astraabte til Rusland af sine tidlige polske Besiddelser Hertugdommet Warszau, men beholdt Vestpreussen og en Del af Sydpresussen (Posen). For at bringes til sin forrige Follemængde og Betændring som Stormagt fik Preussen den nordøstlige Del af Sachsen samt Nederrhin og desuden sine gamle Provindser Westphalen, Jülich, Cleve og Berg. Af Hanover fik Preussen fremdeles Lauenburg, som det hørte hørende til Danmark mod Slesvig-Holsten. Hanover blev et Kongerige og fik af Preussen Ostfriesland og Hildesheim. Baierne, som maatte opgive Tyrol, fik Würzburg, Aschaffenburg, Anspach, Baireuth og det baieriske Pfalz. Frankfurt, Bremen, Hamburg og Lübeck blevne Fristater. Alle tydste Stater forenede sig i et Forbund til genseidig Opretholhelse af Tysklands indre og ydre Sikkerhed under Ledelse af Herternes Gesandter i Frankfurt.

I Neapel havde Kong Joachim Murat sluttet sig til Napoleon i de 100 Dage. En østerrigst Hær havde fordrevet ham og gjenindsat den svage Bourbon Ferdinand den 4de († 1825). I et forsøg paa ved en Landgang at

reise Neapolitanerne for sig blev Murat greben, stillet for en Krigsret og stadt (1815). Kongeriget Sardinien fik Savoien, desuden Genua og Nizza for at styrke dets Grændser mod Frankrig. Parma og Piacenza tilfaldt Keiserinde Maria Louise. Af de forrige græfl-venetianske Øer i det ioniske Hav blev oprettet de 7 ioniske Øers Republik under Englands Beskyttelse.

Storbritanien beholdt Øerne Helgoland og Malta, to for Rigets Øscherredomme vigtige Pladser i Nordøen og Middelhavet, desuden en Del franske og hollandske Kolonier, deriblandt Caplandet i Sydafrika.

Schweiz, hvis militære Vigtighed havde vist sig i de fransk-østerrigske Krigs, blev erklæret for et neutralt Land; det blev forsøget med Kantonerne Genf, Wallis og Neufchâtel.

De nordamerikanske Fristater. De spanske og portugiske Kolonier i Amerika.

De nordamerikanske Fristater havde siden Frihedskrigen været i en rast Fremvært ved Industri, Manufacturer og Handel; en Krig med England, fremkaldt af stridige Handelsinteresser og ved den franske Keisers Besættelser, (1812—1814) gjorde ingen betydelig Standsnings i Udvillingen.

Follemængden og med den Staternes Antal tilstod stadtigt: allerede 1803 havde Republikken tilløbt sig af Frankrig Louisiana og med denne Provinds det fuldstændige Herredomme over Mississippis rige Flodgebet; senere blev Florida kjøbt af Spanien, og Staterne trængte omviser frem til det stille Hav, en ny og vindstrænet Handelsvei. De nordamerikanske Staters Forfatning afgav et forbillede for de øvrige Fristater, der efterhaanden dannede sig i Amerika.

De spanske Kolonier. Den St. Domingo, der tidlige havde været delt i en østlig og vestlig Halvdel mellem Frankrig og Spanien, blev ved Freden i Basel (1795)

Frankrigs Ejendom. Spanien erholdt sin Andel tilbage ved Freden i Paris, men en Opstand af Negerslaverne, der allerede var begyndt under den franske Revolution, staffede Den Uafhængighed. Den har senere under store Uroligheder ud-dannet sig til en Republik af Negere og Mulater (1822).

De spanske Kolonier paa Fastlandet reiste sig førstede Delen mod Moderlandet fra Mar 1810 nærmest i Anledning af Kong Josephs Tronbestigelse i Spanien, og Ferdinand den 7de saae sig ikke i stand til at undertrykke Opstanden hinsides det atlantiske Ocean. Venezuela erklærede sig (1811) for en uafhængig Republik, forbundt sig med Ny-Granada og bragte Kampen til en seirig Ende iførdeleshed ved Simon Bolivars, („Besrierens“) Hætemod og Uegennytte. Begge Lande forenede sig (1819) til Republikken Columbia, som efter „Besrierens“ Død (1830) opdøste sig i de tre RepUBLIKER: Ny-Granada, Venezuela og Ecuador (1831).

Opstanden i Peru, der blev understøttet ved Bolivar fra de columbiske RepUBLIKER, endte sig med Oprettelsen af de to Fristater: Peru og Øvreperu eller Bolivia (1825). Ogsaa Staterne ved La Plata (Buenos Ayres), det græs-rige Sleteland ved Platamundingen, erklærede sig for en uafhængig Fristat (1816) og understøttede Chili, hinsides Andes-hjæden, i den heldige Kamp for Uafhængighed (1818). En Krig mellem Platastaterne og Brasilien om Besiddelsen af Montevideo endtes ved en Fred, hvori Montevideo (Uruguay) blev en uafhængig Republik (1828). Ogsaa Paraguai tilsvang sig Uafhængighed; fra 1809—1840 regerede Dr. Francia med dictatorisk Magt denne affondrede Stat mellem Parana og Paraguay.

I Nordamerika dannede sig Mexico til en Fristat (1823), efterat en Opstand i Armeen havde tilintetgjort Iturbides (Augustin den 1ste) Forsøg paa at fornye det gamle Keiser-

rige. Ogsaa Guatimala, dette for Verdenshandelen betydningsfulde Land, erklærede sig (1823) for en Fristat under Navn af „De forenede Stater i Mellemamerika“.

De portugisiske Kolonier. Det portugisiske Hof, i hvis Spidsregenter Johan stod (Konge i Portugal 1816—1826) var flygtet til Brasilien, da Junot trængte frem mod Lissabon (1807). Den almindelige Utilfredshed med Uafhængigheden af det fjerne Moderland tvang Johan til at erklære Brasilien for et selvstændigt Kongerige (1815), som han blev tvungen til at tilstaae en fri Forfatning (1821). Da Johan den 6te maatte forlade Brasilien for at ordne Forholdene i Portugal, overgav han Regeringen i Brasilien til sin Son Peter, der snart saae sig nødt til at erkende Brasilien fuldkomne Uafhængighed af Portugal (1822). Brasilien blev da erklæret for et Keiserdomme under Peter den 1ste. Men Utilfredsheden med Keiserens Begunstigelse af Portugiserne frem for de Indsøde foranledigede en Revolution i Rio Janeiro (1831): Keiseren maatte nedlægge Regeringen til Fordel for sin Son Peter den 2de og begav sig til Europa, hvor Forholdene i Portugal gjorde hans Nærværelse nødvendig.

Fragmentarisk Anhang.

Stormagterne fra 1815—1848.

1. Den hellige Alliance. Efter ester Pariserfreden havde Keiserne af Rusland og Østrig med Kongen af Preussen undertegnet et saakaldet „helligt Forbund“ (1815), som senere de europæiske christelige Magter tiltraadte med undtagelse af det frie Schweiz, af England, hvis Konstitution lagde hindringer i vejen for forbundsbestemmelsernes udførelse, og af Kirkesaten, der behersedes af den religiøs-intolerante pave Pius den 7de. I dette forbund forpligtede kyrsterne sig til overensstemmende med den hellige Skrifts vedende at elske hverandre som Brødre, at regnere deres Folk som Familiemedlem og at yde hverandre gjenstig hjælp til dette formåls opnåelse. Europa var træt af Krig og Blodsudgrydelse, af den ved Revolutionen fremkaldte borgerlige og kirkelige forvirring, og Folkene modtog deraf disse Erklæringer med Glæde som en Sillerhed for Opretholdelsen af de ordnede borgerlige og kirkelige Forhold. Men snart viste det sig, at det hellige forbund, langifra at indromme Folkene den Frihed for Vilkaarliged og den Deltagelse i Lovgivning og Skatteveesen, som efter den franske Revolution var blevet Folkenes fælles Ønske, snarere ved gjenstig hjælp stræbte at nedtrykke enhver Utøring af den vaagnende Folkesfrid. Det dannede sig saaledes snart i alle Lande et Bevægelsesparti (Demokrater, Liberale, Opposition) i Modstæning til Regjeringspartiet (Aristokrater, de Conservative), og det hellige forbund, ledet især af det østrigske Kabinet med Metternich i Spidsen, greb med Kraft ind i enhver Bevægelse for at temme Oppositionen. Bevægelsespartiets betenkelige Fremstrid i Spanien, i Portugal, i Neapel og i Sardinien foranledigede

Kongresser først i Troppau og Laibach (1820—1821) og dernæst i Verona (1822).

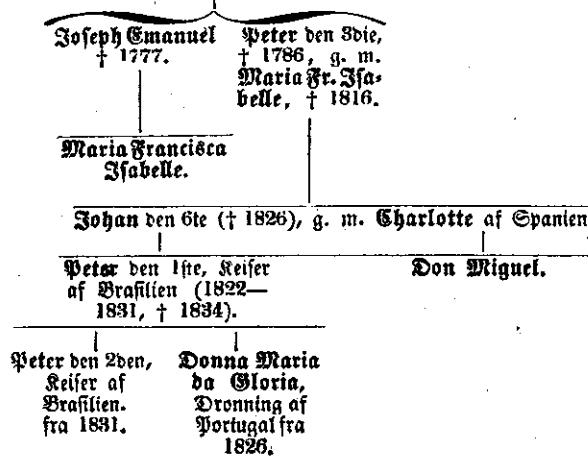
a. I Spanien gjenindførte Ferdinand den 7de (1814—1833) med hard Grusomhed den gamle Forfatning, Adelens og Geistlighedens Herredomme og Privilegier tilsiges med den forhadte Inquisition. Et Troppekorps, der var samlet i Cadiz for at indstilles til Amerika til Undertrykelse af Koloniernes Opstand, erhærede sig for Konstitutionen af 1812; Follets Billie tvang Kongen til at antage den. Men Adelen og Munkene forenede sig for at bekæmpe Revolutionen, og den Virksomhed, som Geistligheden havde lagt for Dagen imod Napoleons Herredomme, anvendte den nu imod Christenheds. Kongressen i Verona bemyndigede en fransk Armee til at undertrykke Opstanden i Spanien, og Hertugen af Angoulême (Not. Pag. 262) besatte Madrid uden at møde nogen afgjørende Modstand; hele Kongeriget og selv Cadiz, Revolutionens Udgangspunkt og sidste Tilflugt, overgav sig til Franskmændene. Ferdinand den 7de understøttet af den absolute Kongemagt's tilhængere, det saakaldte apostoliske Parti, regerede nu igjen med vindfriest Magt, med Vilkaarliged og Grusomhed.

b. I Lisabon og Oporto reiste sig en militær Bevægelse, især fremkaldt ved Spaniens Exempel: støttet af Misforståelsen med Kong Joahnen 6tes vedvarende Kraværelse i Brasilien (Pag. 269) og med Englands Alt beherskende Indsydelse, tiltvang Armeen sig en fri Forfatning og Fjernelse af de engelske Officerer (1821). Kongen, der i Brasilien havde anerkendt den nye Forfatning, vendte fort efter tilbage til Portugal (1822). Ved Hertugen af Angoulêmes seirige Indmarsch i Spanien fik imidlertid det conservative Parti Mod til at vores en Modrevolution; i Spidsen for

Hospartiet stod Dronningen af Portugal, en Søster til Ferdinand den 7de, og den voldsomme, ildefindende Don Miguel, hendes yngre Son*). I Spidsen for en Opstand af det laveste Folk og en Del Soldater bevægede Don Miguel sin Fader til at erklære den nye Forfatning for ophevet, men da Johan den 8te forekom ham at gaae alt for misdt tilvoerks mod Forfatningens Tilhængere, erklærede Miguel Staten for at være i Fare og lod Ministrerne fængsle. Denne Fremgangsmaade bragte et fuldkommen Brud tilveie mellem Fader og Son: Johan begav sig ombord paa et engelsk Krigsskip, der var rede til hans Understøttelse, kaldte Sonnen for sig og forviste ham fra Portugal (1824). Johan den 8te døde (1826); Arvingen til Tronen, den afsonde Konges ældste Son Peter, Keiser af Brasilien, lunde ifølge Brasiliens Konstitution ikke tillige være Konge af Portugal; han erklærede derfor, at Portugal for bestandigt skulde

Huset Braganza i det 18de og 19de Aarhundrede.

Johan den 5te, † 1750.

vere adskilt fra Brasilien, gav Riget en indstrænket monarkisk Forfatning og udnevnte sin Datter D. Maria da Gloria til Portugals Dronning, men bestemte tillige sin Broder Don Miguel til Regent i hendes Mindrearighed. Saasnat Miguel saae sig i Besiddelse af Magten, omfysrede han Forfatningen, erklærede sig for uindstrænket Konge (1828) og behandlede det konstitutionelle Parti med thranuist Strænghed. Men denne Fremgangsmaade, der frænede Kronens Rettigheder og den lovmæssige Orden, var ingenlunde Stormagterne, navnlig England, behagelig. Englenderne understøttede Konstitutionens Tilhængere med deres Størt, og da Peter den 1ste havde maattet opgive Regjeringen i Brasilien (p. 269, 1831), vendte han tilbage til Portugal, hvor han i en toaarig Krig (1832—1834) bekæmpede Don Miguel og endelig twang ham til at forlade Riget. Men Peters Død († 1834) gav snart Regjeringens Tøller i den unge Dronnings Hænder. Hun ægtede først Hertug August af Leuchtenberg, en Son af den berømte Eugen, og siden Prinds Ferdinand af Sachsen-Coburg. Men denne forstod ikke at vinde nogen Indflydelse, der lunde styrke Regjeringen under de fortsatte Uroligheder mellem Tilhængerne af Forfatningen og de Ultraliberale, der ønskede en større Udvælelse af Folket. Kribed.

c. Italien.

1. Kirkestaten. De allierede Magters Sejr gjenindsatte Pius den 7de paa Pavestolen. Uden at tilstræde den hellige Alliance arbeidede den geistlige Fyrste med al Kraft paa at gjenindføre det kirkelige Overherredømme over Folkene og den absolute Magt i Kirkestaten, som Revolutionen havde forstyrret. Jesuiterordenen blev gjenoprettet (1814) og indsneget sig snart etter i Europas katolske Stater med sine hemmelige Rænker, med sin Omsorg for Ungdommens Under-

visning og Folkenes Opdragelse i kirkelig-absolutistisk Land. Betænkelige Gjænger foruroligede Kirkestaten under Pius den 7des og hans tre ligeindede Esterfolgers Regering, men østrigiske Baaben bekæmpede de svage Utringer af Italiens Stræben efter Frihed. Da Pius den 9de besteg Pavestolen (1846), begyndte han at iværksætte store Forandringer i en frisindet Retning, men Pavens Optreden som Frihedens Apostel lod Italiens ulmende Misfornsielse komme til Udbrud, og gennem alle Italiens Stater reiste Friheden sig til en Kamp for Italiens Enhed mod Regenternes og de fremmedes Tyranni (1848).

2. Ferdinand den 4de blev gjenindsat paa Neapels Trone ved Østrigernes Baaben (1815) og lod sig kalde Ferdinand den 1ste, Konge af begge Sicilier (1815—25). Den vilkaarlige Regering, Østrigernes Indflydelse og de trykende Skatter forstørrede Oppositionspartiet i Neapel. Disse „Carbonaris“ tilsigtede en fri Forfatning, hvorom det forenede Italien som en Fællesstat kunde slutte sig. Opstanden i Spanien fremkalde lignende Bevægelsler i Neapel (1820), og en Militærupstand tvang Kongen til at give Neapel en fri Forfatning, som det seirende Parti ogsaa påtvang Sicilien, hvortil denne nu krævede en fra Fastlandet adskilt Konstitution. Men Kongressen i Laibach, hos hvilken Kongen søgte hjælp, førte med østrigiske Tropper Kongen og hans absolute Magt tilbage. Adelen, Geistligheden og Høspartiet, som støttede sig til fremmede Leiesoldater og til Almuens Uvidenhed, befæstede Kongemagten ved grusom Strænghed imod Carbonaris. Under Grants den 1ste (1825—1829) og under den despotiske Ferdinand den 2de forbedrede sig ikke Follets Tilstand. De vedvarende Undertrykkelser vare et frygteligt Forbud paa Begivenhederne i Aaret 1848.

3. Victor Emanuel, der var gjenindsat i Kongeriget

Sardinien ved det franske Kejserriges Falb, sogte med despotistisk Villbaarlighed at undertrykke enhver Utring af Folkefridsheden. Begivenhederne i Neapel kaldte ogsaa i Piemont den ulmende Misfornsielse til Udbrud, og en Militærupstand i Alessandria aftvang Kongen en fri Forfatning for sit Folk (1821). Men østrigiske Tropper gjenoprettede den strenge absolute Kongemagt. Da Victor Emanuel frasagde sig Regeringen, modtog hans Broder Karl Felix (1821—1831) Herredommets i det ulykkelige Land. Hans Esterfolger Karl Albert (1831—1849) regerede i sine Forgængeres Land, indtil Italiens revolutionære Bevægelse i 1848, som han forsøges sogte at afslae ved en Krig med Østrigerne, kostede ham hans Trone († 1849).

d. Grækenlands Frihedskamp (1821—1830.)

Paa Kongressen i Laibach (1821) erholdt de europæiske Regenter Esterretning om, at Grækerne havde rejst sig imod Tyrkernes langvarige og grusomme Herredomme. Det var forholdet her noget forskelligt fra de øvrige Frihedsbevægelser, som man arbejdede paa at undertrykke, men Metternich bevægede Kongressen, navnlig Rusland, til at lade Sagen gaae sin egen Gang, i det Haab, at den conservative Magt vilde seire.

I Grækenland var Befolningen under Tyrkernes trækkende Herredomme sunken ned til Raahed og Uvidenhed. Religionshabet mellem de Christne og Muhammedanerne havde drevet Forbitrelsen mod de barbariske og grusomme Herrelere til det høje. En dunkel Tradition om Grækenlands svindne Storhed levede i Folket, og de europæiske Begivenheder, der udgik fra den franske Revolution, blevne ikke uden Indflydelse paa Folkestemningen. I længere Tid havde Broderskaber (Hætterier) dannet sig med det Formaal at losgrave Grækenland fra Tyrkiets Herredomme. Opstanden blev begyndt (1821)

af Alexander Ypsilanti i Moldau, hvor han stolede paa Russernes Hjælp, men da denne ubeleb, blev Ypsilanti overvunden og maatte flygte til Østerrig, hvor han blev fastet i Fængsel. Omrent samtidigt hermed begyndtes Opstanden paa Morea af de vilde Mainoittere, efter deres Tradition Efterkommere af de gamle Spartanere, under Anførel af Mauromichali og Kolokotroni. Opstanden udbredte sig til Hellas og Derne i Archipelagus; Tyrkerne bleve nødte til at indeslutte sig i Festningerne, og en Kongres i Epidaurus (1822) forkyndte Grækenlands Uafhængighed. En almindelig Begeistring for Hellenernes Sag gik igjennem Europa, og Mindet om Grækenlands Fortid ladske Skarer af Grækervenner (Philhellener) til Deltagelse i Kampen. Krigens blev fornemmeligt ført heldigt og dristigt tilførs af Dvoerne paa Ipsara, Hydra og Spazzia. Men da Sagen syntes at ville vende sig til Fordel for Friheden, sik Porten Hjælp fra Egypten. Her havde Vicekongen Mehemed Ali med sin ørgjerrige og grusomme Son Ibrahim Pascha († 1849) grundet et kraftigt Herredomme paa Ruinerne af Mamelukernes Magt. Begjærlig efter at udvide sit Herredomme over Syrien og Candia adled Ibrahim gjerne Portens Opsordring at bringe Hjælp til Morea. Efter Indtagelsen af det heltemodigt forsvarede Missolunghi ødelagde den øgyptiske Hær Morea med Mord og Brand og alle Krigens skæltelige Udskælser.

I Rusland var imidlertid Keiser Alexander død (1825), og hans Broder Nicolaus, der fulgte ham som Russlands Behersker, vilde benytte Tyrkiets Forlegenhed til at udvide den russiske Indflydelse over Moldau, Wallachiet og Servien og aabne Skibsfarten paa det sorte Hav, som Tyrkerne tiltog sig Net til at lukke ved Dardanellernes Skandser. Porten saae sig nødt til at bevilge Russlands Fordringer paa Kongressen i Aksjerman (1826). Paa samme Tid virkede Englands frisindede og begavede Minister Canning for de

livende Grækernes Sag og bragte det dertil, at England, Rusland og Frankrig forenede sig til det Maal at skaffe Grækenland en vis Uafhængighed som Basalstat af Tyrkiet (1827); i denne Hensigt sendte de tre Stormagter en betydelig Glaade til det joniske Hav. Det døde Canning (Aug. 1827), inden hans Plan udvillede sig, men Hertugen af Wellington, der traadte i Spidsen for det nye Ministerrium, var bunden ved de Forpligtelser, det tidligere Ministerrium havde indgaet. Da Ibrahim tilbageviste Underhandlingerne, leverede de forenede Magters Glaade under Anførel af den engelske Admiral Codrington. Fjenderne et seirrigt men blodigt Slag ved Navarino (1827), hvor den øgyptiske Glaade blev ødelagt. En front Armee blev landsat og tvang senere Egypterne til at romme Morea. I rasende Forbitrelse over Stormagternes Indblanding opfordrede Sultan Mahmud den 2den (1808—1839) alle Muselmane til en Religionskrig mod Rusland. Men Russene tvang Varuna til at overgive sig (1828), og i det følgende Aar erobrede den russiske General Diebitch Schumla, Noglen til Balkans Passer. I Adrianopol blev Freden undertegnet (1829), der sikrede Donaulandenes Rettigheder og Russernes Handelsfrihed paa det sorte Hav og i Tyrkiet; desuden tiltraadte Porten Stormagternes Fortrag angaende Grækenlands politiske Stilling. Grækenland blev først erklaaret for en Stat med selvstændig Forfatning under Portens Beskyttelse; en sildigere Bestemmelse (1830) erklaerede Grækenland tilligemed Negropont og Cycladerne for en uafhængig Stat. Som Nordgrænsen blev efter mangehaande Forhandlinger bestemt en Linie fra Bugten ved Arta til Bugten ved Bolo. Konge af Grækenland blev (1832) Otto, den mindreårige Son af Kong Ludvig af Baier. Grækerne, høist utilfredse med de Fremmedes især Bairernes Indflydelse og med Finantsernes elendige Tilstand,

erholdt om sider (1845) en fri Høftning, da Hovedstaden Athen med stor Enstemmighed erkærede sig for den.

Tyrkiet og Egypten.

Det tyrkiske Rige nærmede sig i det 18de Jahrhundre bestandigt mere sin Oplossning som selvstændig Stat. Uden Kraft i den indre Bestyrelse, med en raa og uværende Befolkning, med et forældet Krigsvæsen var Tyrkiet et let Bytte for sin mægtige Nabo Rusland, og det var kun Europas Egeborgtsystem, der frelste det fra at blive en Provinds af det russiske Rige i samme Form, som Servien, Moldau og Wallachiet allerede var det. Forgæves havde Sultan Mahmud den 2de (1808—1839), da han blev anglet af den europæiske Indblanding i den græske Frihedskrig, efter en blodig Kamp i Konstantinopels Gaber (1826) tilintetgjorde Janitscharernes urolige Korps, der engang havde været et Bolværk for Muhamedanismen; forgæves havde han stæbt at indføre europæisk Krigskunst og Skinnet af europæisk Kultur hos de Barbarer, han beherrede; Frieben til Adrianopol (1829) gav ham et afgjørende Bevis paa Russlands Overvægt, og snart fuldendte Egyptens Grafald Rigets Sværtelse.

Mehemed Ali, Paschaen af Egypten, havde udvidet sit Herredomme over Sennar og Nubien; som Besættning for sin Deltagelse i den græske Krig havde han fået Statholderstabet over Candia; han ønskede nu ogsaa at forene Syrien med Egypten; men Porten, der frygtede hans ørgjerrige Planer, havde gjentagne Gange afflaaet hans Forlangende. Stolende paa sin veludrustede Land- og Sømagt besluttede han at sætte sine Fordringer igennem og lod sin Son Ibrahim Pascha begynde Krigen. Ibrahim erobrede St. Jean d'Acre og Syrien, trængte frem i Anatolien og nærmede sig Marmorhavet (1831). En russisk Hær og Flaade forbød

den øgyptiske Pascha videre Fremtrængen, men Sultanen maatte indromme ham det forlangte Statholderstab over Syrien og Libana (1833). Rusland benyttede denne Anledning til at slutte en Alliance-traktat med Porten, hvorved det tilstikrede sig Det til at blande sig i Tyrkiets indre Anliggender. Men netop Frygten for Russlands vorende Indflydelse paa de tyrkiske Anliggender bevægde England, Østerrig og Preussen til ligeledes at optræde som det osmanniske Riges Beskyttere mod Paschaen af Egyptens Udvidelsesplaner. Derimod begunstigede Frankrig Mehemed Ali's Foretagender, da dette Rige i en syrisk-øgyptisk Magt havde at kunne opstille en Modvægt mod Russlands og Englands Overvægt i det osmanniske Rige.

Da Sultan Mahmud den 2de troede at have russet sig tilstrekkeligt, begyndte han Krigen paanly for at straffe sin oprørste Pascha. Sultanen døde, førend nogen afgjørende Krigsbegivenhed var indtruffen (1839), og hans Eftersølger Abdul Meshid assende en Conner for at standse den tyrkiske Hærs Fremmarsch mod Syrien, men allerede havde Ibrahim Pascha vundet det afgjørende Slag ved Nissib; Admiralen for den tyrkiske Flaade erklaaede sig faa Dage efter for ham, og Beien til Konstantinopel laae aaben for den øgyptiske Hær. Af Frygt for russisk Indblanding standede en fransk Gesandt Ibrahims Marsch ved det Øste, at Frankrig skulle anvende sin Indflydelse for at sætte hans Fordringer igennem. Men de øvrige Stormagter tilbageviste Frankrigs Forslag, at overlade Mehemed Ali det arvelige Statholderstab over Egypten og Syrien, og satte uden Hensyn til Frankrig deres Billie igennem. Mehemed Ali blev ved en engelsk-østerriksk Flaade, der understøttede en Opstand af den syriske Befolkning, tvungen til at trække sig ud af Syrien og til at antage Portens Betingelser. Han maatte aftaae Syrien og Candien, men beholdt Statholderstabet

i Egypten paa Livstid († 1849). Disse Begivenheder fremkalde store Rustninger fra Frankrigs Side, men Ministeriet Guizot opgav Frankrigs Forderinger og vedligeholdt Freden med Europa, en Eftergørenhed, der bidrog til at undergrave det franske Kabinetts politiske Vetydning.

II. Kongeriget Storbritanien og Irland.

Udsalget af den lange Kamp med Frankrig havde sikret Englands Overherredommene tilssø; det engelske Rige strakte ved Industri og Manufacturer, ved Handel og Kolonier sine mægtige Arme omkring Jorden; Landets indre Rigdom blev fremmet i en forbausende Grad ved Maskinernes Udvikling, ved Forbedringer i Agerdyrkning og i videnstabelig Henseende ved store Fremstridt i Chemi og Mechanik.

Men den uhyre Statsgæld, som Krigen havde drevet i veiret til en forbausende Høje (700 Mill. Rd. St.) trykkede Landet, og ifolge de særegne Forhold hvilede Byrderne tungest paa den ubemidlede Del af Befolkningen, de mindre Landbrugere og Fabrikarbeiderne. Thi den rige Lehnsadel, der fortrinsvis var i Besiddelse af Grundeindommene, væltede den største Del af Byrderne over paa deres Forpagtere ved Forhsiele af Afgifterne; Fabrikaterne, der var i Besiddelse af Kapitalerne, bestemte vilkaarligt Arbejdslønnen og Arbejdstden. Godseernes og Kapitalisternes Indtægter vare betryggede ved Love, der lagde Baand paa den frie Handel og Omstætning (Navigationsslove, Kornloven), og altsaa ogsaa paa den fattige Arbeiders Fortjeneste; saaledes tiltog Fattigdommen (Pauperismen) i en foruroligende Grad, medens Rigdommen sammenhobede sig i enkelte Hænder. Forandringer i Lovgivningen, der kunde begrunde en bedre Tillstand for den ubemidlede Deel af Folket, kunde vanskeligt sættes igjennem i Parliamentet; thi Lehnsadeln og Rigsmændene beherskede Parlamentsval-

gene ifolge en forældet Valglov, der udelukkede store Handels- og Fabrikstæder (som Manchester, Birmingham og Leeds) fra Valgene, fordi disse Stæders Tilvært i Foluemengde og Industri stred sig fra en sildigere Tid; og paa den anden Side indrommede Valgloven ubetydelige Flækker Ret til at sende to Deputerede, hvis Valg Bestikkeler og Besiddelse af Grundeindommene ganske bragte i Aristokratiets Hænder.

Ogsaa Irlands Tillstand frembedt store Farer for en rolig Udvilting af Englands Konstitution. Den katolske Befolkning (der udgør omrent $\frac{1}{3}$ af det hele Antal) var i en trykende Afhængighed af den biskopelige Kirke, til hvilken den maatte spare store Afgifter paa samme Tid, som Katholikerne paa deres egen Bekostning maatte underholde deres egne Geistlige. Fattigdommen i Irland var udbredt og trykende; thi Grundeindommene var sammenhobede i nogle faa Rigmands Besiddelse, og disse udsugede Landet ved Vorstforpagtning af deres Jordeindomme under trykende Betingelser. Og Katholikerne var udelukkede fra alle Statsembeder; Testacten (p. 87) gjorde Irlands Tillstand næsten utaalelig.

William Pitt († 1806) havde været en Beskytter af Aristokratiets Forrettigheder; han havde forenet det irske Parliament i Dublin med det engelske til et fælles Parliament (1801), hvorved han haabede at samle Rigernes adskilte Interesser; men denne Foranstaltung kaldte en stærk Opposition tillive. I Begyndelsen af Georg den 4des Regjering (1820—1830) havde et Tory-Ministerium under Castle-reagh kæmpet mod ethvert Fremstridt; men da Castle-reagh havde drejet sig selv, just som han stod i Begreb med at reise til Kongressen i Verona, overtog Canning Ledelsen af et Whig-Ministerium (1822—1827), der havde den største Indflydelse paa Englands Udvilting i indre og ydre Henseende.

I Spidsen for en mere frisindet Politik misbilligede Canning den Fremfærd, som Kongressen i Verona viste mod Frihedsbevægelsen i Europa, og samlede Stormagterne til Forsvar for Grækenlands Uafhængighed. Han erkendte de spans-amerikaniske Kolonier som selvstændige Stater og sikrede der ved Englands Handel paa disse rige Lande. Cannings Arbeider for Negerslavernes Frigivelse og for Katholikernes Rettigheder blev afbrudt ved den begavede og højhertede Ministers Død. Det følgende Tory-Ministerium under Lord Wellington (1827—1830) søgte vel at modsette sig alle Reformer men fandt ikke hindre, at Testacten blev opnøret (1829); thi de misfornavde Katholikker i Irland, der blev ledede af den talentfulde og ubesiegle O'Connell, forenede sig i et truende Sammenhold for at arbeide paa Erhvervelsen af deres borgerlige Rettigheder.

Georg den 4des Brøder Wilhelm den 4de (1830—1837) yndede personligt en friere Udvikling af Statsforholdene, og kort efter hans Tronbestigelse trådte et Whig-Ministerium under Lord Grey's Ledelse i Spidsen for Forretningerne (1830—1834). Forandringen af Valgloven til Parlamentet blev saaledes omsider drevet igennem (1832) trods Overhusets Modstand; thi truende Bevægelse i Fabrikstæderne og i London selv lod bestyrgte en Revolution, hvis Forandringen ikke gik igennem ab den lovlige Vej. Denne store Reform, der gjorde Parlamentsvalgene til et sandere Udtryk af den engelske Folkevillie, var Grundlaget for de følgende Fremskridt til Udviklingen af den engelske Frihed. Negerslaverernes ulykkelige Tilstand i Kolonierne havde allerede i længere Tid tildraget sig den engelske Nations Opmærksomhed, og et driftigt og storartet Selskab havde dannet sig til at virke for Slaveriets Afslaffelse, det eneste fuldstændige Middel til at standse den frygtelige Slavehandel. Men Slaveerne i Kolonierne varé

Planternes Eiendom; deres Frigivelse uden Erstatning vilde medføre Koloniernes og Kolonialhandelens Øvelseggelse. Det græske Ministerium satte uagtet alle Vanfæligheder Lov om Negernes Emancipation igennem (1833): Negerslaverne skulle efterhaanden friges mod en Godtgørelse fra Statens Side af 20 Mill. Pb. Sterl. Endnu en, vigtig Forberedelse til Handelsfrihedens Udvikling blev iværksat af det græske Ministerium, nemlig Ophævelsen af det østindiske Kompagnies Monopol som Handelsfirma. Ved en Lov af 1833 blev det bestemt, at Handelen paa Indien skulle friges og Kompagniets Privilegier forresten fornyes paa 20 Åar.

Reformloven havde foranlediget store Bevægelser ved de nye Parlamentsvalg; strenge Forholdsregler maatte især anvendes for at standse Urolighederne i det fortrykte Irland, og Grey udtraadte af Ministeriet (1834), men de følgende Ministerier vare i det Hele truengte til, uagtet deres forskellige politiske Grundfætninger, at gaae frem paa den Reformernes Vej, som den store Forandring af 1832 havde begrundet.

Wilhelm den 4de døde barnløs 1837. Ifølge den saliske Arveslgelov, der er gældende i alle tydse Stater, besteg hans yngre Broder Ernst August Tronen i Kongeriget Hannover, medens Victoria, en Datter af Kongens tidligere afsøde ældre Broder, blev Dronning i Storbritanien og Irland; hun ægtede senere Prinds Albert af Sachsen-Coburg-Gotha. Et Tory-Ministerium, af hvilket Robert Peel var den dygtige og talentfulde Ledet trådte i Spidsen for Bestyrelsen (1841). Det vigtigste Spørgsmaal, som dette Ministerium skulle løse, var Spørgsmaalet om den frie Handel; thi det visle sig mere og mere, at de høje Toldbestemmelser og Indstrænkninger i Handelsfriheden gjorde det vanskeligt for Englands Industri og Manufacturer at concurrere med Fastlandets Frembringelser i den store Verdens-

handel. Hæl var stemt for maadeholdne Fremstridt; efter i længere Tid at have arbejdet i denne Retning forelagde han endelig sit store Lovforslag om Øphævelsen af Korn tollen, der blev antaget af Parlamentet (1846), et stærkt Grundlag for den frie Handels Udvilting.

I midlertid havde Englands Handelsmagt ogsaa udvidet sig i ydre Henseende og concurrerede heldigt med Russlands Bestræbelser for at sikre sig Handelsveien til Indien. England erobrede en Del af Østpersien (Sind) (1830); Englænderne besatte den som Handelsplads vigtige D Karak i den persiske Havnbyg og besættede Åben ved Indsøbet til det røde Hav. Russernes Løg for at aabne sig en Handelsvei over Chiwa mishylledes (1840); Chinas Forsøg paa at standse Opiumshandelen, der blev brennet med stor Fordel fra det engelske Østindien, blev hindret med Vaabenmagt, og Krigen med China (1840—1841) endtes ved en Fred, der aabnede China for den engelske Handel. Saagodt som hele Østindien er dels ved Vaaben dels ved Kjøb kommet under Englændernes og det østindiske Kompanies Herredomme; Undertvingelsen af de krigske Sejfer og Indtagelsen af deres Hovedstad Lahore (1849) har brudt den sidste Modstand af Østindiens tidligere uafhængige Stater.

III. Frankrig.

Ludvig den 18de's (1815—1824) Charté syntes at fulde tilsløre Frankrig en nogenlunde fri Forfatning; men Follets Rettigheder kom fra Begyndelsen af Bourbonernes Regjering i Strid med Hospartiets Streben efter den vindskrænklede Kongemagts Gjenindførelse og med Emigranternes overmodige Forderinger paa Erstatning for deres Landflygtigheds Lidelser og Tab. Adelens og Gejllighedens tiltagende Magt ledsgedes allerede under Ludvig den 18de af Indstrekninger i den personlige Frihed, i Pressfriheden og i Valgloven, og

Frankrig deltog med Raad og Daad i den hellige Alliances Beslutninger mod Folkesfriheden. Ludvigs Broder, Karl den 10de, forhen Greve af Artois (1824—1830), vedblev at begünstige Emigranterne og den katolske Gejllighed; selv den af Pave Pius den 7de (1844) gjenoprettede Jesuitorden vendte tilbage til Frankrig med sine gamle Bestræbelser for at bemægtige sig Folkeundervisningen, for ved den at udbrede Overtro og Frygt for Friheden. Medens Kongen og Hospartiet paa en vilkaarlig Maade undtrykkede det franske Folks Frihed, stræbte man at svække Oppositionen og aflede Folketes Opmærksomhed fra de indre Anliggender ved virksom Deltagelse i Stormagternes Forsvar for Grækenlands Uafhængighed (p. 277); Navarinos slaget (1827) kunde vel bidrage til at dæmpe Gjæringen for en Tid, men alle Kunstrebro kunde ikke redde Tronen, da Kongen ledet af Ministeriet Polignac, ved aabenbare Voldsgjerninger forgreb sig paa Folkesfriheden. Ved Kamrene's Aabning i Aaret 1830 indleverede et stort Antal Deputerede et Bonstift, hvori de bad Kongen om det forhadte Ministeriums Afstedigelse: Svaret var Kamrene's sieblæsselige Oplosning. Medens de nye Valg blev foretagne under allehaande Kunstrebro fra Regjeringens Side for at sikre Hospartiet Overvægten, afgik en Flaade med Landingsstropper fra Coulon for at tugte Detien af Algier, der havde fornærmet den franske Konsul og paa foroverst Maade forstyrret den franske Handel: efter fulde Franstmændenes krigske Tilbøjeligheder smigres og Armeen begejstres for den militære Hæder, for at Regjeringen kunde have frie Hænder hjemme. Toget løb heldigt af, Algier blev erobret og taget i Besiddelse af Franstmændene med denne Roverstats sammenhobede Rigdomme (5te Juli 1830). Men selv Efterretningen herom kunde ikke bane Vejen for Polignacs Voldsgjerninger mod Frankrigs Frihed. Da Udsaldet af Valgene paa de Deputerede til Kamrene var

albeles imod Regjeringen, blev imod Forsatningens Beslutninger de Deputeredes Kamre oplosste, inden de endnu var sammentraadte; tillige blev Valgretten indskrænket og en stræng Censur over alle Tidsskrifter påabudt (Forordningerne af 25de Juli 1830). Da reiste sig etter Besolningens i Paris til Horsvar for Friheden: efter tre Dages blodige Kamp mellem den bevæbnede Magt og Borgerne (27de—29de Juli 1830) flygtede Kongen, Høfset og Ministerne; en provisorisk Regjering, der under Kampen var traadt i Virksomhed, tilbød Ludvig Philip, en Son af den berygtede Philip Egalité, Frankrigs ledige Trone. Ludvig Philip modtog Tilbuddet og aflagde som "de Franses Konge" den høitidelige Ed på den konstitutionelle Friheds Charte (Aug. 1830).

Ludvig Philip (1830—1848); en Flugt og snildt begregnende Mand, der i sin lange Landflygtighed, under verlende Livsforhold havde lært den Kunst at herske ved at give efter for Umstændighederne, overtog nu den vanskelige Opgave at bringe de stridende Partier til Ro under det konstitutionelle Kongedommets Magt; paa den ene Side vilde Republikanernes Parti have Folsets Souverainitet anerkendt, paa den anden Side fordrade det legitimistiske Parti (Karlisterne) Anerkendelse af den absolute Kongemagt og af Bourbons krænkede Ret. Kongen og hans Ministerium, der fulde fastsille den konstitutionel-monarkiske Statsform i Overensstemmelse med Chartet, havde saaledes en vanskelig Stilling midt imellem de modsatte Partier. Kongen og Ministeriet, i Spidsen for hvilket Casimir Perier trædte fra 1831, haabede at beherske Partierne ved at holde Middelveien mellem begge Uderligheder, men opgav just ved denne Bestrebelse en fast og bestemt Holdning, idet Regjeringen hverken aabent sluttede sig til Frihedens eller til Kongemagtens Sag. Den samme snilde Politik anvendte Ludvig

Philip i sit Forhold til Udlændet; behyret for at sikre Familien Orleans Stormagternes, især Englands Interesse, vogtede Regjeringen sig for at understøtte de Revolutioner, som Begivenhederne i Paris efterhaanden fremkalde over en stor Del af Europa, og vedligeholdt Freden, endogsaa hvor Frankrigs Ere kunde synes at gjøre en Indblanding i Begivenhederne nødvendig, navnlig til Horsvar for Ibrahim Paschá's Kamp for at vinde Syrien (1840, p. 279), en Fremgangsmaade, som Oppositionen fornemmelig lagde Ministeren Guizot til Last. Gjentagne Angreb paa Kongens Liv valte bestandigt paany Interessen for hans Person; thi Borgerstanden i Frankrig frygtede for, at Kongens Død skulle være et Lozen for alle Partier til isleslese Statsombæltninger, og ethvert Mordforsøg slaffede deraf Regjeringen en stærre Overvægt i Kamrene, som den benyttede til at grunde sin Magt fastere ved Indskrænkninger af Friheden.

Ludvig Philip, der mere var Familiesader end Folkekonge, benyttede alle Lejligheder til at foruge sin og sin Families private Formue og til at sikre sit Dynasti ikke blot Frankrigs Trone, men ogsaa Udsigten til at herske i andre Riger. Da Kongen lod sin yngre Son, Hertugen af Montpensier, gifte sig med den spanske Dronnings Søster, den rimelige Arving til Spaniens Trone, valtes hos alle Partier i Frankrig Mindet om Ludvig den 14des spanske Arvefolge, og man frygtede for, at Landets nationale Kraft after fulde anvendes til at fremme den regjerende Families private Interesser. Og dog vedblev Regjeringen at have Overvægten i Kamrene; men denne Overvægt var kun tilsyneladende: den støttede sig ikke til Folnets virkelige Menning. Thi Kongens private Indflydelse paa Valgene til Pairernes Kammer (Overhuset) var betydelig, da han havde Ret til at udvælge nye Pairs med alle deres Adkomst og Forrettheder; det andet Kammer var for en stor Del besat med Embedsmænd,

og disse vare paa Grund af deres Stilling i en fuldkommen Afhængighed af Ministeriet. I begge Kamre drev Bestyreligheden og de dermed forbundne Læster deres ubla Wesen. Disse Forhold, imod hvilke Oppositionen, ledet fornemmelig af Thiers og Odillon Barrot, rettede gjentagne Angreb, uden at kunne beseire Regjeringens kunstige Majoritet i Kamrene, forberedte Revolutionen af 1848, der fordrev Orleanernes Dynasti og erklærede Frankrig for en Republik.

Holland og Belgien.

Det franske Kejserriges Overherredomme i Holland havde forenet de friidende politiske Partier i et fælles Had mod den franske Undertrykelse, og da Napoleons Magt styrte sammen efter Slaget ved Leipzig, forbant baade det oraniske og det antioraniske Parti sig for at sikre Hollands Uafhængighed. Da Arveslatholderen Vilhelm den 5te var død i sin Landsflygtighed i England, indkalde man hans Søn Vilhelm den 6te, der blev udvalgt til souverain Konge af Holland som Vilhelm den 1ste (1813—1840). Ved en Overenskomst med England (1814) erholdt Holland de fleste af sine Kolonier tilbage paa Caplandet nær, en vigtig Plads for Englands Samfærsel med Indien. Wienerkongressens Statskunst forsøgte Kongeriget med de forrige belgiske Provinder tilligemed Lüttich og Luxembourg; dette sidste Land skulle som et Storhertugdømme tillige udgøre en Del af de tydste Verbundslande (1815).

Saaledes havde Wienerkongressen forsøgt at danne et kraftigt Rige paa Frankrigs Nordgrænse som en formentlig Beskyttelse mod Frankrigs Udvildelsesplaner. Men dette nye Kongerige Holland og Belgien var sammensat af uensartede Bestanddele, der allerede fra Begyndelsen af deres Forening stræbte efter en Adskillelse. Belgien, hvor, især i den sydlige Del, det franske Sprog (wallonst) er det almin-

delige Skriftspræg og Dmangsspræg, hvor den katolske Religion er den herskende, og hvor Folket ledes og påvirkes af en indflydelsesrig Geistlighed, dannede i national Henseende en Modsatning til det hollandske Folk med dets særegne Spræg og dets nedarvede protestantiske Troesbekendelse. Amsterdam og Antwerpen vare fra Middelalderens Tid Handelsrivaler; Scheldens Spærring og Hollands og Belgiens modsatte Handelsinteresser forsøgede Spændingen mellem begge Folk.

Vilhelm den 1ste gjorde et Forsøg paa at forene sine Riger ved en fælles Konstitution (1815), der gav Kongeriget Nederlandene en indstrænket monarchisk Forfatning med to Kamre (Generalstaterne). Men den nye Forfatning blev fra Begyndelsen af modtaget med Uvillie af Belgien, og Misforståelsen forsøgedes bestandigt, da den hollandske Regjering påabrydede Belgierne Delagtighed i den store hollandske Statsgjeld, da man stræbte at paatvinge Belgierne det hollandske Spræg, den hollandske Netsforfatning og hollandske Embedsmænd, og da Overopsynet med det katolske Folks Undervisning blev givet i Hænderne paa protestantiske Oversvrigheder. Det katolske Parti, der bearbeides af Jesuiterne, sluttede sig nu i en usædvanlig Forening sammen med den liberale Opposition, der fordrede en friere Uvillig af Forfatningen, Trykkesfrihed og Hollændernes Fjernelse fra Embedsstillingen i Belgien. Forgyldes segte Regjeringen at dæmpe Modstanden ved Strenghed og Bilkærlighed: Revolutionen i Paris af 1830 bragte den kunstige Enhed til at brætte. En Folkeopstand i Brüssel fordrev de hollandske Tropper af Staden (August 1830); Troppernes fornrydede Angreb paa Staden havde en gjentagen blodig Kamp tilfølge; da Folket i Brüssel seirede, udbredte Opstanden sig over hele Belgien. En Nationalkongres erklærede Huset Oranien udelukket fra Belgiens Trone (Novbr.

1830). Kongressen tilbød Hertugen af Nemours, en yngre Søn af Ludvig Philip, den ledige Trone, men den franske Konges forsigtige Politik bragte ham til at afslaae Tilbuddet. Man henvendte sig derpaa til Prinds Leopold af Sachsen-Coburg, der modtog den belgiske Krone (1831). Dette Valg blev billiget af de fem europeiske Stormagter, der i Anledning af det belgiske Spørsgsmål havde sendt deres Befuldmægtigede til en Kongres i London, men Kongen af Holland forlæstede Londonner-Kongressens Fredsforslag og begyndte Krigen igjen. Den hollandske Armee trængte sejligt frem i Belgien men blev standset af en fransk Hær under Marchal Gerard. Den belgiske Stat blev anerkjendt af Stormagterne uagter Kong Wilhelms Indsigler; Marchal Gerard indtog det af Hollænderne hætemodigt forsvarede Castabel i Antwerpen, og en fransk-engelsk Flåde blokerede en Tid de hollandske Havnene. Efter mangfoldige Underhandlinger og fornrydede Stridsspørsgsmål antog endelig saavel Holland som Belgien de af Stormagterne forelagte Betingelser (1839). Kongeriget Belgien blev erkjendt for en uafhængig Stat; den fransktalende (walloniske) Del af Luxembourg blev lagt til Belgien, imod at den østlige Del af Provinsen Limburg som en Erstatning tilfaldt Holland. Kongen af Holland forblev for Limburgs og Luxemburgs Vedkommende Medlem af det tydiske Forbund.

Som en Folge af den tidlige Statsgeld og af den lange Krigstilstand var Hollands Finantsnød stor, og Mangel paa Offentlighed i Finantsernes Bestyrelse forsgede den almindelige Mistillid. Kongen saae sig nødt til at give efter for Generalstaternes Fordringer og offentliggøre Finantsernes Tilstand, men denne viste sig saa slet, at Generalstaterne forlangte den fremtidige Bestyrelse lagt under ansvarlige Minister. Kong Vilhelm den 1ste frasagde sig under disse Forhold Regeringen og begav sig med sin betydelige Formue

til Tydfland. Hans Søn, Vilhelm den 2den modtog Regeringen i Overensstemmelse med den nye Forfatning (1840—1849). Uagtet Statens finansielle Nød har Holland med sine vindstabelige Indbyggere udvidet sin Handel og forbedret sin Kolonialbestyrelse; Indtægterne fra Sumatra og især fra Java have givet Regeringen Midler ihænde til at forebygge den Statsbankrot, hvormed Moderlandets Pengenød truede.

Spanien.

Den franske Revolution af 1830 fremkalde en Opstand ved Pyrenæerne af det konstitutionelle Parti, men Bevægelsen blev med Lethed undertrykt, da den franske Regierung i sin forsigtige Politik sluttede sig til den bestaaende Regierung i Spanien og truede med at afsæbne den Stridsmagt, det liberale Parti havde samlet.

Men denne Bevægelse var kun Forberedelsen til den Borgerkrig, der snart skulde hjemføge Spanien i Anledning af det stridige Spørsgsmål om Arvesølgen. Kong Ferdinand den 7de havde ingen Søn men i sit Arvesølab med den neapolitaniske Prinsesse Maria Christina to Østre. For den bourboniske Familie gjaldt den saliske Arvesølgelov, og ifølge denne var da Kongens Broder Don Carlos nærmest berettiget til Arvesølgen. Men efter Dronningens Døde og Paa-virkning havde Kongen ved sin ældste Datters Fødsel ladet bekendtgøre en „pragmatisk Sanction“, der ophævede den saliske Arvesølge og gjenindførte den gamle castilianiske Arvesølov, som gav Kongens Datter Arveret fremfor hans Broder. Kongens Broder Don Carlos forlod da i Forbitrelse Riget, men Kongen lod sin Datter hylde af Standerne, og da Kong Ferdinand døde (1833) blev hans Datter Isabella den 2den i Almindelighed anerkjendt som Dronning af Spanien under sin Moders Formynderstab. Maria Christina, med

Ministeriet Zea Bermudez, troede i Begyndelsen at kunne ved en Egevægtspolitik beherske de to Statspartier, det absolutistiske (Det apostoliske Parti, Karlistær), der under Geistelighedens Beskyttelse krævede en vindstrænket Kongemagt og den saliske Arvesølge, og det liberale Parti, der arbeidede for en konstitutionel Kongemagt. Men en Opstand i de baskiske Provinsører (1833) twang Regeringen til at slutte sig nærmere til det liberale Parti; et liberalt Ministerium blev indsat og sendte Tropper til Biscaia, hvor Oprøret imidlertid havde vundet i Betydning, da Don Carlos selv havde indfundet sig paa Krigsfuepladsen og ladet sig udraabe til Konge under Navn af Karl den 5te (1834); efter flere Aars blodige Kampe og vekslende Krigshække gik endog Karlistærne over Ebro og truede Madrid og Valencia.

Imidlertid arbeidede de af Regeringen sammenkaldte Stender paa en ny Forfatning for Spanien, uden at det kunde lykkes dem med alle deres Bestrebelsler at vinde en afgjørende Overvægt over de stridende Partier. Da benyttede Christinernes Overtogspartier sig af den Utlfredshed, som Mangelen paa tilstrækkelig og regelmæssig Loening havde fremkaldt i Armeen, forte sine Tropper til Madrid og lod sig selv indsatte til Præsident for et nyt Ministerium. Ved kraftige Forholdsregler lykkedes det ham derpaa at trænge de inddyrdes uenige Karlistær tilbage mod Pyrenæerne; deres Troppekorser flygtede efterhaanden over til Frankrig, og den karlistiske Opstand var endt (1840).

Espartero sluttede sig tilhyneladende til det liberale Parti for at forsøge sin Indflydelse, og han satte sig efterhaanden i Besiddelse af en saagodt som vindstrænket Magt: Maria Christina saae sig nedt til at nedlägge Regentstabet og begive sig til Frankrig (1840). Men Misforniselsen med Esparteros vilkaarlige Beskyttelse væbnede snart alle Partier imod ham, og en almindelig Opstand twang ham til at for-

lade Spanien (1843); den unge Dronning Isabella den 2den blev erklæret for myndig og aflagde som konstitutionel Dronning af Spanien den Ed at regjere overenstemmende med den Forfatning, som Staenderne havde udkastet.

IV. Rusland.

Ruslands Regering, Hovedmagten i den „hellige Alliancē“, arbeidede i Rigets indre Beskyttelse paa at vedligeholde den vindstrænklede Magt i alle Forhold og paa at samle den hele Beskyttelse i Høffets Midtpunkt gjennem en Række af Kollegier og Embedsmænd. Regeringen arbeidede paa at benytte Rigets uhyre Hjælpekilder, at befæste og udvide Handelsforbindelserne med Europa og Asien, at fremme den indenlandse Industri og Manufactur ved strenge Tolvlove og at opfælde Middelstanden og Bonderne for i dem at stude en Understøttelse mod Adelens Overmagt; men det russiske Rige har ikke funnet have sig i indre Udvilting i samme Grad, som det har udvidet sine Grænser og støret sin Indflydelse paa Europas Politik; thi Almuens Uvidenhed og Afhængighed af Godsejerne, Adelens Overmod og Herrestyge, Embedsmændenes Uredelighed og Egennytte, de undertrykte Provinsers Bevægelsler for at losgrave sig fra det russiske Despoti vedligeholder en indvortes Gjæring i det russiske Rige, der nærmest har ytret sig i Adelens Revolutioner i Hovedstaden og i Polakkernes gjentagne Kampe for deres Frihed.

Efter Alexander's Død (1825) besteg hans yngre Broder Nicolaus den 1ste den russiskerone, med Forbigaaelse af den øldre Broder Konstantin, der allerede tidligere havde frasagt sig sin Ret. Efter Undertykkelsen af en Adelsoopstand, der tilsigtede en Oplossning af det russiske Rige i Republikker, tillaaede Nicolaus Regeringen og har siden den Tid med nog Bestemthed arbejdet paa at faststille den enevældige

Magt i det Indre og at udvide Ruslands Indflydelse paa den europæiske Politik.

Det russiske Riges Grænser mod Syden og Østen, der langs med det tyrkiske, det persiske og chinesiske Rige over Siberiens vidstrakte Sletter stoder til det stille Hav og strækker sine Arme over til det nordlige Amerika, gør det nødvendigt for Rusland ogsaa at optræde som en Handelsmagt i Asien, hvor det støder sammen med Englands ubredte Virksomhed og ved sin Landhandel maa optræde som en Medbeholder af denne Verdenshandelen beherstende Somagt. En Krig, som det almægtige Persien begyndte med Rusland (1826), endte sig efter et heldigt Felttog af Paschkewitch (Erivansty) ved Freden til Turkmanschai (1828), hvor Rusland erholdt Erivan og Nahitschewan tilligemed en Del af den saltrige Bjergrækning Ararat. Saaledes var Persien fra Floden Aras til Indus Skilleveggen mellem de to rivaliserende Stormagter og maatte snart blive Kampens Skueplads. Tronstridigheder i Persien forægede Russlands Indflydelse: de engelske Tropper, der havde blandet sig i Striden, maatte fjerne sig, men Engländerne greb Lejligheden til at bemægtige sig Den Karak, en vigtig Handelsplads i den persiske Havnbugt. Schachen i Vestpersien (Iran), der stod under russisk Indflydelse, gjorde et Felttog mod Herat, men Engländerne besvarede Angrebet ved Erobringningen af en Del af Østpersien (Sind), der blev overgivet til indfødte Hyrster under engelsk Høihed (1839). Russernes Forseg paa at aabne en Handelsvei til det indre Asien over Chiwa endte med Expeditions-Armeens Tab og Tilbagetog (1840); heller ikke Passerne i Kaukasus's Bjergergne havde Russerne funnet bemægtige sig, idet de heltemodige Bjergeboere i en haardnakket Modstand klar efter
we tilbagebrevet Russernes Angreb.

Donaulandene ved Ruslands sydvestlige Grænse mod Tyrkiet (Moldau, Wallachiet og Servien) havde alle rede fra Katharina den 2dens Tider været en Gjenstand for det russiske Riges Opmærksomhed, da Besiddelsen af disse Lande sikrede Herredømmet i det sorte Hav og den fuldkomne Overmagt over det almægtige tyrkiske Rige. Den Krig, hvori Rusland blev indvillet med Tyrkiet i Anledning af Grækenes Frihedskamp og Slaget ved Navarino, blev benyttet til at fastsætte disse omtvistede Landes Uafhængighed af Tyrkiet i Overensstemmelse med ældre Tractater: i Freden til Adrianopol (1829) blev det bestemt, at Moldau og Wallachiet skulde have en uafhængig Beskyttelse og en udbudet Handelsfrihed; fremdeles blev den tyrkiske Krigsmagt udvist af Hyrstendommerne, der selvstændigt skulde regjeres af deres Høvner under russisk Beskyttelse.

Peter den Store havde aabnet Østersøen for Russerne; det franske Keiserriges Politik havde slæfft Rusland den fuldstændige Besiddelse af Finland (1809) og derved forøget Russlands Overmagt over de Nordiske Magter og skaffet det en stor Betydning som Handelsmagt i Østersøen, hvor det ubryte Riges Hovedstad danner det vigtige Middelpunkt for Ind- og Udforselen. Ved Erhvervelsen af Hertugdommet Warschau (Kongeriget Polen) 1815 rykkede Rusland sine Grænser saameget nærmere mod Preussen og Vest-europa, men maatte just i denne Anledning anvende alle sine Kræfter paa at underkue Polakkernes Selvstændighedsopstand saavel i Lithauen som i de sidderhvervede Lande; Polakkernes Frihed skulde undertrykkes, og den slaviske Nationalitetsopstand, der fandt beslagte Stammer paa Preussens, Østerrigs og Tyrkiets Grænser, skulde med umodstædig Magt forene det russiske Riges uensartede Bestanddele under Keiserens enevældige Scepter. Keiser Alexander havde givet Polakkene Haab om en Forening af de

polske Provindser under en fri Forfatning, men dette Øste blev aldrig opfyldt; især efter Alexander's Død blev Polen behandlet med den største Vilkaarighed: det polske Sprog, den polske Nationalitet og den personlige Frihed blev angrebet med militært Despoti af Keiserens Broder, Storfyrst Konstantin, der var udnevnt til Vicekonge i Polen. Den franske Revolution af 1830 kaldte endnu engang Polen til Baaben for sin Frihed. En Folkeopstand i Warschau fordrov Storfyrsten og de russiske Tropper; polske Gesandter blev sendte til Petersborg for at forlange Oprentholdelsen af Rigets Grundlov og Foreningen af de polske-russiske Provindser med Kongeriget Polen. Gesandterne blev holdt tilbage og kunde først bringe deres Svar, Keiserens fuldstændige Aflag, da en russisk Hær under Diebitch stod i Begreb med at overtrude den polske Grænse (1831). Den russiske Hær trængte frem til Warschau efter en Nækle af blodige Kampe men måtte etter trække sig tilbage, og den polske Overgeneral Skrzyncki oprev ved et hætemodigt Angreb den russiske Observationshær, som Diebitch havde ladt tilbage ved Warschau. Imidlertid var med Friheds Kampen ogsaa Polens gamle Ulykke, de indvortes Stridigheder, kaldt tilbage, og et aristokratisk og demokratisk Parti kempede indbyrdes i Warschau med samme Forbitrelse som imod Russerne; det ulykkelige Polen valgte til Dictator den snedige Kruckowiecky, der uden Hønslelse for sit Fædrelands begeistrede Friheds Kamp havde sluttet sig til det demokratiske Parti for at vinde Overherredommets over sine Medbejdere til Magten. Under disse Omskændigheder rykkede den russiske Armee etter frem mod Warschau, anført af Paschkewitch Eriwanfsky og understøttet paa sin Marsch af Polens neutrale Nabos Preussen med alle Fornedenheder. Warschau blev angrebet, Kruckowiecky traf forraderiske Foranstaltninger til at hindre Forsvaret, da han haabede større Fordel af Russer-

nes Maade end af Polakkernes Kamp: Warschau blev indtaget efter flere Dages hætemodige og fortvilede Modstand og efter et uhøre Mennesketab paa begge Sider (Septbr. 1831). Hermed var Polakkernes Modstand i Hovedsagen endt. Deltagerne i Opstanden blev behandlede med en grusom Stroeghed; Polens Grundlov blev ophevet, og Riget saaledes inddlemmet som en Provinds i det russiske Rige. Ved Ophevelsen af de høiere Undervisningsanstalter, ved Undertrykelse af det polske Sprog, ved Udstrivning af Soldater for de russiske Hære, ved en despotisk Militærbestyrelse under Paschkewitch Eriwanfsky strecte Regeringen fuldkommen at underlue den polske Nationalitet og at sammensmelte Polen til eet Rige med Rusland.

V. Tysklands Enhed. Preussen. Østerrig.

I Tyskland fremkalde den hellige Alliances Færd og en tilsvarende aristokratisk Undertrykelse af Folkesfrigheden i alle tyske Stater en stærk Opposition, der isærdeles hed udgik fra Universiteterne. Paa den Tid, da Stormagternes Kongresser tilsligtede en almindelig Undertrykelse af Friheden i Europa, blevé også alvorlige Forholdsregler trufne for at dæmpe Bevægelserne i Tyskland, navnlig blevé ved Karlsbaderbeslutningerne (1820) Universiteterne stillede under et stængt og seregent Øfsyn, og Pressens Frihed undertrykt ved Censurbestemmelser. I de fleste tyske Staater sagde Regenterne efterhaanden, især efter at den franske Revolution af 1830 havde forsøgt Gemætternes Gjæring, at berolige Folket ved Indsætelsen af en Slags konstitutionel Forfatning; men disse knappe Indrømmelser, der til dels kaldte Middelalverens forståede former tillive ved Begunstigelse af Adelen og Embedsstanden, fandt ikke tilfredsstille Folket, der vedblev at være udelukket fra al virksom Delagtighed i Regjeringers Beslutninger.

I Preussen regjerede Frederik Vilhelm den 3de (1797—1840). Det koste om en tidsvarende udvikling af Forfatningen, som man havde brugt til at styrke Follets Besegning i Kampen mod den franske Keiser, blev ikke indlost; vel indførtes raadgivende Provindsialstænder (1823), men disse Stænder, der uden bestillende Myndighed sammentraabte for de forskellige Provindser, som til dels havde strilige Interesser, havde ingen Indflydelse paa Regjeringens Førd, der vedblev at begunstige Adelsstanden og Embedsarkratiets med Undertrykelse af Follets Frihed. Den enevældige Kongemagt skulde ogsaa føres igennem i Kirkevesenet, idet Regjeringen til dels med Boldsomhed arbejdede paa en Forening af de Lutheranske og reformerte Menigheder, men disse Bestrebelser forsøgte kun den Gåring, der bevedede sig i Staten. Katholikene i Rhinegnene og i Posen, ledede af Erkebisperne i Köln og Posen og paavirkede af jesuitiske Rønker, forsøgte paa at opstille deres Kirke uafhængig af Staten, men disse religiøse Bevægelser blev dæmpede med Bold. På samme Tid forsøgte den preussiske Regjering at udvide sin Indflydelse paa de nordtyske Stater og at samle dem i en nærmere Tillætning om Preussen ved sine Bestrebelser for at oploose Tolblinien mellem de enkelte tyske Stater og danne en fælles tysk Tolfsforening (1835). Frederik Vilhelm den 3des Son Frederik Vilhelm den 4de (fra 1840) arbejdede med snedig og troles Statskunst paa at få støtte Kronens Overmagt over de demokratistiske Bevægelser, idet han snart med tilsyneladende Mildhed stræbte at vinde Folkegunst, snart greb det beleilige Djeblit til med Magt at sætte sin Willie igennem.

I Keiserdommet Østerrig og Kongeriget Ungarn blev Grants den 1ste efterfulgt af sin Son Ferdinand den 1ste (1835—1848). Den sunde og statsklogke Metternich ved-

blev at staae i Spidsen for Regjeringen og anvendte den hellige Alliances Statskunst ogsaa i Keiserdommets indre Beskyttelse. Ved Censur og Politiosyn blev enhver Uttring af Folkefriheden trængt tilbage, og saaledes haabede Metternich at kunne bestandig stærkere sammenlytte Keiserrigets uensatte Bestanddele. Men Lombardiet-Benedig med sin italienske Nationalitet, Landene ved Donau og ved Elbens Kilder med deres slaviske Beboere, de heltemodige og ubisielige Magyarer i Ungarns Sletter med deres nedarvede Hat mod Tyrkheden ventede kun paa en Lejlighed til at affondre og faststille deres Nationalitet.

Begivenhederne i Paris 1848 fastede Revolutionsbevegelsen ind over Tyskland. En demokratist Opstand i alle tydste Lande, først fremtrædende i Folgets blodige Kamp med Soldaterne i Wien og i Berlin, twang Regenterne til at give efter for det tydste Folks Ønsker om Frihed og Tysklands Enhed, og Deputerede fra alle tydste Stater samlede sin i Frankfurt for at drøfte det store Spørsgsmaal (1848).

Nordeuropa.

1. Sverrig og Norge. Ved Karl den 13des Død besleg Bernadotte den svenske og norske Trone under Navn af Karl den 14de (1818—1844). Kongens Omsorg for Oplysning og Undervisning, for Industri og Handel og i det Helse for Landets materielle Opkomst staffede ham efterhaanden en større Popularitet; hans Klugstab og Bestemthed befeirede heldigt Utlifredsheden hos den svenske Adel, der for en stor Del ønskede Gjenindstillingen af den fordrevne Kongefamilie. Derimod arbejdede han ikke for Udviklingen af den svenske Forfatning i en folkelig Retning, og denne Revolutions gamle Soldat, der var blevne frygtsom for den Fol-

beskribet, han i sin Ungdom havde hjulpet til at udvise i Frankrig, valte Nordmændenes Mistænkelighed ved gientagne Forfog paa at indlede Forandringer i deres fristilte Konstitution. Han havde grundet en ny Kongefamilie paa Nordens dobbellerone og efterlod ved sin Død (1844) Regjeringen over begge Riger til sin Son Oscar den 1ste.

2. Danmark gif ud af den syvaarige Krig med Tabet af Norge og med svelagte Finansier. Nationalbankens Oprettelse (1818) med en af Regjeringen uafhengig Bestyrelse og med en Kredit, der var grundlagt i Statens faste Eiendomme, var Begyndelsen til Pengesvesenets Ordning, men den vorende Gjeld vedblev at trykke Landet, saameget mere, som den for sin Enevoldsmagt engsteligt befryrede Frederik den 6te afviste ethvert Forlangende om Offentlighed i Finantsernes Bestyrelse. Nærmeest foranlediget ved de Bevægelser i Europa, som blev fremkalde ved Revolutionen i Frankrig af 1830, indførte Frederik den 6te raa-givende Provinsialstænder for Danmark og Hertugdømmerne (1831), et Overgangsled til en friere Forfatning. Men man har med Grund bebreidet den forresten folkesære Konge, at han med alt for stor Engstelighed modte enhver Uttring af Follets vaagnende Frihedsfølelse i Pressen som i det offentlige Liv, og at han ikke med forneden Klarched og Bestemthed arbeidede paa at dæmpe den Spænding, der efterhaanden stærkere fremtraadte mellem den danske Stats tydste og danske Borgere. Da efter Frederik den 6tes Død Christian den 8de en Broderson af Christian den 7de, besteg den danskerone (1839—1848), haabede det danske Folk, at denne begavede og kundstabrigte Fyrste vilde udville den danske Statsforfatning i Overensstemmelse med den Konstitution, han i sin Tid havde skænket Norge. Men Christian den 8de opfyldte ikke dette Haab. Med en forsiktig

Tilbageholdenhed indrømmede han vel en friere Udvilling af Communalforholdene og en betinget Offentlighed i Finants-bestyrelsen, men lod Enevoldsregjeringen bestaae med dens hele Magtsynde og valte Missionsvielse ved sin svage og valende Opræden mod de bestandigt vorende Bevægelser i Hertugdømmerne.

I Slesvig og Holsten havde nemlig dannet sig et tydssindet Parti, der ledet af de ærgjerrige og snedige augustenborgske Prinds Christian, Hertug af Augustenborg, og Frederik Emil, Prinds af Noer, bestandigt tydeligere robede sin Hensigt, at levere Slesvig fra dets retslige Forbindelse med Danmark og forene dette Hertugdømme nærmere med Holsten og det tydste Forbund. Ved allehaande Fortrædigelser sagde det tydste Embedsaristokrati at underkue Danneheden og det danske Sprog i Slesvig og at vælle Medfølelse for Slesvigs nærmere Forbindelse med Holsten. Regjeringen sagde ved Estergivnenhed at berolige Gemyterne. Allerede Frederik den 6te havde indrommet Slesvig en med Holsten fælles Overappellationsret i Kiel (1834); Christian den 8de udnynte sin Svoger Prinds Frederik Emil til Statholder i Hertugdømmerne (1842), hvorved han overlod ham Bestyrelsen af den hele civile og militære Magt, og indrømmede endeligt det tydste Sprog den asgjorte Ferrang i Slesvigs Stenderforsamling (1844). Saaledes fægt det landsforrederste Parties Magt ved Regjeringens Svaghed, og de augustenborgske Prindsers ærgjerrige Haab fandt ny Mæring ved Udsigten til at kunne opræde med Arvesordninger paa "Slesvig-Holsten", naar den oldenborgske Stamme paa Danmarksrone var uddød, en Tildragelse, som den nærmeste Fremtid ved Kronprindsens barnløse Egtessab syntes at maatte bringe. Forgjæves erklærede Kongen i et aabent Brev (1846), at han efter omhyggelige Undersø-

gælser var kommen til Bished om, at hele Slesvig var en uadstillelig Del af det danske Rige; Sammensværgelsen var fuldstændigt inddelbet og forberedt, da Christian den 8de døde (1848). Da Frederik den 7de besteg Tronen omtrent ved samme Tid, som den franske Revolution af 1848 satte Europa i Bevægelse, brod det Oprør ud, der saa længe havde truet.

—o—
Odense Universitetsbibliotek

550000713767

